

Koncsek László

Az Oderától a Genfi-tóig

Koncsék László · Az Oderától a Genfi-tóig

Koncsek László

Az Oderától a Genfi-tóig

Koncsék László, 1967

Az új Németország

Cottbus után az autóútról letérve az országút délre fordul, és elhagyva a Spree-Wald „Velencéjét”, a csatornák, lagunák mentén megbújó erdei falvakat, a lausitzi homokos dombok, a sűrű fenyvesek között kanyarog a találcsók városa, a határmenti Zittau felé.

Megkapóan érdekes a lausitzi vidék. Cottbustól nyugatra a Spree-Wald mocsaras környékén, itt-ott a maga ősi természetességében él még az erdő, a lápi világ, a ritka mocsári növényzet, a különféle madarak, köztük a vén tölgyfák tetején fészkelő ritka fekete gólyák. Ezen a tájon már csak lagunák, természetes vagy mesterséges csatornák vannak, rajtuk folyik a közlekedés az erdők sűrűjébe bújó falvak, a cölöpökre épült házak és a külvilág között. I. sz. 1000 körül Ottó császár hódító hadai elől szláv törzsek, a szorbok menekültek a mocsarak közé, ahol bántatlanul élhettek, mind a mai napig megőrizve régi hagyományaikat és nyelvüket. Ősi szokásaikat ma is tartják: húsvétkor hímes tojásokat festenek, télen a fonóba járnak, boszorkányokról, sárkányokról szóló régi meséket és a történelem kódéba vesző vend királyok legendáit mondogatják el egymásnak; még ma is a maguk szötte-fonta színes, szép népviseletben járnak. Kertészkednek, a különös tudományt követelő lápföldön zöldséget és takarmányt termesztenek — ma már szövetkezetbe tömörülve. Ezt a mocsaras tájat a lausitzi iparvidék s Berlin zöldséges kertjévé változtatták.

Délnek, a határ felé megváltozik a táj. Néhol megritkulnak az erdők, a lausitzi vidék feltépett, sárga homoktengerében, kiirtott erdők helyén, külszíni fejtések Duna-szélességű, mélyen fekvő árkaiban szénmezők feketéllelenek. Két partjukon a gépek mint óriás pókkarok markolják a szenet s rakják húsz méternyi mélységben a vasúti kocsikba. Az út mentén mind szá-

porább az üzemek, gyárkémények, hűtőtornyok és a fenyveserdők között meghúzódó új városok, mint Hoyerswerda vagy Eisenhüttenstadt.

Valamikor, két és fél évszázaddal ezelőtt, Erős Ágost százsz király utat vágatott a sűrű fenyvesekben hadinépének. Az út mentén kutakat ásatott s valamennyit feketére festette, hogy megismerjék: a király kútjai. Azóta Erős Ágost meg hadinépe elveszett a történelem süllyesztőjében, de a fekete kutak emlékét megőrizte a hagyomány és — nevében — Cottbustól délre egy kis kocsmá, körülötte a falu meg egy vadonatúj még most is épülő nagyüzem, a „Schwarze Pumpe”. Csak az emlékét, mert a hadiutat, az irtásokat azóta újra benőtték a lucfenyők.

Valamivel több mint egy évtizede a geológusok felfedezték, hogy alig néhány méternyire a homok és a fenyvesek alatt, óvatos becslések szerint is huszonöt milliárd tonna barnaszén rejtőzik. Azóta megváltozott a lausitzi táj képe; Erős Ágost kútjainak helyén barnaszén ömlik a földből, hogy milliárdnyi brikettkockát formáljanak belőle, hogy átalakítsák a villamos energia kilowattmillióivá vagy a gáz számtalan köbméterévé és elszállítsák innen üzemekbe, lakásokba, sőt még a határon túlra is.

1955 őszen berlini, szászországi, magdeburgi mérnökök és munkások, mecklenburgi és türingiai parasztok, tengermelléki halászok, öregek és fiatalok gyűltek össze a hívó szóra, akkor még a fenyők közé, sebtiben felhúzott barakkokba, hogy megkezdjék az óriási kombinát építését. A Német Demokratikus Köztársaság naponta kereken egymillió márkát fordított és fordít még ma is a nagy kombinát építkezéseire. A Schwarze Pumpe kombinát megteremtése a szó szoros értelmében nemzeti ügygé vált. 1955-ben rövid idő alatt 10 000 ember élt már itt: erdőt irtott, utakat épített, helyet csinált építkezéseknek, külszíni fejtéseknek. 1956-ban lerakták a kombinát alapjait, és 1959. május 1-én a feltárt külszíni fejtésekben megindult a szénbányászat, az első felépült üzemrészekben pedig megkezdődött az energia-termelés, a brikettgyártás.

A Schwarze Pumpe kombinátot a tervek szerint 1972-ben fejezik be teljesen, de kétharmados kapacitással máris működik. A tervezett öt külszíni fejtésű telep közül három már ad szén, a negyediket most készítik elő. Egy hőerőmű, két brikettgyár és egy gázgyár ugyancsak bekapcsolódott már a termelésbe. Jelenleg 10 000 munkás dolgozik, de 1970-ig 21 000-re nő a számuk. A nagy kombinát teljes elkészülte után naponta 120—140 000

tonna barnaszén fog feldolgozni briketté, koksszá, elektromos energiává, gázzá, és a kocszosítás melléktermékeként évente több mint 600 000 tonna vegyi terméké, illetve vegyipari alanyaggá. A Schwarze Pumpe máris rentábilis üzem: egy kilowattóra áram 1,7 pfennig, a barnaszénkoksz ára fele a világpiacon árának.

Végig a határ mentén fejlődő gazdag iparvidék húzódik, amely a barnaszénből táplálkozik. Régi történelmi emlékek keverednek az új alkotásokkal s a most születő szokásokkal. A történelmi emlékek között még magyar is akad. A bautzeni Ortenburgban ma is őrzik Mátyás király, „Ungarnkönig Matthias Corvinus” hírét, aki fekete seregével meghódította ezt a vidéket, és uralma megszilárdítására megerősítette a Spree fölé tornyosuló bautzeni várat, az Ortenburgot. A Matthias-Turm ma is Korvin Mátyást idézi.

Lausitz keleti része országhatár. Zittautól, a takácsok városától délre, a város tövében folyik át a német határon a cseh Jizerské horyban eredő Neisse. A város mellett elhaladva, a hármas — cseh, német, lengyel — határ cseh részét elhagyva lengyel és német partok között folyik északnak, s Guben felett ömlik az Oderába. Ez a két folyó már több mint földrajzi meghatározás: a nemzetközi politika jelentős fogalmává váltak. Az Odera—Neisse-határ: békehatár! Hozzátenném a tapasztaltak alapján — sokszor jártam ezen a határvidéken —, hogy az egymásra talált népek határa is. Nagy szó ez ezen a tájon. A német fasiszták fájdalmas sebeket ejtettek Csehszlovákián és Lengyelországon, a gyötrelmekről megkeseredtek a szívek, és az emlékezet számon tartja a szenvedéseket. A megbékélésnek és az egymásra találásnak nehéz és tövises volt az útja.

A jaltai és potsdami egyezmények rögzítették ezt a határvonalat, s az 1950. július 6-án a Német Demokratikus Köztársaság és Lengyelország között megkötött szerződés szerint: végleges államhatár. Azóta mindkét ország erőfeszítése, mindennapos gyakorlata nagy-nagy türelemmel, a sebek gyógyításával, az egymásrautaltság és közös munka erejével békehatárrá teremtette az Odera és a Neisse folyók ezüst színű csíkjait.

Egy országhatár, és mégis — a belső német határon innen s túl — kétféle értelmezést hordoz. Ez is a tárgyi igazsághoz és a két Németország megítéléséhez tartozik. A Német Szövetségi Köztársaság kormányának hivatalos álláspontja az Odera—Neisse-vonalat sem Németország jelenlegi, sem jövőendő határának nem ismeri el. Szerintük Németország területét a Német

Birodalom 1937. december 31-i határai foglalják magukban. A gyakorlat is ennek megfelelő Nyugat-Németországban. A „Landmannschaft”-ok, az áttelepültek szövetségei, a Wehrmacht és az SS volt tagjainak bajtársi szövetségei sűrűn rendezett gyűléseiken, országos találkozókön — a kormány tagjaiból verbuvált díszszónokaikkal hivatalos színezetet adva megnyilatkozásaiknak — revansista uszításaikkal és újraélesztett fenyegető élettér-elméleteikkel a béke határát a gyűlölet határává avatnák.

Zittautól északra, alig tíz kilométerre, fenyőkkel borított dombok oldalában, fekete—piros—sárga határoszlopok közvetlen szomszédságában, szorosan a Neisse partján a hirschfeldei erőmű üzemi épületei, kéményei, hűtőtornyai, irodaházai sorakoznak. Az üzem a határon fekszik, s a Friedensgrenze (békehatár) nevet viseli. A folyót a túlsó lengyel dombtetőről induló magas híd íveli át, amely a német szénosztályozó épületében ér véget. A hirschfeldei erőmű belsejéből elinduló hatalmas távvezetékek szürke kígyója is átlépi a Neissét, és egyik ága lengyel területen, a másik ága a cseh hegyek között vész el a láthatáron. A napban megcsillanó ezüstszürke drótok a villamos energia millió kilowattjait szállítják az egyik ágon Lengyelország és a Szovjetunió, a másikon Csehszlovákia és Magyarország felé.

Heinz Rücker igazgató az üzem műszaki adatait ismertette, és a határmenti közös munkáról beszélt. Az iroda ablakából a Neisse látszott, szegélyén a határoszlopok, szemben a dombos lengyel partok s balra a magas híd, amelyen a vasúti szerelvények szakadatlanul szállítják a lengyel szenet a német erőműbe.

— Az áramot, amelyet a hirschfeldei erőmű termel — mondta Rücker igazgató —, a legszorosabb nemzetközi együttműködés hozza létre. Az erőmű termeléséhez szükséges szén, naponta nem kevesebb mint 15 000 tonna barnaszén, a Turoszów I. lengyel szénbánya bányászai vájják külszíni fejtéseken, lengyel és német vasutasok, rakodómunkások szállítják Hirschfeldébe, német munkások termelnek belőle 3000 millió kilowattóra villamos energiát, amely aztán az egybekapcsolt energiahálózaton keresztül öt országban mozgatja a gépeket, világítja az otthonokat.

A két üzem mindenkor egyezteteti terveit, kéthetenként közös megbeszéléseken vizsgálják meg a két üzem helyzetét, és meghozzák a szükséges intézkedéseket. Rendszeresen szakembereket cserélnek, az üzemzavarokat

közösen hárítják el, alkatrészekkel segítik egymást stb. Ha a német erőmű szükséglete úgy kívánja, a lengyel bánya terven felül is biztosítja a szénét. Az erőmű vízigényének kielégítésére lengyel területen közös beruházással gátat és víztárolót építettek.

Fenn álltam a két — lengyel és német — partot összekötő magas vasúti hídon. Lenn a mélyben a Neisse — itt még keskeny — csíkja csordogál, kétoldalt a nagy árterület terpeszkedik. Szemben a lengyel dombokon a turosszói erőmű hatalmas épülettömbje, sűrű kéményerdeje ágaskodik az égnek, ideát meg a német szénosztályozó fekete falai takarják el az erőművet. Német és lengyel határőrökkel, vasutasokkal, rakodómunkásokkal állodogáltam és beszélgettem a hídon. Valamennyien egyetértettek abban, hogy a nem nagyon távoli történelmi múlt oly sok gyötrő emlékét feledtetve összehozta az embereket a közös munka. Elmélyültek az emberi kapcsolatok. Kezdődött a nemzeti ünnepekre küldött delegációk cseréjével, folytatódott a kultúrsoportok, tánc- és zenekarok vendégszereplésével, közös sportrendezvényekkel, s ma már eljutott a családok közötti bensőséges kapcsolatokig. De nem volt sima az út, és hosszú ideig tartott, amíg idáig eljutottak. A németek és a lengyelek egyformán arra emlékeztettek, hogy a két elmúlt évtized alatt egy egészen új generáció nőtt fel. Ezt nem terheli a múlt lidércnyomása. Ez a generáció már a megértés és a barátság légkörében nőtt fel, s ez a természetes neki.

Légvonalban mintegy 120 kilométernyire északnak, Gubenben, ahol a Neisse a város felett az Oderába ömlik, ugyanerről, ugyanígy beszéltek.

Az Odera, amely a cseh hegyekben ered és a Moravska bránán keresztül folyik át lengyel területre, Wilhelm Pieck Stadt Guben felett — a város jelzőjét azért kapta, mert itt született Wilhelm Pieck elnök — éri el a német partot, és folytatva a Neisse vonalát, észak felé tartva, 160 kilométeren keresztül a Német Demokratikus Köztársaság és Lengyelország határa. Az országút Guben felé délről a Neisse mellett halad. Néha elszakad a folyóparttól, hogy egy dombot megkerülve ismét visszakanyarodjon. Időnként határoszlopok bukkannak fel az út mentén.

Guben kettéosztott város. A Neisse választja el a német Gubenre és a lengyel Gubinra. A két városrészt híd köti össze. A hidat az innenső és a túlsó végén határsorompók zárják le, mellettük német és lengyel határ-

örök állnak. Külsőleg olyan, mint minden országhatár, mégis szembeszökően más. A hid karfájára könyöklő és barátságosan beszélgető lengyel és német határőrök, a hídtól alig száz méterre fekvő uszoda a „határfolyó” német oldalán, szemben a lengyel strand — csak egy piros bójásor választja el köztük a vizet —, a békésen horgászó, egymáshoz átkiabáló német és lengyel „sporttársak”, az ember elé táruló egész kép érezteti, hogy több ez országhatárnál, ez — békehatár!

Amikor szerteszét kószálva a városban a gubenieket faggattam, hogy miért is békehatár az Odera—Neisse vonala, nem az egyezményeket idézték, a „nagy politikával” sem érveltek, hanem a békesség apró-cseprő történeteinek tucatjaival bizonyítottak.

A gubeni posztógyár, akárcsak a hirschfeldei erőmű, közvetlenül a határfolyó partján fekszik. Itt mondta el Emil Kasten mérnök, hogy a két városrész között eleven a kapcsolat. Nemcsak a közösen rendezett műsorok, ünnepélyek, sportesemények jelzik ezt, hanem meg is látogatják egymás üzemait, kicserélik tapasztalataikat, segítik egymást. Ott tartózkodásom idején a lengyelországi lódzi textiltechnikum diákjai végeztek éppen üzemi gyakorlatot a gubeni posztógyárban. — Az elmúlt télen — mesélte Kasten — a befagyott Neisse összetorlódott jége eláradással fenyegette az alacsonyabban fekvő német városrészt. Lengyel utászok átjöttek, felrobbantották a jéget és elhárították a fenyegető veszedelmet.

A közös munka, az egymásrautaltság felismerése, a közös cél és a békesség féltése összehozta az embereket. Egymásra találtak, megértik egymást.

Az Odera—Neisse vonala a bizalom határa is: a Német Demokratikus Köztársaság iparosítási programjában a két folyó mentén elterülő határvidék nagy szerepet játszik. A köztársaság legnagyobb beruházásai közül nem egy itt épül közvetlenül a határon: a Schwarze Pumpe kombinát, valamint az eisenhüttenstadti nagy kohómű, amelyben szovjet vasérc és lengyel koksz felhasználásával ma már több mint egymillió tonna nyersvasat termelnek évente. Az Odera melletti Frankfurtot, a régi katonai és tisztviselő-várost teljesen kiforgatták régi jellegéből, és szocialista iparvárost teremtettek belőle.

Fenn északon, mielőtt még keleti-tengeri torkolatánál az Odera két ágra szakadna, épül és részben már dolgozik is Európa legnagyobb olajfeldolgozó üzeme, a schwedti kombinát. A Barátság-olajvezeték német végén

épülő üzemóriás 1968-ban, majdeges felépítése után, évente nyolcmillió tonna szovjet olajat dolgoz majd fel.

De a bízalom még más próbát is kívánt az új Németországtól, mindenekelőtt, hogy szembenézzen múltjával s számoljon le vele.

1961 őszén Berlinben a neves és nemzetközileg is megbecsült jogással, Friedrich Karl Kaul professzorral beszélgettem a német problémáról, első-sorban a múlttal való leszámolásról. Az alacsony, dinamikus Kaul profesz-szor szerint, ha valaki tájékozódni akar a német kérdésben, a két Német-ország létezésének reális és történelmi tényéből kell kiindulnia.

— A potsdami egyezményből kell kiindulnunk — magyarázta Kaul pro-fesszor. — Az egyezményben lefektetett fő feladat a háborús bűnösök meg-büntetése, a náci vezetők leváltása, általában a közélet nácitlanítása és a fasizmust létrehozó, támogató gazdasági erők felelősségre vonása volt. Mi a Német Demokratikus Köztársaságban következetesen végrehajtottuk a potsdami egyezmény követelményeit; Nyugat-Németországban semmit sem hajtottak végre belőle. Közismert tény, hogy a nácik nyugatnémet területen nemcsak menedéket találtak, hanem vezető állásokba is kerültek. Hitler volt tábornokai ma a revansizmus és a militarizmus hangadói, a volt SS-ek „jól megérdemelt” nyugdíjat kapnak a nyugatnémet államtól. Példával bi-zonyítsak? Ismeri az euthanasia, a „jó halál” akció történetét?

— Az úgynevezett „haszontalan” életek kioltására irányuló és szervezett állami gyilkosságokat?

— Azt. Tudni kell, hogy ez volt a haláltáborok későbbi tömegirtásainak a főpróbája. Hitler még jóval a deportálások előtt elrendelte az euthanasia bevezetését: öljék meg a gyógyíthatatlan betegeket, az elmebajosokat, majd ezt kiterjesztette azokra is, akik útjában állottak. Hitler az akció végrehaj-tásával és megszervezésével két náci orvost bízott meg: Heyde és Nietzsche professzorokat. Százezernél több embert öltek meg az euthanasia-akció so-rán. Régi borzalmas történet ez, nem is beszélnék róla, ha ezen a nyáron — 1961-ben — nem robbant volna ki a nyugatnémet Schleswig-Holstein tartományban egy visszataszító botrány a tömeggyilkosságok körül.

Kaul professzor felállt az asztaltól és fel-alá járva, mint valami bírósági tárgyaláson a vádbeszédet, úgy mondta el a történetet:

— Adva van tehát két tömeggyilkos. Az egyiket, Nietzsche professzort a háború után a Német Demokratikus Köztársaságban letartóztatták. A tárgyaláson a tanúvallomások, a gondosan összegyűjtött bizonyító anyagok feltárták a tömeggyilkosságok minden szörnyű és visszataszító részletét. A drezdai bíróság Nietzschét halálra ítélte és kivégezték. Társának, Heydének azonban nyoma veszett. Néhány évvel a háború befejezése után a nyugat-németországi Schleswig-Holstein tartományban új orvos nyitott rendelőt: dr. Sawade. Hamarosan tiszteletreméltó polgárrá vált, és rövid ideig tartó vidéki praxis után Flensburgban nyitott rendelőt. Kinevezték törvényszéki orvosszakértőnek és különböző társadalombiztosítási szervek, a tartományi kártalanítási hivatal hites szakértőjének. Autót, házat vásárolt, jólétben élt. 1961 nyarán kitört a botrány: kiderült, hogy dr. Sawade azonos a tömeggyilkos Heydével, aki ellen a nyugatnémet rendőrség körözölevelet adott ki. 1961. június 27-én a schleswig-holsteini tartományi parlament tárgyalta a botrányos ügyet, és furcsa dolgok derültek ki.

Kaul professzor az egyik aktákkal, dossziékkal megtömött szekrényhez lépett és egy vaskos kötetet húzott ki belőle. Végigböngészte és egy füzetet rakott elem az asztalra.

— Ez a tartományi parlament gyorsírói jegyzet alapján készült hivatalos jegyzőkönyve. Nézze át, tanulságos olvasmány.

A jegyzőkönyvből kiderül, hogy a schleswig-holsteini tartomány minden valamirevaló vezetője, a miniszterektől — köztük az illetékes egészségügyi minisztertől — kezdve a törvényszéki elnökig és főügyészig régen tudta, ki rejtőzik a Sawade név mögött. Már 1954-ben jelentették a főügyészségnek, hogy Sawade azonos a tömeggyilkos Heydével. Az ügyész azonban kijelentette, hogy nem foglalkozhat az ügygel, mert „külföldön örülnének a botránynak”. Miután mindez kiderült, a tartományi parlament ülése — a jegyzőkönyv tanúsága szerint —, „felszólaló nem lévén”, áttért a filmdíjak megállapításának vitájára. Minden maradt a régiben.

— Ez a különbség a két Németország között — vonta le végkövetkeztetését Kaul professzor. — Mi elbántunk a tömeggyilkosokkal, míg odaát nemcsak bántatlanul élhet, hanem „köztiszteletben álló polgár” a tömeggyilkos, akit miniszterek bűjtatnak. Mi következetesen végrehajtottuk a náciitlanítást, szembenéztünk a múltunkkal és legyűrtük. Senki, aki bűnrészes volt a náciizmusnak, sem az államigazgatásban, sem az igazságszolgá-

tatásban, sem a közoktatásban nem kapott helyet. A Német Demokratikus Köztársaságban nem talál bírót, rendőrtisztet, közigazgatási tisztviselőt, aki a fasiszta párt tagja lett volna. A nemzeti néphadsereg tisztikarának 85—88 százaléka munkás- és parasztszármazású; a hadsereg 80 százaléka egyáltalán nem volt tagja a régi hitleri hadseregeknek, az a néhány százalék, amely tagja volt, csak mint sorkatona vett részt a háborúban.

Dr. Friedrich Karl Kaul professzorral a Sawade ügyről 1961 őszén beszéltem. 1964 februárjában Berlinből tudósítást küldtem a szerkesztőségnek, amelyben megírtam, hogy dr. Werner Heyde, álnéven dr. Sawade, az euthanasia-per fővádlottja a butzbachi fegyház cellájában a tárgyalás megkezdése előtt öngyilkosságot követett el. 1961 és 1964 között sok minden történt és sok minden kiderült.

Senkinek se legyenek illúziói, nem az igazság és a jog felülkerekedése juttatta börtönbe a tömeggyilkost, hanem — személyi hiúság. Néhány orvosprofesszor sérelmesnek tartotta, hogy Sawade dr. mint törvényszéki orvosszakértő felülvizsgálta és sokszor elvetette szakvéleményüket. A végig sértett professzorok nagy lármát csaptak Sawade személye körül, és már nem leplezhették tovább az igazságot. Kiderült, hogy dr. Sawade — most már igazi nevén dr. Werner Heyde — az SS-tábornoki rangig vitte és vezetője volt az euthanasia-akciónak, amelynek során közel 150 000 embert pusztítottak el. A háború után megszökött az amerikaiak internáló táborából és Schleswig-Holsteinban bukkant fel, Sawade néven. A majna-frankfurti ügyészség utasítására a rendőrség még a háború utáni esztendőkből körözést adott ki ellene. Valamennyi nyugatnémet rendőrségen — tehát a schleswig-holsteini rendőrségeken is — a „körözési könyvben”, valamint a „Bundeskriminalblatt”-ban, a hivatalos bűnügyi közlönyben szerepelt Heyde körözése és fényképe. Ennek ellenére a hivatalos vezetők tudtával, segítségével, zavartalanul élt Flensburgban, és körözött gyilkos létére törvényszéki orvosszakértőként működött a tartományban.

Az euthanasia-perből különben nem lett semmi. A fővádlott öngyilkosságot követett el, s a többi fontos vádlott is kurtán-furcsán eltűnt. Friedrich Tillmann másodrendű vádlott, az euthanasia-akció központi irodájának vezetője, egy nappal Heyde öngyilkossága előtt „kiesett” egy kölni irodaház nyolcadik emeleti ablakából. Dr. Gerhard Bohne harmadrendű vádlott, Heyde előtt rövid ideig az euthanasia-akció vezetője, Dél-Amerikába szö-

kött. A bíróságnak nem maradt más, mint Hans Hefelmann, aki csak alárendelt szerepet játszott az euthanasia-akcióban.

Véletlen és egyedülálló eset Heyde története? Kaul dr. kiragadott példával bizonyított annak idején?

Heyde öngyilkosságát 1964 februárjában jelentettem Berlinből, és ugyanabban az időszakban írtam a Majna-Frankfurtban már hónapok óta folyó Auschwitz-perről is, amelyben 22 vádlott tömeggyilkos rémtetteit több mint 1300 tanú vallomása alapján 88 kötetben, 17 000 oldalon rögzítették a vizsgálati jegyzőkönyvek; a vádirat 700 oldalon sorolta fel megdöbbenő bűneiket. Február hónapban adtam tudósítást arról is, hogy dr. Hans Krüger, a nyugatnémet kormány áttelepítésügyi minisztere, leleplezett véres fasiszta múltja miatt — a lengyel Chojnicében vérbíróként szerepelt — kénytelen volt lemondani miniszteri tárcájáról. Ugyanebben a hónapban követett el öngyilkosságot Ewald Peters, a kancellári hivatali SD vezetője; felakasztotta magát börtöncellájában. A repülőtéren tartóztatták le — tömeggyilkosságokban való részvétel miatt —, amikor Erhard kancellár kíséretében Olaszországból visszatért Nyugat-Németországba. Indokolt felháborodással írták akkoriban az olasz lapok, hogy amikor a nyugatnémet kancellár „több napon keresztül a Palazzo Chigi, a Villa Madama és a Quirinale márványfolyosóit és termeit járta, amikor a nemzeti emlékműre koszorút helyezett, amikor a pápa gyűrűjét megcsókolta, mindig egy náci hóhér állt a háta mögött”.

Mindezt 1964 januárban és februárban jelentettem, közel húsz esztendővel a háború befejezése után. Addig ezek a gyilkosok háborítatlanul éltek, és hányan élnek még mindig háborítatlanul? Vajon nem volt igaza Kaul professzornak?

Két érdekes emberrel találkoztam és beszélgettem a német kérdésről. Az egyik beszélgetés színhelye Berlin volt, a másiké a Keleti-tenger partján fekvő Greifswald. Két sokat látott, tapasztalt és nehéz belső vívódásokat végigélt emberrel találkoztam a két városban, akik más-más irányból és nagyon messziről indultak el, ma azonban közös célért küzdenek: a demokratikus Németorszáért, a nyugatnémet militarizmus ellen.

Az egyik: Arnold Zweig, a német irodalom „nagy örege”, a világszerte ismert és becsült Lenin-díjas író. Többször is jártam lombos fák közé búj

berlin-niederschönhausen-i villájában. A dolgozószobájában, virágok, roskadásig tömött könyvespolcok, festőművész feleségének képei között fogadott. Íróasztalán mindig katonás glédában sorakoznak pipái s miniatűr holland fapapucsban a pipaszurkálói. Az ablak előtti heverőn ült, háttal a fénynek, mert 1932 óta alig lát. Beszélgetés közben azonban az ember elfelejti vakságát. Tájékozott, mindenről tud s mindenről megmondja a véleményét, találóan, nagyon szellemesen, a sokat tudó öregek bölcsességével és az örök fiatalok szenvedélyességével. Tájékozottságának titka: felesége, Margarete Beatrice Zweig, sokat próbált életének hűséges társa felolvasa neki az újságokat, folyóiratokat, könyveket, ő pedig kiváló memóriájával elraktározza a hallottakat.

Pontos időbeosztású és nagy munkabírásu író. Reggel — akár az órát is hozzá igazíthatná az ember — kilenc órakor kezdi a munkát. A sétára, pihenésre, felolvasásokra és munkára szánt ideje napról napra ugyanaz. Több mint három évtizede, amióta látása fokról fokra megromlott, nem írja, hanem diktálja írásait. Csodálatos az emlékezőtehetsége. Gondolatban építi fel regényeit, érleli, csiszolja, aztán lediktálja titkárnőjének. Egy ízben a falon függő, a Földközi-tenger tájait ábrázoló festményeket dicsértem. Festőművész feleségének alkotásai — mondta, és átmelegedett a hangja, amikor róluk beszélt. Ez is „műhelytitkai” közé tartozik: felesége szemével lát. A tájakat, a környezetet, az embereket Beatrice asszony írja le neki, átadja a festőművész mélyen látó szemével érzékelt benyomásokat.

Arnold Zweig nagy utat tett meg. Az első világháborúban ért meg benne a változás.

— Katona voltam, a lövészárokból ismertem meg a háborút. És ahogy megismertem nemzedékem és népem tragédiáját, úgy hamvadtak el a világháború tüzeiben a polgári humanista ábrándok. Az első világháború után az új Németországért küzdöttem. Hittünk az új, baloldali Németországban, de a Thyssenek és a Ruhr-vidéki iparbárok pénzén és támogatásával Hitler lepte el barna hordáival az országot.

1933-ban Zweig emigrált Németországból. Tizenöt évig ette a száműzetés kenyerét. Írással, szóval és tettel harcolt fáradhatatlanul a fasizmus ellen.

— Gyűjtést indítottunk és annyit szedtünk össze, hogy hét gépesített egészségügyi ambulanciát vehettünk, köztük egy tökéletesen felszerelt műtőskocsit és egy gyógyszerházi mozgókocsit. Már nem emlékszem pontosan,

1941-ben vagy 1942-ben Teheránban adták át megbízottaink az egészségügyi ambulancia autóit a Szovjetunió megbízottainak.

1948-ban tért haza az emigrációból és a Német Demokratikus Köztársaságban telepedett le. Miért ide?

— 1933-ban a Reichstag felgyújtása után elhagytam hazámat, mert tudtam, itt már nem maradhatok tovább. Az első világháborúban láttam, mire képes a német militarizmus, ha elszabadul. 1945-ben, amikor meghallottam, hogy Moszkvában megalakult a Szabad Németország Nemzeti Bizottsága, tudtam, lesz ismét egy Németország, ahova feleségemmel együtt visszatérhetek, s ahol háborítatlanul folytathatom munkámat, amíg erőm és egészségem engedi. Ha nem teremtették volna meg a Német Demokratikus Köztársaságot, nem tudom, hol telepedhettem volna le s hol folytathattam volna az életemet. Bíztam benne, idejöttem Berlin demokratikus felébe, s máshol nem is tudnék élni. Ez az ország megszabadult minden folttól, amelyet a náci idők s bűnök ejtettek rajta. Az én hazám a Német Demokratikus Köztársaság.

— És a feszültség, a provokációk, a háborús fenyegetés?

— Két háborút éltem át. Az elsőt mint aktív katona, a másodikat mint a fasizmus ellen küzdő két katonafiú édesapja. Nyugodt vagyok, nem lesz háború. A militarista német tábornokok a legrosszabbfajta háborúvesztők, akik a vereség után ügyesen győzőknek játsszák meg magukat, s máris az újabb háborúra spekulálnak. Én azonban rendületlenül hiszek a józan emberi értelemben és a Szovjetunióban.

A belső német határon inneni és túli írók, művészek kapcsolatai iránt érdeklődöm. Nem zavarják-e a nyugatnémet hidegháborús körök?

— Nyugat-Németországban a törekvés megvan erre. Vannak politikusok, akik a két Németország íróit, művészeit el akarják szakítani egymástól. E szándék erőszakos képviselői, a többi között Schröder úr, Brandt úr és Lemmer úr — s gúnyos szójátékkal fűszerezi a véleményét —, pedig tudja, a politikában egy birka is sok, hát még a birkák... („Lämmer” németül — „birkák”).

— Bojkottálni szeretnének bennünket — folytatta —, a Német Demokratikus Köztársaság egyes művészeit, színdarabjainkat, alkotásainkat, írásainkat, zeneműveinket, odaát pedig hajtóvadászatot indítanak az ottani haladó művészek ellen. A hitlerizmus is — ne felejtse el senki — ilyen ti-

lalmakkal és megkülönböztetésekkel kezdődött és eljutott a könyvégetésig, majd a tömeggyilkosságokig. Nem szabad elfelejtenünk a határnak sem ezen, sem pedig a túlsó oldalán Brecht figyelmeztetését: „Felelős vagy! Mi is,ők is...”

A másik találkozás és beszélgetés több száz kilométerre Berlintonl, a Keleti-tenger partján, a fenyves erdők és fehér nyírfák koszorújában fekvő öreg Hanza-városban, Greifswaldban történt. Vén utcáit örökösen a sós ízű, csipős tengeri szél járja. A városba érkezőt — mint a Német Demokratikus Köztársaság legtöbb városában — vadonatúj lakónegyedek fogadják, majd beljebb és beljebb jutva megöregednek a házak, míg el nem jut az ember a legöregebb részig, a város szívéig, ahol valamikor a története kezdődött — a Marktplatzig, a vásártérig. A templomok, köztük a tömzsi, nehéz boltozatú Mária-templom, a karcsú, gótikus Miklós-dóm és az ugyancsak gót stílú Jakab-templom — mind a XIII. században épültek —, aztán a városháza és körülötte az időtől barnára pácolt téglákból álló, faragott szarufákkal, gerendákkal vagy aprólékosan kidolgozott kőcsipkés oromzattal díszített polgárházak évszázadok hangulatát árasztják a greifswaldi vásártéren. A háború nem pusztított el belőlük egyet sem. Greifswaldban még a vako lat sem hullott le a háborúban, és ez tulajdonképpen a történetem...

Itt találkoztam azzal az emberrel, akinek „fellázadt a lelkiismerete”. Neve — Rudolf Petershagen — Magyarországon is ismert. „A lelkiismeret lázadása” című könyvét többször is kiadták. Története a televízió képernyőjén is életre kelt. Aktív katonatiszt volt, a hitleri Wehrmacht lovagkeresztes ezredese. Végigharcolta a háborút, eljutott Sztálingrádig, ahol súlyosan megsebesült. Repülőgépen visszahozták Németországba. Felgyógyulása után Greifswald katonai parancsnoka lett, és itt lázadt fel a lelkiismerete.

— A felismerés megért bennem — mesélte —, s elhatároztam, megmentem a várost a pusztulástól, megmentem az emberek, katonáim életét. Sikerült a törzsemben és az egyetemen szövetségesekeket találnom. Két egyetemi tanár — a szárnysegédemmel és egy szovjet fogollyal — vállalta a parlamenti séséget, és 1945. április 29-éről 30-ára virradó éjszaka nevemben megtárgyalták Borscsov szovjet tábornokkal a város átadását. Az utolsó pillanatban, mert április 30-án hajnalban a szovjet tüzérség megkezdte volna a város lövését. Így menekült meg Greifswald.

A hitleristák ezért Petershagen ezredet halálra ítélték, de a történelem az ő igazát bizonyította. Azóta itt él Greifswaldban. A „felismerés” óta rendíthetetlen híve a békés egymás mellett élésnek, a békének, és engesztelhetetlen gyűlölője a háborúnak. Emberi vallomásnak számító könyvei, televíziójátéka mind ezt a célt szolgálják. Hosszú lehetett az út, amíg a Wehrmacht lovagkeresztes ezredese idáig eljutott.

— Az első konfliktus akkor támadt bennem — beszélt erről —, amikor a Szovjetuniót hadüzenet nélkül megtámadtuk. Katonai becsületem tiltakozott ellene. A Szovjetunióban előnyomulásunk alkalmával mást láttam, mint amit a göbbelsi propaganda összehazudott. Sztálingrádban a háború legborzalmasabb arca tárulkozott ki előttem. A háborúnak és a hazug propagandának az erkölcstelenségét itt éreztem igazán, és ezzel együtt megnőtt bennem, akár akartam, akár nem, a Szovjetunió morális ereje iránti tisztelet.

— Milyen érzelmekkel fogadták könyvét és televíziójátékát odaát Nyugat-Németországban? Mit szoltak hozzá volt bajtársai és a tábornokok? — kérdeztem.

— Nyugat-Németországban megtiltották könyvem terjesztését. Nem lehettem versenytársuk a nyugatnémet tábornokoknak, akik ma abban az országban, amelyet tönkretettek, jól jövedelmező üzletet csinálnak történelmet hamisító, de nagyon veszedelmes emlékirataikkal. Könyvem mégis átjutott a határon, sokan ajándékba küldték, mások átvitték rokonaiknak, ismerőseiknek. A sok nyugat-németországi levél, amit kaptam, azt bizonyítja, hogy visszhangja támadt.

Nagy halom levelet vett elő az egyik szekrényből, beborította velük az asztalt. Találomra kihúzott egyet, hamburgi pecsét volt a borítékján:

— „... Miért nem cselekedtek mások is úgy, mint ön?” — kérdi a levélben egy volt közlegény. — „Sok gondtól és szenvedéstől kimélhettek volna meg bennünket. Kár, hogy az ilyen könyveket nálunk eltiltják és csak a »tarts ki« generálisok könyveit engedélyezik...”

Egy stuttgarti levélben ugyancsak egy volt sorkatona írja a következőket:

„Súlyos megpróbáltatásokban volt részünk, és gonosz emberek megint háborút akarnak, sőt atomháborúról beszélnek. Azok után, amit átélünk, és a lecke után, amit kaptunk, ezt nem tudom józan ésszel megérteni...”

— Ne gondolja, hogy volt bajtársaim, tábornokok és más tiszték véka alá rejtik véleményüket — és már válogatja is a halomból a leveleket, hogy szemelvényeket olvasson fel belőlük. — Az egyik ezt írja: „Ne hagyja magát tisztességes és megbecsült tiszt létére a politika sarába rántani. A maga tragédiája Greifswaldban kezdődött, ahol utat engedett érzelmeinek. Az a néhány halott és rom igazán nem számított...” Vagy hallgassa csak ezt, egy olyan bajtársam írta, akihez szoros barátság fűzött: „Amit te »A lelkiismeret lázadása« című könyvedben írsz, az igaz. De mit csináljunk mi itt, ha nem akarjuk személyes szabadságunkat és nyugdíjunkat elveszíteni?...” Egy tábornok pedig egészen egyértelműen írta: „Könyvének megállapításai, lehet, hogy igazak, de önnek mint öreg, magas kitüntetésekkel rendelkező tisztnek nem lenne szabad így írnia. Hová vezet ez?”

Hogy hova vezet? Az igazsághoz. És ettől félnek. A nyugatnémet militarista klikk a régi „tradíciókat” éleszti, háborús „szövetségekbe” tömöríti a „volt frontbajtársakat”, és szítja a revans gondolatát.

A Német Demokratikus Köztársaság ezt az áporodott és gyilkos levegőt kiszellőztette és a béke mellé állt...

Valahányszor hazajöttem Berlinből, mindig visszatérő kérdés volt, hogy vajon a Német Demokratikus Köztársaságban valóban mások-e a németek? Megvallom, nehéz kérdés volt. Nem lehet leegyszerűsíteni a választ igenre vagy nemre; mint ahogy az egész német kérdésben, úgy ebben is sok bonyolult és szövevényes problémát kell figyelembe venni.

A Német Demokratikus Köztársaság végrehajtotta a potsdami egyezmény határozatait, szembenézett a múlttal, náciitlanított, felelősségre vonta a bűnösöket, leszámolt a militarizmussal, egyszerűen: legyőzte a múltját, arra az útra lépett, amelynek mérföldjelzői Goethe, Schiller, Beethoven, Heine, Thomas Mann, Heinrich Mann, Marx, Engels, Brecht, a német parasztháborúk, a szabadságharcok, az antifasiszta mozgalmak és minden nagy német, aki a haladást, a humanizmust hirdette és adta a világnak, nem pedig a barbár embertelenséget, a pusztítást. A Német Demokratikus Köztársaság megalakulása azt jelenti — a történelemben először —, hogy megvalósították a német békeállamot, ahonnan nem árad többé militarista fenyegetés, pusztulás és háború. S ezért már eleve más!

Amikor — annak idején — nyilvánvalóvá vált, hogy a Német Demokratikus Köztársaságban következtessen végrehajtják a potsdami egyezmény határozatait, megvalósítják a földreformot, demokratizálják a társadalmi életet, a nagybirtokosok, az arisztokrácia, a junkerek, a náci párt kompromittált vezetői, SS-ek, vérbírók, náci tanárok és tanítók, katonatisztek, a fasiszta közigazgatási tisztviselők, mindazok, akik a fasiszmus és a háborús kegyetlenkedések irányítói és végrehajtói voltak és akiket addig még nem vontak felelősségre — átmenekültek Nyugat-Németországba. Itt maradtak azonban a „szürke közkatonák”, volt párttagok, még SS-ek is, és illúzió lenne azt hinni, hogy a náci fertőzés máról holnapra nyomtalanul eltűnt.

A Német Demokratikus Köztársaság határain túl is Németország van; közelebbi és távolabbi rokonokkal, ismerősökkel. Egy jólétben élő ellenséges kapitalista német állam, amely sajtójával, rádiójával, televíziójával szünet nélkül ellenséges propagandát űz. A keleti területen is fogható a nyugati televízió adása, nem is beszélve a nyugati rádióállomásokról. A berlini államhatárok megvonása politikai és gazdasági szükségszerűség volt, de megterhelték a megszakadt rokoni és emberi kapcsolatok következtében előállt problémák. Mindezek kisebb-nagyobb mértékben hatnak, s ezeket tekintetbe kell venni, ha a német kérdésről vagy a német emberekről beszélünk. Ezért nyer nagy jelentőséget minden változás az emberek gondolkodásában, magatartásában. Mert változtak és változnak az emberek.

Az elmúlt két évtized alatt felnőtt egy új generáció, és kialakult egy új embertípus, amely az erőfeszítésekkel, változásokkal, az országépítéssel együtt nőtt fel. Az „új generáció” fogalma nemcsak az éveik száma szerinti fiatalokat jelenti, hanem azokat is, akik korban öregebbek, de gondolkodásban, szemléletben, érzésben megfiatalodtak, akik az épülő szocializmussal együtt „nőttek fel”.

1955-ben, a vénasszonyok nyarának egyik napos délutánján, akkoriban, amikor nap mint nap újabb és újabb csoportok érkeztek Lausitzba a Schwarze Pumpe építkezésére, valamelyik fenyők közé bújtt munkástáborba megérkezett a Knacker brigád is. Ácsbrigád volt. Valamennyien fiatalok. Együtt tanulták a mesterséget, azután is együtt maradtak. Az Érc-hegységtől fel egészen a tengerpartig végigjárták már a Német Demokratikus Köztársaság minden jelentősebb építkezését. Nyughatatlan vándor-madarak voltak. Egymást csak csúfnéven nevezték: a brigádvezetőt s róla

a brigádót „Knacker”-nek, „diótörőnek”, mert ők „minden kemény diót feltörtnek”, aztán a többi: a kolerikus természetű, robbanékony „Kämpfer”-t, a kétméteres „Langer Jan”-t és a tömzsi futballistát, a „Matz”-ot. Hőslelkű pionírok voltak? Nem mondhatom őket annak, inkább fenegyerekeknek, akik tetszelegtek ebben a szerepben. Miért szépítsem a dolgot? A brigád tagjai azon az őszi délutánon részegen, hangoskodva érkeztek meg a barakkvárosba, és belekötöttek még az élőfába is. Elég volt néhány óra, hogy mindenki megutálja s messze elkerülje őket. De ami igaz, az igaz: jól dolgoztak, égett a kezük alatt a munka.

Ma is megvannak, egy brigádban dolgoznak még mindig, de az elmúlt évtized nagyot változtatott a fenegyerekeken. Megkomolyodtak, megnősültek, s az új városban, Hoyeswerdában, egy bérházban laknak családjaikkal. Most is összetartanak, és még ma is csak a csúfnevükön szólítják egymást, de elnyerték a „legjobb brigád” címet, szeretik és megbecsülik őket. Amikor a múltat firtatja az ember, nem szívesen beszélnek róla, mert szégyellik. Hogy hogyan kezdődött a változás? Ki tudja ma már azt, hogy hol, mikor és miért. Talán a környezet, az emberek hatottak rájuk, vagy az, amikor közösen elhatározták, hogy motorkerékpárokat vásárolnak s úgy döntöttek: nem isznak többé, hanem közös kasszába rakják a pénzüket; vagy akkor komolyodtak meg, amikor az ácsmesterség mellé megtanulták a betonozó szakmát és egymást fegyelmezve tették le a vizsgákat.

A Schwarze Pumpe kombinát üzemi ebédlőjében Dieter Dressler festőművész mellé kerültem az asztalnál.

— Itt él? Mit csinál itt? — kérdeztem.

1956-ban végezte el a drezdai festőművészeti akadémiát, és kérte, engedjék el a Schwarze Pumpe építkezéséhez. Nagyon nehezen ment a dolog, mert sehogyan sem értették: mi keresnivalója van egy festőművésznek az üzemi építkezéseken. Valósággal gyanússá vált, hogy nem tágított és sürgette az engedélyt. Végül is sok magyarázkodás és huzavona után megengedték neki, hogy Lausitzba menjen. Azóta itt él. Tagja volt egy építőbrigádnak, fizikai munkát végzett, és mellette festett. Embereket, a lausitzi tájat, a kiirtott erdőket, a földből kibújó gyárkémenyeket, a feltépett homoktengert, a belőle feketedő szénfolyamot, mindent, az első pillanattól kezdve. Élte a barakkvárosban a pionírok életét, és köztük forrt igazi mű-

vésszé. Nevét ma már a befutott festőművészek között tartják számon. Íróasztalfiókjában megszaporoztak a tárlatait, képeit dicsérő kritikák.

— Nem megy el innen? Valamelyik nagyvárosba, Berlinbe vagy Drezdába, a festőművészek Mekkájába? — kérdeztem.

— Nem megyek, mert idenőttem ehhez a tájhoz, a kombináthoz, legfőképpen az emberekhez, akiket gyengeségeikkel és erényeikkel egyetemben úgy ismerek, mint az enyéimet. Ismerem az állomásokat, amiket megjártak, tudom mit és hogyan változtak. Akárhányszor megnézem az üzemet, érzem: ebben én is benne vagyok. A szívemhez nőtt itt minden, s tudom, ha elmennék, gyökértelen lennék.

Ezer és ezer munkásnak, értelmiséginek, fiatalnak és az öregebbjének is hasonló a sorsa a Német Demokratikus Köztársaságban, ahol az új társadalom megteremtése közben a múlt, az ellenséges propaganda, a kettéosztott ország súlyos terheivel megbirkózva gyáróriásokat építenek, erdőt irtanak, új városokat teremtenek, közben mesterséget tanulnak, a munka mellett egyetemet végeznek, diplomát szereznek, és ezalatt megváltozik nemcsak az életük, de a gondolkodásuk, az érzésük is.

Nem lenne teljes a kép, ha nem mondanám el, hogy akárhány emberrel találkoztam Eisenhüttenstadtban, a Schwarze Pumpében, Schwedtben, a warnemünde-i hajógyárban vagy a sassnitzer kombinátban, mind úgy beszélt az üzembről, kombinátról, kikötőről, az új lakónegyedekről, kórházakról, gyerekjátszóterekről, hajókról és gépekről, mint a szívéhez nőtt kedves gyermekéről. A „mienk” itt különös tartalmat nyert. Az első pillanattól kezdve ott álltak mellette, két kezük munkájával maguk építették, és ez változtatta meg őket magukat is . . .

A feltámadt tenger mellék

Különös, érdekes táj a Keleti-tenger partvidéke: rideg, hideg tenger, megkapóan szép táj. Más, mint a Földközi-tenger, kevesebb itt a napsütés, később jön a tavasz, korán a tél. Ritka a sima, csendes tenger; szél járja örökre, néha csak szelíd fehér tarajokat fodroz a vizen, néha meg félelmetes vízhegyeket görget a partoknak. A szél és a víz megtépte az egész partvonulatot: öblök, belső tavak, csatornák, szorosok, víz alatt lapuló homokpadok és zátonyok, keskeny földnyelvek, félszigetek és kisebb-nagyobb szigetek egész sora csipkézi a homokos partot, amely hol simán, laposan fut a tengerbe, hol meg homokdűnává, dombokká nő a szeszélyesen görbülő partvonulaton. A dűnák tetején itt-ott erdők, néhol magányos fenyők, nyírfák, borókák, tüskés bokrok küzdenek a csípős, sós ízű széllel, a vándorló homokkal.

Összefüggő nagy erdő kevés van ezen az inkább homokos tengerparton és a szigeteken. A rügeni krétahegyeket borító és az Usedom szigetének keleti partszegélyén végighúzódnó erdők vagy a Nienhagen melletti Gespensterwald viharoktól, féktelen szelektől megnyomorított derekú fáival — nemcsak páratlanul érdekesek és szépek, hanem szervesen bele is illeszkednek ebbe a különleges levegőjű tájba. A tengerpart legnagyobb erdeje, az ötezer hektárnyi Rostocker Heide elhúzódik a Warno folyó torkolatától, Breitlingtől északnak egészen Fischlandig a vékony, tengerbe nyúló, homokos földnyelvig. Ősi érintetlenségben él még ma is ez a hatalmas erdő, amelynek áthatolhatatlan zöld lombja a tengerről fúvó szélben versenyt hullámszik a nagy vízzel. Az erdő tenger felőli szélén, közvetlenül a part mentén az erdő érintetlen, buja szépségét egész part menti hosszában sivár és vigasztalan kép váltja fel: elnyomorodott, lombtalan, kiszáradt, ké-

regtelen, már-már megcsontosodott törzsű fák erdeje; a kemény, sós északnyugati széllel meg a vándor homokkal vívott küzdelemben alulmaradt fák kísérteties temetője.

A keleti-tengeri táj képéhez tartozik a végtelen víz és a finom homok, a part menti öreg városok s a kis halászfalvak, a zöld réteken a feketetarka tehenek, a világítótornyok, a vízbe nyúló hosszú mólók, a kikötőkben veszteglő óceánjárók, a szürke testű teherhajók, a karcsú, hófehér személyszállítók vagy a halászkikötők öbleiben ringó sudár árbocú bárkák.

Különleges színfoltjai a keleti-tengeri tájnak, különösen a keleti felének, a tarka szigetek. Legtöbbjük az üdülők paradicsoma, ragyogó, korszerű fürdőhelyekkel, szállókkal, penziókkal, színes kosaraktól tarkálló kilométeres strandokkal. Másik különlegessége a vidéknek a Fähr-sziget. Madárvédelmi terület, ahova ember — a kutatókat kivéve — alig teszi a lábát. Ide járnak költeni a tengeri madarak, köztük sok, már kiveszőben levő fajta, s itt pihennek meg Észak és Dél közötti útjukon a vándormadarak. A kék tengerből kibukkanó kis szigetet fehér felhő fedi: a felette repdeső ezernyi és ezernyi madár hófehér szárnya. Lenn Délen a greifswaldi öbölben az ugyancsak kicsi Riems-sziget a tudományt szolgálja. Csak különleges engedéllyel látogatható, akkor is körültekintő és alapos egészségügyi rendszabályok betartásával, mert itt a greifswaldi egyetem és a Német Tudományos Akadémia járványos állati betegségeket kutató intézete dolgozik. Eredményeit világszerte számon tartják.

Tarka, szép és változatos a képe ennek a tengerpartnak, de mindez csak kerete a történetének, a sok és nagy emberi erőfeszítésnek, különösen az elmúlt két évtized változásainak, a szó minden túlzó értelmezése nélkül — a feltámadásának . . .

Sokan járták ezt a partvidéket. Harcoltak és meghaltak érte. Elfoglalták, aztán újra elvesztették. Birták a földjét elnyomók és az ellenük támadt szabadságharcosok. Járták a partjait vikingek, germánok, dánok, szlávok, svédek. Vend és német kereskedők a középkorban Hanza-városokat építettek: Wismart, Rostockot, Stralsundot és Greifswaldot. Kereskedőhajóik bejárták a tengereket, hordták a tüzes francia bort, finom mintás szövetet és lehetőleg finom csipkét, sőt, halzsírt, vasat, rezet, gabonát, hajóépítő fát, prémet a világ kikötőiből. A középkori Hanza-városok gazdagságát, hatalmát, régi patríciusi pompáját ma is elárulják a régi piactereken az árka-dos büsz-

ke városházák, a díszes templomok, a csipkés oromzatú patriciusházak, a nagy potrohos raktárak, az itt-ott megmaradt nehéz boltozatú városkapuk, a tömzsi bástyák és városfalak.

De nemcsak a patríciusi pompa és gazdagság volt a jellemzője ennek a kornak, hanem a szabadságmozgalmak is. A felkelések ugyan mind összeomlottak, mert a gazdag polgárok a feudális fejedelmek segítségével vérbe fojtották a lázadásokat. A háborúk, a poroszok hadjáratai, a napóleoni megszállás is sok szenvedést és megpróbáltatást zúdítottak erre a vidékre. Az 1848—1849-es forradalom Mecklenburgban is kiterjedt mozgalommá nőtt, de leverése után a reakció győzelme megerősítette a junkerek uralmát, amely egészen a felszabadulásig jellemzője volt ennek a vidéknek.

Bismarcknak tulajdonítják ezt a ma már szállóigévé vált és sokszor idézett mondást: „Ha elkövetkezik a világ vége, elköltözöm Mecklenburgba, mert ott minden száz esztendővel később történik.” Akár Bismarck, akár más mondta, valami igaz mag volt ebben a mondásban. Mecklenburgot a felszabadulásig a feudális nagybirtok eldorádójának ismerték. A tartomány földterületének 62 százaléka 2200 nagybirtokos tulajdonában volt, közismerten a legagresszívabb, legkonzervatívabb militarista arisztokrácia kezében. A Bülow család 3564 hektárnyi birtokon gazdálkodott, és egymaga 1 vezértábornagyot, 8 tábornokot, 50 törzstisztet és 91 tisztet adott a német hadseregnek. A Schwerin, a Bernstorff, a Bassewitz-Behr, a Schlieffen grófi, a von Both és a von Heyden-Linden junker családok pedig 354 tábornokkal s tiszttel szerepelnek a sokatmondó statisztikában. Az arisztokrácia és a junker nemesség nagyhatalom volt Mecklenburgban. Megakadályozták a tartomány fejlődését, gátat vetettek az iparosításnak, tudatosan fenntartották a tartomány elmaradottságát, s jellemző adat, hogy annak idején Mecklenburgban volt a legnagyobb méretű az analfabetizmus. Ebben a tartományban volt a legnagyobb a kizsákmányolás, itt fizették a legalacsonyabb béreket, s a mezőgazdasági munkásság teljesen ki volt szolgáltatva a nagybirtoknak. A német reakció gyülekezőhelye és melegágya volt Mecklenburg tartomány. Az első világháború után itt tombolt legvadabbul a „Fekete Reichswehr”, majd később az SS és az SA.

1945 után gyökeresen megváltozott a helyzet Mecklenburgban és a tengermentén. Végrehajtották a földreformot, véget vetettek a feudális nagy-

birtok uralmának. A közigazgatási reform idején, Rostock székhellyel, új tenger melléki kerületet szerveztek, amelyben hihetetlen fejlődés indult meg, s ennek az elhagyott és elmaradt vidéknek teljesen megváltozott az arca. Az új rostocki kerület felszabadulás utáni rohamos fejlődése példát mutat egész Németországnak.

Hatalmas gyárak nőttek ki a földből, olajfűró tornyok ágaskodnak, s a régi arisztokrata és junker birtokok helyén termelészövetkezetek alakultak. A tengerrel bajlódó, régen keservesen élő halászok is szövetkezetbe tömörültek, s munkásnak, parasztnak, halásznak egyformán szebbé vált az élete. Megfiatalodtak a régi, fejlődésükben megrekedt városok és a kis halászfalvak egész sora, mint elvarázsolt tündérlány, pompás fürdőhelyekké változott át. A Német Demokratikus Köztársaság minden tájáról ide vonzotta a szakembereket, tudósokat, munkásokat, értelmiségieket a fellendülő iparosítás, s Nyugat-Németországból is eljöttek sokan — tengerészek, nyílt-tengeri halászok —, mert itt több s nagyobb lehetőséget láttak. A friss vér megpezsdítette az életet.

A fejlődés talán Rostockban, a tenger mellék „fővárosában” volt a legnagyobb. Sok épülő várost láttam már, de — megvallom — egyet sem mutat meg ilyen alaposással. Konrad Brauns a rostocki városi tanács építészeti ügyosztályának a vezetője, aki több mint egy évtizede irányítja a városi építkezéseket, ismertetett meg Rostockkal. Először elmondta, aztán a sokszínű térképen és a hófehér maketten illusztrálta a város múltját, jelenét és jövőjét. Utána elvitt a Német Demokratikus Köztársaság Tengerhajózási Társaságának székházába, s annak 12. emeleti erkélyéről madártávlatból is megmutatta a várost, végül gépkocsiba ültetett és végigvitt a megújított öreg városon, az épülő vagy már felépült negyedeken.

Konrad Brauns elmondta, hogy a háború után nagyon nehéz feladat előtt álltak Rostockban. A súlyos légitámadások elpusztították a város házainak több mint negyven százalékát. Ezeknek újjáépítése, a lakások biztosítása nehéz feladat volt. A fasiszta örökség is súlyosan terhelte a város vezetőségét. A náci idők alatt egyetlen kórházat sem építettek s iskolát is mindössze egyet. Mindezekhez járult a város rohamos növekedése, amikor a tenger melléki iparosítás, a tengerhajózás és a nyílttengeri halászat megteremtése hirtelen felduzzasztotta a város lakosságát. Rengeteget építkeztek és építkeznek. A felszabadulás óta helyrehozták a megrongált házakat, 30 000

új lakást építettek, mégis még mindig nyomasztó a lakáshiány Rostockban. 1945 óta 12 iskolát, 540 ágyas városi kórházat építettek. A múlt, az elmaradottság, a náciizmus terhes öröksége még mindig nyomja őket, sokat kell behozniuk, és ugyanakkor lépést is kell tartaniuk a rohamos fejlődéssel.

A város fejlesztése nem mérhető a megszokott mércével. A tengerpart fejlődése, a megváltozott és merőben új gazdasági profil sajátos feladatokat követel Rostockban. Az új warnemündei hajógyár és kisegítő üzei egyre bővülnek, fejlődnek, s mind nagyobb létszámmal dolgoznak. Ugyanez a helyzet a rostocki halkombinátban, a tengerentúli forgalmat lebonyolító kikötőben, az egyre szaporodó kereskedelmi flottában. Ráadásul a közigazgatási reform óta Rostock kerületi székhely lett, és ez is különleges feladatokat rótt a város vezetőségére. A mind jobban sokasodó munkásoknak, tengerészeknek, tudósoknak, értelmiségieknek, közigazgatási tisztviselőknek stb. egyre több lakásra, intézményre van szükségük. Rostock, akármerre járjon az ember, nem egyéb, mint egy nagy építkezési terület. Itt is, ott is daruk ágaskodnak az égnek, építők sűrögnek-forognak szerte a városban. Ruitershagenben 1953-ban kezdték el egy új városnegyed felépítését, és az ma már 18 000 embernek nyújt otthont.

Jártam az alig meglomposodott fákkal szegélyezett utcáin, a szép parkokban és a kényelmes, modern lakásokban. A Rostock és Warnemünde között fekvő szabad terület déli, Lütten-Klein-Süd nevű részén 32 000 lakásos városnegyed építését kezdték meg. Amint ezzel végeznek, következik az északi rész, a Lütten-Klein-Nord. Ezekkel az építkezésekkel gyakorlatilag összekötik a várossal a Rostockhoz tartozó Warnemündét is. Új sportkombinátot építettek, befejezték a 6000 férőhelyes szabadtéri színpad építkezéseit, és szakadatlanul folyik a warnemündei nemzetközi fürdőhely fejlesztése.

A Német Demokratikus Köztársaság büszkesége és a messzi világok felé kitért kapuja a rostocki kikötő. Friedrich Kremser vezetett és mutogatott meg mindent benne. Kremser „veteránja” a kikötőnek, amelynek minden talpalatnyi földje, daruja, hajója, raktárháza, mólója, talán még minden csepp olajos, sós tengervize is a szívéhez nőtt. Az első kapavágástól kezdve itt van, átmelegszik a hangja, amikor a kikötő történetéről beszél, pedig ennek a kikötőnek — maga mondja — tulajdonképpen még nincs is története,

hiszen alig egy évizedezre kezdtek el az építkezést, s alig néhány éve rakodnak benne az óceánjárók . . .

Tíz évvel ezelőtt a rostocki Breitlingben, a széles öböllé táruló Warnortorkolatban nem volt egyéb csak a lápos, náddal, gazzal lepett vadvízország. Mindig éhes sirályok költőhelye, vándorló vadludak, hattyúk, vadkacsák pihenője volt ez a partvidék Észak és Dél között.

1957 őszén emberek és gépek törtek be a lápvidékre: mértek, cövekeltek, ideiglenes munkásszállásokat és raktárakat húztak fel, építőanyagot szállítottak. 1957. október 26-án — pontosan délután két órakor — a rostocki polgármester kiemelte az első ásónyi földet, és ezzel a szimbolikus aktsussal megkezdődött a Német Demokratikus Köztársaság új kikötőjének építése. Betonozók harcoltak a laza talajjal, gépek tépték és markolták az iszapos földet, mólók, raktárházak, olajtartályok, darusorok bújtak ki a földből, és két és fél év múlva, 1960. május 1-én a mély járatú öbölben a B-móló mellett Indonéziából jövet kikötött az első hajó: a Német Demokratikus Köztársaság új kereskedelmi flottájának 10 000 tonnás teherhajója, a Schwerin. Belsejéből már az új daruk emelték ki és a vadonatúj, még mészszagú raktárak fogadták be a rakományt. A kikötő építésével valami új kezdődött el ezen a Csipkerózsika álmát alvó tengerparton, mert azóta nap mint nap a világ minden részéből jövő hajók sorai vesztegelnek a mólói mellett. 1963-ban közel 1500 hajó kötött ki, 1965-ben negyven országból 3700, köztük 300 nyugatnémet hajó kötött ki Rostockban. 1960-ban az első esztendőben mindössze 471 300 tonna, 1963-ban már 5,76 millió, 1964-ben 6,2 millió és 1965-ben 7,6 millió tonna áru fordult meg az új kikötőben.

Furcsa kikötő. Az egyik részében hatalmas teherhajók rakodnak ki vagy be, és a daruk szüntelenül emelik az áruk tonnáit, a másik részében viszont még mindig építkeznek. Új mólókat, raktárházakat húznak fel, darukat szerelnek, új öblöket vájnak a mólók mellé. Napról napra bővül és nő az új kikötő.

A kikötői sétát a B-móló zárógátján kezdtük. A bábeli nyelvzavar, a sürgő-forgó emberek, a daruk éles csikorgása, a motorok bűgása, a révhajók szirénája, a hajóharangok kongása jelezte az eleven kikötői életet. Az 1-es rakodó mellett a markolódaruk szenet és apatitot emeltek ki lengyel és norvég hajókból. A 2-es rakodó partja mellé simulva a Német Demokratikus Köztársaság teherhajói mellett svéd, görög, holland, finn, nyugatnémet és

egyiptomi teherhajók veszteltek. A svédből fagyasztott húst szállított a raktárházakba a daru, egy görög hajó műtrágyát vett fel, a másikba ládákba csomagolva egy gyár teljes felszerelését emelték be a daruk.

Különös és sajátos világ szorult a kikötő falai közé. Friedrich Kremser türelmesen avatott be rejtelseibe. A tengerészkifejezéseket — külön tudományuk van — érthetőre fordította, megmagyarázta a szirénajeleket és lefordította a hajók tarka zászlóbeszédét. Megmutatta a pireusi „Protostratis” nevű görög hajón a Blauer Petert (kék Péter), a fehér kockás kék zászlót, amely jelzi, hogy a hajó 24 órán belül kifut a tengerre. A „Drass” nevű teherhajón piros zászlót mozgatott a szél, tűzveszélyre figyelmeztetett mindenkit, mert az útra készülő hajó üzemanyagot tankolt a melléje simuló kis piros tartályhajóból. A hajók farára mindig hazájuk lobogóját húzzák fel, az első árbócra pedig a vendéglátó ország lobogóját.

— Mindig baj van — mesélte Kremser —, ha egy nyugatnémet hajó köt ki nálunk. Nem akarják kitűzni a Német Demokratikus Köztársaság lobogóját, mert szerintük mi, akiknek a kikötőjében horgonyt vetnek és akikkel kereskednek — nem létezzünk! Megmondtuk nekik: ha nem tűzitek ki a zászlót, akkor a hajón maradtok és nem szálltok ki a „nem létező földre”.

A görög „Aristoteles” nevű teherhajó feketére festett, kivénhedt teste elütött a többi, élénk színű hajótól. Az ilyeneket — magyarázta Kremser — nevezi a tengerésznyelv „Seelenverkäufer”-nek, lélekvesztőnek. Sohasem tudni, hogy az ilyen rozoga hajók hova és hogyan érkeznek meg.

— A kikötő rémei a patkányok. Örökös éberséggel és irtózatlan ciánózással küzdünk ellenük — mondta kísértőn. — Tiszta a kikötőnk, nincs benne patkány, de néha keserves harcot kell ezért folytatnunk. Volt egy libanoni hajónk, a patkányok fényes nappal a peremén szaladgáltak. Ki akartuk irtani őket, de a hajó kapitánya kézzel-lábbal tiltakozott ellene, mondván, hogy a legénysége fellázadna, mert a tengerészbabona szerint az a hajó, amelyet elhagytak a patkányok, elsüllyed. A hajó legénységét meghívtuk és elvittük egy szárazföldi kirándulásra, s ezalatt kiirtottuk a patkányokat. Amikor a tengerészek visszaérkeztek a kirándulásról és kiderült, hogy a patkányok „elhagyták” a hajót, nem akartak a fedélzetre menni. Három napig bajlódunk velük, amíg végre kifutott a hajó. Még a mai napig sem érkezett hír arról, hogy elsüllyedt volna.

Nem lenne teljes a beszámoló, ha nem írnék arról is, ami a kikötőhöz tartozik és ami ugyancsak új ezen a tengerparton.

Az egyik jelentős újdonság: a Német Demokratikus Köztársaság kereskedelmi tengerhajózása. 1952. július 1-én alapították meg a köztársaság Tengerhajózási Vállalatát Rostock székhellyel. A megalakulás esztendejében egy szem hajója volt az újdonsült társaságnak, az 1903-ban épült „Vorwärts”, az előregedett és kis tonnatartalmú teherszállító hajó. Ma már a Német Demokratikus Köztársaság lobogója alatt 150 teherszállító és 2 személyszállító óceánjáró járja a tengereket. A 150-ik teherszállító hajót 1966 júliusában avatták a rostocki kikötőben. Ezzel a hajóval 900 000 bruttóregisztertonnára nőtt a kereskedelmi flotta kapacitása. 1970-ig — a tervek szerint — 1,3 millió bruttóregisztertonna tartalommal 192 hajóra akarják emelni a flotta létszámát. Amire méltán a legbüszkébbek, a kereskedelmi flotta hajóinak több mint nyolcvan százaléka a Német Demokratikus Köztársaság hajógyártó iparának a remeke.

Ez a másik újdonság ezen a tengerparton: a hajógyártó ipar. Rostockban, Wismarban és Stralsundban voltak már korábban is kis hajógyártó üzemek, ahol halászbárkákat, vitorlásokat építettek. A Német Demokratikus Köztársaság megalakulása után valamennyit újjáépítették, korszerűsítették és kibővítették, s ma már 1000 tonnás parti motoroshajóktól 12 000 tonnás teherhajókon keresztül 19 000 tonnás személyszállító hajókig különböző hajótípusokat gyártanak. Ezekben a vadonatúj vagy megújult hajógyárakban építették a pompás teherhajók mellett a Dániába és Svédországba közlekedő Warnemünde- és Sassnitz-kompokat, a nyílt tengeri halászat céljaira a halász-, halfeldolgozó és hűtőhajókat, és itt épült szovjet megrendelésre a 19 000 tonnás „Ivan Franko”, valamint a Német Demokratikus Köztársaság „Fritz Heckert” nevű utasszállító hajója és a „Robert Koch” mentő- és kórházhajó.

A rostocki kikötővel szemben fekszik Warnemünde, és idelátszik a Német Demokratikus Köztársaság legmodernebb, legnagyobb és legújabb hajógyárának, a warnemündei Warnowerftnek 65 méter magas, hatalmas daruja.

Warnemünde különben érdekes és megkapó színfoltja a Keleti-tenger partjának. Árasztja magából — a sok üdülő öröme — a tengeri romantikát. Tarkára festett vén halászházai színpadi díszletként hatnak. Az utcák

szűkek, és még a keskeny járda is elveszett bennük, mert a múlt század végén, amikor Warnemündében a tengeri fürdőzés divatba jött, a háztulajdonosok a házak elejéhez toldott verandákat építettek a járdákra, s bazárokat, üzleteket nyitottak bennük. Warnemünde egyike a legforgalmasabb fürdőhelyeknek. Hosszú, finom homokkal borított strandján pezseg az élet, és nyaranta, a világítótorony tövében, a hosszú mólón nyüzsög a nép; nézik a makrélákat leső horgászokat, vagy órák hosszat elálldogálnak a móló végén s nem tudnak betelni a tenger végtelenségének lenyűgöző látványával.

A warnemüandai hajógyár is, akárcsak a rostocki kikötő, a mocsaras senkiföldjén épült fel. Helmuth Pade, a gyár fiatal mérnöke vezetett végig az üzemen. Megmutatta — mint mondta — Európa legnagyobb hajóépítő csarnokát, majd kinn a szabadban a hatalmas Hellinget, a 300 méter hosszú és 65 méter magas darut, amely alatt kinn a szárazföldön egy 12 000 tonnás ércszállító teherhajót építettek éppen. Még fekete, rozsdafoltos volt a színe, de már toronymagasan emelkedett a mellette eltörpülő ember feje fölé. Modern úszódokkjában meg a „Sierra Maestra” kubai szállítóhajót javították. A hajót eredetileg itt építették, de ellenforradalmár kalózok légitámadása során megsérült, s most a sebeit gyógyították. A Warnowwerft 1958—1962 között 37 darab 10—12 000 tonnás teherhajót épített hazai és különböző külföldi megrendelésre.

Ezen a valamikor elmaradt, iparilag szegény tengerparton a hajógyártás hatalmas iparággá növekedett. 36 000 ember dolgozik a hajóiparban, s megrendelői közé tartoznak a többi között a Szovjetunió, Dánia, Norvégia, Izland, Svédország, Kuba és az Egyesült Arab Köztársaság. Rostockban a hajógyártás igényeinek biztosítására egy 2000 munkással dolgozó Diesel-motor gyárat és egy hajózási villamossági berendezéseket gyártó üzemet is alapítottak, amelyeket évről évre fejlesztenek.

A warnemüandai halászkikötőben kifutásra készültek a hosszú bárkák. Inkább este volt már, mint alkonyat. A tenger felől bekúszó szürkület el-lepte a partot, a cukrászdákban és az éttermekben kigyúltak a fények, a kis halászházak ablakszemei megfényesedtek, és pislogtak már az útra készülő halászbárkák árbocaira akasztott jelzőlámpák.

A fedélzet valamennyi bárkán „seeklar”, „tengerkész” volt. Az üres 31

halasládák lekötözve, katonásan sorakoztak a fedélzeten, oldalt a hajó hosszában a szakszerűen összegöngyölt hálók várták a kivetést. Búgó motorzúgás verte fel a csendes partot. A csavarok sűrű habot vertek a bárkák farában, a hajók lomhán elfordultak a mólótól és kettesével kiszakadtak a halászkikötő árbocerdejéből. A parti korlátra könyökölve néztem a kivonulást, az eleje már elérte a nyílt tengert és elveszett a tengert beborító szürkületben, csak az árbocokra tűzött jelzőlámpa villant meg még; a vége meg még mindig itt húzódott utánuk. Kinn a nagy vizen majd párosával — két hajó vontat a fogásnál egy hálót — szétszóródnak.

Szövetkezetbe tömörült parti halászok indultak, az idő és a széljárás szerint 72—96 órás, néha azonban több hetes halászútra. Végig a Keleti-tenger partján Rügenről, Usedomról, Hiddenseéről és a többi szigetekről meg a part menti halászfalvakból ugyanígy indulnak estefelé a hosszú bárkák, mert napfelkeltekor kezdik a fogást kinn a tengeren. Évszázadok óta járták a halászok a tengert s birkóztak a vízzel, haljárással meg a jó-szerencsével... No meg a hajótulajdonosokkal, halkereskedőkkel és az adóssággal, mert nagyon szegények voltak ezek a part menti halászok. Ha volt is egyiknek-másiknak saját bárkája, az sem volt több 5—6 méteresnél, nagy fogásra alkalmatlan, a sokszor viharos, szeles Keleti-tengeren pedig bizonytalan. A veszedelmekről és a halásztragédiákról sokat beszélnek az öreg halásztemetők a part mentén. Rügen szigetén, fenn az ország leg-északibb pontján, Kap Arkona mellett egy sok évszázados halásztemetőben olyan sírokat is mutattak, amelyekben senki sem fekszik. A sír csak a nevét őrzi valamelyik halásznak, aki a tengeren egy viharos éjszakán a hullá-mokba veszett...

A nagyobb bárkákat tehetős hajósgazdák bírták. Maguk ritkán járták a tengert, inkább szegény halászokat szerződtettek a fedélzetre; 4—6 embert, „részes keresetre”. A fogás harminc százaléka volt a hajózó személyzeté, hetven a hajósgazdáé. A másik sápot a halkereskedők húzták az alacsonyra szorított halárakból. A halászat nem volt folyamatos munka, függött az időjárás szeszélyétől, a haljárástól és sok egyébtől, télen pedig, amikor a jégpáncél a part mentén bilincsbe verte a hajókat, a szegény halásznép tétlenül várakozott a jobb időjárásra, a tavaszra. A munkátlan, kereset nélküli emberek leginkább a hajósgazdák előlegeiből vagy kölcsö-neiből éltek. A kamat a függetlenségük volt.

A „Fóká”-ban, a hamisítatlan warnemündei matrókocsmában, ahol — a szakértők szerint — még igazi tengerészgroggot kaphat az ember, öreg halászkokkal, Paul Krauséval, a két testvérrrel, Willy és Erwin Pantennel s Karl Ruschauval ültem a gyalult és fehérre súrolt asztal mellett. A régi időről, a sok koplalásról, adósságokról, a kiszolgáltatottságról, a halász-élet keserveiről nagyon szófukaron beszéltek. Nem szívesen emlékeznek ezekre az időkre, túl vannak már rajtuk, el akarják felejtetni. De a halászszövetkezet megalakításáról már szívesen beszéltek, a sok elkeseredett vitáról, ellenállásról, sőt fenyegetésről, amellyel szövetkezetet alakító szándékukat fogadták. Tizenkét halász, az is a legszegényebbje, alakította a szövetkezetet, mindössze néhány megviselt és viharvert hajóval. Rengeteg csúfság és gúny érte őket, de amikor elhozták az államtól kapott első 17 méteres jól felszerelt halászbárkájukat és a magukkal hozott „vásárfiát”, a Sassnitzból Warnemündébe hajózva „próbahalászatot” fogott 40 mázsa zsákmányt, elhallgattak a gáncsoskodók.

Kétféle halász él a Keleti-tenger partján. A nyílt tengeri és a part menti halász. A nyílt tengeri halászok sok ezer tengeri mérföldes utakon követik a haljárást az Északi-tengeren és az Atlanti-óceánon, a parti halászok meg rövidebb utakon járva vetik ki hálójukat. Part menti halászok, de ez nem azt jelenti, hogy csak a Német Demokratikus Köztársaság közvetlen tengerpartja előtt halásznak. Tavasszal kimennek egészen Bornholm szigetéig a svéd partok elé, nyáron a warnemündei tengerpart előtt, ősszel a Darss-félsziget előtti tengerrészen vetik ki hálójukat. A huszonnégy méteres kutterek háromhetes fogásra még messzebb is elmennek, kifutnak az Északi-tengerre, és a norvég partok előtt a Skagerrakban halásznak.

Meglátogattam a warnemündei „Ostsee” halászati szövetkezetet, ahol a part menti halászok életéről beszéltek. Tizenöt esztendő alatt, ahogy sok minden ezen a tengerparton, az ő életük is nagyot fordult. Mivel mind többen tömörültek a szövetkezetbe, és az állam a segítségükre sietett, megszabadultak a hajósgazdák és a halkereskedők uzsorájától, a halászat jövedelmezőbbé és biztonságosabbá vált. Kis halászbárkákkal — amit a tagok hoztak be — és régi felszereléssel kezdték. A bárkák magántulajdonban maradtak, a szövetkezet bért fizetett értük a közös jövedelemből. Aztán az állam nyúlt a hónuk alá, kölcsönt kaptak a nagyobb beruházásokra. Megalakultak az állami hajóállomások, a mezőgazdasági gépállomások

mintájára, ezek kölcsönbárákkal siettek a szövetkezetek segítségére. Hálóikat is újakra cserélték, nagyobbakra, jobbakra, s egyik-másik hajón már radarral lesik a haljárást. Minden évben 9200 márka segílyt kaptak az államtól a hajók karbantartására, a felszerelés felújítására. Jellemző a szövetkezet megerősödésére, hogy az állami támogatás feléről lemondtak. Nincs szükségük rá.

Günther Gede a szövetkezet elnöke és Rudolf Harresen a szövetkezeti halászflootta legjobb és legeredményesebb kapitánya a jövedelmekről beszéltek. A halászok évi jövedelme 16 000 márkánál kezdődik, és — a teljesítmény szerint — felmegy 20—24 000 márkáig is. Jól élnek, gondtalanul és elégedetten. A szélverte, borostás arcú Harresen kapitány szerint régen a halásznak egy szórakozása volt — az alkohol. Ma minden házban könyvespolc van meg televízió, és — érdekes adat — a legtöbb szövetkezeti tagnak bérlete van a rostocki színházba. Évente a szövetkezet költségére utazásokat rendeznek a Német Demokratikus Köztársaság legszebb vidékeire, legutóbb Thüringiában és a Harzban voltak, és gyakran szerveznek kirándulást Berlinbe.

Meg is érdemlik a jó jövedelmet, mert kemény munka a halászat. Este indulnak a tengerre s napfelkeltekor már megkezdik a halászatot, merítik, vontatják, húzzák a hálókat és osztályozzák, jegelik, raktározzák a halakat. A sirályok ilyenkor ellepik a hajót, és mindent, ami a fedélzetről a vízbe hullt — apró hal, belsőség —, elkapnak. Az 5—6 mázsás tonhalak is ilyenkor szegődnek a hajók nyomába, s a lehulló „javakból” lakomáznak. A munka dandárjának elvégzése után a halászok — pusztán sportból és élvezetből — tonhalat horgásznak. Az ujjnyi vastag horgot megfelelő zsinóron és egy kövér makréla csalétekkel vetik a tengerbe, „stopli” helyett egy félméteres átmérőjű felfújt hólyagot erősítenek a zsinórra, és várják a jószerencsét. Harapott! Elkezdődik a harc: a több mázsás állat menekül, de a hólyag és a meghúzott zsinór fel-felrántja az őrzöngő halat a víz felszínére. Amikor kimerítették a halat, felhúzzák a fedélzetre, megtisztítják, feldarabolják. A hulladékát nappal nem dobják a tengerbe, mert a halász-hiedelem szerint akkor többé nem harap tonhal a horogra. Valahányszor tonhalat fogott egy halászhajó, farokuszonyát a halászszerkezet szerint az árbocra tűzik, hogy messziről lássák: tonhalat fogtak.

hogy csak négy-öt szem heringet, amilyen a haljárás. Géppel vontatják fel a fedélzetre a hálót, nem kézzel, mint régen. Jó haljárás idején két-három órát, ha alusznak. Nyáron, amint mondják, élvezet a halászat, akár-milyen kemény munka. Télen azonban megpróbáltatás. A kifogott, fagyott halat kesztyűtlen kézzel kell kezelni, osztályozni. A jeges szél kegyetlenül átjárja az embert a meleg ruha ellenére is. Gyakran jégtörők vágnak utat a part mentén befagyott tengeren a nyílt vízig. Ilyenkor nehéz a halászmesterség, de mégis szeretik.

Megváltozott a partmenti halászok élete, gondolkodása is. — Nem vagyunk már „Klaashening”-ek — mondta Rudolf Harresen kapitány a warnemünde-i halászok csúfnevére utalva, amelyet régen ragasztottak rájuk. Klaashahnnak a warnemündeiek a parti nádasban élő vadkacsát nevezik; régi nyomorúságukban, a szűkös napok idején a nádasban fogott vadkacsa zsírját használták. Ezért ragadt rájuk a csúfnév. A halszagú, fekete zsíros kenyér ma már csak rossz ízű emlék, akárcsak az indokolatlanná vált csúfnév.

A rostocki öböl felső partján van Marienehe, ahol 1945 előtt a Heinkel repülőgépgyár állt. Itt gyártották a hírhedtté vált Heinkel bombázókat, amelyek a második világháború idején végigszálltak Európa felett, s fekete keresztes testükből a halált szórták a földre. A fasiszták veresége bezárta a Heinkel gyár kapuit is, és a potsdami egyezmény kimondta felette az ítéletet: le kell szerelni, nyoma se maradjon többé! Az utasítást végrehajtották: 1950-ig nem is volt más a helyén, csak rom és törmelék.

1950-ben mérnökök szállták meg a valamikori halálgyár helyét. Mértek, terveket készítettek, s nyomukban hamarosan gépek zaja verte fel a romos környék csendjét. Építettek, az új rostocki halkombinátot. Rövidesen felépült az új csarnok, az átmeneti móló, s 1951-ben kikötött már mellette a kombinát akkor még csak négy halászhajója, hogy átadja az első fogást. Irodaépülete még nem volt, az igazgatóság egy kimustrált vén uszályon „adminisztrálta” a kombinátot.

Azóta már nagy irodaház is épült, és Armin Junge igazgató az új irodaház emeleti ablakából mutatta a hatalmas és egyre bővülő telepet. A mólók mentén feldolgozó csarnokok, két jéggyár, hűtőházak, raktárak, műhelyek sorakoznak, a part mellett néhány — a többi kinn van messzi vize-

ken — útra készülődő modern halászhajó áll. Körülöttük emberek sürgölődnek, tolatómozdonyok hozzák és viszik a szerelvényeket, üreseket és megrakottakat. Pezseg az élet a telepen, az emberek kezén a halak tonnáinak tízezrei fordulnak meg. A mólók mellett veszteglő hajókból heringes hordókat és a jég közé tárolt halszeleteket raknak ki. A kikötő vize felett a kombinát „háziállatainak”, a sirályoknak ezrei repkednek: lopják a szállítószalagról a halat, lesik a lehulló falatot.

A halkombinát fogalma, úgy vélné az ember, valami nagyméretű és hal-szagú konzervgyárat jelent. Pedig nem az. Tengerészek, halászok, biológusok, mérnökök, gépészek, feldolgozó munkások, szakemberek sokrétű munkájából összeálló áldozatos és nagyon bonyolult tevékenységet takar. Nem a szerencsére építik már a halfogást — tudománya van annak. Kapitányok, halászok, tengerészek, biológusok ismerik és keresik a halak vándorútját, „legelőit”, kedvenc tartózkodási helyét a messzi vizeken. Méri a tengervíz hőmérsékletét, mert tudják, ha hideg áramlat tör be valame-lyik tengerrészbe, akkor a hal melegebb vizekre vándorol. Követik a hal útját, sokszor hetekig bolyonganak a tengeren. Tudományos kutatóintézetek segítik a munkájukat, minden hajót egy-egy biológus is elkísér útjára.

Négyezren dolgoznak a rostocki halkombinátban, több mint 60 különböző méretű halász- és feldolgozó hajóval járják a tengert. 33 darab 475 tonnás Logger, 25 darab 1076 tonnás Trawler, 4 darab 3510 tonnás halász- és feldolgozó hajó tartozik a kombinát flottájához, azonkívül egy úszó konzervgyár, a csak szállító és feldolgozó „M. A. Nexö”, a „labradori fehér hattyú”, ahogyan a tengerészek és a halászok becézik, amely a nyílt tengeren veszi át a fogást a halászhajóktól és helyben fel is dolgozza, valamint a „Robert Koch”, a hófehér kórházhajó, amely hűsége sen felkeresi a halászhajókat a tengeren, elvégzi egészségügyi gondozásukat, és sokszor nyújtott már segítséget más, idegen hajóknak is. Egy-egy útjukon az Izland, Labrador, Grönland, Új-Fundland és Nyugat-Afrika partjai körüli vizekig és vissza 4—5000 tengeri mérföldes utakat is megtesznek. A hajók nagysága szerint 20—80 napig tart egy-egy út, ha megjönnek, a halászok 2—3 napig pihennek, addig csak, amíg az új útra felkészítik a hajót. Csáladjukkal csak ilyenkor találkoznak.

— Másfél évtized alatt építettük fel mindazt, amit itt lát — mondta 36 Armin Junge igazgató. — Ezen a tengerrészen nem volt eddig más, csak

a part menti halászat kis fogási eredményekkel, alacsony jövedelmekkel. Ez édeskesv volt ahhoz, hogy a népgazdaság belső és exportigényeit kielégítse. A probléma csak a nyílt tengeri halászattal oldhattuk meg. Ma Rostock és Sassnitz sokmillióس bevételet biztosít a népgazdaságnak.

Junge igazgató elmondta, hogy semmijük sem volt, sem tapasztalatuk, sem szakemberük, mégis megteremtették a nyílt tengeri halászatot. Nagyon sokat segítettek a szovjet nyílt tengeri halászat tapasztalatai, amit készséggel átadtak a szovjet szakemberek: elhozták terveiket, személyes tanácsaikkal segítettek az indulásnál, és ma is nagyon testvéri és gyümölcsöző a kapcsolat közöttük. Az elmúlt másfél évtized alatt nemcsak a kombinátot építették fel, sok egyebet is. Megszerveztek egy modern, magas igényű tengerész- és halászképző iskolát, a rostocki egyetemen lehetőség nyílt a továbbtanulásra a kormányosi, kapitányi képzettség elnyerésére. Az elmúlt másfél évtized alatt több mint ezer új szakembert képeztek ki a nyílt tengeri halászatra. Az iskolákon kívül szociális jellegű intézményekkel gyarapították a kombinátot. Üzemi konyhákat, üdülőket, bölcsődéket, napközi otthonokat, poliklinikát, tengerészotthont építettek, és nagy-szabású lakásépítési akciót bonyolítottak le.

Renata Suske a kombinát üzemi lapjának, a „Hochseefischer”-nek szerkesztője és Karlheinz Köster, az üzem egyik dolgozója vezettek végig a kombináton. Mindent megmutattak: a feldolgozó üzemet — ahol automata gépsorokban nyúzzák, tisztítják, szeletelik a halat, s szalagsorokon küldik a hűtőkocsikba —, a „hordósárut”, vagyis ezernyi hordóban a sózott heringek tömegét, a hulladékfeldolgozóban a halliszt őrlését és kinn a mólók mellett az útra készülődő hajókat.

Kísérőim felvittek az 1076 tonnás „Cottbus” halászhajó fedélzetére, ahol Schulze fedélzetmester kíséretében végigjártuk az 58 méter hosszú és 9 méter széles hajót, a fedélzettől a legalsó hajótérig. Megnéztük a gépházat, a konyhát, az ebédlőket, a személyzet kajútjeit, amelyek, ha valamivel szűkebbek is, olyanok, mint egy kitűnő szálló szobái; a csavarokkal lezárható ablakok, a rögzített bútorok meg a korlátos ágyak arra emlékeztetnek azonban, hogy viharos tengerre épültek. Minden kényelmet biztosító berendezéssel felszerelték ezeket a hajókat, s ha nem látná az ember a hálókat, hordókat, a fedélzet halrekeszeit, s nem érezné az átható hal-szagot, azt hinné, hogy személyszállító hajón jár. Megnéztük a rádiós

fülkét és a parancsnoki hidat is. Hiába kerestem a jellegzetes hajókormányt, nem találtam egyebet, csak a vezérlőberendezés kapcsolóit és gombjait meg a radart, amelyen a haljárást is figyelik.

Rügen-szigetről nem lehet másként beszélni, csak melegen, szeretettel és elragadtatással. Csodálatosan szép tája a Keleti-tengernek. Természeti szépségei páratlanok. Strelasundon, a tengerszoroson keresztül húzódó, 1 kilométer hosszúságú hidon, a Rügendammon jut át az ember Stralsundból Rügenre, Németország legnagyobb szigetére. Enyhe dombvidék váltakozik lapos szántóföldekkel a sziget belsejébe vezető út mentén. Mély öblök szaggatták meg a sziget testét, s a parton öreg halászfalvak vastag nádtetős házai húzódnak meg. Hosszú karókon hálók száradnak körülöttük, a vizen magas árbocú halászbárkákat mozgat a nyugtalan tenger.

A Jasmund-félsziget keleti csúcsán a dombok hegyekké nőnek: Rügen híres krétahegyeivé. A vakítóan fehér hegyoldal meredeken esik le a tengerig, amelyben a felszín alatt, a zöldeskék vizen keresztül derengve, messzire húzódó krétapadok világítanak. A sűrű, nagy lombú bükkerdők félhomályába rejtőző Hertha-tó, a pogány áldozati kövek, mohos régi várak omladékai, a krétahegyek tekervényes barlangjai körül éppen úgy, mint az északi Wittow-félsziget töredezett s porladó szláv várfalain, a Kap Arkona-i Svantevit-templom lassan tengerbe vesző romjain legendák születtek, amelyeket ma éppúgy mesélnek, mint évszázadokkal ezelőtt.

A Rambin körüli kilenc és a Gustow melletti tizenhárom domb — a legendák szerint — csak úgy jöhetett létre, hogy az óriás Balderich köténye kilyukadt, és a lyukon kiszóródó földből púposodtak ki ezek a hegyecskek. A krétahegyek barlangjainak, a granitzi Fekete-tóba süllyedt kastélyoknak, a Nonnen-Seebe veszett apácakolostornak a kincseit, régen elmúlt vend királyok és kalózok aranyait és drágaköveit mesebeli manók és sárkányok őrzik, azok riogatják a kíváncsi kincskeresőket. Viharos éjszakán, amikor odakinn a tengeren az elszabadult szélvihar vízhegyeket csapdos a kréta-sziklákhöz és félelmetesen zúg az öreg erdőkben, hallani — így mondják a legendák — a régen tóba ölt áldozatok jajgatását.

Klaus Störtebeker és Gödeke Michael, az urakat dézsmáló és a szegényeket segítő kalózok személye köré a szeretet szötte évszázadokon át a

legendákat, s forrásuk az elnyomott szegény halász és parti ember nosztalgiaja volt a szabadság s az emberibb élet után. Idestova fél évezrede, hogy a hamburgi patrícius kereskedők vesztőhelyén mindketten elpusztultak, de a dűnák hajlataiba bújt halászfalvak homokos utcáin a magányosan bandukoló apróságokat még ma is így szólítják meg:

— No, nézd csak, hová mentek Störtebeker meg Gödeke Michael?

Ez Rügen szigete: a természeti szépségek, a sejtelmes legendák szigete. De ma már új vonása is akad Rügennek, mert a tenger melléknek ez a része is feltámadt.

Willy Stepputtis, a halkombinát párttitkára sem a régműltről, inkább a közelebbiről és a megváltozott jelenről beszélt. Legtöbbet a szívéhez nőtt új városról, Sassnitzről. 1957-ben nyerte el a régi halászfalu a városi rangot, amelybe a felszabadulás előtt csak a kompforgalom meg nyaranta az üdülők hoztak egy kis életet és mozgást. Akkor 6000 lakója volt, ma 18 000. Akkor tengerrel bajlódó halászok és tengerészek éltek itt, ma a Német Demokratikus Köztársaság minden tájáról, Berlinből, Tübingiából, Lausitzból, Szászországból, az Érchegeységből ideköltözött munkások, értelmiségiek, akik részesei az építőmunkának Rügen szigetén. 1945 előtt egy iskola volt a faluban, ma három általános iskola, két középiskola és a halászuatánpótlást nevelő, 250 tanulót befogadó technikum és diákothton. Építettek egy nagy kórházat, négy napközi otthont, egy bölcsődét, két rendelőintézetet. A falu főutcájáról és környékéről eltűntek a nádfedelű halászházak, és helyükbe 12 000 lakással új, modern város épült, s 1970-ig újabb 524 lakást s az újabb általános iskolák mellé még egy középiskolát építenek a rohamléptekkel fejlődő városban. Felépült a minden kényelemmel berendezett tengerészotthon, a korszerű „Stubnitz” filmszínház, egy nagy kávéház, cukrászda, étterem és a korszerű nagy áruházak egész sora a Lenin-sugárúton.

Lenint közel érzik magukhoz a sassnitziak. 1917 márciusában Lenin és Krupszkaja Svájcból jövet innen indultak el a trelleborgi komppal Svédországba, majd onnan Oroszországba. Az új tengerészotthon előtti virágágyások közt egy nyerskőből faragott emlékmű idézi Lenin sassnitzi tartózkodásának és átutazásának emlékét.

A 103 kilométerre fekvő svédországi Trelleborgba közlekedő komp története a múlt század végére nyúlik vissza. 1897-től kezdve postagőzösök

bonyolították le a forgalmat Németország és Svédország között. Az utasok átszállása vasútról hajóra vagy fordítva, az áruk átrakása akkoriban sok időbe telt és nehézkessé tette a szállítást. 1909-ben német és svéd gőzkompok már vasúti szerelvényeket is szállítottak a fedélzetükön. A második világháború alatt — első éveiben még jártak a kompok — leállították a kompközlekedést, mert mind veszélyesebb volt a hajózás a tengeralattjárók torpedói és az aknák között. 1948-ban indult meg ismét a kompforgalom, de csak svéd kompok járták a Sassnitz és Trelleborg közötti tengerészeti. A forgalom mindig jobban nőtt. A svédek 1958-ban forgalomba állították a modern Diesel-meghajtású „Trelleborg” nevű kompot, és 1959-ben a Német Demokratikus Köztársaság is elindította a rostocki hajógyárban épített 7000 tonnás, Diesel-motoros, „Sassnitz” nevű modern kompját. Mindkét komp négy sín párján 36 vasúti tehervagont vagy 14 gyorsvonati személy-, háló- vagy étkezőkocsit, 40 gépkocsit és 1000 személyt szállíthat. Naponta ötször közlekednek a kompok és három és fél óra alatt teszik meg az utat. A Német Demokratikus Köztársaság — és ez is a sassnitzai fejlődéshez tartozik — az elavult régi helyébe korszerű, nagy befogadóképességű, gépesített, az utasoknak minden kényelemmel ellátott új komp kikötőt épített. A Sassnitz és Trelleborg közötti kompok 1960-ban 872 000 tonnányi teherárut, 250 000 személyt és több mint 7000 gépkocsit szállítottak.

Rostock környékén Warnemünde, Kühlungsborn, Stralsundtól északra Hiddensee szigete, Rügen délkeleti részén Binz, Sellin meg a többi és a Lengyelországgal határos Usedom szigete, a közel negyven állandóan fejlődő tengerparti fürdőhely — az üdülők paradicsoma. A feltámadt tengerpart új vonása ez is, mert a felszabadulás előtt egy szűk réteg kiváltsága volt ezen a tengerparton az üdülés. A „Kaiserhof”, a „Hotel Germania”, a „Preussenhof” szállókban Usedom szigetén, mint ahogy a többiekben, Warnemündében, Rügenen és Hiddenseén, csak az arisztokrácia, a junker nemesség, a tisztikar és a gazdag polgárság foglalta el a szállodai szobákat meg a tarka strandkosarakat a homokos tengerparton. A háború előtt a tengerparti üdülők forgalma alig érte el az 500 000-t. 1945 után a Német Demokratikus Köztársaság tengerpartjának hosszában gyökeresen megváltozott a kép. A szállodákat, penziókat felújították, és az újaknak egész

sorát építették. Gomba módra nőttek ki a földből a gyermeknyaralók, gyermektáborok, camping-városok, és a tengerpart egy csapásra az üdülő néptömegek örömévé vált. 1958-ban 618 000 volt az üdülők száma, 1960-ra elérte az egymilliót, 1963-ban kétmillióra növekedett, és akkor már azt hitték, hogy a hűrt túlfeszítették és egyelőre nem lehet tovább fejleszteni az üdülők számát. 1964-ben mégis újabb félmillióval növekedett a tengerparti üdülők száma, s ezzel is megbirkóztak.

Az üdülőstatistikához tartozik az is, hogy a „Fehér flotta” part mentén járó kirándulóhajói 1965-ben kétmilliónál több kirándulót szállítottak fedélzetükön. A Német Demokratikus Köztársaság két nagy utasszállító hajója, a „Völkerfreundschaft” és a „Fritz Heckert” évente 15 000 üdülőt szállít messzibb tengerekre, az Atlanti-óceánra, a Földközi- vagy a Karib-tengerre.

Ennek a nyaranta üdülőktől, idegenektől nyüzsgő tengerpartnak és szigetvilágnak különös és érdekes foltja Usedom szigete, az üdülés és vendéglátás valóságos nagyüzeme. 445 négyzetkilométeres területével Németország második legnagyobb szigete, Rügen szigetétől délkeletre fekszik, egyik végén a Peene, a másikon az Odera torkolatánál. Északon a meredeken vízbe hulló dúnás partok mentén a végtelen tenger tárulkozik az ember szeme elé; napsütéses nyárban kéken, mint a fölébe boruló ég, tavasszal meg ősszel, amikor a vad északnyugati szél hajtja, úzi a vizét — szürkén és nyugtalanul. Különös alakú sziget. A Peene árja mélyen belevájta a sziget testébe, s az Achterwasser széles öble úgy elvékonyította az északi és déli fele mentén, hogy Zempin és Koserow között mindössze 330 méter a sziget szélessége.

A sziget története éppen olyan, mint a többi szigeté. Harcoltak érte, elfoglalták, aztán elvesztették. Erről a múltról árulkodnak a vastag falú vend várak, a négyzet alakú svéd sáncok, a régi várkastélyok romjai. Történetének legsötétebb lapjait a hitleri fasizmus idején írták. Az Usedom északi csücskében fekvő Peenemündében folytak a V1 és a V2 rakétakísérletek, amelyekben vezető szerepet játszott a ma amerikai szolgálatban álló Werner von Braun. 12 000 ember dolgozott a kísérleti telepen, köztük közel 4000 elhurcolt szovjet és lengyel kényszermunkás. 1943. augusztus 17-éről 18-ára virradó éjjel 500 négymotoros angol bombázó szállt több hullámban Peenemünde fölé és több mint 1500 tonna robbanóanyagot

s 280 tonna gyújtóbombát dobott le a kísérleti telepre. Közel 1000 halottja volt az angol légítamadásnak. Az áldozatoknak több mint a felét a traszsenheidei koncentrációs táborban ásták ki a romok közül, a bezárt szovjet és lengyel kényszermunkások sehova sem menekülhettek.

Usedom szigetén rézszínű homokos strandokon túl hófehéren és vakítóan világítanak a házak; az üdülők, a szállók széles ablakaiban a nap és a tenger tükröződik. A határtalan víz felett ezüstfehér sirályok cikáznak. Kinn a tengeren messzi északról napsütéses tiszta időben idevilágítanak a rügeni krétasziklák; a Greifswaldi-öbölben, mint pasztellszínű akvarell olvad a párába a Greifswalder-Oie, a mareknyi meredek sziklasziget világítótornyával, amelynek fénypásztái éjszakánként végigtapogatják a környező tengert. A képet kiegészíti néhány, a part mentén északnak húzó rozsdabarna vitorlájú halászbárka s a láthatár szélén egy óceánjáró bodorodó füstje.

Usedom délkeleti partján van Heringsdorf, a Keleti-tenger fürdőhelyeinek gyöngyszeme. Sokan járnak ide üdülni, de sokan csupán azért jönnek el, hogy Maxim Gorkij nyomait keressék a kis fürdőhelyen, s elzarándokoljanak a Villa Irmgardba, ahol 1922 májusától szeptemberéig élt a nagy szovjet író. A villa ma műemlék, kapuja mellett márványtábla hirdeti, hogy itt lakott közel öt hónapig Gorkij.

Emléke él Heringsdorfban. Az akkori tulajdonos, dr. Becher unokahúga, Margot Becher a gondnoka a ma már emlékhellyé átalakított villának. Gorkijra emlékeznek az öreg halászok, akik között sokat járt, beszél róla az öreg postás, aki akkor huszonegy éves fiatal kézbesítőként sok ajánlott levelet hordott ki Gorkijnak a Villa Irmgardba, „Az én egyetemeim” című könyvének kefelevonatát, amelyet itt Heringsdorfban korrigált. Jól emlékszik rá az öreg postás, hiszen minden ajánlott levél kézbesítéséért „Gorkij egy márkát nyomott a markába”.

Heringsdorfi életének apró-cseprő részleteit szívesen és sok szeretettel mesélik ma is az érdeklődőknek. Lenin tanácsára jött el Heringsdorfba, hogy beteg tüdejére itt találjon orvoslást. Visszavonultan élt, kerülte a társaságot. Egyedül vagy fia és titkára társaságában bolyongott a környéken. Hosszú sétái során sokszor vándorolt el kedvenc helyére a Gothen-Seehez vagy a Bansin melletti langenbergi erdőbe. Sokszor — így mesélték — egy-egy zacskó gombával tért haza, amelyet azután osztrák szakácsnője

készített el neki. Kora reggel már útnak indult. Néha csak a tengerpartra, ahol órák hosszat elnézte a határtalan vizet s a sirályok repülését, a hálót kötetgető, foltozgató halászokat. Szófukar volt. Még a házigazdájával, dr. Becherrel is alig váltott néhány szót, de itt a halászok között felengedett a tartózkodása és minden érdekelte, amit magukról és az életükről kiszedett a szóval szintén fukarul bánó halászbokból. Öregebbjei ma is emlékeznek még a „magas, vékony, kissé előrehajló, hosszúkat lépő”, magába zárkózott emberre.

Kíváncsiskodók nem jutottak a közelébe. Erről a fia meg a titkára, valamint a villa tulajdonosa gondoskodtak, de barátok számára mindig volt ideje. Emelegetik, hogy milyen nagy öröme telt Fjodor Ivanovics Saljapin, a nagy énekes látogatásában, akinek Heringsdorfban nyaralt a lánya, s azt felkeresve, Gorkijjal is hosszú órákat töltött együtt. Gorkij dolgozószobája a villa úgynevezett „arab szobája” volt, a világot járt tulajdonos, dr. Becher szentélye, amit átengedett Gorkijnak. Teljes hűséggel eredeti állapotban megtartották, és ma középpontja a heringsdorfi emlékhelynek. A szoba különleges, egzotikus levegőt áraszt magából. Arannyal hímzett Korán-idézetekkel díszített indiai és perzsa imaszőnyegek, a falakon keleti fegyverek, arab bútorok, egy muzulmán mecset remekbe kovácsolt mécsese díszítik a szobát, amelyet a festett, színes üveglablakokon keresztül szűrődő fény sejtelmes világítással önt el. Gorkij szerette az arab szoba hangulatát, amint mondta, hazájának déli vidékeire emlékeztette.

1922. szeptember 25-én búcsúzott el Heringsdorftól, hogy rövid időre Bad Saarowba, majd onnan Capriba utazzon. Ekkor írta a Villa Irmgard vendégkönyvébe búcsúzóul:

„...és mégis, és mindeneknek ellenére eljön az az idő, amikor az emberek mint testvérek élnek majd együtt...”

Ezen a tengerparton, ahol minden „száz esztendővel később történik”, ahol az analfabetizmus, az elmaradottság, a babona a legelterjedtebb volt, a feltámadó tengerparttal együtt újjászületett a kultúra is, eloszlott a sötétség, megnyíltak a szemek, rohamosan gyarapodtak az ismeretek, és megnöttek az igények.

A falvakban több száz klub, közel ezer művészeti és tudományos szakcsoport alakult, csaknem nyolcvan kultúrház terjeszti, gyarapítja az ismer-

retekét s nyit utat a lappangó tehetségeknek. A kerület minden városában és falujában megszervezték a nyilvános könyvtárakat; 1958-ban 96 000 olvasó 1,5 millió, 1962-ben 120 000 olvasó 2,2 millió könyvet kölcsönzött a könyvtárakból. A könyvforgalom is hihetetlen mértékben megnövekedett ezen a régen kultúra szempontjából elmaradt és elhanyagolt vidéken. 1958-ban a rostocki kerületben az évi könyvforgalom 9 millió márkára növekedett, ez a szám 1963-ban 15 millió márkára ugrott fel.

Öt színház működik a tenger melléki kerületben: Rostockban, Stralsundban, Greifswaldban, Putbusban és Wismarban. Nemcsak a kerületnek, hanem az egész országnak is egyik legjelentősebb színháza a rostocki Volksbühne. Igazgatóját, Hans Anselm Pertent és fődramaturgját, a Nemzeti-díjas Kurt Bartelt — írói nevén Kurt Kubát — úgy tartják számon, mint az új, szocialista színház nagyon igényes, magas mércét felállító élharcosait. Ráadásul a rostocki Volksbühne arról nevezetes, hogy évek óta estéről estére telt házak mellett játszik. Előadásait nemcsak a rostockiak s a közvetlen környék, hanem az egész kerület nézőközönsége — rendszeres színházi autóbuszjáratokat szerveztek — látogatja. Nagy szó ez a Német Demokratikus Köztársaságban, ahol — beleértve a berlini színházakat is, a Brecht-színház kivételével — általában fél házak mellett folynak az előadások. A rostocki színház jegyeit ezzel szemben hetekkel előre eladják, s egyik-másik darab jegyei néha csak a „feketepiacon” vásárolhatók meg. Németország valamikor legelmaradottabb vidékén!

Felkerestem a rostocki Volksbühnét, és a színház klubjában érdekes beszélgetésben volt részem Hans Anselm Pertennel s Kurt Kubával. A csendes klubban, ahova a színház zajából csak az ügyelő hangja jutott el a hangszórón keresztül, a színház sikereiről, a jelenkori drámáról, műsorpolitikáról beszélgettünk.

A sikereik, a magas látogatottság „titkát” kérdeztem . . .

— Nincs semmiféle titok — vágott a szavamba Perten igazgató. — Vérbő, eleven színházat akarunk adni, mert az emberek is ezt akarják. Újat, új formát, meglepetést — nem erőltetettet és abszurdot — adunk a nézőknek, mert ezt várják s ezt veszik szívesen. Ebben a keretben mondjuk el, amit akarunk, mert a valóban jó színházi élmény nyújtásával szeretnénk hatni az érzelmeikre és a gondolkodásukra. Nem adunk engedményeket az absztraktnak, de a tehetségtelen, gyenge és rossz szocialista

drámai irodalomnak sem. Bátran, kritikus szemmel mérjük a műveket, megköveteljük a magas művészi színvonalat, a jó témát, ugyanakkor a „szép beszédet” is. Magas irodalmi mércét állítunk fel, és vállaljuk még azt is, ha „gyanúsakká” válunk a rosszul látogatott színházak vezetői előtt, akik azt tartják, hogy a telt házas színházaknak „nincsen semmi dolguk az osztályharcral”. Dehát hogyan akarják az üres színházakban az osztályharcot vívni? Higgye el, egyedül a színház vállal a felelősség, hogy hány ember lépi át a nézőtér küszöbét. Ne csodálkozzunk, hogy az emberek elmaradnak a színházból, ha unalmas és deklamáló, eszmékben és mondani-valóban szegény darabokat adunk.

— Színes, tarka műsortervet készítünk — szól közbe Kurt Kuba —, és mert azt sem felejtjük el, hogy az emberek szórakozni is akarnak a színházban, nagyon változatos műsorpolitikára törekszünk. A rostocki színház mutatta be először a Német Demokratikus Köztársaságban Tennessee Williams, Miller, Dürrenmatt és Frisch darabjait. Pagogyin és Szimonov mellett az érdekes dél-amerikai darabokat is mi tűztük először műsorra, sokat vitázva és sok ellenállást leküzdve. A jelenkori német drámák közül tizennégynek az ősbemutatója a mi színházunkban volt, köztük például Klaus Hammel „Halászcsergők” című színművének a bemutatója is. Azóta a köztársaság valamennyi színháza műsorára tűzte. Egyik-másik darab körül — ezt is sikernek könyveljük el különben — nagy és széles vita kerekedett, mint például Harald Hauser „Barbara” című színműve felett.

— Mit várnak a jelenkori drámától?

— Hogy jó legyen — válaszolta tömören Perten. — Tartsa tiszteletben a régi színházi hagyományokat, de ne váljon rabszolgájukká. A most kialakuló társadalom, az új emberek nyílt, frissen látó szemével nézze az eseményeket, s kritikusan mondja meg a véleményét.

— Tizennégy jelenkori német drámát mutatott be a színház. Megkapta-e benne a jó témát, a „szép beszédet”, egy szóval a jó jelenkori drámát?

— Nem kapta meg. Alig egy-kettő volt kevéssel jobb a középszerűnél. De én is kérdeznék magától valamit — szögezte nekem a kérdést Hans Anselm Perten igazgató: — megírták már Magyarországon az „Ember tragédiája” vagy a „Csongor és Tünde” színvonalán a mai szocialista hős konfliktusát?

— Nem írták meg, de nem túl magas ez a mércé a mai szocialista drámairodalommal szemben?

— Cseppet sem. Nálunk sem írták meg az Egmont, a Tell Vilmos vagy a Don Carlos színvonalán a konfliktusokat, a szocialista új drámát. De ha a polgári drámairodalom színpadra vihette a maga nagy és konfliktusokban gazdag alakjait, miért ne állíthatnánk fel mi is ezt a mércét, miért ne várhatnánk, hogy napjaink drámái az új szocialista embert, történelmi változásokkal terhes korunk hőseit ilyen magas színvonalú drámákban vigyék a színpadra? Vagy mondjunk le erről?

A jelenkori drámairodalom legnagyobb baja — kapcsolódik a beszélgetésbe Kurt Kuba —, hogy a tegnapi nadrágot akarják a mai emberre húzni. Elavult, nyárspolgári fátylon keresztül szemlélik a ma merőben más s megváltozott eseményeit. Ez hamis képet ad és ez a jelenkori dráma gyengesége. Új társadalmunkban is vannak mély, emberi problémák, de hogyan fejezhetők ezek ki a merőben idegen polgári szemlélet eszközeivel?

Esti próbára kell menniük. Perten rendezi Jan de Hartog holland szerző „Das Himmelbett” — nálunk „Családi ágy” címen játszották — című két szerepes vígjátékát. Nem is annyira a próba miatt hívtak magukkal, hanem hogy egy a maga nemében érdekes színház mutassanak meg. A próba a rostocki Intim színházban folyt. A szó szoros értelmében — intim. Mindössze hetven férőhelyes a parányi színház, egy ügyelője és világosítója van, a többi emberben és anyagban a Volksbühne adja. Az utcáról a nézőtérrel közvetlenül összefüggő előtérbe kerül az ember. A falon fogasok, rajta számok, a közönség maga kezeli a ruhatárat, mint ahogyan a helyére sem vezetik, azt is maga keresi meg. Családiás a pöttömnyi színház hangulata, s olyan érzése támad az embernek, mintha csak a szomszédokhoz ugrott volna át egy kicsit televíziót nézni. Mindig tele van, jegyeit már jóval előre eladják.

A két színész — a házastársak — kedvvel komédiáznak a próbán a parányi színpadot betöltő mennyezetes ágy, a házasság szimbóluma körül. Perten elmondta terveit: az előtérben megterítik az esküvői asztalt, mellé ültetik a fiatal párt — a két színészt —, s ők fogadják a közönséget. Az asztalra odakészítenek hetven pohár bort, s a nézők, mielőtt helyüket elfoglalnák, koccintanak a „fiatalokkal”. Amikor az utolsó néző is elfoglalta a helyét, az ifjú pár befejezi az esküvői vacsorát és elindul „haza”. A füg-

göny felmegy, az ajtón karjaiban a fiatal asszonnyal a színpadra lép a férj. Elkezdődik a darab...

Volt még egy érdekes beszélgetésem a tengeremelléki kultúra egy másik — újjáteremtett —, az egész országra, sőt a határon túl is ható ágáról. A warnemünde-i új lakótelep egyik villájának földszinti lakásában Konrad Reichet, a rostocki Hinstorff kiadó igazgatóját látogattam meg.

1832-ben alapították ezt a vállalatot, amely azonban a felszabadulásig nem tudott a provincializmus korláta közül kikerülni. Kizárólag a Mecklenburgban és az északi német partvidéken használatos „plattdeutsch” tájszólásban írt művek, elsősorban Fritz Reuter könyveinek kiadására szorított — igaz, milliós példányszámokban.

A felszabadulás után megváltozott a jellege. Ma a Német Demokratikus Köztársaság egyik legjelentősebb kiadója, amely főleg a mai német irodalom termését adja ki, s kizárólagos kiadója a német nyelvre fordított skandináv irodalomnak. A Hinstorff kiadó gondozásában jelentek meg a többi között a német John Brinckmann, Albert Burckhardt, Franz Fühmann, Kurt Kuba, Herbert Nachbar, Benno Voelkner, aztán a norvég Bjørnsterne Bjørnson, a dán Jens Peter Jacobsen, a finn Martti Lurni, a svéd Ivar Lo-Johansson, August Strindberg művei.

Konrad Reich dolgozószobájában, az elmaradhatatlan német kávé mellett, a kiadó életében bekövetkezett változásokról beszéltünk:

— Kiszabadultunk a szűk vidéki korlátok közül — mondta Reich igazgató. — A felébredést ebből a szűkre szabott és provinciális elesettségből a felszabadulásnak és azoknak a társadalmi változásoknak köszönhetjük, amelyek köztársaságunkban bekövetkeztek. A változás a kiadóhivatal munkájában a módszerekben, a tartalomban, a kiszélesedett kapcsolatokban is kifejezésre jutott. és a kiadó a mai német irodalom jelentős tényezőjévé vált. Szoros kapcsolatot tart az egész ország területén az írókkal, évente két-három ízben rendszeres találkozókat, több napos irodalmi vitákat rendez a mai német irodalom problémáiról.

— Foglalkozik a kiadó az új tehetségek felkutatásával és istápolásával?

— Nagyon fontos feladatunknak tartjuk ezt, és vannak is már különböző formáink erre, majd a jövő megmutatja helyességüket vagy helytelenségüket. Munkaközösségeket szerveztünk a fiatal íróknak, s ezekben

lektoraink segítenek nekik, összehozzák őket neves szerzőkkel, velük közösen kísérlik meg kiszűrni az igazi tehetségeket, megmozgatni a fiatalok fantáziáját és szakmailag támogatni a munkájukat. Van még egy érdekes kísérletünk. A tehetségesnek ígérkező fiataloknak szerződést ajánlunk fel, amelyben néhány esztendőre biztosítjuk nekik a létminimumot. A munkahelyükről erre az időre szabadságot kapnak, s a szerződés lejártá után visszatérhetnek munkahelyükre. A szerződés feltétele: a tematika és az első kidolgozott kész fejezet átadása. Egy esztendőben négy-hat ilyen szerződést kötünk.

— Bevált ez a módszer? Milyen tapasztalatokat szereztek? Találtak tehetségeket, és nem áll fenn az amatőrizmus istápolásának a veszélye?

— Őszintén megvallva, ha tíz ilyen szerző közül négy év alatt három tisztesítéses és elviselhető könyvet kaptunk, az már jó eredmény volt. Azt is megvallom őszintén, hogy ez a módszer eddig még nem hozott nagy talentumokat a felszínre, de fenntartjuk, nehogy elveszítsünk rejtőző tehetségeket. Sajnos, minden országban többségükben közepes művek jelennek meg, és ma is időszerű Johannes R. Bechernek 1949-ben mondott megállapítása: „Nem tudtuk még megteremteni a szocialista tartalmú átmenetet Courts-Mahler és Thomas Mann között”.

A Hinstorff kiadó munkája nem szűkül le csupán a fiatal tehetségek kutatására. A kiadó Berlinben és a Német Demokratikus Köztársaságban élő negyven ismert és neves íróval dolgozik együtt rendszeresen. A kiadói gárdához tartoznak a legjobb nevű képzőművészek, festőművészek, grafikusok.

— Feladatunk — mondta Konrad Reich — nemcsak a tradicionális könyvkiadás folytatása, hanem gazdagítása is. Az illusztrációk a szerző gondolatainak vizuális megtestesítései. Ezekkel gazdagítjuk néha egészen új módon a könyveinket. Nagyon sok képzőművészeti elemet, megoldást és változatosan széles skálájú ötletet használunk fel. A belső illusztrációk festői effektusokkal, színesen, játékosan épülnek az írói koncepcióba, s ez a tördeléssel, a nyomdatechnikai megoldásokkal is kifejezésre jut. A képzőművészek szívesen vállalják a kísérletezés és az új kifejezési formák keresésének feladatát és örömét...

Szép ez az új életre támadt tengerpart. Szépek a tájai, s tiszteletre méltóak az erőfeszítések és a hihetetlenül nagy eredmények ezen a valamikor elsatnyult életű tájon. Van azonban még egy érdekes és új tulajdonsága, befejezésül hadd írjak róla . . .

Ezt a tengerparti szakaszt ma már nemcsak a Német Demokratikus Köztársaságban, hanem a Keleti-tenger népei között is mind többen nevezik meggyőződéssel Béke-tengernek! Itt fenn északon, a Keleti-tenger partjának ezen a szakaszán éppen olyan békesség és megértés él a Német Demokratikus Köztársaság partjai mentén, mint lenn az Odera—Neisse vonalán, mintha a Keleti-tengerbe ömlő Odera hullámai hoznák magukkal ezt a békességet.

Valamikor a császári, majd a hitleri imperialista, fasiszta politika emelt válaszfalat a tengerparti népek közé. A német, lengyel, de a svéd, dán, norvég és a balti partok mentén is sok nép életét nyugtalanította a német imperialista és fasiszta fenyegetés. Ma itt ezen a környéken a Német Demokratikus Köztársaság és Lengyelország partjain a béke fűzi össze az embereket. Ha valakinek kétsége lenne efelől, menjen el nyáron a Rosstockban évente megrendezett keleti-tengeri hétre. Jó barátok érkeznek ilyenkor vendégségbe: szovjet, lengyel, svéd, norvég, finn, dán, izlandi tengerészek, vízen járó népek, halászok, fiatalok és öregek, mindenféle rendű és rangú vendégek. A program? Vitorlás- és halászversenyek, sportvetélkedés, színpompás kulturális bemutatók, szórakozás, tánc, öröm. És a cél? A Keleti-tenger partja mentén élő népek őszinte barátkozása.

És ez a lényeg . . .

A természeti szépségek és a sűrített történelem tartománya Tübingia. Festői szépségű vidék, minden megtalálható itt: az egymást váltogató sűrű erdőkkel, leginkább bükkal borított hegyek, az 1000 métert megközelítő Grosser-Beer-Berg, a Schneekopf, az Insels-Berg; aombok alatt a sok vadvirág, a vörös harangú gyűszűvirág, az illatos szagos müge, a pikkelyes kosbor, a kék színű májvirág és nefelejcs, benn a félhomályos sűrűben a rengeteg gomba, az erdők szélén a málna, szeder, áfonya, a pizstrángos hegyi patakok, a mély szakadékok és a sziklákról lehulló tajtékos vízesések, a cseppkőbarlangok, a kénes és sós fürdők, a szénsavas, vasas, arzénos, mangános ásványos források, a tübingiai erdő vándorutai a változatos szép tájakon, a fűszeres s éles hegyi levegőn, erdőkben és hegyeken, ahol a háttartalan nyugalmat és csendet csak a madarak fecsegése és néha egy-egy vad csörtetése töri meg.

A folyók, a Saale, a Schwarza, a Werra meg a számtalan patak mély völgyeket vájtak a hegyek testébe, s a völgyekben, a hegyoldalakra kúszva régi városok, falvak húzódnak meg. Láttam öreg tübingiai parasztházakat több száz esztendő sulyos gerendamennyezettel, az időtől sötétbarnára pácolt faburkolattal, égetett, színes cserepekből rakott hasas kemencékkel, évszázados öreg faragott bútorokkal és láttam a falvak templomai körül nagyon öreg temetőket. Jártam régi tübingiai műhelyekben, ahol az üveget fűjták, s ahol remekbe faragták a tübingiai erdő kiszáradt fáját, és a csodálatosan furfangos, sok mindent tudó játékokat barkácsolták.

A hegyek tetején a várak — épek és romosak — éppúgy a tübingiai képhez tartoznak, mint a kastélyok és rezidenciák a régi, mákszemnyi kis hercegségek és fejedelemségek székhelyein. Rendkívül gazdag történelmi

emlékekben Thüringia. Jelmépe ennek a gazdag történelmi jellegnek az Eisenach fölé tornyosuló Wartburg vára, a német középkor román stílű remeke, amely elválaszthatatlan a német és a világtörténelemtől, a világ-irodalomtól, a kultúrától.

A történelmi hagyományok szerint az öreg vár lovagterme volt a színhelye a középkori lantosok s költők versengésének. Egy darabig itt élt a várban a középkori lovagi líra két nagy német képviselője, Walter von der Vogelweide és Wolfram von Eschenbach, akiről tudni vélik, hogy itt írta meg Parsifaljának 6. és 7. könyvét és itt kezdte meg „Wilehalm” című eposzának írását is.

Ebbe a várba hozták négyéves korában II. Endre lányát, Erzsébetet, aki itt nevelkedett, s később a vár alatti Eisenachban, a Szent György-tempomban kötött házasságot IV. Lajos thüringiai gróffal. Itt a wartburgi várban élte legendákkal körülfont életét, amíg férje halála után el nem üzték Marburgba, ahol 24 éves korában meghalt. Emlékét idézi ma is a várban az árkádos „Erzsébet-folyosó” és a négyszögletes „Erzsébet-szoba”. E század elején Szent Erzsébet legendáit és történetét ábrázoló üvegmozaikokkal rakták ki az Erzsébet-szoba falait. A kandalló melletti második mozaikképen II. Endre magyar király fogadja a thüringiai leánykérő küldöttséget.

Luther Márton élete is sok szállal fűződik Thüringiához. Négy évig Eisenachban járt iskolába, Erfurtban lépett az augusztinus rendbe, s az erfurti egyetemen végezte tanulmányait. Kényszerű wartburgi tartózkodása idején lefordította a bibliát, s ezzel megteremtette a különböző, néha egymást is alig értő német nyelvjárások között az egységes irodalmi nyelv alapjait. Goethe szerint — aki különben maga is, az „udvari intrikák elől menekülve”, sokszor tartózkodott a wartburgi várban — a németek „Luther által váltak egységes néppé”. Luther itt a wartburgi várban írta több röpiratát és vitázó könyvét a pápák ellen, s — erre utalva — barátai előtt sokszor hangoztatta, hogy „Wartburgban tintával győzte le az ördögöt”. Ez a kijelentése alkalom volt egy Luther-legenda megszületésére.

A legenda szerint a wartburgi várban az ördög személyesen jelent meg Luther előtt. A mérges Luther — a legenda szerint — tintatartóját vágta az ördöghöz s azzal kergette el. A Luther-szoba falán a kifreccsenő tinta foltja — amelyet sokáig mutogattak — sohasem kopott meg. Goethe is látta, és egyik levelében megírta, hogy a wartburgi várnagy időről időre

gondosan felújítja a tintafoltot, mert „a legtöbb utazóban megvan a vágy arra, hogy ilyesmit lásson”. En nem láttam a foltot. Azt hittem, „elvi” okokból nem újítják fel többé. Tévedtem. A folt azért nem látható, mert a turisták, különösen az amerikaiak, levakarták és elvitték a tintás kaparékot; majdnem elvakarták már a falat.

Johann Sebastian Bach is itt, Tübingiában született, a Wartburg tövében fekvő Eisenachban, s itt az arnstadti templom orgonistájaként kezdte pályáját. Ma is őrzik még az arnstadti kis Bach-múzeumban a régi orgona játékasztalát s a padot, amelyen Bach ült s játszott. Az eisenachi Bach-házban, a nagy művész szülőházában múzeumot rendeztek be korabeli bútorokkal, hangszerekkel. Minden esztendőben március 21-én, a nagy muzsikuszületésnapján, este gyertyafény mellett a korabeli hangszereken hangversenyt rendeznek műveiből.

Az idősebb Lucas Cranach élete végén ugyancsak Tübingiában — Gothában, majd később haláláig Weimarban — élt s alkotott. A klasszikus humanista német irodalom Európára ható központja is Tübingiában, Weimarban alakult ki: Goethe, Schiller, Herder, Wieland itt írták klasszikussá vált remekeiket. Weimarban a marienstrassei Liszt-házban élt Liszt Ferenc, a „karmester különleges szolgálatban”, s itt alapította a zeneiskolát, amely azóta főiskolává növekedett és ma a nevét viseli. A jénai egyetemen Fichte, Schelling, Hegel tanították a filozófiát, a történelmet pedig egy ideig Schiller, aki itt írta „Stuart Mária” című drámáját.

Tübingia a szabadságmozgalmak s a német, valamint a nemzetközi munkásmozgalom jelentős eseményeinek is történelmi színhelye volt. A német parasztháború és Thomas Münzer emlékét sok városban és faluban ápolják, mert a tübingiai parasztok is követték Münzer hívását és hadba vonultak feudális elnyomók ellen. 1848-ban a munkások, iparosok és a haladó városi polgárok közösen harcoltak a barikádokon a reakció ellen.

1869-ben az eisenachi Arany Oroszlán és a Mórhoz nevezetű vendéglők nagytermében August Bebel és Wilhelm Liebknecht vezetésével marxista alapokon megalakult a Szociáldemokrata Munkáspárt. 1875-ben az ugyancsak tübingiai Gothában, a „Tivoli”-ban megtartották a Szociáldemokrata Munkáspárt és az Általános Német Munkásegylet egyesülési kongresszusát. A „gothai program” helytelen lassalleánus tételeit Marx „A gothai program kritikája” című művében bírálta.

Az első világháborúban a türingiai munkásság sztrájkokkal küzdött az imperialista háború ellen, és amikor 1918-ban megdőntöttek a sok apró türingiai hercegség dinasztiáit, a szocialisták vezetésével megalakították a türingiai szabadállamot. 1919-ben a weimari Nemzeti Színházban fogadta el a Német Nemzetgyűlés az úgynevezett weimari alkotmányt. A Kapp-puccs idején a türingiai munkásság véres harcokat vívott a reakcióval. 1923-ban a Kommunisták Németországi Pártja (KPD) és a baloldali szociáldemokraták kormányt alakítottak Thüringiában, azonban a jobboldali szociáldemokrata vezetők árulása, a megalkuvás és a bevonuló Reichswehr véget vetett működésének. Ernst Thälmann gyakran beszélt a türingiai munkások előtt, és az erfurti üzemekben ma is átmelegedett néhány öreg munkás hangja, amikor az erfurti dóm előtti téren 1930-ban megtartott antifasiszta gyűlésre és tüntetésre emlékeztek vissza, amelyen Thälmann szólt hozzájuk. A fasiszta idők alatt a türingiai városokban illegális csoportok harcoltak a náci terror ellen.

És Thüringia történetéhez tartozik az is, hogy itt fekszik az Ettersberg északnyugati lejtőjén, nem messze Weimartól, a német humanista kultúra bölcsőjétől — megdőbbsé ellentétként — a fasiszta embertelenség hírhedt koncentrációs tábora, a munkásmozgalom sok harcosának, köztük Ernst Thälmann-nak kízókamrája és vesztőhelye — Buchenwald. Fennállásának nyolc éve alatt 283 000 embert tartottak fogva embertelen körülmények között szögesdrótos kerítései mögött, s több mint negyed részük pusztult el a kínokban, éhségben vagy a vesztőhelyen.

A tábor egy részét megtartották eredeti formájában, emlékeztetőül! Megépítették az 1958-ban felavatott Nemzeti Emlékhelyet nemcsak emlékeztetőül, hanem Európa és a világ lelkiismeretének szakadatlan ébresztésére is. Vörös porfirból faragott lépcsőfokok — színük az itt kiontott vérré emlékeztet — vezetnek a kapuhoz, amelyen túl a Nemzetek útja kezdődik, tizennyolc pilonnal szegélyezve, mindegyiken egy-egy nemzet neve, amelynek fiai itt szenvedtek vagy pusztultak el s itt nyugsznak a három hatalmas tömegsír valamelyikében. A Nemzeti Emlékhely központjában Fritz Crämer szobrászművész által alkotott szoborcsoport áll s mögötte a torony, az urnasírral, amelybe Lidicéből, Oradourból, Auschwitzból, Maidanekből és mindenünnen elhoztak egy maroknyi véres földet . . .

Türingia gazdag nyersanyagban. A Türingiai-erdő faállománya igen nagy; Schmalkalden és Saalfeld mellett vasércet, Ilmenau környékén mangánt és rezet, Friedrichsrodában gipszet és alabástromot, Sondershausen és Bleicherode mellett kálisót bányásznak, Langensalza és Mühlhausen mellett pedig földgázt találtak. Saalburgban és a környékén márványt bányásznak — a ritkaság erezetű feketét, a „saalburgi vöröset” és a „nemes szürkét” —, amely felveszi a versenyt az olasz carraraival vagy a görög thesszáliaival. Ezzel a saalburgi márvánnyal díszítették az Államtanács új palotáját és az Operát Berlinben, az Astoria-szállót és a Ring Caffét Lipcsében, a Caffé Pragot Drezdában.

Türingia ipara jelentős és változatos. Megtalálható a nehéz-, a szerszámgép- és a nehézgépipar mellett az iroda- és számítógépgyártás, a híradástechnikai, a finommechanikai és optikai művek (Zeiss), a különleges optikai üvegyártás (Schott), óra-, fa- és bútor-, elektrotechnikai és gumiipar, a textilgyártás sok változata, az evőeszköz, cipő, téli sporteszköz, sport- és vadászfegyver, mezőgazdasági gép, konfekció, háztartási gép, gépkocsi (Wartburg), játék gyártása, ezenkívül a gyógyszeripar (Jenapharm), az üvegfúvás, vegyipari és élelmiszeripari üzemek, a harangöntés stb.

Türingiai utazásom során az erfurti üzemekben — a többi között — az új gazdasági szisztéma bevezetésének problémáit is kerestem.

A Német Demokratikus Köztársaságban 1964 elején indult meg az „új gazdasági szisztéma” bevezetése. Egyik alapvető vonása, hogy a népgazdaság minden ágában az irányítást teljes felelősséggel az ipari egyesülésekre bízta, és ezek az ipari egyesülések önálló gazdasági elszámolás alapján dolgoznak, minden vonatkozásban felelősek a hozzájuk tartozó üzemekért. Egyszóval: megnőtt a felelősségük.

Hogy mit jelent a gyakorlatban ez az elv, azt Paul Lidloff, az erfurti Optima irodagépgyár pártbizottságának titkára magyarázta meg. Lidloff hosszú évtizedekig az üzemben dolgozott mint műszerész, majd művezető, onnan került dolgozótársainak bizalmából a pártbizottságba. Még arra is futotta idejéből, hogy esti egyetemen megszerezze a társadalomtudományi diplomát. A műhelyből gazdag tapasztalatokat hozott magával, s ma sem szakadt el régi munkahelyétől, talán csak annyi változott, hogy most nem egy műhely a szívügye, hanem az egész üzem.

Üzemi tapasztalatai alkalmassá teszik, hogy összehasonlításokat tegyen.

Szerinte az ipari egyesülések a múltban a kormány és a gazdasági csúcsszervek végrehajtó, pusztán adminisztratív szervei voltak, és az egyesülés érdektelen volt a hozzátartozó üzemek termelésében.

— Most másképpen van — mondta —, az egyesülés anyagilag érdekelt üzemének gazdálkodásában és termelésében, s a hiányos termelésnek, hibának ő látja kárát, mert felelősséggel tartozik. Az új gazdasági szisztéma megvalósítása során az egyesülés lényegében egy konszern igazi vezetőjévé alakul át. Az egyesülés az üzemekkel együtt maga készíti a terveket, irányítja és ellenőrzi a munkát. A tudományos fejlesztés, a világszínvonal elérése, a versenyképesség a világpiacon elképzelhetetlen a szakadatlan kutatások nélkül — sorolja a példákat Paul Lidloff —, azonban eddig nem ez volt az egyesülés dolga. Ha valamelyik üzem igényt támasztott a tudományos kutatásokra, az egyesülés a kérést továbbította a kormányhoz és a gazdasági csúcsszervekhez. Ma az egyesülés érdekeltté vált a kutatásban, maga utal ki arra — tervszerűség alapján — költségeket.

— Sok példát lehetne erre a megváltozott módszerre felhozni — vette át a szót Wolfgang Belger, az üzem közigazdásza —, szerintem azonban az a lényeges, eljutottunk végre oda, hogy nem csak a mában és a holnapban meg a határidőkben gondolkozunk, hanem — fenn is, lenn is — előbbre nézünk és hosszú perspektívában tervezünk. A legfontosabb új vonás, hogy amióta az új gazdasági szisztéma megvalósításáért harcolunk, először folyik tudományosan, megalapozott és részleteiben kidolgozott, hosszú lélegzetű, tervszerű munka.

Érdekes kerekasztal-beszélgetésen szóltak erről a problémáról az eisenachi Wartburg gépkocsigyárban is. Beszélgető partnereim Günther Wirth üzemi párttitkár, Herbert Kümpel gazdasági igazgató, Walter Lautenbach mester és Gerhard Köppel kereskedelmi igazgató voltak, akik az egyesülés exporttal kapcsolatos felelősségét emelték ki és érdekes problémákról beszéltek.

A konszernnek megnőtt a szerepe az exporttal kapcsolatban. Szoros együttműködés alakult ki — a múlt gyakorlatával szemben — a külkereskedelmi vállalatok, az ipari egyesülések és az üzemek között. A Wartburg gyár harminckét országba exportál gépkocsikat, ezért nem közömbös számukra ez a probléma. Az egyesülés és az üzem feladata — nemcsak a külkereskedelmi szerveké — a folyamatos piackutatás. Ismerni kell a külföldi

igényeket, keresletet, áralakulást, fejleszteni kell a modern s versenyképes formatervezést. Az egyesülés számára a múltban mindez közömbös kérdés volt, az üzem csak legyártotta a gépkocsikat, átadta az állami exportvállalatnak, és többé nem érdekelte a kocsik sorsa. Most az egyesülés és az üzem együttesen felelős a kocsikért egészen az eladásig.

Az új gazdasági szisztéma — a többi között — az autóiparban két érdekes probléma megoldására kényszeríti az egyesülést és az üzemet: a szervizek felállításának és a pótalkatrészek gyártásának kielégítő megszervezésére. Megvallják őszintén, hogy mindeddig elhanyagolták ezeket a problémákat. Herbert Kümpel gazdasági igazgató szerint most méri fel, hol és mennyi Wartburg kocsi fut, s számuk szerint hova s mennyi szervízt kell felállítani.

Ugyanez a helyzet a pótalkatrészekkel. Günther Wirth párttitkár elmondta, hogy gyártottak ők eddig is pótalkatrészeket, de a végén mindig a „terven felüli” új gépkocsikba építették be, „termeljünk ötezer kocsival többet” jelszóval. Beszéltem nekik a magyarországi Wartburg-tulajdonosok pótalkatrész-panaszairól, az ellátás akadozásáról, szervezetlenségéről. Ismerik — válaszolták — a Wartburg-tulajdonosok gondjait, s a probléma tervszerű megoldása megkezdődött. Az ipari egyesüléssel közösen tervet készítettek, amely szerint évente növekvő mennyiségben gyártanak pótalkatrészt, s ez nem használható fel új kocsik gyártására. Van ezzel a problémával kapcsolatban néhány nehézség is, egyik-másik alkatrészt kisegítő üzemek, néha külföldi cégek gyártják, s ezek akadozva szállítanak.

Az új gazdasági szisztémában nagy szerepet játszik az anyagi érdekelttség elvének hatékony érvényesülése. Az irányítás új módszere jobban összeköti az önálló gazdasági elszámolás ösztönzőit a személyes anyagi érdekelttséggel. Sok mindent tettek már ezen a területen: újra értékelték az állóeszközöket, előre léptek az ipari árrendezésben, bérezési, részleges normarendezési és új premizálási intézkedéseket hoztak.

Az erfurti híradástechnikai üzemben, a Funkwerkben, Emil Colett párttitkár az új gazdasági szisztémával kapcsolatos ideológiai munkáról beszélt, az emberek gondolkodásának szükségzerű megváltoztatásáról, a meggyőzésükről és a küzdelemről a téves nézetekkel, a tapasztalható ellenállással szemben.

Emil Colett különben mozdonyvezető fia, maga műszerész, most a Funkwerk üzemi párttitkára. Élettörténetében tulajdonképpen nincs szenzáció, nős, egy hatévés kislánya van. Pártfőiskolát végzett és megszerezte a társadalomtudományi diplomát. Több pártfunkciót töltött be, és közel hat esztendeje párttitkára az üzemnek. Szülei régi kommunisták. A fasizmus idején apja koncentrációs táborban szenvedett, anyja Csehszlovákiába emigrált s illegalitásban élt. Gyermekkorában a szülői házban szívta magába a munkásmozgalom szeretetét, ott készült fel a küzdelemre, és hűséges is volt mindig a mozgalomhoz. Érezni ebben a tömzsi, izmos emberben a kiáradó, nem nyugvó aktivitást, a szüntelen töprengést, az útkeresést. A Német Demokratikus Köztársaságban most kibontakozó „technikai forradalom” folyamata új feladatok elé állította, új — okos, bölcs, meggyőző és eredményesebb — módszerekre készíti. Hogy talált-e már ilyeneket — erről kérdeztem.

— Az új gazdasági szisztéma bevezetése — mondta — sok régi, elavult, hatástalannak bizonyult módszert félresöpört a pártmunkában. Tervszerűbben, tudományosan és előrelátóbban kell dolgoznunk, ki kell szakadnunk az eddigi, napi problémákba fulladó, védekező agitációból, offenzívebb, meggyőzőbb módszerekkel kell dolgoznunk. Németországban különösen bonyolult ez a feladat, mert a határ mentén élünk, az ellenséges propaganda rádión, televízión keresztül hatást gyakorol, s nekünk frissen, rugalmasan, meggyőzően kell válaszolnunk arra.

Elmondta, hogy sokat vitatkoztak a pártvezetőségben, éjszakákon át töprengtek, gondolkodtak, vajúdtak — keresték az új utakat.

— Hogy milyen új módszerekkel dolgozunk? Nehéz azt röviden összefoglalni, mert sokrétű és bonyolult ez a munka. Legfontosabb feladatunk az volt, hogy koordináljuk a vezetés munkáját, és egy célra összpontosítsuk az erőinket. A cél adva volt: az új gazdasági szisztéma megteremtése. Az emberekkel meg kellett értetni a szükségességét nemcsak gazdasági vonatkozásban, hanem ideológiailag, politikailag is. Az első lépés az volt, hogy átalakítottuk a pártszervezetet az üzemben. Régen nagy alapszervezetekkel, kevés és nagy létszámú pártcsoporttal dolgoztunk. Most a termelési felépítés szerint egy-egy üzembrészben alapítottunk alapszervezetet és minden művezetői részlegben pártcsoportot. Jobban és szélesebb körben jutunk így el az emberekhez. A következő lépés az agitációs munka megszervezése volt.

Alakítottunk egy üzemi „lektorátust”, amelynek huszonöt párttag és pártön kívüli szakember a tagja. Ezek gyűjtik össze az agitációs érveket, amelyeket kétnaponként adunk ki a lektorátus mellett dolgozó hatvantagú, speciális szakterületeket ismerő aktívahálózatnak. Az agitátorok rendkívül rugalmasan reagálnak a napi problémákra, s minden esetben az üzem, az egyes munkaterületek feladatain, problémáin és lehetőségein keresztül beszélnek a „nagy” kérdésekről. Megszerveztük a gyors, napi információkat, és így elértük, hogy a pártvezetőség tájékozottabb s ezért sokkal gyorsabban és jobban reagál a napi problémákra. Sok példát sorolhatnék erre a tervszerűbb és körütekintőbb munkánkra. Új szalagrendszert vezetnek be vagy automatizálják az egyik üzemrészt, a pártszervezet már jó előre ott van és megteremti a bevezetés politikai feltételeit a dolgozók között. Baj volt az új gyártmányok bevezetésével, ma már idejében felkészítjük a munkásokat, megmagyarázzuk a szükségességét. A jó pártmunka az üzem eredményeiben tükröződik.

Kérdésemre, hogy mondjon valami konkrét példát az új szisztéma bevezetése során felmerült nehézségekről, Emil Colett párttitkár elmondta, hogy milyen nehéz feladat elé állította a pártszervezetet a prémiumrendszer rendezése. Korábban mechanikus volt a premizálás, tulajdonképpen fizeteskiegészítést jelentett, mert negyedévenként ugyanazt az összeget kapták, akár volt mögötte premizálni való, akár nem.

— Ezt most megszüntettük — mondta Colett párttitkár. — Először komoly ellenállás volt; az érdekeltek azzal érveltek, hogy az új intézkedés „az életszínvonal csökkenését” jelenti. Nehéz munka volt a prémium új elvét megmagyarázni és megszüntetni az évtizedes helytelen szokást.

Ezzel a problémával találkoztam az Optima irodagépgyártó üzemben is. Az erfurti gyárban már bevezették az új prémiumrendszert. Gerhard Heissner közgazdász mondta el; abból az alapelvből indultak ki, hogy a prémium jutalom! Tehát valami jutalmazni való teljesítménynek kell mögötte lenni. A másik alapelv az volt, hogy a művezetőtől a vezérigazgatóig mindenki azért kapja a fizetését, hogy a tervet teljesítse. Ha túlteljesítette, akkor a túlteljesítés mértékének megfelelően meg kell, hogy kapja érte a jutalmat, ha azonban nem teljesítette a tervet, akkor a nem teljesítés mértékének megfelelően kevesebb fizetést kap. Ez a rendszer tulajdonképpen a teljesítménybérezés bevezetését jelenti a vezető rétegeknél. Az igazgatóknál és a

termelés többi vezetőinél egy sor feltétel játszik fontos szerepet a tervteljesítés megítélésénél: a termelékenység, az önköltség alakulása, a termékek minősége, a nyereség, az export stb. Amikor megkérdeztem, hogy van-e határa — alsó vagy felső — a prémiumnak, illetve a levonásnak, azt választották, hogy az igazgatónál a fizetés 10—15 százaléka, a többiekénél 10 százalék a határ.

A prémiumokat a dolgozók között leginkább a technikai fejlesztésre, a munkaidő jó kihasználására, ésszerű munkaszervezésre stb. adják ki. A prémium főbb céljait egy évre állapítják meg, az üzem adottságainak megfelelően. Ezenkívül különböző célprémiumokat tűznek ki, amelyekre az egyes részlegek művezetői prémiumalapot kapnak, ebből a teljesítéskor azonnal kifizethetik a jutalmat.

Az új gazdasági szisztéma — új vezetőtípust követel. Döntő kérdéssé vált — amint a sokrétű beszélgetésekből kiderült — a szakértelem, a gazdaságos és tudományos gondolkodás, a jövőbe néző, tervszerűen irányító munka, amely sok önállóságot, kezdeményezőkézséget, rugalmasságot és az emberekkel való egészen új kapcsolatot kíván meg. Siegfried Mohr, az erfurti kerületi pártbizottság másodtitkára és Horst Bartsch, a kerületi lap szerkesztője elmondták, hogy előrelátóan és tervszerűen nevelik az új gazdasági vezetőket, nagy gondot fordítanak a szakmunkások és az utánpótlás továbbképzésére, mert meggyőződésük, hogy ez a felkészülés a kitűzött cél elérésének nagyon fontos láncszeme. Nem sima ez az út. Akad még régi típusú vezető, aki a „kockázatmentes” vezetés híve, és — amint elmondták — kitart a régi módszerek, a kitaposott ösvények mellett, fél az újtól, a felelősségvállalástól. Nincs más megoldás: vagy változtat megrekedt és visszahúzó módszerein, felnő a követelményekhez, vagy le kell váltani, s más, neki megfelelő munkakörbe helyezni. Az új gazdasági szisztémában elképzelhetetlen például az olyan mérnök, aki — mint sok az elmúlt tíz-tizenöt esztendőben — nem vállal semmi felelősséget, önállótlan, és csak „végrehajt”. Ki kell fejleszteni a munkástól az igazgatóig az új munkamorált, szilárd munkafegyelmet, a szerződésekhez való hűséget, a felelősségérzetet, a közösségi érzés igen magas szintjét, mert ahogyan Bartsch szerkesztő beszélgetésünk során megállapította: „Az új gazdasági szisztéma az ördögé, a perspektivikus tervvel egyetemben, ha nem a munkások bevonásával vitatják és valósítják meg.” Nem véletlen, hogy amióta az új gazdasági szisztéma

bevezetésén és megvalósításán szaradoznak, az üzemekben megszaporodott és rendszeressé vált az üzemi szociológiai felmérés. Az emberekkel való tördésnek ez a kiindulóponja — mondták.

Az új gazdasági szisztéma néhány részkérdéséről és problémájáról írtam, olyan tapasztalatokról, amelyeket az erfurti kerületben szereztem. A tárgyilagosság kedvéért azonban hozzátenném, hogy a bevezetése tulajdonképpen még csak folyamatban van. Az egyes üzemek között a végrehajtással kapcsolatban, még az erfurti kerületen belül is, eléggé nagy különbségek mutatkoznak. Az Optima irodagépgyárban például jelentősen előeugrottak, ugyanakkor a Wartburg gépkocsigyárban vagy a Funkwerk híradástechnikai üzemben még hátrább vannak. Tény azonban az, hogy az új gazdasági szisztéma bevezetése folyamatban van, forrong, érik, és ha végrehajtják, a Német Demokratikus Köztársaság népgazdasága mérföldes lépéseket tehet előre a fejlődés útján.

Weimar a klasszikus német irodalom bölcsője, és akármerre járjon az ember ebben az öreg, megkapóan szép városban, lépten-nyomon a XVII. és a XVIII. század nagy német klasszikusainak, mecénásainak, műzsáinak és literátus embereinek lába nyomába ütközik.

A klasszikus német humanizmus szellemóriásai között elsőnek Christoph Martin Wieland költözött — 1772-ben — Weimarba, mint a hercegi család nevelője, s haláláig ott élt. Weimarban adta ki a „Der Teutsche Merkur” című s a felvilágosodást szolgáló folyóiratát, itt írta számos művét, köztük az „Oberon”-t, s itt fordította Shakespeare-t is.

Johann Wolfgang von Goethe 1775-ben vett búcsút frankfurti barátaitól, Friedrich Gottlieb Klopstocktól, Mehring szerint az „első német klasszikustól” és Johann Mercktól, az írótól és kritikustól — akinek vonásait a Mephistopheles figurájában örököltte meg —, hogy Weimarba költözzön és a régiek mellé új barátokat szerezzen: Christoph Martin Wielandot, Karl Ludwig von Knebelt az esztétikust, kritikust és műfordítót, Johann Gottfried Herdert a literátus és filozófus szuperintendenst, a városi templom — róla nevezik még ma is Herder-templomnak — első prédikátorát, majd Friedrich von Schillert, Goethe mellett a legnagyobb német költőt.

A weimari Frauenplanon, a valamikori Goethe-házban, amely másfél évszázaddal ezelőtt Európa szellemi központja volt, minden úgy van, mint a

nagy német költőfejedelem életében. Bútorai, apró-cseprő használati tárgyai, borjúbőrbe kötött könyvei, zenélő órái, íróasztala, rendbe rakott árkus papirosai mintha még várnák gazdájukat; csak a virág friss Goethe könyvespolcán, más minden korhű, eredeti, régi, akárcsak a másik nagy klasszikus német költő házában, ahol a költőről elnevezett utcában álló Schiller-ház első emeletén, a költő dolgozószobájában, a szögletbe állított diófa íróasztalán — amelyen sok drámáját írta — a befejezetlen „Demetrius” utolsó kéziratoldala hever, egy odavetett lúdtollal, mintha várná a folytatást, ott, ahol a halál megszakította.

A weimari Színház téren, a mai Német Színház helyén valamikor a Komédiás-ház állt, amelyben Goethe igazgatása alatt Schiller drámáit is bemutatták. Alig néhány lépésre tőle, a Wittum-palota a mecénás braunschweigi Anna Amália hercegnő emlékét és a Goethe által alapított „pén-teki társaság” filozófiai és irodalmi vitáit idézi. A Wittum-palota kerekasztal- és költőszobája, a Vörös Szalon, ahol sok azóta klasszikussá vált alkotás hangzott el először, az ebédlőterem és a zeneszoba éppen olyan, mint amikor Anna Amália járta a folyosókat, s a Vörös Szalon gobelinjei alatt vendégeit fogadta.

Minden rájuk emlékeztet: Weimar közelében Anna Amália borostyánnal befutott tiefurti nyári rezidenciája, a „múzsák udvara”, ahol von Göchhausen udvarhölgy titokban lemásolta Goethe Faustjának első fogalmazványát, az „Urfaust”-ot, amely csak így maradt meg az utókornak. Őket idézik a városban a macskaköves vén utcák, a favázás öreg házak, amelyekben valamikor gyakran megfordultak, Steinné palotája, Goethe kerti háza, az emlékükre emelt szobrok, az őket idéző múzeumok és kinn a weimari temetőben a sírjuk...

Weimar a nagy német klasszikusok városa, de nemcsak tárlókba rakott, múltat megőrző múzeuma, hanem gazdag örökségük hűséges gondozója is.

A weimari Zöld-piac peremén álló olasz reneszánsz stílusban épült kastély a német irodalomkutatás központja. Itt őrzik a gazdag hagyatékot, kéziratokat, levelezéseket, a régi és új kiadványokat, itt rendezik nyomda alá a róluk szóló új műveket vagy alkotásaik új kiadásait, s ide zárandokolnak a kutatók éppen úgy, mint azok, akik szeretik, tisztelik Goethét, Schillert és a többi weimari nagyot.

A kastély egyik hűvös földszinti szobájában, ahol az antik bútorok, az 61

öreg rezesszerek és a szép porcelánok megteremtették a hangulatot, Wolf professzorral az itt folyó munkáról beszélgettünk. Statisztikával kezdte: az elmúlt tíz esztendő alatt több mint 5 millió látogatójuk volt a weimari emlékhelyeknek és a kutatóintézetnek. Összehasonlításként elmondta, hogy 1926 és 1935 között, tíz esztendő alatt mindössze 400 000 látogató járt Weimarban. A kutatóintézettel hetvenkét ország irodalmárai tartanak állandó kapcsolatot. A rendszeres „csütörtöki előadásokon”, amelyeken az új kutatási eredményekről számolnak be, évente már jóval több mint 10 000 hallgató vesz részt, s számuk egyre nő. Három év alatt — nem régen fejezték be ezt a nagy munkát — mikrofilmre vették a Goethe—Schiller archívum teljes anyagát.

Tulajdonképpen két szervezet központja dolgozik a weimari hercegek volt kastélyában. Az egyik a Goethe Társaság, amelynek célja a nagy költő műveinek gondozása, emlékének ápolása. Érdekes, hogy ez az 1885-ben alapított társaság — függetlenül a bonniak irreális, a Német Demokratikus Köztársaságot ignoráló politikájától — a német egység jegyében működik. 3300 tagja mindkét német államból verbuválódott, elnöke Andreas Bruno Wachsmuth nyugat-berlini professzor, helyettes elnöke pedig a Német Demokratikus Köztársaságban dolgozó Helmut Holzhauser professzor; a társaság vezetőségi tagjait mindkét német államból választották, és székhelye Weimarban van. A társaság kétévenként tart közgyűlést, és ilyenkor mindkét német államból nagyon sok vendég érkezik a városba.

A másik intézmény a Német Demokratikus Köztársaság állami kutatóintézete, a klasszikusok emlékhelyeinek őre és gondozója. Wolf professzor nagyon érdekes és sokatmondó adatokat árult el a munka eddigi eredményeiről és a tervekről. Kiadják — egy része már meg is jelent — Goethe műveinek 150 kötetét. Nagy érdeklődésre tarthat számot Goethe naplójának és levelezésének — 40 kötetre tervezett — nyilvánosságra hozatala. Elkészült már Goethe könyvtárának katalógusa is, amely olyan alapos munka, hogy a kísérő jegyzeteken és kommentáláson kívül még azt is megmondja: felvágta-e a könyvet Goethe, vagy nem; 8 kötetben — néhány már megjelent — kiadják Goethe mintegy 2000 rajzát és akvarelljét. (A „Költészet és valóság” című művében vallotta magáról Goethe: „Nem tudom, író vagyok-e inkább vagy rajzoló.”)

rabból áll, amelyben nemcsak Goethe-anyag található, bár ez a leggazdagabb s emberi becslések szerint majdnem teljesnek mondható, de jelentős az intézet gyűjteménye Schiller, Nietzsche leveleiből és kézírataiból; a többi között mintegy ötven szekrényben Liszt Ferenc eredeti kottatára és levelezése is megellelhető.

Megmutattak egy Goethehez intézett magyar levelet, a Goethe-rajongó Petröczyné, született Doleviczeny Zsuzsanna írta 1826. szeptember 17-én Lőcséről. Hadd idézzem néhány sorát:

„Messze gőgös császárvárosunktól, az örök hóval borított Kárpátok tövében, a mi hazai Svájcunkban Goethe nevét éppen úgy tisztelik és becsülik, mint ott, ahol az úgynevezett nagyvilág hullámszik . . . Szegény hazám, amelyet minden nyomorúsága mellett is végtelenül szeretek, megérdemli a biztatást, hogy a szellemi művelődés útján szorgalmasan haladjon és megszerezze mindazt, amit más országok, kedvezőbb körülmények között már megkaptak. Egy magyar neve éppen ezért jóságos elnézést érdemel. Ezzel a kéréssel és mély tisztelettel, szabadon, mint egy szabad magyar nő, hajlok meg korunk legnagyobb férfiai előtt.”

Az intézet 43 kötetes Schiller-kiadványt is megjelentet, közösen készítik a Német Demokratikus Köztársaság és a Német Szövetségi Köztársaság irodalomtörténészei, akik felosztották maguk között a köteteket; egy része a kiadványnak már megjelent. Wolf professzor szerint „régibűnt” tesznek jóvá Heinrich Heine műveinek ugyancsak 40 kötetes kiadásával — amelynek egy része szintén megjelent már —, a kiadáshoz 12 kommentáló és kritikai kötetet is csatolnak. Ez lesz az első átfogó történelmi és kritikai kiadása Heine műveinek. Érdekes, hogy ez a Heine-kiadás amerikai, izraeli és francia kutatók munkacsoportjainak és az erre a célra alakult hat weimari irodalomtörténeti munkaközösségnek együttműködésével készül. 20 kötetben kiadják az „Adalékok a német klasszikus irodalomhoz” című sorozatot is Lessingtől Heinéig, amelyben a Sturm und Drang periódusát, Goethe befolyását a színházfejlődésre és más érdekes témákat dolgoznak fel. Megkezdték a „Jelentős német költők” című sorozat 148 kötetre tervezett kiadását.

A jelentős kutatói és alkotói munka mellett az intézet gondozza Goethe, Schiller, Herder, Wieland s a hozzájuk közelállók mintegy huszonkét türingiai emlékhelyét, lakóházakat, kastélyokat, várakat, köztük a Saale völgye

főle tornyosuló, rózsáiról és borairól híres dornburgi kastélyokat. Goethe itt fejezte be az „Iphigeniá”-t; rózsákat nevelt és maga termesztette borait itta.

Tiszteletre méltó és a világirodalmat szolgáló tudományos munka folyik a weimari kutatóintézetben. Nem verik dobra ezt a munkát, csendben alkotnak. Wolf professzor szerényen jegyezte meg, hogy nincs szükségük hírverésre, csak egyet szeretnének: Weimar a maga hagyományaival és örökségével, valamint gazdag anyagával a humanista gondolat terjesztője legyen.

Ezzel tulajdonképpen be is fejeztem volna weimari útinaplómat. A teljesség kedvéért meg kell azonban még valamit írnom. Nyugat-Németországban is közel másfél évtizede van Goethe Intézet. Elindulásakor 62 000 márka volt a költségvetése, ma már meghaladta jóval az 50 millió márkát. Furcsa, de a nyugatnémet Goethe Intézet irányítója — a külügyminisztérium! Ezek az „intézetek” — többes számban mondom, mert sok van belőlük — nem a Német Szövetségi Köztársaságban, hanem szerte a világon, különösen ázsiai, afrikai, dél-amerikai államokban „dolgoznak”. Semmi köztük sincsen Goethehez, a bonni külügyminisztérium propagandaszervei, uszítanak, konkolyt hintenek és békétlenséget szítanak. Ahogy a weimari kutatóintézetben Wolf professzor mondta: „Visszaélés Goethe nevével, semmi köze a klasszikusokhoz, a tudományhoz és az irodalomhoz. Goethe neve alatt antihumanista propagandát űznek, és ez beszennyezi Goethe nevét.”

Hogy mennyire helytálló ez a vélemény, bizonyítja az alábbi — bármilyen furcsán hangzik is Goethével kapcsolatban — labdarúgó-történet:

1965 januárjában a Német Demokratikus Köztársaság labdarúgó válogatottja dél-amerikai körúton vett részt. Amikor a játékosok útjuk során Uruguayban, a montevideói Bristol szállodában elfoglalták szobáikat, valamennyi ágyon egy-egy levelet találtak. A levélben német nyelven üdvözltek mindegyiküket Uruguayba érkezésük alkalmából, s felszólították őket, hogy éljenek az alkalommal és — disszidáljanak. A levélhez egy spanyol nyelvű írást is mellékeltek, azzal a használati utasítással, hogy azt az utcán látott első uruguayi rendőrnek adják át. A spanyol írás szövege:

„Kérem, vezessen azonnal a kerületi rendőrállomásra vagy a városi rendőrkapitányságra, ahol politikai menedékjogot kérhetek. Intézkedjen gyorsan. Köszönöm.”

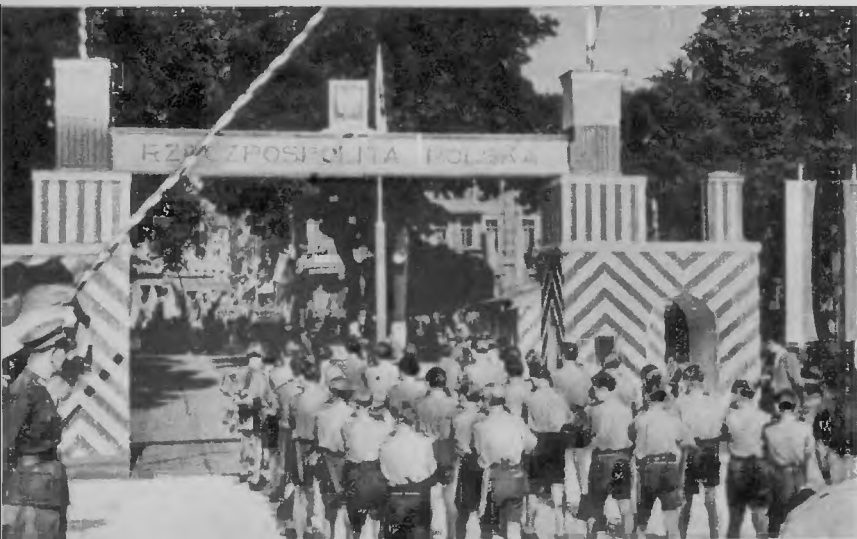
▲ spree-waldi
falu
főutcaja
a laguna

Szénaszállítás a Spree-Waldban

Görlitzi úttörők zenekara kíséri át a lengyel határon
a város lakosait egy közös ünnepségre

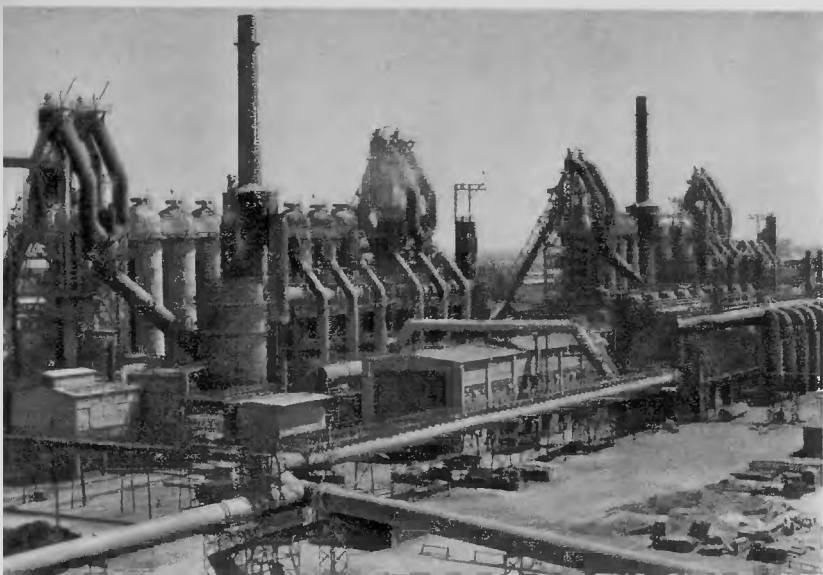

Az eisenhüttenstadti kohókombinát

Az NDK kapuja
a messzi tengerek felé.
— A rostocki kikötő

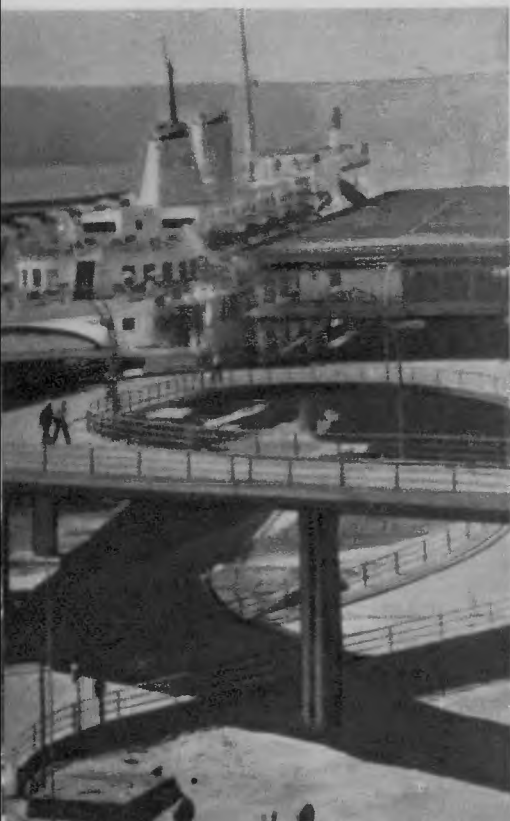
Ásványolaj-feldolgozó
üzem
a Baratsag-olajvezeték
német végállomásán,
az Odera menti
Schwedtbén

A rügeni
krétahegyek

A warnemünder
halászkikötő

A stralsundi városháza

Az új kompikötő Sassnitzban

A vadregényes
„szász Svájce”

Lipcse: az öreg varoshaza és a nemzetközi vásárok modern irodaházai

A berlini Alexanderplatz éjjel

Érthető, hogy a Német Demokratikus Köztársaság labdarúgói és a sportolók vezetői felháborodva kértek magyarázatot a szálloda vezetésétől. Az uruguayi Labdarúgó Szövetség elnöke, Americo Gil és Marcellino Perez, a szövetség vezetőségi tagja is közbeléptek és felvilágosítást követeltek a szálloda igazgatójától, aki meglepő és érdekes magyarázatot adott:

— A német labdarúgók megérkezése előtt — mondta — felkeresett egy német úr, aki mint a Goethe Intézet tagja mutatkozott be és arra kért, hogy engedélyezzem a labdarúgók által várt és őket üdvözlő levelek elhelyezését. Nem gondolva semmi rosszat, az engedélyt megadtam.

Néhány nappal később az uruguayi lapokban egy hír jelent meg arról, hogy Hermann Stöcker, a labdarúgó válogatott tagja Braziliában, Rio de Janeiróban disszidált, és ezért nem érkezett meg Uruguayba. Hermann Stöcker valóban lemaradt útközben, de már Koppenhágában, ahonnan vakbélgyulladás miatt hazaszállították és Magdeburgban megoperálták. Az uruguayi újságírók — amikor egy sajtókonferencián bemutatták nekik a csapathoz érkezett magdeburgi táviratot a sikeres műtétről és Stöcker gyógyulásáról — bocsánatot kértek, és arra hivatkoztak, hogy a hírt az uruguayi Goethe Intézettől kapták...

A dél-tübingiai „Játékszországban” jártam, nem sokkal karácsony előtt. A tél fehérre festette már a hegyeket, s a fenyőfákról — valamennyi vakítóan fehér, puha hóval díszített karácsonyfa volt — mint a csillagszóró szikrája verődött vissza a téli napfény. Ezen a tájon, lenn a tübingiai erdő déli csücskében, már a nyugatnémet határ mentén, az erdők közé bújt falvakban, a Kieferle és a Tierberg szűk völgyeibe szorult öreg városkákban és a Naphegy oldalára kúszó „fővárosban”, Sonnebergben fekszik minden gyerek igaz álma — Játékszország.

Akármerre forduljon az ember ebben a csodavilágban, mindenütt játékokba ütközik: kezüket, lábukat mozgató, pislogó, beszélő babákba, bársonyos testű plüss állatokba, mackókba, elefántokba, bozontos sörényű oroslánokba, villanyvonatokba, furfangos szerkezetű mechanikus játékokba, ki tudná felsorolni, miféle játéksodákba. A lauschai üvegfúvók műhelyeiben a fúvócsövek végén karácsonyfadíszek, arany és ezüst golyók, tarka szárnyú madarak, arany trombiták, sziporkázó csillagok, halkan csilingelő üveg-

harangok kelnek életre. A sonnebergi, steinachi, eisfeldi, neuhausi és a többi üzemekben, a szövetkezetekben és a bedolgozók konyhasarki műhelyeiben formálják a babák testét, szabják, varrják a kis ruhácskákat, tömik az állatokat. A sonnebergi Pico gyárban gőzsöket, villanymozdonyokat, személy- és teherkocsikat, helikoptereket, ugráló békákat, úthengerlő gépeket, csipegető madarakat és a mechanikus játékok tengernyi változatát szerelik a hosszú szalagokon.

Álomvilágnak tűnik és mégis valóság . . .

Története és több évszázados hagyománya van ennek a türingiai Játékországnak. Fűrő-faragó, ezermester türingiai hegyiparasztnak, ideszármazott üvegfúvók és mesteremberek kezdték el már a XVI. században a játékkészítést. A szükség kényszerítette erre őket, mert a türingiai erdő és a sovány földek nem adtak elég kenyeret nekik. Kipótolták. Fából faragott merev testű babákkal kezdték, aztán ravaszul megszerkesztett mozgó játékokkal, később a formásabb papírmásé babákkal folytatták, és egyre kelendőbbé vált portékájuk. Kezdetben házi munka volt. Néhány évtizeddel ezelőtt még babafejek száradtak a házak kerítésein, szülők, gyerekek tömték a babatesteket, üvegfúvók formálták a szemeket, csak egy-két üzem dolgozott nagyobb méretekben, az is javarészt otthoni bedolgozókkal.

A türingiai játéksínálás történetét és fejlődését ismerteti páratlanul gazdag játékgyűjteményének tárlóiban a maga nemében egyedülálló s már világhírűvé vált sonnebergi játékmúzeum, amelynek mintegy 40 000 kiállított tárgya mutatja be a gyermekjáték történetét és fejlődését. A századfordulón néhány lelkes sonnebergi és dél-türingiai ember megkezdte a játékok gyűjtését, és több mint egy fél évszázadig tartó kuporgatás után ma páratlan gyűjteményt mutathat be látogatóinak a múzeum. Szép az antik és külföldi gyűjtemény, de a leggazdagabb a türingiai játékok kiállítása. A XVI. század végéről származó egyszerű fabábukkal, a „Thüringer Holzdocken”-ekkel, gyermekfuvolákkal, kereplőkkel kezdődik a kiállítás és folytatódik a baromfiólban és galambházakban tipegő, csiripelő madarakkal, zenélő dobozokkal, tarka, forgó, muzsikáló körhintákkal, a „csengő-bongó dobozokkal” — ahogyan itt ezeket a furfangosan kigondolt játékokat nevezik. A múzeum bemutatja a babagyártás fejlődését a fafaragású kezdetleges babáktól a művészi faragott és festett fa-, bőr-, majd papírmásé, porcelán-, viasz-, szövet- és műanyag babákig.

Nagyon érdekes az 1910-es brüsszeli világkiállításon nagydíjat nyert, egész termet betöltő „Thüringer Kirmes” (tűringiai búcsú) nevű mozgó (mechanikus) bábcsoport. A több mint száz életnagyságú figura az élethűen megalkotott tűringiai kisvároska főterén bemutatja a búcsút és egy kisváros század eleji tarka, nyüzsgő, változatos életét. Rendkívül kifejezők az egyes típusok: a kisvárosi polgárasszony, a postakocsis, a nagybajuszú rendőr, a verklis, az erdész, az ámuló-bámuló gyerekek, a kíváncsi parasztok, a vándorlegény, kordéjával a vásároló fazekas, a babagyártó műhely, a kocsmá, a lacikonyhás, a söröskancsókat egyensúlyozó pincérlány, a gyümölcsös bódé és a céllövölde, meg az éppen megérkező vándorcirkusz a néger dobossal és a lomhán bandukoló tevével. Amikor megindítják a mechanizmusát, az egész tér nyüzsgő, kavargó a búcsú tarka és eleven forgatagában.

A fasizmus elsorvasztotta a tűringiai játékipart; Hitlernek fegyver kellett.

A felszabadulás után azonban újból feltámadt, feléledtek a régi üzemek, és mellettük új és nagyobb üzemek alakultak, köztük a több mint ezer dolgozóval termelő Pico gyár, a villanyvasutak, mechanikus játékok világszerte ismert üze me. A szétforgácsolódott kis üzemek szövetkezetbe tömörültek — van még néhány magánüzem is —, megteremtették a különböző üzemek kooperációját, s ma Játékokország gyárai, szövetkezetei évente közel száz millió márka értéket termelnek a Német Demokratikus Köztársaság népgazdaságának.

Meglátogattam a Sonni babagyárat. Mielőtt az igazgatói irodában leültünk volna beszélgetni, talán, hogy megteremtsék a beszélgetés hangulatát, elvittek a gyár bemutatató mintatermébe. Az ezernyi változatot, amit baboskendős, dirndlis, bundás, estélyiruhás, kosztümös vagy pólyás babákban, a nagy állatkerttel felérő plüss állatok kiállított tömegében láttam, nehéz leírni. A hagyományos mellett már az új formákat is megmutatták: a groteszk, szinte gúnyos fintornak tűnő állatfigurákat, absztrakt babákat, amint mondták, „olyanokat, amilyeneket egy gyerek képzelete rajzolna meg”, a zöld és kék medvéket, rózsaszín elefántokat, amelyeket holland rendelésre készítenek.

A korszerűen gépesített, szalagrendszerrel dolgozó gyár a Német Demokratikus Köztársaság legnagyobb babát és plüss állatot gyártó üze me. Termésének 80—90 százalékát több mint húsz országba exportálja. Mindent 67

gyárt a pólyás babától a kövérebb, karcsúbb, ilyen vagy olyan frizurás babáig, divatos ruhákkal, harminctől ötvenöt centiméteres nagyságig. Haszonlóan gazdag változatban készülnek a különféle nagyságú plüss állatok: elefántok, zsiráfok, rókák, mókusok, szamarak és mindenekelőtt a híres, világszerte ismert „Sonni” medvék.

Erich Stamberger, az üzem igazgatója beszélt a játékcsinálás tudományáról. Stamberger innen származik, a türingiai erdőből. Ősei valamikor babákat faragtak, majd tömtek és formáltak, hogy játékokkal megtömött putonyukkal végigházzák az országot. Őseitől örökölte, mint minden játékokkal foglalkozó türingiai ember a játékcsinálás szeretetét. Az 1970-ig szóló perspektivikus tervről beszélt, amely nagy fejlődést ígér a játékiparnak és a Sonni babagyárnak. Szólt a gyártás gépesítéséről, az önköltségcsökkentésről, amely „kényes kérdés” az üzemben; remélik, hogy jelentős csökkentést érnek el azzal, hogy az alapanyagot, amelyet eddig a bitterfeldi vegyi kombinátból hozattak, ezentúl maguk készítik. Növelik — gondolva a világpiaci versengésre — a játékipari formatervezők és, akármilyen furcsán hangzik is, a divattervezők számát. Van az üzemnek egy részlege, amelyben, akárcsak egy párizsi divattervező műtermében, megtervezik a babadivat legújabb kreációit, amelyekről a szabászok „snitteket” készítenek, és a legmodernebb gépekkel kiszabják a babaruhákat.

Valóságos élmény végigjárni az üzemet s megnézni a babák gyártását: a présműhelyben a fejek, végtagok, törzsek készítését, majd kidolgozását, finomítását, festését, a szemek komplikált behelyezését, a test összeállítását, a parókakészítő üzemben a baba hajának — szökétől a feketéig minden színárnyalatban, beleértve a divatos platina- és ezüstszőkét is — festését és varrását, a fodrászüzemben a legravaszabb frizurák kreálását. A varrodában évente több mint egymillió ruha készül, és szívderítő látvány a raktárakban a miniatűr vállfákon függő, sok-sok babaruha parányi gombokkal, csipkéekkel, prémmel, pontosan úgy, mint a nagyoké. Egy baba elkészítéséhez — ki hinné — 274 munkafolyamatra van szükség. Az utolsó állomás a babák öltöztetése, és ezt láthatóan nagy élvezettel csinálják a szalag mentén ülő mosolygó asszonyok és lányok.

Jártam egy másik, érdekes babaüzemben is, a külföldön sem ismeretlen Rotschild babagyárban. Julius Rotschild kezdte el egy kis műhellyel, amelyben a családjával dolgozott, majd üzemi alapokra helyezte és ma 200 mun-

kással dolgozik a gyár, amelyben évente mintegy 200 000, köztük több mint 80 000 mechanikus baba készül. Az üzem állami engedéllyel működő magánüzem.

Az igazgatói irodában Hans Helferich, a tulajdonos-igazgató beszélt az üzemről, termelésről és a „magánüzem” helyzetéről.

200 munkással, túlnyomó többségben nőkkel termel az üzem, de ezek közül csupán 50 dolgozik a gyárban, a többi úgynevezett bedolgozó. Egy szállító kocsi járja rendszeresen a várost és a környéket: szállítja a kiszabott varrnivalót és hozza a kész munkákat. A bedolgozóknak ugyanolyan jogaik vannak, mint az üzemi munkásoknak a bérezéstől, társadalombiztosítástól, üdüléstől kezdve a prémiumig.

Nagyon érdekelt a magánüzem helyzete, s feltettem a kérdést Helferich igazgatónak, van-e nehézsége, kötöttsége egy magánüzemnek?

— Semmi — válaszolta —, megtaláltam a helyem a szocialista társadalomban. Tőkét nem alkothatok, és monopolhelyzetem sem lehet, erről gondoskodnak az állami adórendelkezések, amelyek bizonyos megállapított határokon túl, progresszív növekedéssel állapítják meg az évi adó mértékét. Amit azonban keresek, bőségesen elegendő. Az állam megad minden támogatást. Nyersanyagot a szocialista üzemek szállítanak, bel- és külkereskedelmünket az állami kereskedelmi szervek útján bonyolítjuk le fennakadás nélkül, és problémáinkat, akárcsak a szocialista üzemekét, az iparigazgatóságok segítségével oldjuk meg.

— Hogyan fejleszti a gyárát egy magánüzem, milyen lehetőségek vannak a beruházásokra?

— Az exportban való részesedésért adókedvezmény jár — természetesen ennek is vannak határai —, amely kizárólag üzemi beruházásokra használható fel. Ezenkívül az áruforgalomnak megfelelő termelési hitelt is kapunk az államtól. A nagyobb lélegzetű beruházásokra hosszú lejáratú hitelt kaphatunk, vagy „racionalizálási hitelt”, ha például egy szalagot akarunk bevezetni, vagy pedig „építkezési és gépesítési hitelt” az üzem fejlesztésére. Ha nehézség van, mert van, az más természetű, s azt nyögi a szocialista ipar is. Az egyik nehézség a helyhiány, a másik a munkaerő problémája, leginkább a szakmunkáshiány. A baba szemének berakásához specialista szükséges, hogy a szemét jobbra, balra kifogástalanul forgassa, fekvőhelyzetben lehunyja. Sokat mondok, ha tíz ilyen szakmunkás van Sonnebergben.

A speciális babaruhák szabásához, varrásához kitűnő és gyakorlott szabászok és varrónők kellenek. 38 varrónőm már nyugdíjas korban van és egy szabásznőm, a legjobb — 82 éves. A szakmunkás-utánpótlás nevelése már megindult, de várni kell, amíg az új szakmunkások a kellő gyakorlatra és szakmai tapasztalatokra szert tesznek.

De nemcsak a lányoknak és a macskákat dédelgető apróságoknak, hanem a fiúknak is jut valami, nem is akármilyen ebben a „Játékországban”.

A felszabadulás után épített mechanikus játékokat készítő Pico gyár bemutató termében, több méter hosszúságú asztalon felépítették a tübingiai erdő makettjét: hegyeket, völgyeket, sűrű fenyveseket, falvakat, kisvárosokat, szakadékokat átívelő hidakat, bakterházakat és állomásokat, az egész tájat átszövő sűrű sínhálózatot, sorompókkal, alagutakkal, szemaforokkal, váltókkal. A síneken a fenyvesek között, hidakon átsurranó, alagutakba bebújó Diesel-, villany- és gőzmozdonyok vontatják a szerelvényeket, a különböző típusú személy- és tehervonatokat a villogó lámpájú zöldet-pirosat mutató szemaforok, működő sorompók és forduló váltók között. Az egyik tehervonat gőzösén és kocsijain a MÁV szabályos és pontos jelzéseit láttam. A tartálykocsikon meglepetéssel olvastam a feliratot: „Almásfüzitői Kőolajipari Vállalat. Almásfüzitő. Ásványolajtermék.” A szerelvény magyar exportra készült. De ugyanígy megtalálhatók a német jelzésű vonatok mellett a dán, belga, francia felségjelű, élethűen azonos szerelvények is. Minden fiú álma ez a bemutató, és ahogy mondták, a nagyoké is, mert sok felnőtt „hobbyja” a villanyvasút.

Az üzemben 1000 munkás dolgozik. Gyártanak már a villanyvonatokon kívül egysínű vasutat, távolról irányítható és terhet szállító helikoptereket, mozgó állatokat, madarakat, ugráló békákat, úthengerlő gépeket, a lányoknak pedig elemmel működő mosógépeket és mixereket.

Az üzem huszonöt országba exportálja mechanikus játékeit, és a világpiacon nagy versenyben van a nyugatnémet Märklin céggel. A kocsik változatossága, minősége nagyobb és jobb, mint a Märkliné, de a mozdonyokban lemaradtak még.

Az üzemben az egyik szalag mentén 29 asszony és lány ült. Egy francia típusú villanymozdonyt szereltek. Fenn a szalag végén, mint elnök az asztalfőn, Hildegard Jochem ült. Előtte a síneken a kész villanymozdonyok köröztek. Kipróbálta: nincs-e baj velük.

— Jól játszik? — kérdeztem.

— Engem azért fizetnek, hogy nyolc órán keresztül a villanyvasúttal játszsam — válaszolta nevetve. — Gyermekkorom óta csinálom a játékokat. A szüleim bedolgozók voltak, és az egész családot befogták a munkába. Testvéreimmel reggeltől estig tömtük a babatesteket, a szüleim meg varrták a babaruhákat. Nem is tudja elképzelni, hogy mennyit mulasztottunk az iskolából. A játékból meg annyi jutott nekünk, hogy felöltöztethettük a babákat, aztán elvitték és átadták a vállalkozónak. A felszabadulás után egy babauzemben dolgoztam, amikor meg a Pico gyár ide került, kitanultam a műszerész mesterséget és most csinálom a kisvasutakat. Öröm ez a munka, változatos, és jól esik, hogy minden darab, ami a kezem alól kikerül, örömet szerez a gyerekeknek.

Ezt a vidéket valamikor „szükségterületnek” nevezték, nyomora miatt. Gyökeresen megváltozott azonban az élet a felszabadulás óta. Az emberek jól keresnek, Játékország jókora karéj kenyeret ad már nekik. Ezrével épültek az új lakások, minden második házban van televízió, a bankbetét néhány év alatt fejenként és átlagosan 210 márkáról 1400 márkára növekedett. Évente több mint egymillió könyvet adnak el.

Furcsa ország Játékország, és a problémái is szokatlanok. A suhli kerületi pártbizottságon és az üzemekben nagyon nyíltan beszéltek róluk. A sonnebergi játékok fogalomná váltak, és a világpiacon élenjártak. Néhány évvel ezelőtt azonban egy-két ország játékipara eléjük ugrott. Mi volt az oka? A kerületi pártbizottságon szépitgetés nélkül válaszoltak a kérdésre: az elbizakodottság, az önteltség, az a tévhit, hogy egyedül a sonnebergi „tradíciókból” meg lehet élni a világpiacon. Elhanyagolták a piackutatást, az igények felmérését és kielégítését, nem tartottak lépést a nemzetközi játékiparban bekövetkezett technikai fejlődéssel, új formákkal és változásokkal. Nagyon sok szó esik ezekről az új gazdasági szisztéma bevezetése során. Problémát jelent, hogy hiányoznak a speciális játékipari mérnökök. Néhány év óta gépész, elektro- és vegyész mérnökök jöttek a játékiparba, akik a gyakorlati munka során átképezték magukat, de hiányzik a céltudatos játékipari mérnökképzés, valamint a különleges tudást megkövetelő játékipari formaképző művészek nevelése. Mind nagyobb problémát jelent ez, mert nagy verseny folyik a világpiacon, és a műanyag szerepének megnövekedése, a mechanikus játékok elöretörése s a versenyben mind nagyobb

szerepet játszó újabb és újabb formák megalkotása sürgetően követeli a probléma megoldását, egyszóval: a speciális tudású műszaki vezető réteg céltudatos nevelését.

Kétszázésztenдös borostyánnal befuttatott öreg weimari házban lakik és dolgozik a háború befejezése óta Willy Lindörfer, a mesterhegedűk szerelmese. A ház ablakait öblös, kovácsoltvas kosarak védik, és nehéz tölgyfa ajtaján ott lóg még a régi vaskopogtató. Amikor átléptem küszöbét, mintha Antonio Stradivari, Nicola Amati vagy a „del Gesù”-nak nevezett Antonio Guarneri cremonai házába léptem volna, valamikor a XVII—XVIII. század idején. Fából faragott, szüette százados szobrok, csavart barokk oszlopdíszek, a lakásba vezető lépcső mentén több száz éves korlát fogadott. Ebédlő-szekrényét és asztala intarziáit 1664-ben készítette egy elfelejtett mester Észak-Olaszországban. Fogadószobájának cserépkályháját, minden darab kékre festett csempéjét delfti cserepesek festették és égették 1773-ban Hollandiában. A fal mellé mesterien faragott, széles vasalású, ábrákkal kivert délnémet és flamand ládák simulnak. Műhelyében szerszámait, apró fagyaluít, faragó és simító késeit reneszánsz fiókosszekrényekben tartja, lakkjait öreg patikák évszázados tégléyeiben őrzi, széles munkaasztala mellett fiával XVI. századbeli magas támlájú faragott flórenci széken ül. Hangelata van a háznak, akárcsak valamikor a cremonai nagy mesterek árkádос házainak.

Itt, ebben a környezetben, amit maga teremtett magának, él és dolgozik a világon ma már egyedülálló mesterségében Willy Lindörfer. Nem hegedűkészítő a szó mindennapi értelmében, mert csak mesterhegedűket készít, Stradivari, Guarneri, Stainer, Amati, Klotz másolatokat, a megrokkant régieknek pedig meggyógyítja sebeit, megújítja őket, rekedtté vált hangjukat megfiatalítja.

Faszobrásznak indult és szeretett hegedülni. Olcsó, nyikorgó hangú hegedűvel kezdte. Jobbat akart, és épített magának egyet. Ez sem volt jó, újabbat csinált. Így kezdődött. Coburgban dolgozott akkoriban egy faszobrásznál, esténként pedig kocsmákban hegedült. Nem hagyta nyugton a hegedűkészítés. A coburgi vár hangszergyűjteményében találkozott először a régi mesterek remekeivel. Lemásolta őket, de gyatrán sikerültek. Berlinbe költözött. A mosonmagyaróvári születésű Flesch Károlynál tanult hege-

dülni, s beállt Hermann hegedűkereskedő műhelyébe, ahol megtanulta a mesterséget. Több mint húsz Stradivarit javított. Leste a titkukat, lerajzolta őket, évtizedekig kutatta lakkjuk összetételét. Gyötrődés volt az elindulás. Keresés, kutatás, tanulás és munka töltötte be a napjait, este pedig hegedült a berlini kávéházakban, de elérte a célját: mester lett. Műhelyt nyitott Berlinben, javított és mind remekebb másolatokat készített.

„Felfedezték”, felfedezését egy magyar hegedűművésznek, Telmányi Emilnek köszönhetette. Nyilvános hangversenyen Telmányi játszott először egy Lindörfer által készített Stradivari másolaton. Nemcsak Telmányinak, a hegedűnek is sikere volt. A Waldbauer vonósnegyes egy milánói mesterhegedűje elvesztette a hangját, Lindörfer javította meg és Zathureczky hozta haza Waldbaueréknak. S azóta a legnagyobbak kezébe is eljutottak a Lindörfer másolatok. Hubermann, David Ojsztrah, Flesch, Menuhin, Vaimann, a csellisták: Cassado, Hoelscher a Lindörfer kezéből kikerült Stradivari és Guarneri másolatokon hangversenyeznek. Féltett mesterhegedűiket pedig vele javíttatják. A sok meleg, baráti hangú elismerő levél, a számtalan dedikált fénykép is bizonyítja Lindörfer művészi érett tudását.

A műhely asztalán két hegedű hever, azon dolgoznak a fiával. Lindörfer előtt egy szétszedett, laikus szemnek koszos, megrepedt, kilyukadt, égetni való roncsalom fekszik. Meg is mondom neki. Kezembe nyomja a hegedű hátlapját: Stradivari kézjegye van benne. Felbecsülhetetlen az értéke. Hegedű lesz belőle — ígéri. Fia egy Rogerius hegedűt javít, értéke 25 000 arany márka. Mindkét hegedűnek története van. A weimari Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola felkérésére átvizsgálta a megrokkant, lomtárba dobott hegedűket. Ott találta mindkettőt. Most megjavítja és nagy értékkel gazdagítja a főiskolát.

— Volt-e valami legendás, eddig fel nem fedezett titkuk a régieknek? — kérdem.

— Rembrandtnak és Rubensnek — válaszol kérdéssel a kérdésemre — volt-e titkuk? Nem volt, egyszerűen csak tudtak. Művészek voltak, tehetségesek, és ismerték minden porcikájában az anyagot, amivel dolgoztak.

Csak több évszázados fával dolgozik. „Lelke van a fának — mondta —, és ezt ismerni kell.” 1932-ben leégett a stuttgarti kastély. Megmaradt öreg gerendáit tüzelőnek adták el. Éppen Stuttgartban járt, amikor tüzelőnek hordták a több száz esztendős fadarabokat. Lélekszakadva rohant a kastély-

ba és kiváláztotta, megvette a legszebb gerendákat. Berlinbe szállította, maga fűrészelte lapokba — ma is minden munkafolyamatot kézzel végeznek a fiával, úgy, mint a régiek —, és ezekből az érett, kiszáradt gerendákból építi hegedűit. (A stuttgarti fa maradékát a háború alatt a szomszédok hordták szét tüzelőnek.) Megmutatja a felszabadulás óta gyűjtött faraktárát: vastag deszkalapokkal, öreg templomi oltárok hátsó falával és meszes évszázados gerendákkal, Goethe bombasérült weimari házának maradékai-val van tömve.

— Valahányszor kezembe veszek belőlük egy lefűrészelt darabot s gyalulom, simítom, eszembe jut, hogy talán a világon sem volt még Goethe, amikor már ez a fa elcsurgatta a nedvét s kiszáradva a Goethe-ház tetejét tartotta. Én most feltámasztom, hangot adok neki...

Kezébe vesz egy hegedűt. Guarneri másolat. Háborúban szétrombolt négyszázéves oltár hátsó falából készült. Egy Bach fűgát játszik rajta. A hang szétárad a műhelyben. Édes és nehéz, mint a nemes óbor.

— Nem lehet megkülönböztetni a másolatokat a régiektől?

— Hoelscher professzor, a csellóművész — válaszol egy történettel — Jénában hangversenyezett. Délelőtt átjött hozzám Weimarba. Van-e valamije? — kérdezte. Egy Guarneri másolatot mutattam neki. Ingujjra vetkőzött, nekikészülődött, és minden oldalról alaposan megvizsgálta a csellómat, aztán órákig játszott rajta. Megtetszett neki, és este a hangversenyén felváltva játszott Stradivariján és az én Guarneri másolatomon. Senki sem vette észre a különbséget.

Minden másolatba beragasztja a „Lindörfer” cédulát, amelyre lelkiismeretesen feljegyzí, hogy ilyen vagy olyan másolat. Nem egy hegedűjéből kiszedték a kézjegyét, a cremonaiak hamisított pecsétjét rakták a helyébe s mint eredetit adták el.

Hogy gondtalanul él-e? Beteges, sokat bajlódik az egészségével. Fáí neki, hogy kihalóban van a „mesterség”. Fia — ma 16 éves, letette már a segédvizsgát, nagyon tehetséges, önállóan dolgozik már és nagyon szereti a hegedűket — folytatja majd apja művészi munkáját. Szeretné külföldre, különösen Londonba küldeni, ahol van még egy neves mesterhegedűket készítő és javító műhely. Tanuljon, tapasztaljon.

A Német Demokratikus Köztársaságban vendégszereplő művészek gyakran felkeresik weimari otthonában, ilyenkor rendszerint egy-egy remek-

művét viszik magukkal. Gondtalanul él, a jövedelmétől függetlenül havonta jelentős nyugdíjat kap az államtól. Megvan mindene, csak „egészség kel-lene”.

Ránk esteledett. Odakinn megnőttek az árnyékok s beborították a kertet, az öreg házat. Amikor kiléptem a küszöbön, halk hegedűszót hallottam. Is-mét Bachot játszott . . .

Barangolás a Német Demokratikus Köztársaságban

Ezeréves keret — új formák

Először a kerettel kell kezdenem: a giebichensteini várral. Nagyon öreg. Első írott emlékeit 961-ben keltezték; több mint ezer esztendeje áll a Saale folyó fölé emelkedő dombtetőn. Sokszor feldúlták, s a portyázások idején magyarok is pusztították. Örtonya, tömzsi bástyái, boltíves termei közé a középkor romantikája szorult, mégsem turisták járnak, hanem szép keretet ad a Német Demokratikus Köztársaság egyik nagyon érdekes intézményének: az ipari formatervező főiskolának. A valamikori „kútházban” a rektori hivatal dolgozik, a „gabonaház” korszerűsített emeleti kamráiban textiltervező fiatalok szövik az általuk elgondolt, megrajzolt szőnyegeket, gobelineket, textilmintákat, lenn a földszinten a várórség modern előadóteremmé átalakított néhai istállójában előadásokat tartanak. A modern asztalok és katedra között a súlyos tetőt még mindig a vén, szüette tölgyfa oszlopok tartják, derekukon a régi, állattartó vaskarikákkal. A pince mélyén — kanyargós, keskeny kőlépcsők vezetnek lefelé —, a várbörtön áttört falú kazamatáiban, a vasrácsos ablakok mögött, neonvilágítású, kényelmes klubhelyiségek, éttermek nyújtanak otthont a giebichensteini vár új lakóinak, a fiatal formatervezőknek. A várórség átalakított, volt kaszárnyaiban, a tökéletesen felszerelt műhelyekben pedig keramikusok, technikusok, ötvösök, grafikusok, szobrászok birkóznak az új formákkal. Ez a keret. Nagyon szép, de amit körbefog, sokkal érdekesebb.

W. Funkat professzor, a főiskola rektora a szó nagyon nemes értelmében „megszállottja” az ipari formatervezés művészetének.

— Az igények megnöttek és állandóan nőnek — mondta —, a piacon az egyre szebb formájú gyártmányok iránt nő a kereslet, legyen az szerzőgépek vagy autók, háztartási gépek vagy csak teáskanna. A világpiacon nagy

a verseny, s a verseny egyik fegyvere a forma. A szép forma ma az ipar életkérdésévé vált, az üzemek ezért kérnek olyan sok formatervezőt tőlünk; szinte képtelenek vagyunk ma még az igényeket kielégíteni.

Funkat rektor elmondta, hogy évente mindössze 25 hallgatót vesznek fel a főiskolára, többet az elhelyezés és az anyagellátás korlátai miatt nem tudnak felvenni. A hallgatók öt évig tanulnak, s az utolsó esztendőben üzemi gyakorlatra mennek, ott készítik el diplomamunkájukat. A főiskola feladata a diplomás ipari formatervezők képzése mellett a művészi forma bevezetése és fejlesztése az iparban. Nagyon sok megrendelést kapnak az üzemektől: konstruáltunk egy gépet, csináljatok hozzá egy szép formát.

Érdekesek és szeretetre méltóak ezek a fiatalok itt a főiskolán. Nem fedné a valóságot, ha csak azt mondanám róluk, hogy tanulnak. Igaz: meg kell tanulniuk az alapvető tudományokat, művészettörténetet, filozófiát, közgazdaságtant, történelmet, matematikát, nyelveket, a mesterségüknek mindenfajta alapismeretét és mérhetetlenül sokat kell rajzolniuk, de ezek a főiskolások nem érzik a kötelesség terhét, mert hallatlan mértékben fűti őket a hivatásszeretet. A forma titkainak kutatása sok gyötrődéssel jár, néha szélsőségekbe lendül, hogy aztán visszakanyarodjon és megnyugodjon. Az „új” a fiatalok sokszor harapós vitáiban is formálódik. Ez hatja át giebi-chensteini vár levegőjét.

Az öreg kazamaták falai közé húzódott klubot néha késő éjszakáig hanges polémiák lármája veri fel. A vár bástyáin túl is kicsap néha a vihar, amikor a főiskoláról kikerült kerámia vagy textilminta szokatlan alakja a lapok hasábjain is éles és itt-ott hosszan tartó vitát kavar fel. A fiataloknak egészséges ösztönük van, és a határtalan hivatásszeretet segíti őket, hogy lefaragják a szélsőségeket.

A keramikusok műtermében, az egyik forgókorong mellett találkoztam Astrid Löfflerrel a főiskola utolsóéves növendékével. Érettségi után két évig a meissenai porcelángyárban dolgozott, onnan jött a főiskolára. Elnéztem, hogyan dolgozik. Odacsapott a korongra egy barna agyagsomót és hosszú vizes ujjaival átölelte. A forgó korongon az alaktalan agyagsomó először kigömbölyödött, aztán felső vége karcsún megnyúlt, majd mint egy virág kelyhe kibomlott. A szemem előtt egy modern váza formálódott.

— Az ember nem is hinné — mondta —, hogy mi minden rejlik a formátlan, nyers anyagban.

Vissza akar menni Meissenbe és új étkészleteket, kancsókat, csészéket, vázakat szeretne tervezni. Ő mondta ki először itt a főiskolán: az emberek örömeire.

A grafikusok műhelyében Berndt Morgner mondta ki másodszor ezt, amikor kirakták az asztalokra dobozaikat, zacskóikat, amelyeket áruk csomagolására, hanglemezek borítására terveztek, s amelyek közül már sokat használnak a kereskedelemben. Az emberek szeretik, ha szépen öltöztetik fel azt, amit megvesznek. Ez örömet szerez nekik, meg az árut is kellett — magyarázták a fiatal grafikusok.

Az intézet már sok jó formatervezőt adott a Német Demokratikus Köztársaság iparának. A giebichensteini vár öreg falai között egy új művészeti ág, az ipari formatervezés bontogatja szárnyait. Ezt kézzelfoghatóan akkor láttam, amikor Giebichensteinből visszatérve a berlini kirakatokban felismertem a főiskola múzeumában látott modelleket.

Bert Brecht színházában

A berlini Spree folyó partján, a Schiffbauerdammen egy sötétszürke épület tetején esténként piros karikába foglalt fehér neonvilágítás hirdeti a színház nevét: Berliner Ensemble. Egy berlini színházét, amely estéről estére telt házak mellett játszik, s amely előtt minden este a külföldi rendszámú autók tömege parkol, mert Nyugat-Berlinből a külföldiek állandóan átjárnak, hogy megnézzék a színház előadásait. A Berliner Ensemble Brecht színháza, de több annál, egy különös múzeum, amelyben nem holtta merevedett tárgyakat és emlékeket őriznek, hanem estéről estére zsúfolt nézőtér előtt életre keltik — játéokban, szóban, képben — Bertolt Brecht halhatatlan, immár klasszikussá váló gondolatait. Brecht tovább él ebben a színházban, nemcsak a színpadon elhangzó szavakban, gondolatokban, történetek sodrában, hanem a rendezésben, a világításban, a kosztümökben, maszkokban, az előadás apró részleteiben, mert mind-mind magán viseli keze nyomát.

Helene Weigel, Brecht özvegye, a Berliner Ensemble intendánsa nem szereti, ha múzeummal hasonlítják össze a színházat. A berlini Brecht archívumnak ezért nem adott semmit a nagy író személyes tárgyaiból, mert amint mondta, „ha ezek a tárgyak, amelyek Brecht életéhez és munkájához

tartoztak, múzeumba kerülnek — meghalnak. Nem akarom, hogy halott emlékekkel váljanak.” Csak Brecht könyveit és kézíratait adta az archívumnak. A színházat mégis múzeumnak éreztem, újszerű múzeumnak, amelyben a gondolatot és alkotást megőrzik, de nem konzerválják, hanem mindig megújítják.

Helene Weigel tiltakozik a múzeumi hasonlat ellen, de a gyakorlat — úgy érzem — néha megcáfolja. Ezt magam közvetlenül is tapasztaltam.

Berlini tudósítói munkám idején egy alkalommal levelet kaptam a szegedi Nemzeti Színház igazgatóságától, hogy legyek segítségükre egy Brecht „Simone Machard látomása” című darabjának előadása körül felmerült probléma megoldásában. Brecht özvegye ugyanis ragaszkodott ahhoz, hogy a főszerepet, egy tizennégy éves kislányt valóban kislány és ne színésznő játssza.

Érintkezésbe léptem Brechtnével és kértem, tekintsen el a merev kikötéstől, s járuljon hozzá, hogy egy — a tizennégy éves lány illúzióját keltő — színésznő játszassa el a főszerepet. Felhívtam a figyelmét arra is, hogy a nehéz főszerepet legfeljebb egy csodagyerek játszhatná el, ilyent azonban nem találnak. Hiába volt minden próbálkozásom és érvelésem. Helene Weigel hajthatatlan volt. „Ezt a szerepet még egy serdülő sem játszhatja el, csak egy gyerek; ez Brecht kifejezett kívánsága volt, és semmi esetre sem akarom megsérteni, ehhez tartom magam.”

A Brecht-örökség megőrzéséről beszélgettem a Berliner Ensemble-ban Brecht volt munkatársaival. Künn a folyosón nagy volt a forgalom. A sűrű-forgó emberek készülődtek az esti „Koldusopera”-előadásra. Díszleteket, kellékeket vittek, hoztak. Az emeleti archívumban és könyvtárban külföldi vendégek — köztük egy New York-i rendező — Brecht-darabok filmdokumentációit és „modellkönyveit” tanulmányozták. Itt benn az asztal körül a színházról beszélgettünk, amelyet 1949-ben a Német Demokratikus Köztársaság kormányának támogatásával Bertolt Brecht és a felesége szerveztek, hogy szellemi fegyverekkel „az új demokratikus Németország felépítését segítsék, és lerakják az alapjait egy új nemzeti színháznak”.

A Brecht-házaspár emigrációból való visszatérése után maga köré gyűjtötte a német színjátszás legjobbait, akik ma is törzstagjai a Berliner Ensemble együttesének. Megkezdték a munkát, amelynek az eredménye ma már túlnőtt a Német Demokratikus Köztársaság határain. Azóta a színház

Picasso békegalambjával díszített függőnye — művészi hitvallásának jelképe — felgördült már a Szovjetunióban, a Drámai Művészet Fesztiváljain (Festival d'Art Dramatique), a Nemzetek Színházában (Théâtre des Nations) Párizsban, a Német Szövetségi Köztársaságban, Ausztriában, Lengyelországban, Magyarországon, Angliában, Csehszlovákiában, Romániában, Svédországban, Finnországban. Brecht volt a lelke ennek a színháznak, feloldódott benne, reggeltől késő estig ez volt az otthona, egészen 1956 augusztusáig, a haláláig.

— Brecht nem halt meg, tovább él a Berliner Ensemble-ban — mondta Joachim Tenschert fődramaturg —, és ez nem is lehet másképpen. Helene Weigel, Brecht felesége, alkotómunkájának részese, aki egész életét Brecht művészetének szánta, a színház intendánsa. A színészi gárda magját is a régiiek alkotják: Ernst Busch, Carola Braunbock, Wolf Kaiser, Ekkehard Schall és a többiek, akik Brecht rendezésében formálták meg a szerepeiket, s ápolják, óvják, tolmácsolják Brecht elképzeléseit. De nemcsak ők, hanem a színház kulisszák mögötti — ahogy Brecht mondta, a „testvérművészet” — névtelen munkásai is, a dramaturgok, rendezők, díszletezők, maszkmesterek, ügyelők, világosítók valamennyien emlékeznek még a brechti „instrukciókra”.

— A Brecht-tradíció él ebben a színházban — mondta Werner Hecht dramaturg —, Brecht rakta le az alapokat, és amit az ő művészi munkája elindított, azt az újak éppen úgy, mint a brechti örökség hordozói, a régiiek, tovább folytatják, s az egyéniségük, amit hozzáadnak, az új vonások, elképzelések, megoldások tovább fejlesztik Brecht örökségét. Brecht a kollektív munka mellett tett hitet, de ezen belül színésztől és rendezőtől a díszletezőig és maszkmesterig mindenkitől az egyénit követelte meg. Ez adott szint és újat az előadásokba. Brecht sohasem érezte befejezettnek, lezártnak a munkáját, mindig változtatott, újított, néha homlokegyenest másképpen állította be a jeleneteket.

Manfred Wekwerth, a Berliner Ensemble főrendezője, Brecht munkatársa meséli, hogy egy délelőttön keresztül egyetlenegy jelenetet próbáltak. Végre délután két órakor Brecht megszakította a próbát azzal, hogy most már jó lesz.

Másnap az előző napi próba szerint állították be a jelenetet. Brecht ki volt kelve magából:

— Rossz, kibírhatatlanul rossz — kiabálta.

— De hiszen tegnap maga állította be így — válaszolták neki.

— Na és, ha én állítottam be, az sem változtat azon, hogy rossz — morogta Brecht elmaradhatatlan szivarja mellől, és újra kezdték az egészet.

Régen futó, nagy sikert aratott darabokat mindig újra és újra próbált. A közönséghez alkalmazta a szindarabokat, mert — szerinte — „más a közönség Lipszében és más Berlinben”. Amikor a Berliner Ensemble angliai vendégszereplésre készült, az utazás előtt Brecht körlevelet intézett a színház együtteséhez:

„A londoni vendéjátékon két dolgot kell figyelembe vennünk. Az egyik, hogy a színpadon csak egy pantomimot, valami némafilmszerűt adunk, mert a közönség nem tud németül. A másik, hogy Angliában előítélettel vannak a német művészet iránt, mondván, hogy az rettenetesen súlyos, lassú, körülményes és »gyalogjáró«. Gyorsan, könnyen és erőteljesen kell játszánunk... De ne csak gyorsan játsszunk, hanem gyorsan gondolkodjunk is, replikáink ne legyenek tétovázók, mintha utolsó pár cipőnket adnánk valakinek, hanem frissek, mintha labdákat dobálnánk egymásnak. Azt kell a közönségnek érezni, hogy egy olyan együttes dolgozik, amely történetet, ideákat, művészetet közösen nyújt nézőinek.”

Nem volt teoretikus, oktató modorú rendező, igényt tartott mások véleményére, sőt provokálta azt. Barátokat, hozzáértőket, nézőket ostromolt kérdéseivel, és azokat, akik megmondták véleményüket, munkatársainak nevezte. Werner Lindemann, ma a színház díszletezője, azelőtt éveken keresztül Brecht gépkocsivezetője volt. Ő mesélte, hogy mindig el kellett mennie minden darab utolsó próbájára s utána el kellett mondania megjegyzéseit Brechtnek.

Ömlik belőlük a szó, és érezni minden szavukból a tiszteletet és szeretetet Brecht iránt.

— És Helene Weigel? — kérdeztem.

— Elvászathatatlan Brechtől — válaszolták. — Hűséges társa volt egész életében, végigkísérte emigrációs útján, és ő teremtette meg mindig azt az alkotói légkört, amelyben Brecht otthon érezte magát. Jártak Ausztriában, Svájcban, Franciaországban, Dániában, Svédországban, Finnországban, a Szovjetunióban és az Egyesült Államokban. Akárhova érkeztek, Weigel azonnal egy kis baráti csoportot szervezett Brecht köré, hogy talajt találjon,

meggyökerezzen. A Berliner Ensemble-ban is Weigel vállalta magára a szervezői munkát.

Ezután Brechtnek a nagyvilágra, különösen annak nyugati felére gyakorolt hatásáról érdeklődtem. Elmondták, hogy a szocialista országok színházaival nagyon szoros kapcsolata van a Berliner Ensemble-nak. Magyarországon is sok jó barátjuk van, és sűrű levelezésben állnak velük.

— Ami a Nyugatot illeti — mondta Tenschert fődramaturg —, nagyon sok vendégünk volt s van onnan, és nincs egy hét sem, hogy nyugati szakember el ne látogasson az archívumunkba, próbáinkra, hogy ne folytatna megbeszélést velünk valamelyik készülő Brecht bemutatóról. Az Egyesült Államokban az utóbbi esztendőben megnőtt a bemutatott Brecht-darabok száma. Különösen a „Koldusopera” és a „Kurázs mama” szerepelnek gyakran a színpadokon. Érdekes, hogy Latin-Amerikában is — Argentínában, Venezuelában, Uruguayban, Brazíliában, Kubáról nem is szólva — egyre több Brecht-darab kerül színre. Franciaországban állandóan műsoron vannak Brecht darabjai, s Olaszországban a milánói Piccolo Teatro Strela igazgatása alatt már valósággal Brecht-színháznak számít.

Emlékszem, a berlini államhatárok lezárása után a nyugatnémet hatóságok bojkottot hirdettek a Német Demokratikus Köztársaság művészei ellen, és első dolguk volt, hogy a nyugatnémet színpadokról leparancsolták Brechtet. Játszanak-e már a Német Szövetségi Köztársaságban Brecht-darabokat? Tart-e még a bojkott?

— Ha a nemzetközi vagy a belső német helyzet kiéleződik — válaszolták —, olyankor mindig megkísérlik, hogy Brechtet levegyék a műsorról. Legfeljebb három hónapig tart a bojkott, aztán ismét bevonul Brecht a nyugatnémet színpadokra. Tulajdonképpen minden bojkott Brechtet népszerűsíti. Az egész nyugatnémet területen nem tudják betiltani, csak ahol a reakció erős, s így az a fonák helyzet támad, hogy például Kölnben vagy Schleswig-Holsteinban s Münchenben, ahol a kereszténydemokraták a legbefolyásosabbak, leveszik Brechtet a műsorról, de ugyanakkor például Majna-Frankfurtban műsoron marad. Rendszerint megindul a tiltakozás: „Miért kell nekünk Majna-Frankfurtba utaznunk, hogy Brechtet lássunk?” Az intendánsok pedig joggal vetik fel, hogy ma Brecht, holnap meg a többi. Buta meráng ez, ami visszaüt. Ezért mind ritkább már a Brecht-ellenes akció.

Gyökeresen megváltozik a kép, amikor a Dél felé robogó berlin—halle—erfurti gyorsvonat befut a hallei kerületbe. A vasúti töltés mellől elfogytak a lucfenyő- és nyírfaerdők, meggritkultak a szántóföldek, a falvak szélén felejtett zsindelyes, pusztuló szélmalomok, a rétek a villanypáasztorral és a fekete-fehér tehennel. Helyüket mindjobban ipartelepek, nagy gyárak és üzemek foglalják el.

A gyorsvonat a Német Demokratikus Köztársaság második ipari, a vegyiparban pedig első legnagyobb kerületébe érkezett.

Ipari fejlődésének alapja: nyersanyagbősége. A fejlődés a kőszóval kezdődött, amelyet sok évszázadon át vájtak a hallei bányászok. Később a barnaszén, rézzel, ezüsttel és kálissal folytatódott. Az NDK barnaszéntermelésének 26,9 százalékát ma a hallei kerület nyújtja, de ebben a kerületben található Németország legnagyobb rézlelőhelye, és a mansfeldi bánya szikláiból már hétszáz éve vésik a réz és ezüst ereket. A Német Demokratikus Köztársaságban fekszenek Európa legnagyobb kálisóbányái, s nagy részük a hallei kerületben található. A hallei kerület 1963-ban a Német Demokratikus Köztársaság teljes ipari termelésének 15,2, energiatermelésének 19,5, fémipari termelésének 20,7, építőanyagipari termelésének 18,7 százalékát adta. S még egy adat: a kerület több mint 300 nagyüzeme 60-nál több külföldi országra exportálja termékeit.

A legnagyobb azonban a vegyipar aránya. A Német Demokratikus Köztársaság vegyipari bruttó termelésének 42 százalékát, közel felét, a hallei kerület vegyipari üzei termelik. Hatalmas kémiai gyárak dolgoznak a kerületben, a többi között a Leuna-művek 30 000, a schkopauai Buna-művek 20 000 dolgozóval, a wolfeni volt Agfa, ma Orwo filmüzem és ugyanott egy nagy kapacitású lakk- és festékgár, a lützkendorfi ásványolaj-feldolgozó üzem, a piesteritzi nitrogén- és a zeitzi hidrogéngár, a vadonatúj coswigi kénsavgyár, a bitterfeldi 13 000 dolgozót foglalkoztató elektrokémiai kombinát, hogy csak néhányat említsek a sok közül. A hallei kerület 1,9 millió lakosa közül közel 200 000 dolgozik a vegyiparban. Innen, a hallei kerület vegyipari üzeiből szállítják a Német Demokratikus Köztársaságba, Európa és a tengerentúl országaiba a műanyagok tonnáit, műszálat, a világ-hírű Orwo filmeket, növényvédő szereket, gyógyszereket, műkaucsukot, a

bitterfeldi szintetikus drágaköveket, a kerület vegyipari termésének nem is tudom hányféle, gazdag és széles skálájú változatát.

Ez a hallei vegyipar jelene: és a jövője? Hatalmas perspektíva áll a vegyipar előtt, mert a Német Demokratikus Köztársaság távlati tervének központi kérdése a vegyipar fejlesztése. Amikor azonban ezekről a kérdésekről beszélgettünk a pártbizottságon s kinn az üzemekben, a Leunában, a Bunában és a bitterfeldi kombinátban, először nem is erről a nagy perspektíváról és fejlődésről beszéltek, hanem a problémákról, amelyeket meg kell oldaniuk, mert e nélkül nincs biztosítva a fejlődés.

Szóltak a sok helyen még megtalálható korszerűtlen technológiáról, régi üzemek elavult gépparkjának halaszthatatlan felújításáról, a korszerűsítés ütemének meggyorsításáról, a némely vonatkozásban tapasztalható lemaradás behozásáról, a világszínvonalat elérő, jó minőségért folytatott harcról; beszéltek az energia problémájáról, az üzemi igényekhez képest mind kevesebb víztartalékokról. Érdekes probléma, hogy a kerületben található tiszta barnaszénkészlet az elkövetkező 10—15 év alatt kimerül, s aztán rákényszerülnek — a különben beláthatatlanul nagy mennyiségben rendelkezésre álló — sótartalmú barnaszénre. Ez azonban megköveteli mindenütt a kazánok átépítését, mert a jelenlegieket a sós szén tönkretenné. Évek óta tartó kísérletek során sikerült már, a Német Demokratikus Köztársaságban először, megszerkeszteni a sótartalmú barnaszénrel való tüzelésre alkalmas kazántípust.

1963-ban az NSZEP VI. kongresszusa elfogadta a hétéves tervet, amely a vegyipar rohamos fejlesztését állította előtérbe. 1970-ig 16 milliárd márkát fordítanak erre a célra. Ennek a jelentős összegnek kerekén a fele a hallei kerületnek jut. A Német Demokratikus Köztársaság vegyiparának fejlesztésében a legdöntőbb feladat egy teljesen új vegyipari ágazat megteremtése. Eddig a Német Demokratikus Köztársaság vegyipara kizárólag a barnaszénbázisra épült. A tervezett nagyarányú vegyipari fejlesztés legfőbb célja a petrokémiai ágazat kiépítése, amely a Barátság-olajvezeték megépülésével időszerűvé és reálissá vált. A Német Demokratikus Köztársaság petrokémiai iparának megvalósításában a legfontosabb szerep a Leuna II. üzem építésének jutott.

A tavaszi eső mélyen leverte a füstöt és a gőzt a gyárudvarra, amikor a Leunában jártam. Az üzemet behálózó, nem tudom hány kilométer hosszú, miniummal vörösrre festett, emeletnyi magas csővezetékek alatti utakon elektromos targoncák, teherautók, tartálykocsikat vonszoló mozdonyok hozták az anyagot és vitték a kész terméket. A tartályok, csövek között — az üzemrészek kapuin betűvel s számmal jelzik ennek a hatalmas üzemnek az utcáit és házait — kékruhás munkások sűrögtek-forogtak. Úton-út-félen figyelmeztető táblák óvják a járókelőket: „Vigyázat, robbanásveszély! Tilos a dohányzás!”

Ez a kép fogadott, amikor a Német—Szovjet Barátság kapuján beléptem a Leuna I., az „öreg” üzem területére. A legfontosabb adatokat tudtam róla: a Német Demokratikus Köztársaság legnagyobb vegyi üzeme, 50 négyzetkilométernyi területen fekszik, csaknem 30 000 ember dolgozik benne, 450-féle terméket gyárt, évente 1,3 milliárd márka értékben.

Története 1916-ban kezdődött, amikor az I. G. Farben itt, a Saale folyó mentén, a barnaszénben gazdag közép-német vidéken gyárat épített, hogy a Habe—Bosch-féle találmány alapján a levegő nitrogénjéből ammóniákat állítsanak elő. Az üzem mindvégig háborús célokat szolgált, műbenzint, robbanóanyagokat gyártott, az első világháborúban éppúgy, mint utána a hitleri fasizmus idején. Ez a jellege azonban 1945 óta gyökeresen megváltozott, amióta a Szovjetunió segítségével a romjaiból feltámasztották. A felszabadulás óta ugrásszerűen megnőtt a Leunában a műanyagok és a műszálak gyártása, s sok más műanyagot feldolgozó üzem részére gyárt alapanyagokat.

1955-ben a Leuna I.-ben megkezdték a petrokémia alapjainak lerakását, amennyiben az „öreg” üzem egyik részlege átállt a kőolajfinomításra. Ez azonban kezdeti lépés volt csak, talán ugródeszka az új, nagyobb tervekhez, amelyek megváltoztatják a Leuna-művek arcát.

A barnaszénbázisról a kőolajbázisra történő áttérésről beszélgettem Horst Rudolph mérnökkel. Néhány számmal érzékeltette a különbséget a régi és az új között.

— Egy tonna kőolajból — mondta — ugyanannyi kémiai alapanyagot vagy üzemanyagot állíthatunk elő, mint 7,5 tonna barnaszénbrikettből vagy 15 tonna nyers barnaszénből. A nyersanyagszállítás költségei a Barátság-olajvezeték révén szintén jelentősen csökkennek. A kőolajszállítás vasúton

vagy hajón 1 kilométerre tonnánként 0,07 márkába kerül, ezzel szemben az olajvezetéken 0,004 márkába.

A Német Demokratikus Köztársaság 835 millió márkát szánt a Leuna II. építésére. 1968-ra be akarják fejezni az új gyár építését. Az első üzemrészekben már meg is indult a munka. A gyárat teljesen automatizálják, s a szükséges munkáslétszámot a régi üzemben végrehajtott rekonstrukciók és automatizálás során felszabadult munkaerőkből biztosítják. A gyáróriás öt év alatt megtéríti a beruházási költségeket.

A kerületi pártbizottságon Roland Schultheiss részletesebben is ismertette a nagy vállalkozást.

— Húsz, egyenként 230 méter hosszú és 90 méter széles épületet, 23 kilométernyi vasúti pályát és 16 kilométernyi 6 méter széles utat építünk. A lényeg persze az lesz, amit ezekben az épületekben gyártanak. A sokféle termékből kettőt szeretnék kiemelni. Az egyik az évi 24 000 tonna polietilén, amely sokféle fogyasztási cikknek s ipari terméknek az alapanyaga. Ez a hatalmas mennyiség elegendő arra, hogy 96 000 kilométernyi csövet vagy 48 millió tízliteres vödört gyártsanak belőle. A másik jelentős gyártmány, amelyből ugyancsak 24 000 tonnát gyárt majd évente a Leuna II., a kaprolaktám, a dederongyártás alapja. Férfi és női fehérneműt, harisnyákat, egyes szövésű szöveteket, függönyöket, szőnyegeket, horgászszinórt stb. gyártanak belőle. Igen jelentős mennyiség ez a 24 000 tonna — 600 millió pár dederon harisnyát lehet belőle készíteni.

Ezek a tervek és a Leuna II. köré szőtt reménységek formálódnak s alakulnak már, s hadd mondjam el, hogy még egy másik nem kevésbé nagy terv megvalósítása is csatlakozik hozzájuk. Egy statisztikával kezdem, amelyet Rudi Böhm-től, a Leuna-művek párttitkárától hallottam: a gyár dolgozói közül 5000 lakik Leuna községben, a többi, közel 25 000 dolgozó, mintegy 50 kilométeres sugárban fekvő falvakból és városokból jár be az üzembe. Sok törődést okoz, rengeteg időt elrabol az emberektől a közlekedés, s ahogy mondják, valósággal „tömegmozgalommá vált már a vágyp”, hogy a faluról az üzem közelében fekvő városba költözhessenek.

Ezt a problémát is meg akarják oldani, sőt meg is kezdődött már a megoldása. Nagy szerep jut ebben a vegyipari kerület székhelyének, a fennállásának ezredik esztendejét ünneplő Hallénak. A város a Saale völgyében kimeríthetetlen sómezők fölé épült. Hosszú idő ezer esztendő, belefér

a sóbányászok, a feltörekvő polgárság harca a választófejedelmek, hercegek, püspökök, porosz királyok ellen, éppen úgy, mint a munkásosztály küzdelme, sokszor nagyon véres mozgalma a mindenben átgázoló kapitalizmus ellen. Véres sztrájkok, a munkáshatalomért vívott fegyveres küzdelem a weimari köztársaság idején, az elszánt harc a fasiszmus ellen — mind tiszteletre méltó lapja a város történetének. Halle történeti nevezetességeihez tartozik az is, hogy ez a város volt az, amelybe Hitler uralomra jutása után sohasem tette be a lábát, mert 1932-ben egy választási gyűlésről közúton kergették el a hallei antifasiszta munkások. Sose felejtette el nekik.

Jártam vén házakkal szegélyezett utcáin, néztem a tornyokat, az öreg falakat és bástyákat, amelyeket még a polgárság emelt városa köré. A Grosse Nikolai Strasse-i Händel-múzeumban a város nagy szülöttjének, a halhatatlan muzsikusnak, Georg Friedrich Händelnek, a hercegi kirurgus fiának emlékeit mutatta dr. Konrad Sasse igazgató, s a múzeum egyik termében, korabeli hangszerek között, magnóról megszólaltatta a Messiás oratóriumot. Lépten-nyomon a múltba botlik az ember Hallében. Ápolják a múltat, mert az övék. Láttam azonban a város jelenét és jövőjét is, s ma erről beszélnek többen Hallében.

Régen a só és az iskolák városának nevezték Hallét. Ma a vegyipar „fővárosa”. Környékén óriási vegyipar fejlődött ki, Schkopau a Buna-művek városa, Merseburg, Bitterfeld, Wolfen, Leuna stb., valamennyi Halle környékén fekszik. Halle a szíve, agya, központja ennek a vegyipari környéknek. Ezért jutott nagy szerep Hallének a nagy íramú vegyipari fejlesztés során. A tervezés a többi között Hallében akarja megoldani a ma szétszórta, többségében bejáró munkásság problémáját. A vegyipari fejlesztéssel egy időben megkezdtek a kémiai város felépítését. Halle nyugati peremén épül fel ez az új városnegyed 22 000 lakással 70 000 lakos számára. A fásított, parkokkal teletüzdelt modern városban a korszerű lakások mellett színházat, áruházakat, mozikat, klinikákat, iskolákat, sportkombinátot, napközi otthonokat, bölcsődéket, játszótereket és még sok mindent építenek, ami egy egészséges és modern városhoz tartozik. Ugyanakkor gyorsvasutat is építenek a különböző vegyi üzemekhez, amely közvetlenül és gyorsan szállítja majd a dolgozókat. „Vegyi városnak” nevezik, mert lakást csak az kap benne, aki a vegyiparban dolgozik. A kémiai város fel-

építésével megszűnik a sok törődés, idővesztés, és több idő jut a szórakozásra, kultúrára, családi életre.

A déli városrész már felépült, az északi városnegyedben már az utolsó simításokat végzik, és épül a Weinbergen az új egyetemi negyed. Ez is a tervszerűséghez tartozik. A vegyipar fejlődésével tartson lépést a tudományos kutatómunka és mérnökképzés is.

Erről beszélt Rolf Masthoff, a hallei egyetem kémiai tanszékének főasszisztense is, amikor végigvezetett a szervesetlen kémiai intézet vadonatúj laboratóriumain, a kísérleti asztalok, lombikok fölé hajló hallgatók, a diplomamunkájukon dolgozó utolsóévesek sorai közt.

— Ahogy a vegyipar fejlődik, úgy növekszik mindjobban a kutatás fontossága is. A vegyipari és az azzal összefüggő társtudományok nagy részét Halléban koncentrálták, s idehozták a Tudományos Akadémia néhány fontos kutatóintézetét is. A mi kutatómunkánk kétirányú. Dolgozunk általános, az egész vegyipart szolgáló problémák megoldásán, s a laboratóriumi eredményeket egy-egy kiválasztott üzemben átültetjük a gyakorlatba. Végzünk azonban úgynevezett célkutatásokat is egy-egy üzem megbízásából. Most például az amendorfi Elektrochemisches Werknek kidolgozzuk a kálium-hidroxid előállítását egy melléktermékből, a teutschentali Kaliwerknek az üzem produktivitását javító eljárásokat keresünk, a bitterfeldi Elektrochemisches Kombinatnak pedig a nátriumklorid előállításának néhány új módszerét kutatjuk. Az egyetemi képzés ugyancsak fontos feladatunk. Itt neveljük az állandóan fejlődő német vegyipar szakembereit. Oktatási módszereink eltérnek a magyar gyakorlattól. Ismerjük jól, mert a hallei szervesetlen kémiai tanszéknek szoros kapcsolatai vannak magyar egyetemekkel, látogatjuk egymást és kicseréljük kölcsönösen a tapasztalatainkat, tudományos munkánk eredményeit. Mi nagyobb súlyt helyezünk a gyakorlati oktatásra, a hallgatóknak nagyobb önállóságot adunk, s megbízásokkal is erre neveljük őket. Nálunk több a laboratóriumi munka, mint Magyarországon.

Rolf Masthoff végigvezetett az épületen. A vadonatúj, modern, pazarul felszerelt szervesetlen kémiai intézetben három emeleten egymást váltogatják a laboratóriumok, mellettük minden emeleten az előadótermek, könyvtárak, dolgozószobák, a folyosók szögleteiben a dohányzó- és pihenősarkok. Ez az épület a tanulás, a kutatás, a tudomány pompás otthona.

Masthoff főasszisztens a jelen mellett megmutatta a jövőt is. Lenn az intézet földszinti halljában egy maketten érzékeltette a hallei egyetemi város jövőendő képét. Gyerekjátéknak is beillő papírmásé fák között kis fehér épületek, az apró házakon már felirat is van: biológiai, atomfizikai, mezőgazdasági, kémiai intézetek, laboratóriumok, könyvtárak, diáktothonok, lakások, egyetemi intézmények. A főasszisztens felvezetett az épület legmagasabb emeletére is és onnan mutatta meg a környéket, a hallei Weinberget, ahol lázasan épül az egyetemi negyed, ahogy Halléban mondják: a „tudomány városa”.

Willy Frohmann, a hallei kerületi pártbizottság vegyipari osztályának vezetője, azelőtt hosszú évekig a schkopai Buna-művek üzemi pártbizottságának titkára, arról beszélt, hogy a vegyipari fejlesztés hatalmas munkája sokrétű politikai feladat megoldását követeli a pártszervezetektől.

Vannak új vonásai ennek a pártmunkának? — kérdeztem Willy Frohmanntól, aki sokesztendős üzemi párttitkári tapasztalatai alapján összehasonlítást tud tenni a régi és az új munkastílus között.

— Régen a pártmunka általánosságokban, sokszor bizonyos fokig légüres térben mozgott és inkább az adminisztratív módszerekre hajlott. Sok volt a formalizmus a munkánkban: a párttagot a tagdíj fizetése és a rendezvényeken való részvétele szerint ítéltük meg, s nem mint ma, a munkája és példamutatása alapján. Összefoglalva a legjellemzőbb jegyeit ennek az új „stílusnak”, talán azt mondhatnám, hogy a pártmunka konkrétabbá és hatásosabbá vált, hogy elszakadtunk az íróasztaltól és mindinkább eljutunk az emberek közé. Régen például egy központi bizottsági határozat lejuttatása az alapszervezetekig legalább nyolc hétbe került. Míg a közbülső pártbizottságok és pártszervezetek megtanácskozták és határozatot hoztak, hosszú idő telt el, és a központi bizottság eredeti határozatából itt is, ott is elmaradt valami. Ma a központi bizottság határozatait azonnal és közvetlenül eljuttatjuk az összes pártszervezetekhez, a titkárokkal megvitatjuk a végrehajtást, figyelembe véve területük különleges adottságait. Fontos feltétellé vált a szakértelem. Jellemző példa erre, hogy a kerületi pártbizottság vegyipari osztályán két vegyész-mérnök és két okleveles közgazdász dolgozik.

Az emberek között végzett aprólékos és mindenre kiterjedő türelmes munkáról beszélt Rudi Böhm, a Leuna-művek üzemi pártbizottságának tit-

kára is. Szerinte a pártmunka új stílusának gerince: az egyéni és differenciált munka az emberekkel, a munkahelyen éppen úgy, mint a lakóterületeken. Válaszolni kell kérdéseikre, törödni kell apró-cseprő vagy nagyobb problémáikkal. Egyszóval közöttük és velük kell élni.

A bitterfeldi, a wolfeni, a leunai, schkopau, coswigi és a többi vegyipari üzembe a környék sok falujából, városából járnak be dolgozni az emberek. Hogyan foglalkozik velük a pártszervezet, ha kiléptek az üzem kapuján s szétszóródtak több mint ötven kilométeres körzetben a falvakban és városokban? Erre kerestem feleletet Dessauban, ahonnan ezek járnak a környékbéli vegyi üzemekbe dolgozni. A dessauai városi pártbizottságon Alfred Raabe titkár és Wilfried Müller osztályvezető elmondták, hogy régén nehézkes volt a pártmunka a lakóterületen, nem volt mód arra, hogy hatásos és eredményes agitációt végezzenek. Sokat törték a fejüket, hogy mit csináljanak, hogyan haladjanak előbbre és legfőképpen, hogyan jussanak el az emberek közé.

1963 nyarán megteremtették az agitáció új szervezeti formáját. Minden háznak vagy házcsoporthoz van egy felelős agitátora. Rendszerint valamelyik üzem — a házban vagy házcsoporthoz ismert és közmegebecsülésben álló — dolgozója. Érdekes, hogy a városi pártbizottság valamennyi funkcionáriusa, a titkárok, az osztályvezetők és a munkatársak mind annak a háznak vagy házcsoporthoz agitátorai, amelyben laknak, amint mondták, ez „íratlan törvény” nálunk.

A dessauai harmadik lakóterületi csoportban, a Friedhofstrasse 45—49. számú házcsoporthoz agitátora H. Lindert, a bitterfeldi vegyi kombinát dolgozója. Új lakótelepen laknak, ahol alig hogy befejezték az építkezést. Nem volt még a házak előtt járda, a környéket az építkezésekből megmaradt sáros gödrök, törmelékhalomok éktelenítették. Lindert összefogásra hívta fel lakótársait, és kérte őket: közös erővel hozzák rendbe a házak környékét. Összefogtak a szomszéd házcsoporthoz, és az eredmény: járdákat, gyermekjátszótereket, parkokat, szemétgyűjtő telepet, utakat építettek. A város a végzett munka értékének felét kifizette a háztömb lakóinak, amiből nagy teljesítményű mosógépet vásároltak a háztömbnek.

Hogy milyen a formája az agitációnak? „El kell találni azt, ami az embereket érdekli, és ehhez kell kapcsolni a mondanivalónkat” — summázta a lényegét egyikük. Valaki a Szovjetunióból tért vissza, megkérték, mu-

tassa be diafelvételeit. Tetszett, közben időszerű politikai problémákról is beszélgettek. Így tartottak például lakóterületükön beszámolót a dessau-i Zementanlagénbau fiatal szerelői is Magyarországról, amikor váci munkájukról hazatértek. Gazdasági kérdések foglalkoztatják az embereket? Üzemek igazgatói, mérnökei, szakemberek mennek ki a lakóterületekre s válaszolnak a kérdésekre. Sok ötlet kerül felszínre, s valamennyi tükrözője a pártmunka új stílusának.

És hogyan élnek az emberek a vegyipari kerületben? Érdekes tapasztalat volt számomra, hogy bármerre jártam az üzemekben, mindenütt feltűnt a tanulás, a továbbképzés nagy igénye. Fiatalok és idősebbek különböző levelezői, esti és egyéb iskolákon képezik magukat. Találkoztam 40—50 év közötti művezetőkkel, akik a munka után tankönyvek fölé hajolva készülnek a vizsgákra, nem is beszélve a fiatalokról, akik céltudatosan törnek a magasabb képezítés felé.

A Leuna-művekben találkoztam Klaus Jahn okleveles vegyésszel, aki esztergályosként kezdte, és kitartó tanulással sikerült érettségiznie, majd a vegyész diplomát megszereznie. Jahn üzemrészében, az anyagvizsgálóban, százan dolgoznak, köztük harmincöt 26 éven aluli fiatal. Egyik közülük most szerezte meg, öten a közeljövőben szerzik meg a vegyész diplomát, ketten a vegyész-mérnöki egyetem esti tagozatán tanulnak, ketten érettségiztek éppen s most készülnek az egyetemi felvételre, négyen a középiskolát végzik, nyolcan pedig szakmunkásvizsgára készülnek.

Sokat szórakoznak is az emberek: a színházak és a mozik telve vannak, az éttermekben, kávéházakban és a cukrászdákban — különösen a zenés helyeken — alig kapni helyet.

A hivatalos statisztikák szerint az életszínvonal 1958 óta emelkedett, és az átlagjövedelem egyötödével nőtt. A hallei kerület minden hatodik 18 éven felüli lakosának van motorkerékpárja, minden második háztartásban van televízió. Gépkocsikat csak előjegyzésre lehet vásárolni (a Leuna-művekben tízezer jegyezték elő), a mosógépek és hűtőszekrények vásárlásában már némi enyhülés van, televíziókat pedig két év óta korlátlanul lehet kapni. Az élelmiszer-ellátás 1962 nyaráig — mint az egész Német Demokratikus Köztársaságban — nehézségekkel küzdött, azóta megváltozott a helyzet és kiegyensúlyozottá vált. Hiány csak déligyümölcsben van, ennek — amint mondták — devizagazdálkodási okai vannak.

Az iparcikkekkel kapcsolatos problémák között — a Buna-művekben és Bitterfeldben mondták el az asszonyok, később a kerületi pártbizottságon is megerősítették — az ipar, különösen a textil- és műanyag-feldolgozó iparnak a divattól való elmaradását nehezményezték, és a leggyakrabban emlegetett panasz az egyenlőtlen áruellátás volt. Érdekes, hogy ezeket a problémákat nyíltan megvitatják, ahol a meghívott és érdekelt „illetékeseknek” kell választ adni a lakosság kérdéseire.

Menekültek közt

Blankenfeldében, Berlin határában, az észak felé vezető országút mentén van egy menekülttábor, ahogy itt nevezik, „Aufnahmeheim”, felvevőotthon, a nyugat-németországi és nyugat-berlini menekültek első állomása — még néhány másik ilyen táborral — mindaddig, amíg el nem rendeződik új életük és otthonuk. Mindössze néhány éve áll fenn a blankenfeldei tábor, de már meg kellett nagyobbítani, úgy megnőtt a forgalma. 1961. augusztus 13. előtt odaát, a nyugatnémet oldalon építettek ilyen táborokat az átcsalogatott emberek részére. Azok a táborok azóta elnéptelenedtek, lakosaik meggyérültek. Ma a Német Demokratikus Köztársaságban szaporodnak ezek a táborok, mert havonta több száz menekülő kopogtat a táborok kapuin és kér bebocsátást a Német Demokratikus Köztársaságba.

Itt találkoztam s beszélgettem a tábor vezetőivel, itt kopogtattam be a menekültek szobáiba vagy ültem egy asztalnál velük az otthon klubhelyiségében, és itt kerestem, hogy milyen emberek azok, akik átjöttek a belső német határon, milyen rugók mozgatták cselekedeteiket s elhatározásaikat: politika, elv, meggyőződés, kiábrándultság vagy csak szürke s mindennapi emberi indítók?

A tábor vezetői a száraz és hivatalos ügymenet ismertetésével kezdték a beszélgetést. A határokról a táborokba szállítják a menekülteket, ahol felveszik adataikat, átesnek az általános orvosi vizsgálaton, megkapják a szobáikat, ha szükségük van rá, segélyt, ruhaneműt vagy egy kis zsebpénzt. Aztán, ha már kipihenték magukat s túl vannak a menekülés első izgalmain, szándékaikról és terveikről beszélgetnek velük. Hol, a Német Demokratikus Köztársaság melyik városában vagy tájékán akarnak elhelyezkedni? Ha mindezt tisztázták, írnak a kiválasztott kerületi vagy városi

tanácsnak, amely munkahelyet keres a menekülteknek, lakást biztosít nekik, s erről értesíti a tábor vezetőségét. A menekültek ekkor megkapják új munkahelyüknek s otthonuknak a címét, útiköltséget, zsebpénzt, a szükséges igazolványokat, és elindulhatnak a táborból, hogy elkezdjék új életüket. Mindez mintegy tíz-tizennégy napig tart, addig maradnak a táborban.

— Baloldaliak, a munkásmozgalom, a békeharc üldözöttei vagy csak az élet hajótöröttei, talán ellenségek, kalandorok, kik ezek a menekültek? — kérdeztem a tábor vezetőit.

— Emberek, egyszerűen csak emberek — válaszolták —, akiket számtalan probléma terhel. Kétharmaduk tulajdonképpen visszatérő. Valamikor évekkel ezelőtt futottak át a határon Nyugatra, s most kiábrándultan visszaszöktek. Egyharmada a menekülteknek „áttelepülő” nyugatnémet állampolgár, akik itt a Német Demokratikus Köztársaságban akarnak új otthonot s egzisztenciát teremteni maguknak. Érdekes, hogy sok a szakmunkás, köztük szép számmal akad Ruhr-vidéki bányász, nagy részük fiatal, köztük olyanok is vannak, akiknek a Német Demokratikus Köztársaságban él a jegyesük, s itt akarnak családot alapítani. Sokukat családi okok hozták át a határon. Itt élnek a szüleik vagy testvéreik, innen származtak el, a rokonságuk itt maradt, odaát társtalanul, gyökértelenül hanyódtak; viszszahúzta őket a szívük. Akad a menekülők között másfajta is, de elenyészően kicsi a számuk. Ügynökök, akiket így akarnak becsempészni a Német Demokratikus Köztársaságba, s akiket itt ártalmatlanná teszünk. Vannak azután könnyelműek, lelkiismeretlenek is, akik a meneküléssel akarnak megszabadulni családi kötelezettségeiktől, feleségtől, gyerektől, adósságtól, tartásdíjtól. Ezeket visszaküldjük. A szociális helyzet, a nyugatnémet jólétben is kiütköző megélhetési problémák, különösen a drágulási hullám növekedése s a bizonytalanság is sok menekültöt hoz át a határokon. Nagyon sokfélék az okok és az érzések, melyek idehozzák az embereket.

Kinn az ablak előtt — tavasszal jártam Blankenfeldében — a napsütésben néhány menekült a virágágyások között dolgozott. Egy 16—17 éves fiatal szőke fiú hordta nekik vödörben a vizet az öntözéshez. Két éve, hogy átszökött a határon. Nemzeti hőst faragtak belőle — néhány hétig —, aztán elfelejtették. Ide-oda kallódott, míg végül csalódva, kiábrándulva visszaszökött.

A tábor szétszórót épületei között pelenkák, apró gyermekholmik, fehérneműk száradnak a kifeszített drótokon. Sok a gyerek a táborban, az emberek asszonyostul, gyerekestül jönnek, és a családok vannak többségben.

Az egyik szobában a nyugat-berlini Köhn házaspárt kérdezgettem a „miértről”? Köhnné válaszolt: kamaszlány korában, tizenkét évvel ezelőtt átszökött Nyugat-Berlinbe; szülei, rokonai itt maradtak a demokratikus Berlinben. Nyugat-Berlinben férjhez ment. Két gyereke született. A férje gépkocsivezető, elég jól keresett, ő azonban csak akkor dolgozhatott, ha a gyerekektől el tudott szabadulni. Éttermek konyháin mosogatott. Nem tudja, hogy miért, de nem tudtak zöld ágra vergődni. Amit kerestek, mind elment az „életre”.

— Ideátról meg jöttek a levelek — mesélte az asszony —, s láttuk, hogy a család sokkal többre vitte, mint mi. A húgomék már bútort vásároltak, szépen kiruházkodtak, pedig utánunk házasodtak össze. Mondtam a férjemnek, menjünk át, talán mi is többre visszük.

Köhnné szülei boldogok, hogy a fiatalok átjöttek. De a beszélgetés közben az asszony szavai mögött még éreztem a bizonytalanságot: mit hoz vajon a jövő, hogyan boldogulnak majd, teljesednek-e reményeik? Lát-szott a szemén, a nyugtalanságán, hogy minden olyan kusza, zavaros még ezekben az első pillanatokban.

— Sok mindent újra kell tanulni itt, egészen új dolgokat. Az élet más mint odaát, s mások az emberek is. A férjemnek azt mondták, ha kedve van, tanulhat, a gyerekek elmehetnek napközi otthonba; a vizsgálatnál az orvos talált valamit a vállamban, ami még a gyerekkori angolkóromból maradt vissza, s már gyógyítják is. Az élelmiszer, lakás, villany felénnyel olcsóbb, mint odaát — sorolta kapkodva a benyomásait.

A férje már újságolta, hogy Berlinben kap majd valószínűleg állást mint gépkocsivezető, s valahol Berlin környékén kértek lakást, „tudja, olyan helyen, ahol kertek vannak, néhány tyúkot is nevelhetnénk, meg a gyerekek miatt”.

A szomszédos szobában Karl Brauer Ruhr-vidéki bányász lakott a feleségével és hathetes kisláival. Tübingiából származott el, még gyerekkorában, a nyugatnémet bányavidékre. Nem ment rosszul a soruk. Ketten kerestek, amit azonban összekuporgattak, rendszerint a munkanélküliség idején elköltöttek. S most, az elmúlt esztendőkből, egyre jobban gyűltek a vihar-

felhők a Ruhr-vidék fölé, egymás után csukják be a bányákat, s jutnak utácsa a bányászok.

— Rosszul megy most a Ruhr-vidéki bányászoknak — mesélte —, nő a bizonytalanság, a félelem és a munkanélküliség. Nagyon nehéz volt a legutolsó karácsonyunk. Munka nélkül voltam. A teherben levő feleségemnek jogtalanul felmondtak. Bepereltük a vállalkozót, s az asszonynak meg is ítélték az elmaradt bérét, de mire megkaptuk, időbe tellett. Mondtam a feleségemnek: ebből elég volt. Jön a gyerek, gondoskodni kell róla. Megvárjuk, aztán megyünk Thüringiába. Így történt, és most itt vagyunk. A thüringiai rokonság már vár bennünket, és állásom is lesz, otthonom is.

Más történeteket meséltek el ottjártamkor az Eisenberg melletti saasai felvevőtáborban. Ursula Blanke Brémából jött el négyéves gyerekével a Német Demokratikus Köztársaságba. Két éve elvált a férjétől, aki azóta is állandóan üldözte, s el akarta tőle venni a gyereket. Megunta az izgalmakat, nem bírta már idegekkel, ezért fogta magát és a gyerekével együtt átvált a határon, mert „ugye itt nem veheti el tőlem a gyereket?” Ernst Güntherberg ugyancsak Brémából jött, ahol gépkocsijával taxivállalkozó volt. Hogy miért jött? Nem bírta a magas adókat, és megrémült a taxisok ellen elkövetett sok merénylettől. Különben nagyon körültekintő és óvatos ember volt, mert átköltözése előtt egy évvel eljött a lipcsei vásárra, jól körülnézett a Német Demokratikus Köztársaságban, s csak a háztűznéző után szánta el magát az átjövetelre.

A blankenfeldei tábor vezetői megmutatták a felvevőotthont: a barátságos ebédlőt, a gyerekek mesefigurákkal telefestett otthonát és a játszótér, az orvosi rendelőt, a modern konyhát, a röplabda- és a kuglipályát, a könyvtárat, a klubot, ahol minden vasárnap tánc van. Elmondták, hogy a Népi Kamara képviselői és a Nemzeti Front tagjai nyilvános fórumokon ismertetik előttük a szocialista állam rendszerét, tisztáznak sok ismeretlen, ködös és ferde fogalmat. Ilyenkor politikáról is beszélnek, a munkásształy szerepéről és felelősségéről, a két német állam közti különbségről. Külön foglalkoznak az áttelepülőkkel, külön a visszatérőkkel, a fiatalokkal és a nőkkel, háromszor hetenként mozielőadást rendeznek nekik, s ki tudná felsorolni ennek az aprólékos munkának minden részletét! A legfőbb munka azonban az emberekkel való törődés, hogy új életük minél zavartalanabbul és biztonságosan kezdődjék.

Feltűnő volt, hogy akárhány menekülttel beszélgettem, egyik sem hangzottatott politikai jelszavakat, senki sem tetszelgett a politikai üldözött szerepében. Hétköznapi történeteket mondtak el, tárgyilagosan beszéltek a magas nyugatnémet életszínvonalról, amelynek „áldása” azonban nem mindenkinek adatik meg. Érveltek a magas lakbérrel, adókkal, a drága étellel, emelkedő árakkal, bizonytalansággal. Az egyszerű emberi történeteknek minden sorában mégis „politika” húzódott meg. Talán a legjobban az öreg Wittenberge környéki paraszt históriájában, aki ötvenéves fejjel a termelőszövetkezet elöl szökött át feleségével együtt Nyugatra. Vasúti pályamunkás lett, felesége pedig háztartási alkalmazott.

— Jártam a vasúti töltéseket — mesélte —, s vertem a köveket a talpfák alá. Néztem kétoldalt a szántóföldeket, a sürgő-forgó parasztokat, a sárga gabonátáblákat, az aratást, a legelésző állatokat, és fájt a szívem utánuk. Nem tudom, mit adtam volna érte, ha az otthoni földből egy tenyérre valót szétmorzsolhatok az ujjaim között, ha újra érezhettem volna az esti fejés utáni tejszagot az istállóban. A fiam itt maradt, nem jött velünk. Elvégezte az iskoláit és agronómus lett a falunk szövetkezetében. Írta a leveleket és csak megkeserítette az életemet. Hazai híreket küldött, rokonokról, barátokról, az öreg házról, a gyarapodó, boldoguló szövetkezetéről. A levelek úgy vájtak belém, mint a vízcseppek a sziklába, a feleségem meg mindig csak sírt. Utolsó levelében aztán azt írta, hogy nagyon felszaporodott a szövetkezet növendékállat-állománya, új istállót építettek, s csak úgy odavetve megjegyezte: „Tudod apám, ez éppen neked való dolog lenne”. A pohár kicsordult. Mondtam az asszonynak: egy butaságért ne szenvedjünk vénségünkre. Összepakoltunk és hazajöttünk. Várom a felvételemet a szövetkezetbe, ha felvesznek — megígérték —, a fiam kocsival jön értünk. Akkor megnézem azt az új istállót . . .

Kétheti tábori élet után a menekültek elhagyják Blankenfeldét és szétszóródnak az ország különböző tájaira. De nem szakadnak el a felvevő-otthontól. A tábor vezetője íróasztalából nagy köteg levelet rakott elém. Találomra néhányat kihúztam belőle. A Gross család Parchimból küldött üdvözlést: „Nagyon jól beleéltük magunkat az itteni életbe, jól megy sorunk, segítenek is az itteniek, így küldjük a legközelebbi levélig üdvözlésünket és köszönetünket.” Willy Otto Nordhausenből küldte jókívánságait: „Szerencsésen megérkeztem, kitűnő a munkahelyem, jól keresek, és az

emberek szívések. Köszönök mindent.” Arthur Jodlank Magdeburgból: „Kedden megkezdtem a lakatosmunkát az Ernst Thälmann üzemben, a kerület vendégházában kaptam szép szobát, itt lakom négy hétig, akkor kapom meg a lakásom. Ne okozzon gondot a sorsom, mert nagyon jól érzem magam.”

A tábor vezetői válaszolnak a levelekre és mint jó barátok állnak mellettük akkor is, ha már régen kiléptek a blankenfeldei, saasai, eisenachi meg a többi tábor kapuján.

Termelőszövetkezet az „eladott menyasszony” falujában

Minden falunak megvan a maga története, néha túlnő ez a történet a falu határán, néha meg csak a falu kerítései mögé szorul; az egyik színes, érdekes, a másik hétköznapi, egyszerű. Hogy Severiné, a mecklenburgi kis falué milyen? Olyan, mint a hozzá hasonló, a nagybirtoktól megszabadult sok más falu története szerte az országban, talán csak az „eladott menyasszony” históriája ad neki különleges színt.

Mecklenburgban, a Plauer See és a Schweringer See között, a Stör—Elde—csatorna és a parchim—schwerini országút mentén fekszik Severin. Nem nagy falu, lakosainak száma alig éri el a négyszázat. A háború előtt nem is volt más, mint a Quandt-féle junker nagybirtok központja. Tipikus mecklenburgi falu: dimbes-dombos vidék, a dombtetőkön itt-ott szélmalom, az erdők, tavak, csatornák között szántóföldek és nagyon sok haragoszöld legelő elektromos pásztorokkal kerítve, fekete-fehér tehenek, aztán a vörös téglás urasági kastély és a volt cselédlakások, azaz ma már a cselédlakások helyére épített szép családi házak.

A severini junker birtokos Quandt család a gazdálkodás mellett jelentős hadiipari vállalkozásokkal is rendelkezett. Valamelyik Quandt ős kezdte el a múlt század második felében egy textilgyárral, amely egyenruhaszövetet gyártott a császári hadseregnek. Aztán — mert jól ment — még egyet lépett a Quandt család, s megalapították a Deutsche Waggon- und Maschinenfabriken céget, amely fegyvereket, majd később a fegyverek mellett páncélos-, repülőgép- és tengeralattjáró-alkatrészeket gyártott, és — mert csalánba nem üt a mennykő — azt gyárt ma is az Industrierwerke Karlsruhe névre átkeresztelt nyugat-németországi üzemeiben, amelyek szorosan

összefonódtak az amerikai monopóliumokkal és jelentős vállalkozásai a nyugatnémet hadiiparnak.

Quandték szoros szálak fűzték Hitlerhez, s ehhez tartozik tulajdonképpen az „eladott menyasszony” története.

1930 novemberében, egy erősen fagyos napon — mesélték Schulze és Haase severini termelészövetkezeti parasztok, valamikor Quandt cselédei — nagy lakodalom volt a vörös téglás kastélyban. Quandt rendezte a lakodalmat: feleségét adta férjhez! A furcsa lakodalmi vendégeket dugig tömött teherautók szállították az előkelő kastélyba. A tehergépkocsikról barna inges, fekete nadrágos, csizmás legények ugráltak le, s a kastély feljárójától a templomig sorfalat álltak, köztük vonult a lakodalmi menet a templomba: a sovány, alacsony, bicegését nehezen titkoló vőlegény, az akkor még kevésbé ismert Goebbels, mögötte násznagya, Hitler, és a vendégsereg, a barna inges, horogkeresztes „előkelőség”. A menyasszony Quandt fiatal, csinos felesége volt, akitől Goebbels kedvéért vált el, és akit a volt férj házасított ki azon a fagyos novemberi napon.

Schulze és Haase szerint nem volt nagy lakodalom, nem verték dobra, mert még nem voltak hatalmon s félték, hogy a közeli Parchim munkásai, ha neszét veszik, szétverik a lakodalmat. Hogy miért vált el feleségétől a junker Quandt és miért lett a vőfélye? — annak is megvolt az oka. Quandt mint hadiipari vállalkozó a fasisztákat támogató csoporthoz tartozott és Hitlerék mellé állt; nemcsak pénzelte őket, hanem rendelkezésükre bocsátotta a severini kastélyt is, amely sokszor volt a bajba jutott nácik búvóhelye. Kandallója körül pöffeszkedett Hitler, Goebbels, Himmler, Hess meg a többi, s itt kovácsolták terveiket. Quandt tudta, mit várhat tőlük. Erre a fasiszta kártyára rakta tétjét és fizetett búvóhellyel, pénzzel és aszsonnyal.

1945 után azonban Severinben, az „eladott menyasszony” falujában is nagyot fordult a világ. Quandt Nyugat-Németországba szökött. Az állatokat elhajtatta a birtokról, és a gépeket, az értékes felszerelést is elszállíttatta. Itthagyt a birtokát a földreform során felosztották a severini parasztok között.

Nehezen indultak az új gazdák. Felszerelésük hiányzott, állatállományuk kicsi volt, és ráadásul Quandt Robertin nevű, itthagyt gazdatisztje sok zavart keltett. 1946-ban csikorgó fagyban 32 kilométeres távolságból szál-

lították lovas szekéren a bontásból származó téglát ház és istállók építésére, összerakták kevéske pénzüket és közösen vásároltak egy régi használt traktort meg egy cséplőgépet.

Alighogy megvették és hazaszállították, „ismeretlen tettes” — a severiniek szerint Quandt itthagytott gazdatisztje és cinkosa — vandál módon szétrombolta a nehezen megszerzett cséplőgépet, majd később felgyújtották az egyik új gazda istállóját, amelyben bennétek állatai. Folyt a föld-reformellenes propaganda és a fenyegetés is.

Az új gazdák nem rettentek meg. Kijavították a cséplőgépet, bajba jutott paraszttársuknak összegyűjtötték 2000 márkát, s segítettek újra felépíteni istállóját. A küzdelem, a harc, a nehézségek még jobban összehozták őket s megtanították valamennyiüket a közösség és az összefogás erejére. Ma azt mondják, hogy azok a küzdelmek és az akkori összefogás volt a későbbi szövetkezés alapja.

Átvészelték az első nehéz esztendőket és megvetették lábukat a severini földön. 1952-ben Priebe, Schulze és négy társa, hat severini új gazda, volt urasági cselédek, megalakították az első termelőszövetkezetet — egyelőre a legalacsonyabb, I. típusút. Ez sem ment simán, elkeseredett, hosszú, néha hajnalig tartó viták kísérték, no meg a tamáskodók gúnyos, hitetlenkedő, néha rosszindulatú csipkelődése, fenyegetése és támadása, amelynek hátterében rendszerint Quandt ittmaradt gazdatisztje, Robertin rejtőzött. Rövidesen tizenkét severini paraszt csatlakozott a szövetkezetükhöz, s egy jól sikerült esztendő után közös elhatározással III. típusú szövetkezetté alakultak át. Mit szaporítsam a szót: Severin ma már termelőszövetkezeti község. Ami meg Robertint, a volt urasági gazdatisztet illeti, az első termelőszövetkezet megalakulása után forró lett a lába alatt a talaj és megszökött. A volt náci még egy ideig az uszító nyugat-berlini „Rias” adón keresztül fenyegette és átkozta a severini parasztokat.

A község története ezután már hasonlít a nagybirtok nyomása alól fel szabadult többi község történetéhez. Két termelőszövetkezet van Severinben: az „Ernst Thälmann”, III. típusú, 595 hektár területtel és 101 taggal; és a „Neuer Weg”, I. típusú, 210 hektáros szövetkezet 13 taggal. Ezenkívül a község külső határában is van még két kisebb, I. típusú szövetkezet. A severini állatállomány: 100 hektáronként 75 szarvasmarha és 112 sertés. A gépállományuk is jelentős. Az „Ernst Thälmann” termelőszövetkezetnek

például 1 gabonakombájnya, 1 burgonyakombájnya, 1 szecskavágógépe, 3 kévekötgépe, 14 traktora, fejő- és más kisebb gazdasági gépei vannak. A községben állandóan és tervszerűen folyik a lakásépítés, s az eddig felépített házak valóságos villasorok a volt cselédlakások helyén. Severinbe beköltözött a jólét és az emberibb élet, nyomában nagyot változott a parasztok sorsa.

Hadd summázzam az eredményeket úgy, ahogy azt Neumann, az „Ernst Thälmann” termelőszövetkezet elnöke tette:

— Régen csak a kastélynak és az urasági istállónak volt villanyvilágítása, a cselédlakásokban csak petróleumlámpa égett. Ma kipusztultak a faluból a petróleumlámpák, mindenhova áram került, s a községbe mindaz bevonult, ami a villanyfényt követi: rádió, televízió, könyv, tudás, kultúra; a könnyebb munka a szövetkezetben és a háztartásokban. A vizet sem hordja már senki a kútról — rossz rágondolni is, hogy hány ezer vödör vizet hurcoltunk, cipeltünk évente —, mert a környező községek összefogásával központi vízművet építettünk, s ma már minden házba bevezettük a vízvezetékét. Az áram és a víz módot adott arra is, hogy egy nagy teljesítményű központi mosóházat építsünk mosógépekkel az asszonyoknak. Közös erővel építettünk egy tízosztályos iskolát a tőlünk két kilométerre fekvő Domsmühlében; gyerekeinket oda és vissza iskolabusz szállítja. Építettünk egy szép és modern napközi otthont, a volt urasági kastélyban klubot és kultúrházat rendeztünk be, és egy falusi akadémiát is szerveztünk, ahol gondoskodunk a szakmunkás-továbbképzésről is. Valamennyi termelőszövetkezeti tag élvezi a társadalombiztosítást, az egészségügyi gondozást. Szülési segélyt kapnak, gyógyfürdőbe mennek, s minden tagnak évente jár fizetett szabadság. A kis, sötét, petróleumszagú szatócsbolt helyére szép áruház épült, amelyben minden megkapható. Össze sem lehet hasonlítani a régi szatócsbolttal, nemcsak azért, mert szebb, nagyobb, modernebb és dugig van jobbnál jobb áruval, hanem azért sem, mert a régi szatócsboltban leginkább a kréta fogyott, amivel — különösen télen, amikor hitelbe vásároltunk — az adósságainkat írták a fekete táblára. Ez a különbség lényege.

Hogy mennyit keresnek a severini parasztok? Kurzmann állattenyésztő, a hízómarha-istálló brigádjának tagja elmondta: 1965-ben feleségével, aki egy burgonyatermesztő brigádban dolgozik, munkaegységeik után ketten

18 000 márkát kaptak, a természeti juttatásokon kívül. Kurzmannék jövedelme a közepes jövedelmek közé tartozik.

És hogy mi a jövője az „eladott menyasszony” falujának? A terveket Neumann elnök nagyon röviden foglalta össze: erős ütemben gépesítenek, nagyobb gondot fordítanak a szaktudás fejlesztésére, hogy többet és jobban termeljenek, s minél hamarabb megvalósítsák a nagy hozamú, termelékeny, nagyüzemi gazdálkodást. Ugyanakkor folytatják a családi lakásépítkezéseket és a szociális beruházásokat. Egyszóval emelik a termelés színvonalát, hogy ezzel elősegítsék az ország és a maguk jólétének bázisát és biztonságát.

Város a Boszorkány-hegy tövében

A hegy: Brocken, a Harzban. A középkori babona szerint eldugott völgyeiben — az egyiket még ma is Hexentanzplatznak, a boszorkányok tánc helyének nevezik — seprűnyélen lovagoló boszorkányok tartották össze jöveteleiket és ropták szédült táncaikat. Komor hegy. Boszorkányhírének talán az volt a forrása, hogy az év 250 napján felhősipkát húz a fejére, s elbújik a napsütés elől. Viharok szántják gyakran, és egy ilyen viharos éjszaka élménye szülte Goethe Faustjában a Walpurgis-éjszaka sötét színeit és hangulatát.

A város: Wernigerode. Nagyon öreg város. 1229-ben emelték városi rangra, s azóta tartja számon a történelem. A wernigerodei grófok, majd a felszabadulásig a Stolberg-Wernigerode hercegi család birtokolta a várat és a környéket, lenn a városban pedig a cifra patríciusházakat még a középkorban építették fel a gazdag kereskedő családok. A ma is évszázadok levegőjét és történelmét árasztó, macskaköves utcákon mintha a Grimm testvérek valamelyik meséje elevenedett volna meg. Az ember szinte várja, hogy a tarkára festett, fabetétes, sok száz esztendő mézeskalács házak apró ablakaiból kikukkantson a gonosz boszorka, s pöttömnyi kapuikon mesefigurák, Jancsik és Juliskák kopogtassanak. Az évszázados, időtől megfeketedett fafaragások, a súlyos boltívű templomok és a wernigerodei grófok várában berendezett Feudális Múzeum, ez a maga nemében egyedülálló gyűjtemény, a múltat lehelik, és az ember akaratlanul is belevész a történelembe. Az öreg vásártéren, gótikus házak koszorújában áll a „kin-

csek kincse”: Wernigerode több mint négyszáz éves városháza. Karcsú, csipkézett, hegyes tornyainak, virágos, élénk színű, domborművekkel teliszórt erkélyeinek, a nem tudom hány évszázados kézműves munkának csodájára járnak az emberek. Az öreg kút a városháza előtt sokat látott már: vásári forgatagot, grófot, patríciust, elnyomott szegény embert, aztán tűzvést, boszorkányégetést, a harmincéves háború pusztításait, járványt, éhséget. És a ma turistája, ha leül a vén városháza pincéjében a Rathaus-keller asztala mellé, borzongva eszi bifsztekjét, mert valamikor ebben a pincében volt a szigorú városi tanács s a mindenható gróf kínzókamrája, itt gyötörték s innen vitték az elítélteket a vesztőhelyre.

Ez Wernigerode, legalábbis az egyik arca. Macskaköves utcáit járva az embernek nagy a kísértése, hogy beleveessen a múltba, pedig vétek lenne elmerülni ebbe, mert ma már csak kerete a változásnak. Igaz, csalogató kerete: a Harz természeti szépségein kívül ez az ódonság is csábítja a turistákat. Wernigerodében az idegenforgalom „nagyipar”. A városban megforduló üdülők, külföldiek — a szocialista országbelieken kívül dán, angol, svéd, francia és holland látogatók — s az „átmenő” turisták száma, akik innen indulnak el túrájukra a Harz-hegységbe, meghaladja már az évi kétmilliót.

A Marktplatzon, a városháza előtt ma is mutatják a helyet, ahol néhány évszázada harminkét boszorkányt égettek meg elevenen. A hátborzongató, babonás boszorkánytörténetek idegenforgalmi szenzációvá váltak és a szó szoros értelmében emlékké; turisták vásárolják a boszorkányképekkel díszített dobozokat, poharakat, jelvényeket s a seprűnyélen lovagló boszorkánybabákat.

A második világháború előtt Wernigerodét a nyugdíjasok városának ismerték, szigorú, monarchista konzervativizmusával. Ipara néhány elaprózott kisüzemen kívül alig volt. Nem volt más akkoriban Wernigerode, mint a fejlődés útján elakadt kisváros, amelyen még csodálatosan szép környéke és történelmi levegője sem segített. A felszabadulás után gyökeresen megváltozott a város képe. A vén házakat modern városnegyedek, ipartelepek, gyárak ölelik körbe. Ipara rohamosan fejlődött, s Wernigerode ma már a magdeburgi kerület második ipari központja. Elektromotorgyára a Német Demokratikus Köztársaság egyik legnagyobb ilyen üze-
me; jelentős a fafeldolgozó ipara, a fémöntő és motorgyára. Az elaprózott, egy-két mun-

kással dolgozó kis csokoládéüzemekből nagy gyárat fejlesztettek, és mellé modern tápszergyárat építettek. A háború előtt a városnak 24 000 lakosa volt, ma megközelíti a 40 000-et, akkor alig 2000 ipari munkás dolgozott Wernigerodében, ma már a 10 000-en jóval túl van a számuk. A nyugdíjasok városából a munkások városa lett.

A változásról beszélgettem Walter Obracajjal, a Nemzeti Front wernigerodei titkárával. Számokkal, statisztikai adatokkal érvelt, de azt kerestem inkább, hogy ez a változás mennyire hatott az emberekre, meddig jutott a gondolkodásban és érzésben? Kérdezősködésemre Walter Obracaj is, majd később a wernigerodeiak is, akikkel találkoztam, a „szerda esti beszélgetésekre” hivatkoztak mint példára.

Érdekesesek és tanulságosak ezek a wernigerodei szerda esti beszélgetések, amelyeket a városi tanács és a Nemzeti Front együttesen szerveznek meg. A város 24 kerületében, egy időben, minden hónap második szerdáján este összejön a kerületek lakossága, hogy megvitassa a város dolgait. A beszélgetéseken részt vesznek a kerületi tanácstagok, a városi tanács vezetői s a szakterületek képviselői. A számszerű részvétel és a vitakészség változó, leginkább attól függ, hogy milyen témát vitatnak meg. Úgy gondoltam, havonta megismétlődő tanácsági beszámoló ez a beszélgetés, de tévedtem, mert több annál. A városi tanács havonta rendszeresen ismétlődő beszélgetések révén bevonja a lakosságot a városigazgatásba, megosztja vele gondjait s munkáját. Gyakorlatilag — és ez a lényeges vonása — a városi tanács a lakossággal együtt dönt a város problémáiban. Nincs fontos határozat, rendelkezés vagy beruházás, amit előzőleg a szerda esti beszélgetéseken meg ne vitattak volna a lakossággal. Ezek a viták nem jelentenek feltétlenül lojális egyetértést és helyeslést, hanem valóban viták. Sok negatív, bíráló vélemény, számtalan módosító javaslat hangzik el a készülő tanácsi rendelkezésekhez, s sok esetben, mire a tanács elé kerül, lényegesen megváltozik a rendelettervezet.

Helga Haage tisztviselőnő, a 12. kerület lakója elmondta, hogy a városi tanács üdülési szabályrendelet-tervezetét, amely a vendégforgalom zavaros és szétfolyó helyzetét akarta rendezni, nagy vita kísérte a szerda esti beszélgetéseken. A város vezetői kénytelenek voltak valóságos népgyűlést összehívni, ahol alapos vita után az eredeti javaslat módosításával dolgozták ki az üdülési szabályrendelet-tervezetet.

Johann Berger, a tanács titkára sorolja a példákat, és maga is megemlíti a tömeggyűlést.

— Össze kellett hívnunk — mondta —, mert meg kellett egymást győznünk. Más készülő határozatokat is megvitattunk a lakossággal, mielőtt a tanácsülés elé került volna. Így a többi között a városi köztisztasági rendeletet, a lakbérszerződésekre vonatkozó határozatokat, egy új, húsz tantermes iskola beruházásnak tervét, és különösen nagy érdeklődés kísérte a városi ellátásra vonatkozó tanácsi rendelkezések tervét. A szerda esti beszélgetések segítettek bennünket ahhoz, hogy jól és a lakosság érdekeinek megfelelően oldhassuk meg ezt a feladatot.

Neumann polgármesterhelyettes kiegészíti a tanácstitkár szavait:

— A legjelentősebb eredményt abban látom, hogy megnőtt a lakosság felelősségérzete a város ügyei iránt. Túlzott ez a felelősségérzet az egyén érdekein, és a közösség érdekeiért való törődéssé változott. Megnőtt a bizalom a város vezetői iránt, hiszen közösen intézik a város ügyeit. Ez nem kis dolog. Megnőtt a felelősségünk, de a tanácstagoké is. Nem ígéretnek már felelőtlenül. Nemcsak azért, mert a szerda esti beszélgetéseken számon kérik tőlük, hanem van egy íratlan törvényünk, amit következetesen betartunk. Eszerint, ha valamelyik tanácstag felelőtlenül megígért valamit a szerda esti beszélgetéseken, legközelebb meg kell mondania, hogy felelőtlenül ígért, s meg kell magyaráznia, miért volt felelőtlen az ígérete.

Johann Nüchterlein postás, az 1. kerület lakója, egyszerűbben s más szemszögből fogalmazta meg a szerda esti beszélgetések jelentőségét:

— Megvan a lehetőségünk, hogy beleszóljunk a dolgokba, változtassunk, ha kell, ezért, ha rossz rendeletet hoz a városi tanács, magunkat is szidhatjuk: te csináltad, te vagy a hibás.

Határ a város közepén

A magdeburg—brandenburgi és a meissen—stettini régi kereskedelmi országutak mentén, a Spree folyó átjáróinál, több mint 700 évvel ezelőtt két város épült: Cölln és Berlin. Gyors fejlődésüket a kereskedelemnek és kézműiparnak köszönhetik. 1709-ben Cöllnt, Berlint, Friedrichswerdert, Dorotheenstadtot, Friedrichstadtot — Berlin név alatt — egyesítették, s székhelye lett a Hohenzollern-dinasztiának és a porosz katonai junker hatalomnak.

Berlin sok kis városka és falu összeolvadásából nőtt nagygyá, és ezért más, mint a többi német város. Nincs meg az „ösi magja”, ahonnan a város története elindult: évszázados házak koszorújában a régi vásártér, egy vén városházával, egy-két öreg templommal, a gazdag patrícius polgárok kicifrázott házaival, mint Drezdától Erfurtig vagy Meiningentől Greifswaldig a régi német városok legtöbbszörében. Berlinben szétszóródtak a történelmi emlékek, középpontjában, az Unter den Linden környékén található néhány, s talán Köpenickben vagy a nyugat-berlini Spandauban többet lel az ember, mint a város szívében. Mégis van ennek a városnak valami különleges levegője, sajátos, talán egy kicsit darabos, egy kicsit merev „romantikája”, ami évszázadokon keresztül alakult ki, s amit a berliniek szeretnek, ápolnak, s amire nagyon büszkék.

Amikor állandó tudósítóként Berlinbe kerültem, ismerőseim gyakran megkérdezték: ismerem-e már Berlint? S mert nem hitték, hogy igazán megismertem, gyakran elvittek városnézésre. Természetesen a városnézés nem kezdődhetett máshol, mint az Unter den Lindenen, a Brandenburgikapunál, Berlin szimbólumánál és szívénél. Erről a jellegzetes kapuról dalt szereztek, nem is egyet, színdarabok, filmtörténetek színhelye volt,

bronzba, gipszbe öntötték, fába faragták emlékné. A Brandenburgi-kapu tetején, az Unter den Linden felé néző bronzba öntött Viktória szobor a négylovas harckocsin, a kvadrigán sokat látott már, mert a névadó hársfákkal szegélyezett sugárút nagy szerepet játszott a német történelemben.

1806 októberében a Brandenburgi-kapun és az Unter den Lindenen keresztül vonult be Berlinbe a győztes Napóleon. Igaz: Viktória nem sokáig nézhette a francia sereget, mert Napóleon leszereltette és szekerekkel, bronzlovaival egyetemben hadizsákmányként Párizsba vitette. Nyolc év múlva került csak vissza a régi helyére. Császári és fasiszta parádék színhelye volt a sugárút és a kapu (a Brandenburgi-kapu öt nyílása közül a középsőt csak a császári család tagjai használhatták), és a katonai parádék az Unter den Lindent a német militarizmus jelképévé avatták.

Az Unter den Lindenről a Brandenburgi-kapun keresztül indultak a háborúba és itt vonultak be a dániai, ausztriai, franciaországi hadjáratok után a „győztes” csapatok. Az első világháborúba induló német sereg is itt parádézott a császár előtt, de már nem vonult be győztesként a Brandenburgi-kapun. 1933-ban a fasiszták fáklyásmenete Hitlert ünnepelte az Unter den Lindenen, s itt égették el Heine, a Mannok, Becher, Brecht, Tucholsky, Zweig és a többi nagy német humanista műveit. Innen indultak el a második világháborúba, Hitler előtt parádézva a fasiszta csapatok, de ők sem vonultak be „győztesként” a Brandenburgi-kapun, mert helyettük a győztes Vörös Hadsereg vonult be.

Az Unter den Linden nemcsak a német militarizmus jelképe volt, hanem a szabadságmozgalmak színhelye is, szimbolikus forrása a haladó hagyományoknak. 1848-ban a forradalmi polgárság a Brandenburgi-kapun keresztül vonult a császári palota elé, megostromolta az Operával szembeni Zeughaust, a porosz királyi fegyvertárat, felfegyverezte magát s a sugárúton barikádokat emelt. 1918-ban a börtönből szabadult Liebknechtet a munkások az Unter den Lindenen keresztül vezették be diadalmenetben a városba, itt beszélt a tömegekhez, s itt vonták be akkor az uralkodói palota ormáról a császári zászlót, hogy helyébe a forradalom vörös lobogóját húzzák fel. Munkások és matrózok vére folyt az Unter den Lindenen a reakcióval vívott súlyos harcokban, 1920-ban itt lőttek a tüntetők soraiba s ölték meg sokukat.

Az Unter den Linden végén a Dóm előtt, a Lustgartenben beszélt a mun-

kástőmegekhez Thälmann, Rosa Luxemburg és Wilhelm Pieck, sok munkásfelvonulás és tüntetés zajlott le a sugárúton. 1941-ben itt gyűjtötte fel Herbert Baum ellenálló csoportja a fasisták antikommunista kiállítását. Az Unter den Linden-i Humboldt Egyetemen tanult Marx, s katonaiéje alatt Engels, itt tanárokodott Hegel, és itt kutatott az állami könyvtárban Lenin.

A második világháborúban teljesen tönkrement. A bombázások és a Brandenburgi-kapu körül vívott utolsó, nagyon súlyos harcok romba döntötték az Unter den Lindent és a Brandenburgi-kaput. 1958-ban, tizenhárom évvel a háború befejezése után láttam meg először a valamikor híres és szép sugárutat. Siralmas, nagyon szomorú látványt nyújtott. A Brandenburgi-kaput 1957-ben helyreállították, 1958-ban a Viktóriát is felállították, felépítették a szovjet nagykövetség épületét, helyreállították a kiégett Operát, a Zeughaust, a Humboldt Egyetemet, az egyetemi könyvtárat, a régi hangversenytermet, a mai Maxim Gorkij színházat, amelyben valamikor Liszt Ferenc hangversenyezett, de a sugárút még mindig romhalmaz volt, és az elhagyatott romokon a pusztulás uralta még Berlin történelmi útját, az Unter den Lindent. A romokon már karvastagságú fák nőttek a szélhordta magokból, és a történelmi sugárút még mindig várt a feltámadásra. Újjáépítése csak 1961-ben indult meg, de azóta napról napra szebbé válik.

Nemcsak az Unter den Lindent és a Brandenburgi-kaput mutatták meg ismerőseim várost felfedező útjainkon. Elvittek a vörös barátok kolostorának romjain túl a Nikolai-templom háta mögé az eldugott kis utcákba, több száz éves kocsmákba, leültettek a századforduló neves karikaturistájának, Zillének kedvenc kocsmaájában, megmutatták a törzsasztala fölötti falon a kortársak karikatúráit, egy illusztrált darabot Berlin történetéből, s kötetrevalót meséltek jóízű históriákból, legendákból, amelyek a berlini népakán fakadtak a Brandenburgi-kapu bronz négyesfogatát elzsákmányoló „lótolvaj” Napóleonról, a porosz királyok elleni berlini felfuráng csodálatos „hőstetteiről”. Megismertettek ittfelejtett régi berlini figurákkal: verkliksekkkel, akik szentimentális régi berlini keringőket és ropogó katonai indulókat varázsolnak elő már-már muzeális hangszereikből, aztán a cilinderes utcai sorsjegyárusokkal, akik a helyszínen azonnal kifizetik a nyereményt, feltéve, ha akad ilyesmi. Megmagyarázták, hogy az igazi berliniek ragaszkodnak a tradíciókhoz, egy kicsit konzervatívak is ebben, és ezért mondják

— még a hivatalos szóhasználatban is — „Droschké”-nak, konflisnak a taxit, s „Omnibus”-nak — a közhasználatban röviden „obus”-nak — az autóbust még ma is.

Köpenickben évente újra felidézik a nagy szélhámosság történetét, ilyenkor a „köpenicki kapitány” és katonái korhű egyenruhákba öltözve, az emberek sűrű sorfala között végigvonulnak a kerület utcáin, megjártassák újra a városi pénztárt elszélhámoskodó suszter történetét. Stralauban, a valamikori kis halászfaluban, ma Berlin egyik komoly ipari negyedében — ahol nem járnak már a Spreere a halászok, legfeljebb a horgászok lesik a kapást — még ma is minden esztendőben megrendezik a „stralaui halvonulást”, a régi falubeli halászok évszázados szokását és ünnepét, korhű halászfelvonulással, vurstlival, népünnepéllyel, sok sörrel és Bockwursttal. Sok ehhez hasonló régi berlini szokás él még ma is elevenen és frissen. Az egy hónapig tartó karácsonyi „Rummelplatz”, a vurstli a széles Karl Marx Alléen, éppen úgy, mint a szilveszteri éjféli tűzijáték, amikor fülsiketítően durrognak a rakéták és valósággal tűzbe borul a város, mert minden ablakból és erkélyről ömlik a görögtűz.

A felszabadulás óta azonban új vonással gyarapodott a berliniek hagyományszeretete. Feléledtek azok a hagyományok, amelyeket eddig elsikkasztottak, ami addig csak titkolt emlék és szájról szájra szálló, inkább suttozott, mint elmondott tradíció volt. A német munkásmozgalom gazdag emlékei keltek életre Berlinben. Nemcsak a munkás—paraszt hatalom volt a feltámasztója, hanem az egész munkásosztály, különösebben az idősebb munkások, a kortársak, a harcostársak, a lustgarteni gyűlések, a Reichstag előtti tüntetések, a lichtenbergi véres tüntetések résztvevői, akik eddig csak szívükben hordozták és ápolták ezeket az emlékeket és hagyományokat.

Amikor ismerőseim városnézésre vittek, ezek az új vonások már belesimultak az öreg Berlin romantikájába. A berlini levegőhöz tartozik már a sok munkásmozgalmi hagyomány: Marx berlini évei a luisenstrassei, Engelsé pedig a Clara-Zetkin-Strasse és a Friedrichstrasse sarkán álló házban, Lenin kutatómunkája az Állami Könyv- és Levéltárban, a Liebknecht-ház, a Német Kommunista Párt Központi Bizottságának székháza a fasizmus hatalomátvételeig, a barnimstrassei női fogházban a 10-es cella, amelyben Rosa Luxemburgot tartották fogságban, a Marstall, a kieli vörös

matrózok 1918-as főhadiszállása és véres harcának színhelye, hogy csak egynéhányat említsek meg közülük.

Ezekhez az életre támasztott új emlékekhez tartozik a volt császári palotának az államtanács új s modern vonalú épületébe beépített barokk kapuja is, a történelmi nevezetességű erkéllyel, amelyről Liebknecht az első világháború után kihirdette a köztársaságot.

Nyugat-berlini ismerőseim is megmutatták a város másik felében a nevezetességeket: a spandau-i citadellát, a Julius Turmmal, amely története során volt már katonai erőd, majd a porosz királyok félelmetes börtöne és államkincstára. Jártunk Charlottenburgban, a kupolás nyári kastélyban, amelynek egy része ma múzeum, a másik a nyugat-berlini szenátus reprezentációs célokat szolgáló kastélya, megnéztük a Gedächtniss-Kirchét, amelynek lebombázott romjaiból füstösen, romosan emlékeztetőnek meghagyták a régi tornyot az ultramodern új templom mellett. Megmutatták itt is a hegyekké nőtt, összehordott törmelékeket, köztük Schöneberg déli részén az Insulanert és Grunewaldban a 110 méteres Teufelsberget, amelyek ma már mind pázsitos parkokká váltak.

Elvittek az ugyancsak nyugat-berlini Plötzenseebe is, s megmutatták azt a helyet, ahol férfiak és nők ezrei, a lerohant Európa számtalan országának hazafiai és Hitler ellen szövetkező németek veszttek el a fasiszta hóhér keze alatt, mert felemelték szavukat a náci brutalitás és erőszak ellen, s harcoltak az igazságért, a szabadságért és az eltaposott emberi méltóságért. A fogház háta mögött nyílik az emlékhely kapuja. A fogházépület magas, vörös téglás épülettömbje közé szorított szűk udvaron egy nyerskőből épített stilizált szürke fal és oldalt nagy kőurna őrzi az áldozatok emlékét. Az emlékfal mögött egy régi, rácsos ablakú, pajtaszerű épület áll: a veszthely. A nyaktilót már eltávolították, de az ablak előtti gerendán a nagy s félelmetes acélkampók, amelyekre az áldozatokat akasztották, még az eredetiek.

Mindkét városrészben, a keletiben és a nyugatiban, a romeltakarítás és az élet alapvető feltételeinek megteremtése után megindultak a nagy építkezések. Az égető lakáshiány megoldására mindenekelőtt nagyarányú lakásépítkezéseket kezdtek el, s a romok helyén egymás után bújnak ki a

földből az új városnegyedek. A demokratikus Berlinben felépült a volt Frankfurter Allée, a mai Karl-Marx-Allée több mint három kilométer hosszú házsora, aztán sorra a többi új lakónegyed. A város megújulásához tartozik az is, hogy a vén bérházak is sok helyen megfiatalodtak: élénk színeik és modern vonalaik ezt bizonyítják.

Amikor az építés első, kezdeti szakaszában jártam Berlinben, megvallom, sok mindent nem értettem az épülő, szegényes benyomást keltő Kelet-Berlinben. Sokat tépelődtem ennek a szocializmus és kapitalizmus mezején élő városnak első, felszínes pillantásra ellentmondásosnak tetsző problémáin. Ha a nyugati szektor — kérdeztem akkor — a „kapitalizmus kirakata”, miért nem teszik, hiszen módjukban van, a keleti szektort a „szocializmus kirakatává”? Jártam Nyugaton a weddingi Woolwoorth áruház s a Kurfürstendamm áruházainak kirakatai előtt, s láttam Keleten az Alexander-platzon a nagy áruház kirakatait: odaát hivalkodó luxus, ideát szemérmes egyszerűség. Róttam este, vaksi félhomályban az Unter den Lindent, s a Brandenburgi-kapun túl — Nyugaton — szikráztak a fénycsövek, a szivárványszínű reklámok. Lépten-nyomon romokba, a háború ittfelejtett sebeibe ütköztem, s a Karl-Marx-Alléet leszámítva alig láttam építkezést a belvárosban, csak kinn a peremkerületekben.

— Miért van ez így? — kérdeztem.

Kelet-berlini ismerőseim türelmesen magyarázták: „Nem ez a dolgunk most. Elsősorban a gazdaságot kell megalapozni.”

Ennek pedig súlyos feltételei voltak a Német Demokratikus Köztársaságban. Elsősorban az ipar, mindenekelőtt a nehézipar megteremtése. A német nehézipar a Német Szövetségi Köztársaságban, főképpen a Ruhr-vidéken maradt, ezzel az előnnyel (és az idegen tőkével) hamar talpra állt a nyugatnémet gazdaság, s kihasználhatta a konjunktúrát is. A Német Demokratikus Köztársaságnak nem volt nyersanyaga, nem volt nehézipara s egyéb ipara is alig. Semmiből, hihetetlenül mélyről teremtetten elő az élet feltételeit. Új szénmezőket tárt fel, érclelőhelyeket keresett, energiát biztosított, nehézipart, új ipari gócpontokat alkotott, a kevés megmaradt ipart kiásta a romokból és újjászervezte; kikötőket, hajókat épített; a mezőgazdaságot gépesített nagyüzemi gazdasággá alakította; a romhalmazzá vált városokban lakásokat teremtett. Gigászi és áldozatos munka volt, s az még ma is. Ráadásul mindezt a megosztottság politikai és gazdasági terheit hor-

dozva végezte. Érthető, ha nem jutott idő és erő vetélkedésre a nyugati kirakatpolitikával.

1961-ben azután megkezdődött a demokratikus Berlin belvárosának felépítése is. A Német Demokratikus Köztársaság kormánya és Nagy-Berlin magisztrátusa nemzetközi pályázatot hirdettek a berlini központ felépítésére, amelyen 57 bel- és külföldi építész vett részt. Tervrajzaikat nyilvános kiállításon mutatták be, és nyilvános vitát is indítottak felettük. A módosítások és új javaslatok alapján végleges formába öntött terveket elfogadták, és 1961-ben elkezdődtek a nagyarányú építkezések. Azóta a berlini belvárosban a daruk, kotrógépek, állványok, felvonulási épületek és minden, ami az építkezésekkel együtt jár, uralják az utcákat, tereket az Unter den Lindentől az Alexanderplatzig.

Nyugat-Berlinben is nagy építkezéseket indítottak meg, s felépültek az új lakónegyedek. A középületek sorában elkészült a kagylótetejű Kongresszusi Csarnok s a filharmonikusok sátoryszerű ultramodern hangversenytérme, az új szakszervezeti székház, az Europa Center, új egyetemi épületek stb.

Ahhoz, hogy a mai Berlinről írjak, tulajdonképpen a háború utáni történetével kellett volna kezdenem. A szovjet csapatok elfoglalták a fasiszta fővárost; 15 000 szovjet katona halt hősi halált Berlinben, amikor utcáról utcára, házról házra harcolva fészkükben legyőzték a fasiszta hadak vert maradványait.

Berlin helyzetét, mint a többi német problémát, a potsdami egyezmény szabályozta. A szövetségesek négy megszállási övezetet létesítettek a szovjet megszállási zónában fekvő volt német fővárosban, Berlinben. Az egyezmény szerint a város igazgatását a négy szövetséges hadsereg parancsnokainak ülésén hozott határozatok szabályozzák. A potsdami megállapodások célja nem a város szétszakítása volt, hanem a szövetségesek közös felelősségvállalása a békés, náciitlanított, demokratikus és egységes Németországgal megteremtésére. Nem így történt!

A három nyugati megszálló hatalom kezdettől fogva arra törekedett, hogy elválassza a város nyugati részét a keletitől. A nyugati megszálló hatalmak 1948-ban a londoni konferencián elhatározták Nyugat-Németország és Nyugat-Berlin elszakítását a szovjet megszállási területtől, még abban az esztendőben bevezették a nyugati márkát a város nyugati felében, ezzel

egy városron belül különálló gazdasági egységet teremtettek. Megoszlott a városi magisztrátus is, amennyiben annak reakciós tagjai — a nyugati hatalmak utasítására — átköltöztek Nyugat-Berlinbe, s ott megalakították a szenátust, a különálló városi közigazgatást, amelynek jogi helyzetét, teljesen törvénytelenül, a „nyugatnémet alkotmány” rendezte. 1949-ben a nyugati hatalmak közbejöttével megalakult a nyugatnémet állam, majd utána (!) — ennek természetes következményeként — 1949 őszén a Német Demokratikus Köztársaság.

A szakadás megtörtént: Berlinben is mindjobban mélyült a szakadék a két városrész között. Nyugat-Berlin, amely körülbelül 150 kilométerre van a legközelebbi nyugatnémet határhoz — a Német Demokratikus Köztársaság testében —, ugródeszkát jelentett a nyugati hatalmaknak a Szovjetunió és a szocialista országok, természetesen elsősorban a Német Demokratikus Köztársaság ellen. Óriási lehetőség rejlett a Német Demokratikus Köztársaság testébe ékelt Nyugat-Berlinben, és ezt a lehetőséget ki is használták. A Kelet-Berlinben levő több évszázados Humboldt Egyetemmel szemben egy „ellenegyetemet”, az úgynevezett Szabad Egyetemet szervezték, rádió-, majd televízióadókat építettek, egyszóval ugyanabban a városban, amelyben akkor még a két városrész között semmi sem akadályozta a forgalmat, egy mesterséges ellenpólust alakítottak ki, amelynek agresszív céljai napról napra világosabbá váltak. A potsdami egyezmény céljait, a demilitarizálást és a náciítlanítást háttérbe szorították, és helyébe szabadjára engedték a militarizmust, a revansizmust, a „frontváros-politikát”, bátorították az újjáéledő fasizmust. Megindultak az „akciók”, vállalkozó mindig akadt, mindenekelőtt azok közül a tízezrek közül, akiket a Nyugat-Berlinben székelő különböző kémügynökségek (még Csang Kai-seknek is volt kémügynöksége Nyugat-Berlinben) és revansista szervezetek tartanak ki. Embereket raboltak el, föld alatti alagutakat ástak a demokratikus Berlin területe alá, zsarolással és erőszakkal ügynököket toboroztak, széles hálózattal kémkedést szerveztek a Német Demokratikus Köztársaságban és a szocialista országok ellen.

Szívesen álltak sorompóba a városban élő és aktívan működő hétpróbás náciak is. Tizenegy vérbírói és náci múlttal súlyosan terhelt bíró és ügyész működik még ma is Nyugat-Berlinben, a rendőrség kötelékében 53 volt SS és Gestapo tiszt vezető állásban teljesít szolgálatot, köztük Hans Werner

Wartburg vára

Goethe és Schiller weimari szobra

A „Demetrius” felbeszakadt kézírata
Schiller íróasztalán

A két költőrejedelem
weimari kriptája

A buchenwaldi
emlékmű.
Fritz Crämer
alkotása

Faragott, mozgó végtagú
sonnebergi fababa 1800-ból

Reszletek a sonnebergi játékmúzeum
tűringiai bűcsüt ábrázoló mechanikus játékcsoportjából. Járókelők

Kombájnok aratják a rozst egy mecklenburgi termelőszövetkezetben

A hajdani grófok vára, ma múzeum

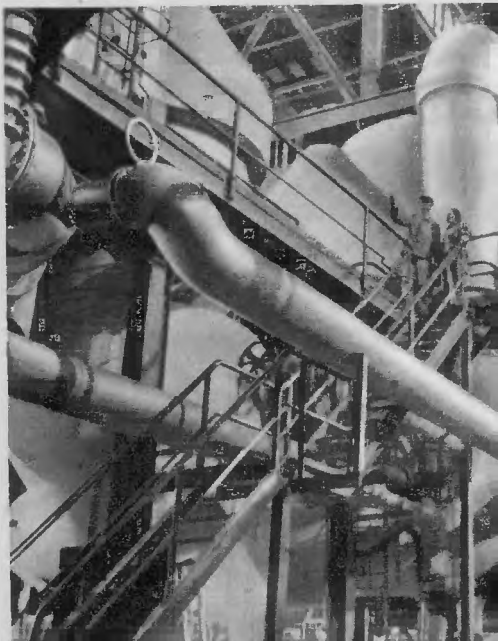

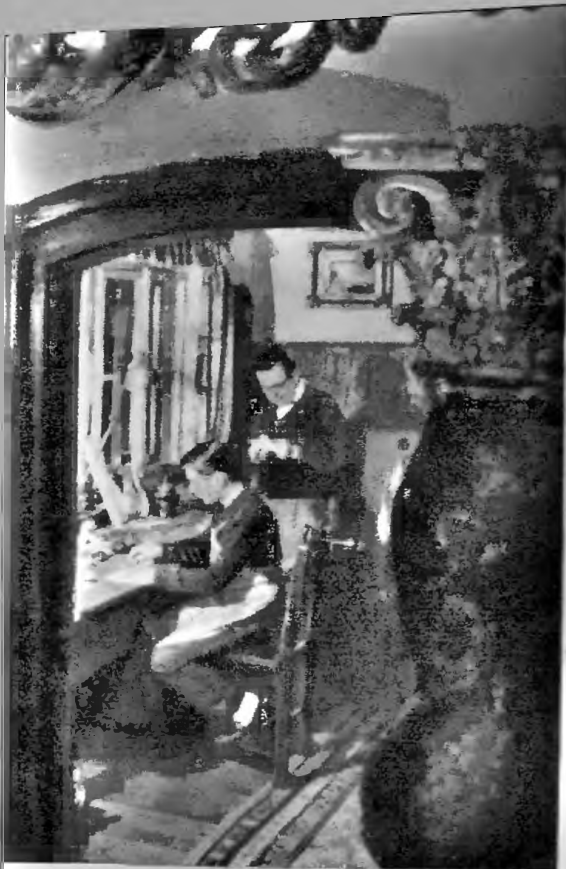
Város a Boszorkány-hegy tövében,
Wernigerode. A városháza

A Leuna-vegyikombinát

A wolfeni festőküzem

A Stradivarik mestere, Willy Lindörfer és fia
weimari műhelyükben

Helene Weigel
a Berliner Ensemble
„Kurácsi mama” előadásán

Ulrich rendőrfőtanácsos, a nyugat-berlini rendőrség határőrsztagainak és készültési rendőralakulatainak parancsnoka, aki egy SS különítmény parancsnoka volt Ukrajnában és Észak-Kaukázusban, majd később Olaszországban, és számtalan ártatlan ember vére tapad a kezéhez. Kurt Huhn rendőrtanácsos az amerikai megszállási övezetben a rendőrség vezetője, mint SS tiszt Lengyelországban, majd Jugoszláviában garázdálkodott, Wilhelm Graurock a nyugat-berlini rendőrség főfelügyelője SS őrnagyként a Szovjetunióban, Horvátországban és Dániában, Wilhelm Johanningmeier a tiergarteni kerületi rendőrség vezetője mint SS ezredes a hitleri tábori csendőrségben, Kurt Krumholz a charlottenburgi rendőri készültési alakulatok vezetője pedig Magyarországon követett el súlyos háborús bűnöket. Mind a mai napig egyiküket sem vonták felelősségre. A nyugat-berlini rendőrség élén SS tömeggyilkosok állnak, akik az akasztófa és a tarkólövés erkölceit hozták magukkal, de nem különbek a Nyugat-Berlinben működő revansista szövetségek, a „Landsmannschaft”-ok, nyugatnémet központjainak irányítói sem; dr. Hans Kohnert és dr. Otto Ulitz például Hitler ötödik hadosztópának voltak lengyelországi vezetői, Lengyelország megtámadásának és lerohanásának előkészítői. Kohnert lelkiismeretét, akit különben Lengyelországban csak a „bydgoszczi hóhér” néven ismernek, több ezer lengyel polgár meggyilkolása terheli; Ulitz pedig szervezője volt a gleiwitzi rádió ellen megrendezett és a második világháborút kirobbantó provokatív fasiszta merényletnek. Ezek az emberek, akárcsak társaik, ma sem változtak, s uszító beszédekben nemegyszer hangoztatták, hogy „Nyugat-Berlint egy új Danziggá kell változtatni”.

Berlin természetellenes kettészakítása demoralizálta a nyugati városrészt, s fertőzése hatott a keletiben is; kiindulópontja volt a Német Demokratikus Köztársaság ellen irányuló gazdasági támadásnak. A keleti és nyugati márka átváltási arányát a hidegháborús politika és a gazdasági támadás taktikája szabta meg. A naponta változó árfolyamok háromszoros, négyszeres, néha még annál is többszörös keleti márkát követeltek meg a nyugati márkaért. Ez az erőszakolt, irreális, a valóságot meg sem közelítő árfolyam széles lehetőséget nyújtott a kelet-berlini gazdaság bomlasztásához, a munkafegyelem aláadásához, a szakemberek átcsalogatásához és a nagyarányú csempészéshez a két városrész között. A szakemberek átcsábítása, fiatal diplomások csalogatása napirenden volt. A Német Demokra-

tikus Köztársaság egyetemein, az állam költségén, számtalan kedvezmény-nyel szereztek meg a fiatal szakemberek diplomáikat, s aztán egy részük az ígéretéseknek, anyagi juttatásoknak engedve átszökött.

A nyugatnémet propaganda ezt fel is használta a Német Demokratikus Köztársaság ellen. Az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején a nyugatnémet lapok kísértetiesen hasonló hangnemben írtak, mint annak idején Hitlerék, amikor, a lerohanást és bekebelezést előkészítve, a lengyelek és csehek ellen uszítottak.

Kelet-Berlinben olcsóbb volt a lakbér, az élelmiszer, a közszükségleti cikkek stb., az iparcikkek ára pedig keleti és nyugati márkában mennyiségileg körülbelül egy szinten mozgott a két városrészben. Sokan Nyugat-Berlinben vállaltak munkát, de Kelet-Berlinben laktak s éltek; nyugati márkában kapták a fizetésüket, amelyet a zugpénzváltóknál keletire váltottak át, s ezzel — mivel a fizetések is körülbelül egyforma szinten mozgottak a nyugati és keleti városrészben — megháromszorozták vagy négyszerezték a fizetésüket, ugyanakkor a város keleti demokratikus felében lakva, jóval olcsóbban éltek.

A csempészs és a spekuláció valósággal nagyüzemi méreteket öltött a két városrész között. Egy csempészett fényképezőgép. vagy filmfelvevő nyereségéből egy hónapig élhetett nagy lábon a profi vagy amatőr csempész. Az élelmiszercsempészs is mind nagyobb arányokat öltött; a demokratikus Berlinből a jelentősen olcsóbb vajat, húst, sajtot, margarint, zöldséget s egyéb élelmiszereket átvitték, elvonva azokat a kelet-berlini lakosok elől. A csempészet, a spekuláció bomlasztotta a város erkölceit, mert a munka nélkül szerzett könnyű kereset — különösen a fiatalság között — terjedt s csábított. Az ebül jött pénz pedig ebül veszett, gondoskodott erről a nyugat-berlini éjszakai élet, a könnyű fajsúlyú szórakozások tengernyi alkalmá.

A két márka közötti aránytalanságokat propagandacélokra is felhasználták. Láttam annak idején feliratokat a nyugat-berlini mozik bejáratán, amelyeken figyelmeztették „kedves kelet-berlini látogatóikat”, hogy mozijegyeiket keleti márkáért egy az egyhez arányban válthatják meg. Természetesen nem minden filmre, csak arra, amit propagandacélokra alkalmasnak találtak.

1961. augusztus 13-án a Német Demokratikus Köztársaság kormánya vé-

get vetett ennek a lehetetlen állapotnak és hidegháborús garázdálkodásnak. Augusztus 13-ára virradó éjszaka a Német Demokratikus Köztársaság nemzeti néphadseregének, rendőrségének és munkásőrségének alakulatai, kitűnően megszervezett akció során, meglepetésszerűen, percnyi pontossággal megszállták a határvonalat, ellátták a középületek védelmét — valósággal másodpercek alatt —, átszervezték a Nyugat-Berlinbe irányuló forgalmat, s rajtaütésszerűen megteremtették a Német Demokratikus Köztársaság szilárd államhatárát Berlinben. A hirtelen összeszedett kelet-berlini kőművesek szinte pillanatok alatt falat húztak a határon.

Azóta húzódik határ a város közepén.

Röviddel a határ meghúzása után jártam Berlinben. A szektorhatárokon az utakat néhány bakra helyezett piros-fehér korlát keresztezte, a fal mentén a nemzeti néphadsereg járőrei cirkáltak, az átjáróknál rendőrök látták el a szolgálatot. Az első napok újdonsága után már megcsappant a kíváncsiak száma, és odaát a nyugati oldalon is meggyérültek a tudatosan szított provokációk. A Brandenburgi-kapunál s a weddingi átjárónál néhány francia és angol katonát láttam. Tüntetően felvonultatott páncélosaikat már visszavonták a környező mellékutákba. Annál gyakrabban jártak azonban autóbuszok, amelyek sűrűn szállították „határt nézni” a Bradenburgi-kapuhoz a borzongó turistákat.

A Friedrichstrasse végén, az amerikai szektorhatáron, más volt a helyzet. Az utcán még ott álltak az amerikai tankok; a nyugat-berlini rendőrök és a polgári ruhás, karszalagos politikai nyomozók mellett öt-hat rohamsisakos, géppisztolyos amerikai katona állta el — rendszerint közvetlenül a határvonalon — az utcát. Magatartásuk kihívó és kötekedő volt, de nem zökentették ki nyugalomból a tőlük néhány lépésre álló kelet-berlini rendőröket. Legfeljebb azt a néhány, időnként összeverődő öt-hat főnyi huligáncsoportot bátorították, akik hangoskodva kiáltották át a túlsó oldalra megjegyzéseiket.

A demokratikus Berlinben akkoriban új fogalom született: az „Acht-groschen Junge”, a „nyolcgarasos legény” fogalma. A szó tulajdonképpen nem is volt új. A német munkásmozgalomban valamikor a sztrájktrőket és rendőrspicliket nevezték így. 1961 augusztusában a fizetett tüntetőket nevezték nyolcgarasos legényeknek, mert köztudomású volt, hogy napi nyolc márka napszámért rendezték „spontán tüntetéseiket”.

A friedrichstrassei átjárónál akkoriban magam is szemtanúja voltam egy „szenzáció” születésének. Az amerikai katonák védelme alatt egy szál „tüntető” hirtelen elkezdett ordítózni. Öklével fenyegetőzve, piszkos megjegyzéseket kiáltozott át a túlsó oldalra. Az amerikai katonák nevettek és bízatták. Végül a nyugat-berlini rendőrök vezették el. Két nap múlva megtelepetéssel láttam a Münchenben megjelenő „Süddeutsche Zeitung”-ban szenzációs tálalásban, hazug és rosszindulatú szöveggel a „nagy tüntetés” képét. A demokratikus Berlin lakói csak nevettek és legyintettek a „tüntetés” láttán: a nyolcmárkás napszám mellé keresett magának valamit mellesken is a legény a fotóriporterektől — magyarázták.

Azokban a viharos napokban a berlin-lichtenbergi Elektroprojekt gyárban — ez az üzem készítette a Dunai Cementmű elektromos berendezéseit — találkoztam Kurt Harstein mérnökkel, a DCM szállítások vezetőjével. Az államhatárok megszilárdulásáról beszélgetve elmondta, hogy miért kellett végre lezárni a határokat.

— A munkásság és az értelmiség nagy többsége helyeselte az intézkedéseket. Vannak persze olyanok is — mondta —, akik vegyes érzelmekkel fogadták ezt a szükséges intézkedést. Elsősorban az úgynevezett „Grenzgänger”, a kétlakiak, akik a demokratikus Berlinben laktak és odaát dolgoztak, és a nyugati márka keletre való átváltásával, illegális többletjövedelemre tettek szert. Vannak olyanok is, akiket érzékenyen érint a családi kapcsolatok megszakadása, de — józan ésszel és a tények elismerésével — még ezek is helyesnek tartják az augusztus 13-i intézkedést, mert maguk is érezték a korábbi helyzet erkölcstelenségét és tarthatatlanságát.

Az illegális haszon, a valutaspekuláció lehetősége, a csempészs súlyos problémákat okozott. Ezekről Kurt Harstein a következőket mondta:

— A mi üzemünk is megérezte a szakmunkások átcsalogatását. A nyugat-berlini Siemens és AEG villamossági üzemek mindent megígértek: pénzjutalmat, autót, káprázatos állásokat, csak hogy átmenjenek. Elképzelheti, hogy milyen kárt jelentett ez nekünk. Egy jellemző példa: a Springer újságkonzern kiadópalotát és nyomdát épített Nyugat-Berlinben. Az épület még el sem készült, de a konzern már megkönyékezte a kelet-berlini jó nyomdászokat. Ebből a helyzetből az következett, hogy a demokratikus Berlinben lazult a munkafegyelem, de nem tudtunk segíteni rajta, mert akadt, aki a fejünkhöz vágta: „Ha sokat akadékoskodtok — átme-

gyek.” A műszaki értelmiségre azért is volt különösen jó hatással augusztus 13-a, hiszen a súlyos lazaságok miatt szinte lehetetlen volt az üzemeket vezetni.

Augusztus 13-án megszűnt a csempészás lehetősége — ez is hozzá tartozik a mérleghez. Csak egy sokatmondó számot erre: az augusztus 13-át követő első héten egyharmaddal kevesebb vaj fogyott el a demokratikus Berlinben, mint azelőtt. Ennyit csempészték eddig Nyugat-Berlinbe.

Enyhült a munkaerő-probléma is. A „Grenzgängereket” — mintegy 50—80 000 szakmunkást — elhelyezték a kelet-berlini üzemekben, de más vonatkozásban is megmutatkozott az enyhülés. Takarítóasszonyt például nem lehetett kapni a Német Demokratikus Köztársaság fővárosában, mert Nyugat-Berlinbe jártak dolgozni. Átcsalogatták a jó pincéreket és szakácsokat is, ez volt az egyik oka a keleti vendéglátóipar fejletlenségének. Elsorvadt a szolgáltatóipar is a város demokratikus övezetében, mert a kisiparosok átszivárogtak, hogy valutaspekulációval megnégyszerezzék jövedelmüket. Most ez is megszűnt.

Akkoriban Nyugat-Berlinben voltam, feltűnő volt, hogy mennyire meglepte a nyugati megszálló hatalmakat és a nyugat-berlini szenátust a Német Demokratikus Köztársaság határozott fellépése. A nyugat-berliniek hangulata nagyon vegyes volt. Volt bennük aggodás, hogy mit hoz a jövő, volt bennük bizonytalan várakozás, de a többség abban egyetértett, hogy a régi állapot tarthatatlanná vált. Heinz Schiller nyugat-berlini köműves mondta:

— Sokért nem adtam volna, ha augusztus 13-án látom vállalkozóm arcát, mert tizenhárom tagú munkacsoportomban egyedül én voltam nyugat-berlini. A mi építkezésünkön minden munkás csehszlovák nadrágot hordott és keleti vakolókanállal és szerszámmal dolgozott. Mind csempészett holmi volt. Ami pedig a fényképezőgépekkel folyt, az már egyenesen arcátlanság volt.

A határokon különben a népi rendőrség tagjai nevetve mutatták, hogy a túlsó oldalról a Német Demokratikus Köztársaságban gyártott távcsöveken lesnek át az innenső oldalra.

A berlini államhatárok meghúzása után a bonni és nyugat-berlini hidegháborús körök egymás után alakították meg a különböző terrorszervezeteket, hogy a Német Demokratikus Köztársaság határőrei és különösen a határ nagyobbik részén húzódó fal ellen különböző akciókat, bombamerényle-

teket, erőszakos áttöréseket, gyújtogatásokat, robbantásokat szervezzenek, s a nyugati sajtó, rádió, televízió ezeknek a terrrorszervezeteknek a tagjait minden egyes esetben „nemzeti hőökké” igyekezett avatni, nagy nyilvánosságot nyújtva terrorcselekményeiknek. Hogy mennyire nem üres szó ez a megállapítás, bizonyítsanak a tények. Végiglapozgattam berlini tudósítói munkám idején összegyűjtött jegyzeteimet, s jellemzésül egynéhányat kiragadok belőlük: miről küldtem a többi között „határmenti” tudósítást az elmúlt esztendőkből Berlinből?

1962 augusztusában berlini határjárásról írtam riportot, abból idézem az alábbi részletet:

„Jerusalemstrasse, határvonal az amerikai szektor mentén. Törmeléken keresztül — háborús maradványok — gázolunk át a határvonalra. Odaát a nyugati oldalon lőréses megfigyelőtoronyból lesik mozdulatainkat. Néhány lépésre a határtól a járdára egy ember életnagyságú körvonalait rajzolták ki vörös krétával. Körös-körül még halvány vörösésbarna rozsdafoltok tarkítják a betont. Vérnyomok. Itt gyilkolták meg orvul Reinhold Huhn határőrtizedest. Megrendezett orgyilkosság volt. Órákkal a gyilkosság előtt újságírók, filmesek, fotoriporterek lepték el a környéket s várták, hogy történjen valami.

Szemben a fal mögött, közvetlenül a határvonalon a Springer újságkon-szern vadonatúj nagy épülettömbje áll. A menekülő gyilkost tettének elkövetése után itt, ennek az épületnek valamelyik szobájában látta vendégül egy pohár whiskyre a konzern egyik vezetője.

Otto Schumann százados a Jerusalemstrasse 56-os számú ház pincéjének szűk folyosóin megmutatja a Springer konzern telkéről ide ásott alagút nyomait, amelyen a gyilkos is átsurrant, hogy végezzen Huhn tizedessel.

— Délután 18 óra 50 perckor — meséli Günther Halle törzssórmester — éppen őrzáratból tértem vissza, amikor egy asszony az 56-os ház emeletéről lekiáltott: »Vigyázzanak, lövöldöznek!« A helyszínre siettem, de Huhn már halott volt, a gyilkosa pedig már eltűnt. Amikor felemelkedtem mellőle, a fal mentén tizenöt nyugat-berlini rendőr állt velem szemben, rám szegezett karabélyokkal. Rájuk irányítottam én is a géppisztolyomat, s percekig néztünk farkasszemet, amíg vissza nem vonultak megfigyelőtornyukba . . .”

Ugyanabban a hónapban, 21-én, féktelenné vált tüntetésekről küldtem tudósítást. Augusztus 17-én egy fiatalembert, aki a berlini államhatárokon

akart átszökni, többszöri figyelmeztetés után a Német Demokratikus Köztársaság határhoz lélőttek. A határsértő lelővésének ürügyén Nyugat-Berlinben napokig tartó tüntetéssorozatok indultak el, amelyek néhány nap alatt veszedelmes méreteket öltöttek, s különösen a friedrichstrassei átjárónál, a kreuzbergi államhatároknál és a Brandenburgi-kapu közelében került sor nagyobb rendbontásokra. A tüntetők harmadnap autókat borítottak fel s barikádokat raktak az autórongsokból, hogy megakadályozzák a katonai és rendőri kocsik közlekedését.

Augusztus 20-án Nyugat-Berlinben, túl a két városrész közötti átjárón, az utcasarkon, ahol a Puttkammer- és Besselstrassék a Friedrichstrassét keresztezik, néztem az elszabadult indulatokat. Nem messze még füstölgött a felborított autókól és autórongsokból épített és felgyújtott barikád maradványa. A keresztutcákban tüntetők gyülekeztek és a határ felé vonultak. A határátjárónál nyugat-berlini rendőrök és rohamsisakos amerikai katonák álltak, túl a falakon a demokratikus Berlinben a határrendőrök végezték őrszolgálatukat.

Harmadik napja tartott a nyugat-berlini fasiszta elemek és az elbolondított, velük sodródott fiatalok tüntetése. Minden viharnek van magja, ennek a harmadik napja tartó viharnek Schönebergben volt a magja, ahol Brandt polgármester két nappal azelőtt a városháza lépcsőjén tartott uszító beszédével felkorbácsolta az indulatokat, rászabadította a tüntetőket a nyugati városrészre, „nemzeti hőökké” avatva őket.

A több száz főnyi tüntető csoport első sora már elérte a rendőröket és az amerikai katonákat. Vártam, hogy mint eddig, a rendőrök és az amerikai katonák áldásával és támogatásával ismét a Német Demokratikus Közlársaság államhatárai ellen fordulnak és provokációs tüntetéssel gyalázkodnak. amíg a demokratikus határrendőrök megunva a provokációt, vízi fecskendővel szét nem szórják őket. Most azonban másként történt.

A tüntetők — a gátját vesztett indulatnak már mindegy volt — szembe fordultak a nyugat-berlini rendőrséggel és az amerikai katonákkal, mert azok most szét akarták szórni őket. Előkerültek a kövek a zsebekből, és elkezdtek dobálni a rendőröket és katonákat. Az egyik kő eltalálta a parancsnokló amerikai tisztet, ekkor az amerikai katonák szuronyt szegezve szórták szét a tüntetőket, a rendőrök gumibotos támogatása mellett. A szenátus még az éjszaka drótsövénynt húzatott a friedrichstrassei határ mentén.

Mi történt? Brandték akciója bumerángxént ütött vissza. A szenátust és különösen Brandt polgármestert meglepte, hogy a nyugati sajtó s a politikai körök elítélték a nyugat-berlini tüntetéseket és a szenátust, és hogy Brandt polgármestert tették felelőssé a nyugtalanító, könnyen nemzetközi konfliktust kiváltó cselekményekért. Javits amerikai szenátor a szemére hányta Brandtnak, hogy „nem óvta a nyugat-berlinieket attól a veszélytől, amely az Egyesült Államokat egy konfliktusba ránthatta volna”. Ráadásul

VOLKISCHER BEOBSACHTER
 Deutsche Rückwanderung seit 1937
70000 kehrten heim ins Reich
 am Sonntag, 15. August
Polnische Polizei macht Tausende von Grenzgängern brotlos
 Berlin, 17. August
Schon 77000 Flüchtlinge aus Polen
Flüchtlingslager Bückow
 Potsdamer Tageszeitung
 Sonntag, 16. September 1939
Was geht an der tschechischen Grenze vor?
15000 enttamen dem Ehrendienstregiment
 Meßener Nachrichten
Entsetzliches Los der Familien Geflüchteter

A lerohanást tervező náciok Lengyelország és Csehszlovákia ellen uszítanak...

a tüntetők is kicsúsztak a kezeikből, mert amikor rendet akartak teremteni, szembefordultak a gazdáikkal. Ez a fordulat a legmegdöbbentőbb az amerikaiak számára volt, mivel — a nyugat-berliniek szerint — az amerikaiak azért szeretik olyan nagyon Nyugat-Berlint, mert „ez az egyetlen hely a világon, ahol nem köpdösik le őket és nem mondják a szemükbe, hogy menjenek haza”.

Brandt polgármester természetesen mosakodott. Augusztus 24-én, a nyu-

...kisértetiesen hasonló a nyugatnémet lapok hangja az ötvenes évek végén az NDK-ellenes uszításban

gat-berlini schönebergi városházán tartott nemzetközi sajtóértekezleten kíváncsian figyeltük idegességét s a különben bőbeszédű polgármester szófukarságát. Megállapította, hogy egy „kisebbség” rendetlenkedett, s az uszítás vétkét néhány lapra, elsősorban a „Bildzeitung”-ra és a „Morgenpost”-ra hárította, a saját beszédéről szemérmesen hallgatott. Néhány héttel később egy újabb sajtóértekezleten már „sajnálkozva” állapította meg, hogy a tüntetéseket néhány garázda „rowdy”, csirkefogó okozta.

Tegnap „nemzeti hősök” voltak a tüntetők, ma már garázda csirkefogók.

1962 decemberében arról küldtem tudósítást, hogy a nyugat-berlini kreutzbergi kerületben, a lindenstrassei határon bombamerényletet követtek el a határon húzódó fal ellen (ez volt különben egy hónapon belül a harmadik ilyen bombamerénylet). A bomba a falban csak egy négyzetméternyi rést ütött, de a légnyomás nyugat-berlini területen 1500 ablakot, köztük a nyugat-berlini tűzoltólaktanya valamennyi ablakát, számos üzlet kirakatát betörte, a környékbeli lakásokban megrongálta a bútorokat, néhány üzlet kirakatából az utcára szórta az árut, és felborított egy nyugat-berlini megfigyelőtornyot. Olyan volt ez a környék, mintha háború szántott volna végig rajta, és nagy megpróbáltatás volt a károsultaknak a mínusz 10—15 fokos hidegben kartonpapírral, pokrócokkal beszögezett ablakok mögött várni, amíg sor kerül az üvegezésre. Érthető volt a nagy elkeseredés a nyugat-berliniek között, akik nagyon élesen követelték, hogy „tegyék végre ártalmatlanná a politikai gengsztereket”.

1963. március 10-én súlyos robbanás történt Nyugat-Berlinben a Hohenzollerndamm és az Uhlandstrasse sarkán levő bérház egyik földszinti lakásában. A nagy erejű robbanás megölte a lakásban tartózkodó Hans Jürgen Bischoff egyetemi hallgatót, s rajta kívül több embert megsebesített. A nyugat-berlini rendőrség első jelentése csak arra szorítkozott, hogy a robbanást nem gáz vagy fűtőolaj okozta, s „nyomozás folyik a robbanás okainak kiderítésére”.

A nyugat-berlini rendőrség ezután a „nyomozás érdekében” váratlanul negyvennyolc órás hírzárlatot rendelt el a robbanás ügyében. Az eltussolási szándék ellenére kiderült azonban — később a rendőrség is megerősítette —, hogy Hans Jürgen Bischoff egy neofasiszta csoportnak volt a tagja, amely már több bombamerényletet követett el. A házkutatás során a pincében egy bőröndben hat kilógramm súlyú robbanóanyagot találtak, amely

azonos gyártmányú volt a nyugatnémet hadseregben is használt robbanóanyaggal, amellyel a Német Demokratikus Köztársaság államhatára elleni robbantásokat elkövették. A merénylők a robbanóanyagot Nyugat-Berlinben nem szerezhették be, azt csak a szövetségesek közti légi egyezmény durva megsértésével Nyugat-Németországból szállíthatták Nyugat-Berlinbe. Januárban a rendőrség már letartóztatott négy fiatalembert, akik repülőgépeken robbanóanyagot szállítottak bőröndökben Nyugat-Berlinbe. Időzített bomba szerelése közben — a rendőrség következtetése szerint hétfőre virradó éjszaka Bischoff újabb merényletet akart elkövetni — következett be a robbanás. Ezt bizonyítják a Bischoff mellébe fúródott fémalkatrészek. A házkutatás során a pincében géppisztolyokat, hangtompítós revolvereket, időzítő szerkezeteket, gyújtózsínórokat találtak. A hohenzollerndammi ház a jelek szerint egy terrorista csoport központja volt, ahol a lőszereket, robbanóanyagokat tárolták és a merényleteket előkészítették.

1964. szeptember 13-án hajnalban a kreuzbergi határrészen a Német Demokratikus Köztársaság határőrei megállásra szólítottak fel egy határsértőt. A mintegy húszéves fiatalember nem tett eleget a felszólításnak, erre kötelességszerűen tüzet nyitottak rá és megsebesítették. Amikor a határőrök a Német Demokratikus Köztársaság területén fekvő sebesültnek első segílyt akartak nyújtani, nyugat-berlini területről rendőrök és amerikai katonák tüzet nyitottak a Német Demokratikus Köztársaság határőreire. Mintegy negyven nyugat-berlini rendőr és tíz amerikai katona a Stall-schreiberstrasse házainak erkélyein és lépcsőházainak ablakain, a házak beugróiban szétszóródva átlöttek a Német Demokratikus Köztársaság területére, veszélyeztetve a környék lakóinak életét. A nyugat-berlini rendőrök és amerikai katonák tűzfüggőnye alatt és az átdobott könnygázbombák védelmében egy amerikai katona, megsértve a határt behatolt a Német Demokratikus Köztársaság területére s a sebesült határsértőt átvonszolta nyugat-berlini területre.

Berlin mindkét városrészében felháborodással fogadták a provokáció hírért. Különösen a helyszín körül lakó berliniek, akiket hajnali álmukból zavart fel a tűzharc lármája, s akik szemtanúi voltak a letagadhatatlan határsértésnek. Minden jel arra mutatott, hogy szervezett provokációról volt szó. Feltűnő, hogy abban a hajnali órában negyven nyugat-berlini rendőrt és tíz amerikai katonát összpontosítottak ezen a határrészen, szétszórva tü-

zelőállásban erkélyeken, lépcsőházak ablakaiban. Ugyancsak feltűnő volt, hogy a szokatlanul korai órákban sok újságíró és fotoriporter gyűlt össze a kreuzbergi határszakaszon. Vajon mit vártak? És a legfontosabb kérdés: vajon ki hívta őket?

Ezekben a napokban folytak a tárgyalások a határátlépési engedélyek és a rokonlátogatások ügyében. A reakció tiltakozott mindenfajta megállapodás ellen, mert mint Amrehn, a CDU nyugat-berlini elnöke mondta, „Nyugat-Berlinnek mindig vérző sebnek kell maradnia”.

Joggal hozták összefüggésbe a provokációt a tárgyalásokkal.

1964 októberében Egon Schulz határőr altisztet szolgálatának teljesítése közben meggyilkolták a Német Demokratikus Köztársaság államhatárán. Amint a vizsgálat során kiderült, a határ alatt, a Strelitzerstrassen alagutat ástak nyugat-berlini ügynökök, hogy azon illegálisan embereket csempészenek át a Német Demokratikus Köztársaságból. Az alagutat a Német Demokratikus Köztársaság határőrei felfedezték, és eközben tűzharcba keveredtek a fegyveres ügynökökkel. Egon Schulz a tűzharc során életét vesztette. A fiatal 21 éves rostocki tanító kötelező katonai szolgálatát teljesítette a határőrségnél.

Néhány nappal később több nyugatnémet és nyugat-berlini lapban érdekes hír jelent meg a gyilkos provokáció háttéréről. A „Frankfurter Rundschau” megírta, hogy a nyugat-berlini hatóságok tudtak az alagút ásásáról, a rendőrség közölte, hogy „ismeri ugyan minden részletét a vállalkozásnak, politikai okokból azonban nem közölhet semmit róluk”. A nyugat-berlini „Tagesspiegel” című lap megírta, hogy az alagút-akció háttérében a „Stern” című folyóirat állt. Hosszabb ideje felbérelt néhány nyugat-berlini fiataalt, pénzelte őket, s csak a „német szöveg és kép kizárólagos közlési jogát” kötötte ki magának. A UPI is hasonló jelentést adott ki, a „Düsseldorfer Nachrichten” című lap pedig, amikor a „Stern” című folyóirat felelősségét jelentette, egyúttal közölte, hogy a provokáció kirobbanása után a „Stern” azonnal ismeretlen helyen helyezte el a résztvevőket, nehogy más újság képviselői is érintkezésbe jussanak velük.

Október végén Eberhard Fuchsot, a nyugat-németországi, stuttgarti „Zeitung” című lap munkatársát azonnali hatállyal elbocsátották állásából. Az eset összefüggésben volt az alagútépítéssel és Egon Schultz határőr altiszt brutális meggyilkolásával. A lap hosszabb cikkben indokolta munkatársá-

nak elbocsátását, s megdöbbenő, eddig ismeretlen részleteket hozott napvilágra a súlyos határprovokáció és gyilkosság háttéréről, valamint arról a sötét gazdaszterekölcsről, amely azt előidézte. A lap tényekkel, adatokkal és nevekkal bizonyítva megállapította, hogy az alagútépítők nem voltak „nemzeti hősök”, amivé egyes nyugati körök avatták őket, hanem közönséges gyilkosok, akik véres és embertelen üzletet csináltak a határőrök, diszsidensek életének kockáztatásával.

A „Zeitung” című lap leleplező cikke szerint a „vállalkozás” vezetői Eberhard Fuchs, a „Zeitung”, Werner Galle, a „Bunte Illustrierte” című lapok munkatársai és egy ugyancsak Fuchs nevezetű egyén voltak. A pénzt Eberhard Fuchs és Werner Galle hajtották fel. Az alagút építésének „alaptőkéjét” a nyugat-berlini CDU (30 000 nyugati márkával) és a „Stern” című hamburgi illusztrált folyóirat (20 000 nyugati márkával) biztosították. Am-rehn volt nyugat-berlini polgármester, a CDU vezetője, a vállalkozás támogatásával akarta a határátlépők ügyében kötött megállapodást, az enyhülés és közeledés politikáját megtorpedózni.

A banditák az alagút megépítése után elkezdték az embercsempészt, és minden egyes disszidensnek 6—8000 márka fejpénzt kellett lefizetnie. Jelszavuk volt: aki nem fizet, vagy akiért nem fizetnek, azt pisztollyal kergetik vissza. Amikor a Német Demokratikus Köztársaság határőrei felfedezték az alagutat és lehetetlenné tették az embercsempészt, az addigiakról felvett fényképekkel és filmekkel üzleteltek. Angol lapoknak 1400 fontért, francia újságoknak 10 000 új frankért, amerikai folyóiratoknak 4000 dollárért adtak el felvételeket. Közel 350 000 nyugati márkát szedtek be a véres üzleten, s a Thomas Bauch operatőr által készített filmet 100 000 márkáért árulták. A lap megállapította azt is, hogy Egon Schultz gyilkosa bántatlannul él Hannoverben és interjúkat ad „hőstettéről”, amelyeket azonban nem közölhetnek le a lapok, mert a „Stern” nem engedi, kijelentvén, hogy 20 000 márkáért megvásárolta az első közlés jogát.

1965 április végén a nyugat-berlini NSZEP lapja, a „Die Wahrheit”, szenzációként ható leleplezésében megírta, hogy két nyugat-berlini hidat előkészítettek felrobbantásra. Néhány nappal később a lap — fényképekkel dokumentálva — újabb hidak robbantó aknáinak elkészültéről adott hírt.

A leleplezés nyugtalanságot keltett Nyugat-Berlinben, annál is inkább, mert a szenátus mélyen hallgatott s semmiféle formában sem reagált a lap

hírére. Három héttel a lap leleplezése után, a szenátust ostromló és választ sürgető kérdésekre végre nyilatkozatot adtak a nyugtalan és aggódó nyugat-berlinieknek. A nyugati megszálló hatalmak katonai parancsnokságai hivatalosan is elismerték a hidak robbantó aknáinak megépítését, de kijelentették, hogy mindez „egészen normális katonai intézkedés”, és „semmi ok sincs az aggodalomra”, hiszen még nem rakták be a robbanóanyagot az aknába. A nyugat-berlinieket hideg zuhanyként érte a félelmetes és ijesztő hír, s a megnyugtatósnak szánt nyilatkozat csak növelte az aggodalmat, mert tudták, hogy az „egészen normális katonai intézkedések” nem kevesebbet jelentenek, mint azt, hogy Nyugat-Berlint a hidegháború első vonalának szánták.

Íme néhány kiragadott szemelvény tudósításaimból, amelyek a mesterségesen hevített nyugat-berlini levegőt adták némileg vissza.

Hozzá kell tennem azonban, hogy a nyugat-berlini lakosság, különösen a fiatalság jelentős része helyteleníti a város levegőjének mesterséges megrontását, és ennek a véleményének — az uralkodó körök rosszallása mellett — hangot is ad. Tapasztalható volt ez, amikor a közvélemény élénk helyesléssel reagált Brandt polgármesternek és a szenátusnak, valamint a Szociáldemokrata Pártnak a két német állam közötti közeledést szolgáló „kis lépések politikája” és a „változás a közeledés útján” jelszavaira. Végül is Brandt polgármester és a Szociáldemokrata Párt meghajoltak a Német Demokratikus Köztársaságnak az emberi problémák megoldását segítő javaslatai előtt. A nyugat-berliniek bírálták a gyakorlati eredményeket nélkülöző demagógiát, a berliniek érdekeit feláldozó „pártszempontokat”. Nyugalmat és békét akarnak. Hadd idézzek erre is néhány példát.

1964 szeptemberében kellemetlen meglepetésben volt részük a bonni és nyugat-berlini előkelőségeknek, köztük Lemmer akkori miniszternek, a világháború kitörésének évfordulója alkalmából Nyugat-Berlinben rendezett ifjúsági vitafórumon. A vita során a „tiszteletlen” fiatal gimnazisták kényesebbnél kényesebb kérdéseket tettek fel a német múlttal kapcsolatban, és a tájékozatlanságra, no meg a kellő „tiszteletre” számító diszvendégek nem tudták, merre kapkodják a fejüket.

Néhány ízelítő a feltett kérdésekből: Hogyan történhetett az, hogy Seebohm, a bonni kormány minisztere a bűnös náci rendszer által kierősza-

kolt müncheni egyezmény érvényéért szállt síkra? Miért akarják a súlyos háborús bűnöket elévülteknek tekinteni? Miért nem számolnak le véglegesen a náci múlttal?

Gerstenmaier, a bonni parlament elnöke is megkapta a magáét a fiataloktól, amikor egyikük feltette a kérdést: a magát „ellenállónak” nevező Gerstenmaier miért tűrte meg a fasiszta Globke államtitkárt? A legjobban Lemmer minisztert szorították sarokba: „Ön, miniszter úr — kérdezte egyikük —, a második világháború alatt a nácik háborúját magasztaló cikkeket írt a »Pester Lloyd«-ba. Ön, aki a weimari köztársaság parlamentjének képviselője volt, nem tehetett semmit se Hitler ellen?”

Meglepő volt a komolyság, amellyel a nyugat-berlini gimnazisták feltették kérdéseiket és az a józan kritika, amelynek szűrőjén lemérték a válszokat. Mély benyomást keltett a jelenlevőkben a fiatalok egyöntetű véleménye, hogy 19 évvel a háború befejezése után még mindig nem sikerült Nyugat-Németországot megszabadítani a „barna méregtől”. Ezt talán a legjobban bizonyította, hogy amikor az egyik gimnazista feltette a kérdést: tanultunk-e egyáltalában valamit a múltból? — a válasz előtt már kórusban adták meg a feleletet: semmit!

1966 februárban 1500 nyugat-berlini egyetemi hallgató kivonult az utcákra és élesen tiltakozott az amerikaiak vietnami légitámadásai miatt. Felvonultak az „Amerikaház” elé, ahol „Johnson-gyilkosok!” és „ki veletek Vietnamból!” kiáltások közben záptojással dobálták az amerikai propagandaközpont kirakatait. Kurt Neubauer, a nyugat-berlini Szociáldemokrata Párt helyettes elnöke a tüntetéssel kapcsolatban megállapította: „Sajnálatomra be kell vallanom, hogy akik tojásokat dobáltak, szociáldemokrata ifjak voltak.”

Wolfgang Neusst, a neves nyugat-berlini kabarészínészt 1966-ban kizárták a Szociáldemokrata Pártból, elárasztották fenyegető levelekkel, tüntettek ellene, szerződéseit felbontották, és a színész, aki egy éve még a közönség kedvence volt, kénytelen volt elköltözni Nyugat-Berlinből.

Miért? Neuss a Szociáldemokrata Pártból való kizárásának okát így fogalmazta meg: „Ha nem gondolkozunk hajszálra úgy, mint a CDU, akkor kirepülünk az SPD-ből.”

Neuss az 1965-ös nyugatnémet választások alkalmával nem titkolta rossz szenvét a DFU-val, a Német Békeunióval szemben, s a polgároknak is

figyelmébe ajánlotta a választásokon induló DFU-t. „A háborúban elvesztettem egy mutatóujjamat, a maradékot szeretném megtartani” — indokolta a DFU iránti rokonszenvét. Részt vett a nyugat-berlini Amerika-ellenes tüntetésben, indokolása szerint „azért, mert az nem megy, hogy ugyanazzal a késsel, amellyel bennünket védelmeznek, máshol gyilkolnak”.

Furcsa városrész a nyugati, amelyben ma is a megszállási státus van érvényben, minden azzal járó fonáksággal egyetemben. Nyugat-Berlin önálló egység, a potsdami egyezmény értelmében nem tartozik Nyugat-Németországhoz, s a városi parlament, valamint a tartományi kormánynak megfelelő szenátus önállóan intézi az ügyeit. A három nyugati nagyhatalom katonai parancsnokai hagyják jóvá a szenátus határozatait. 1949-ben a nyugati nagyhatalmak külügyminiszterei ismételten leszögezték, hogy „nem járulnak hozzá, miszerint Nyugat-Berlint mint tartományt a Német Szövetségi Köztársaságba olvasszák”. 1959-ben Couve de Murville francia külügyminiszter a genfi külügyminiszteri értekezleten határozottan kijelentette: „Nyugat-Berlin nem területe Nyugat-Németországnak.” 1965 márciusában a Nyugat-Berlinben járó Wilson brit miniszterelnök sajtóértekezleten egy kérdésre válaszolva leszögezte, hogy „Nyugat-Berlin státusa nem változott.”

Sok furcsa és torz helyzet származik ebből a megszállási státusból. Nyugat-Berlin szárazföldi és vízi úton csak a Német Demokratikus Köztársaság területén keresztül közelíthető meg; vasúton csak a Német Demokratikus Köztársaság szerelvényein lehet Nyugat-Berlinbe utazni; légi úton kizárólag a kijelölt légi folyosókon, csak a nyugati megszálló hatalmak repülőgépein közlekedhetnek. A belső városi közúti forgalomban a Nyugat-Berlint is áthálózó magasvasút a Német Demokratikus Köztársaság tulajdona. (1961. augusztus 13-a után a nyugat-berlini hidegháborús körök meghirdették a magasvasút bojkottját. Ráadásul sok merényletet is elkövettek ellene. A kocsik ablakait betörték, az ülések bőrhzatát felvágták, berendezését megrongálták stb. A bojkott nem sikerült. A magasvasút kitűnő közlekedési eszköz és olcsóbb, mint a többi — a nyugat-berlini szenátus által kezelt — közúti forgalmi jármű.)

tikus Köztársaság területén keresztül bonyolítják le. A Német Demokratikus Köztársaság határán a nyugati megszálló hatalmak átutazó katonai alakulatainak ellenőrzését szovjet hatóságok végzik. Gyakran megtörténik, hogy az ellenőrzés — az amerikai csapatok magatartása miatt — súrlódásokhoz vezet. 1963 november első napjaiban például — négy héten belül másodszor — incidenst robbantottak ki az amerikai megszálló csapatok Marienbornban, a Német Demokratikus Köztársaság és a Német Szövetségi Köztársaság közötti határállomáson. A második incidens alkalmával a 6. amerikai gyalogezred egy Nyugat-Berlin felé tartó, 12 járműből álló egysege nem vetette alá magát a szovjet katonai hatóságok szövetségesközi megállapodások alapján tartott ellenőrzésének. Az amerikai katonák Lamborn hadnagy parancsára a kocsikon maradtak, s a hadnagy mint az egység parancsnoka visszautasította a szovjet katonai szerveknek a megállapodások értelmében megkövetelt ellenőrzését.

Éjjel az amerikai katonai konvoj hirtelen elindult és áttörést kísérelt meg Nyugat-Berlin irányában. Szovjet páncélkocsik azonban lezárták az utat és megakadályozták az áttörést. Feltűnő volt, hogy ugyanezen idő alatt egy angol és egy francia katonai alakulat is átvonult a marienborni határon, s mindkettő — a veszteglő amerikai kocsik mellett — alávetette magát az előírásos és szokásos ellenőrzésnek. Az angol és a francia egységek az ellenőrzés után az amerikai kocsikon ülő katonák szitkai közepette háborítatlanul vonultak tovább.

Másnap délután győzött a józan megfontolás, és közel kétnapos veszteglés után az amerikai katonai egység alávetette magát az előírások szerinti ellenőrzésnek. A nyugat-berlini határon, a Német Demokratikus Köztársaság területén fekvő drewitzi kilépőnél már vonakodás nélkül fogadták az ellenőrzést.

Az ünnepségeken állandó baj van a himnuszokkal. Nyugat-Berlin önálló, tehát nem játszhatják a Német Szövetségi Köztársaság himnuszát, ezért rendszerint egy közismert, Berlinről szóló dallal helyettesítik. A zászlókkal ugyanígy vannak: a nyugati megszálló hatóságok csak a berlini zászlót fogadják el.

1965 februárjában a nyugat-berlini angol megszálló hatóságok emlékűnnepséget rendeztek Churchill halála alkalmából. Az ünnepség színhelyét

angol és berlini zászlókkal díszítették, s nem voltak hajlandók — nyugat-német követelésre sem — kitűzni a Német Szövetségi Köztársaság zászlaját, kijelentvén: „Nyugat-Berlin nem tartozik a Német Szövetségi Köztársasághoz.” Annál feltűnőbb volt ez, mert az emlékünnepeken Lübke, a Német Szövetségi Köztársaság Nyugat-Berlinben tartózkodó elnöke is részt vett.

A „zászló-afférnek” volt egy utójátéka is. Amrehn, a nyugat-berlini CDU közismerten reakciós beállítottságú elnöke felháborodott hangú levelet intézett a nyugat-berlini angol katonai egységek főparancsnokához, amelyben megkísérelte bizonygatni Nyugat-Berlinnek a Német Szövetségi Köztársasághoz tartozását, s élesen elítélte az angol főparancsnok eljárását, mert nem engedte kitűzni az NSZK zászlaját.

Amrehn levelére P. T. Haymann, a helyettes angol városparancsnok röviden, hűvösen és szárazon válaszolt: „Részletesen megvitattuk a zászlók kérdését, s a legalkalmasabb német zászlónak a berlinit tartottuk.”

(Epilógus: A levelet a brit városparancsnok-helyettes tábori postával, tehát bélyeg nélkül küldte el Amrehnnek. A nyugat-berlini posta azonban helybeli magánszemélyeknek nem kézbesít bélyeg nélküli levelet. Amrehnnek a válaszlevélért 40 pfennig portót kellett fizetnie.)

A megszállási státus maradványa Nyugat-Berlinben a spandaui börtön is.

A nyugat-berlini szenátus évente 400 000 márkát fordít a spandaui fegyház fenntartására. A mai angol megszállási övezetben, a Wilhelmstrasse 23. szám alatt fekvő vörös téglás hatalmas börtönkomplexum mindig hírhedt épülete volt Berlinnek. Valamikor a XVI. században kezdték meg építését, a századok folyamán itt is, ott is bővítették. A porosz királyok félelmetes börtöne volt, s olyasféle híre kelt, mint az osztrák Kufsteinnek. Később a császárság, majd Hitlerék idején sem veszítette el jellegét, és vörös falai félelmet árasztottak a spandaui környékre.

Furcsa börtön. A négy nagyhatalom tulajdona. A világon egyedülálló szervezetét, a vezetés és irányítás, a foglyok őrzésének elveit és gyakorlatát közös megegyezéssel a négy nagyhatalom állította össze még annak idején. A paritás uralkodik mindenben. A fegyháznak négy — egy-egy szovjet, amerikai, angol és francia — igazgatója van; közösen vezetik a fegyházat.

Hasonló elv alapján van négy főfelügyelője és négy-négy, összesen tizenhat fegyőre. Rajtuk kívül egy holland borbély, két olasz szakács és egy francia protestáns lelkész egészítik ki a fegyház állandó személyi keretét. Az épület külső őrzését, egymást négyhetenként felváltva, a négy hatalmas katonai egysége végzik. Négyhetenként ünnepélyes őrségváltás, a zászló le- és felvonása s zeneszó mellett adják át egymásnak az őrszolgálatot. Ezek a katonai alakulatok látják el a kapuőrseget és az épületet külső őrzését.

Hatszáz börtöncella van benne, de évekig csak háromnak volt lakója, 597 üresen tátongott. A Nürnbergben elítélt háborús főbűnösök még megmaradt utolsó mohikánjait — az életfogytiglanra elítélt 7. számú fegyencet, Rudolf Hesst, Hitler helyettesét, a húszesztendei fegyházra elítélt 1. számú fegyencet, Baldur von Schirachot, a „Hitlerjugend” birodalmi vezetőjét, majd Bécs „gauleiterét”, és az ugyancsak húszévi fegyházra elítélt 5. számú fegyencet, Albert Speert, Hitler volt hadfelszerelési miniszterét — őrizték itt. A börtönt a nürnbergi ítéletek elhangzása után rendezték be, s ma kong az ürességtől. Az elítéltek java része már amnesztia révén kiszabadult, nyugdíjasként él, ha nem éppen aktív funkcióban Nyugat-Németországban. A hatalmas, szétterpeszkedő épületkolosszus minden melléképületével csak ennek a három elítéltnak volt a börtöne.

Hogy éltek a háború után húsz esztendővel a spandau-i fegyház súlyos bűnökkel terhelt fegyencei? Celláik között egy-egy üres cella volt, nehogy érintkezhessenek egymással. Éjszakánként kétszer ellenőrizték őket a fegyőrök. A fegyház udvarán, ahol valamikor legalább 500—600 fegyenc rótt a körbe-körbe a sétáját, a három elítélt járta csak a megkopott köveket, és ilyenkor beszélgethettek is egymással. Különben a fegyház kertjében is dolgozhattak. Újságot is olvashattak. A nyugati hatalmak egy-egy, a megszállási övezetükben megjelenő napilapot jelöltek ki a foglyok számára, az amerikaiak a „Frankfurter Allgemeine Zeitung”-ot, az angolok a hamburgi „Die Welt”-et, a franciák a nyugat-berlini francia övezetben megjelenő „Kurier”-t, a szovjet hatóságok az NSZEP központi lapját, a „Neues Deutschland”-ot engedélyezték. Szombat délutánonként a francia lelkész protestáns istentiszteletet tartott a foglyoknak, de csak ketten vettek azon részt, mert Hess sohasem jelent meg. Néha hanglemezről Mozart operákat, Bach kantátákat és Beethoven szimfóniákat hallgathattak, s igénybe vehették a fegyház könyvtárát is.

Reggel 6 órakor ébresztették őket. Ki kellett takarítaniuk celláikat, s megkapták reggelijüket. Délben húst és gyümölcsöt kaptak, este hasonló vacsorát. Karácsonykor — ha véletlenül éppen az amerikaiakon volt a külső őrségváltás sora — pulykát adtak nekik. Kétnaponként a holland borbély megborotválta őket. Tükröt nem adtak a kezükbe, nehogy összetört darabjaival öngyilkosságot kövessenek el. Este 10 órakor oltották el a lámpákat a cellákban. Időnként közvetlen rokonaik is meglátogathatták őket.

Hogy mit csináltak? Schirach keresztretjtvényt fejtett és verseket írt. A fegyházkönyvtár valamennyi könyvét kiolvasta. Speer — kiszabadulására számítva — úgy látszik, régi mesterségére, az építészetre készült, mert amikor csak lehetett, rajztáblája mellé ült.

Hess volt a legtalányosabb figura a három között. Sok fejtörést okozott fegyőreinek. Csak Schopenhauert és Voltaire-t olvasott. Családjának és rokonainak megtiltotta, hogy meglátogassák. Ma is teljesen beszámíthatatlannul viselkedik. Néha napokig az ágyára kuporodik és nem mozdul onnan semmiféle nőgatásra. Fehérneműjét — a foglyok maguk kötelesek mosni — nem tisztítja, s eddig két társa vállalta mosását, amikor már valósággal bűzlött rajta a szennyes fehérnemű. Őrzői nem tudták: bolond-e vagy szimulál? Az amerikaiak és franciák neves pszichiáterekkel figyeltették hosszú ideig. Az egyöntetű eredmény: Hess szimulál.

Így éltek a háborús főbűnösök spandaui fegyházában a még megmaradt elítéltek. 1966 októberében kettőnek — Schirachnak és Speernek, akiket 1946. október 2-án ítélték el húszévi fegyházra — letelt a büntetése.

1966. október 2-án éjfélkor léptek ki, mint „szabad emberek” a spandaui fegyház kapuján, ahol sok száz várakozó ember nézte kivonulásukat. Újságírók, filmesek, fotóriporterek, régi „hívek” és szenzációra éhes nyugatberlini polgárok. Vegyes hangulat fogadta őket, volt, aki pfújolt, volt, aki ünnepelt, amíg a gépkocsikba szálltak s el nem tűntek, hogy — a jelentések szerint — „elrejtőzve megismerkedjenek a változásokkal, a mai élettel, s beleilleszkedve elfoglalják a helyüket”.

Hess egyedül maradt. Amnesztiában bízik, vagy abban, hogy mint bolondot szélnek eresztik. Ha nem, akkor már csak egy cellának van lakója, és 599 üresen marad.

A nyugati hatalmak görcsösen ragaszkodnak a berlini megszállás látszatának fenntartásához, annak ellenére, hogy lényegileg már 1948-ban — amikor szétszakították Németországot és Berlint — felszámolták a szövetségesek közös parancsnokságát, a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot. A Szovjetunió a reális helyzetből kiindulva a megszálló csapatok által gyakorolt közigazgatási és kormányzati funkciókat átadta a Német Demokratikus Köztársaság hatóságainak. Az 1957-ben a Szovjetunió és a Német Demokratikus Köztársaság között megkötött egyezmény rendezte a Német Demokratikus Köztársaság területén állomásozó szovjet csapatok helyzetét, majd 1962 augusztusában a Szovjetunió feloszlatta a berlini szovjet helyőrségi parancsnokságot, s annak jogkörét átadta a Német Demokratikus Köztársaság katonai erőinek.

Sok a formalizmus és látszat Nyugat-Berlin életében. A külső látszat szerint a legfelsőbb hatalom gyakorlása a nyugati megszálló csapatok három főparancsnokának kezében van, jóváhagyásukkal a nyugat-berlini parlament, illetve végrehajtó szerve, a szenátus kormányozza a nyugati városrészt. Az NSZK bármely törvénye tulajdonképpen csak akkor érvényes Nyugat-Berlinben, ha a nyugat-berlini parlament „hozzájárul” és egy erről szóló záradékkal látja el. Ez gyakorlatilag minden esetben megtörténik. A bonni parlamentben 22 nyugat-berlini képviselő is ül, akiknek azonban nincs szavazati joguk; ezeket a képviselőket nem a nyugat-berlini lakosság választja, hanem a város képviselőháza delegálja. Bonn több mint kétféle márkát ad évente Nyugat-Berlinnek.

A nyugatnémet kormány minden törekvésével Nyugat-Berlin bekebelezésére tör, és számtalan provokációt követett már el a helyzet kiélezésére. A város nyugati felét teletömte szövetségi kormányzati és igazságügyi hivatalokkal, bíróságokkal, a bonni parlament és minisztériumok kirendeltségeivel stb. Elküldte Nyugat-Berlinbe Felix von Eckardt, Adenauer volt sajtófőnökét, Hitler filmszövegkönyv-íróját teljhatalmú szövetségi megbízottként a szenátus ellenőrzésére, és nem egy provokációban benne volt már a keze. Lübke, a Német Szövetségi Köztársaság elnöke, évente legalább kétszer, de inkább többször a Német Szövetségi Köztársaságtól független Nyugat-Berlinbe megy 1—2 hetes „rutinlátogatásra” és „elnöki jogkörének gyakorlására”. Ilyenkor felhúzzák a német sasos elnöki zászlót a Bellevue kastély, a nyugat-berlini „elnöki rezidencia” tetejére.

De komolyabb provokációkat is kirobbantott már Bonn Nyugat-Berlinben.

1963 novemberében, néhány héttel a Reichstag-per 30. évfordulója után, a Nyugat-Berlinre vonatkozó megállapodások semmibevevésével Werner Dollinger bonni kincstárügyi miniszter átadta a Reichstag újjáépített déli szárnyát Eugen Gerstenmaiernek, a bonni parlament elnökének. Az átadásra több bonni miniszter és képviselő is megjelent Nyugat-Berlinben, de feltűnő volt, hogy az amerikai, angol és francia megszálló csapatok nyugat-berlini főparancsnokai a meghívás ellenére sem jelentek meg az átadáson.

Az átadáson elhangzott beszédek nyíltan elárulták a provokációs szándékot. Dollinger kincstárügyi miniszter bejelentése szerint a bonni parlament bizottságai megkezdik munkájukat a helyreállított helyiségekben. Gerstenmaier bonni parlamenti elnök még tovább ment, és éles támadást intézve a Német Demokratikus Köztársaság ellen kijelentette, hogy az átadási aktussal „megvetik a lábukat” Berlinben.

1964 januárban már összehívták a bonni kormányt és a parlamenti bizottságokat egy nyugat-berlini ülésszakra. Volt ugyan még néhány szépséghibája ennek a provokatív célokkal megrendezett ülésedinek. A három nyugati megszálló hatalom ugyanis korlátokat állított a bonniak elé. Végül is a bonni parlament nem tarthatott plenáris ülést Nyugat-Berlinben, hanem csak a 27 parlamenti bizottság tanácskozhatott, s a kormány sem ülhett össze „minisztertanácsra”, csupán „munkaértekezletre”, a képviselők pedig egyszerű „frakció”-ülésekre. Az 5 napig tartó parlamenti görögtűz a nyugatnémet adófizető polgárok 1,8 millió márkájába került. Joggal kérdezhették, miért kellett ezt a nagy összeget egy kétes értékű, ártalmas, ellenséges szellemű és célzatú, hiábavaló politikai demonstrációra kidobni? A Reichstag még nem alkalmas parlamenti ülésekre, mindössze egy kis része van helyreállítva, az sincs még teljesen felszerelve. A parlamenti bizottságok 13 helyen üléseztek, szétszórva Nyugat-Berlinben. A terem, az irodai felszerelések, a szállítóeszközök bérlete tetemes összegeket emésztettek fel. A tanácskozásokhoz szükséges írásbeli anyagot mázsaszámra, légi úton szállították Bonnból Nyugat-Berlinbe. Ezeken a költségeken kívül a miniszterek, képviselők és a személyzet utazási költsége egymagában 750 ezer márka volt, a napidíjak és szállásköltségek további 400 000 márkát tettek ki.

1965 áprilisában a bonni kormány egy lépéssel tovább ment a provokáció útján: plenáris parlamenti ülés megrendezését határozta el Nyugat-Berlinben, és ehhez most már megszerezte a három nyugati hatalom hozzájárulását is. A Német Demokratikus Köztársaság kormánya jegyzékben tiltakozott, majd rendelkezést adott ki, amelyben — a jogbiztonság és a béke megvédése érdekében — a tervezett ülésszak idejére megtiltotta a bonni parlament tagjainak, valamint a parlament hivatali személyzetének az útutazást országúton vagy vasúton a Német Demokratikus Köztársaság területén.

Az életbe léptetett tilalmi rendeletet már megjelenésének első napján alkalmazták. Willy Brandt nyugat-berlini polgármester és az SDP elnöke, Hamburgból jövet Lauenburg és Horst között akarta gépkocsijával átlépni a határt, hogy a Német Demokratikus Köztársaság területén Nyugat-Berlinbe utazzék. A Német Demokratikus Köztársaság határőrei a rendelkezés értelmében nem engedték meg neki a továbbutazást. Visszament Hamburgba és onnan repülőgépen tért vissza Nyugat-Berlinbe. Az ülést megtartották ugyan, de nem a bonni várakozásoknak és elgondolásoknak megfelelően.

A látványosnak szánt plenáris ülés négyórás időtartam után véget ért. Az eredetileg tervezett napirendet az utolsó pillanatban megváltoztatták. Willy Brandt nyugat-berlini polgármester, akinek üdvözölni kellett volna a parlamentet, az ülés előtti délelőttön lemondta szereplését. A nyugatnémet televízió Gerstenmaier elnöki megnyitóját helyszíni közvetítésben kívánta adni, de egy órával az adás megkezdése előtt azt is váratlanul lemondták.

Mi volt mindennek az oka? Elsősorban a Szovjetunió és a Német Demokratikus Köztársaság határozott magatartása, a provokációval szemben életbe léptetett s félreérthetetlen intézkedések. A diplomáciai úton kifejezett tiltakozások rámutattak a bonni parlament jogellenes lépésére. A biztonsági intézkedések, a nyugatnémet képviselőkkel szemben hozott utazási korlátozások megmutatták, hogy a Német Demokratikus Köztársaság nem tűri el tétlenül a készülő provokációt. A nyugat-berlini légtérben ebben az időszakban szaporábban ellenőrző szovjet és NDK légi kötelékek azt bizonyították, hogy éberren őrködnek a béke felett. Ugyanezt bizonyították a Német Demokratikus Köztársaságban ideiglenesen állomásozó szovjet katoná-

ság és az NDK néphadserege által Berlintől nyugatra rendezett gyakorlatok is. „A Német Demokratikus Köztársaság és néphadseregének fegyveres erői — amint azt Waldemar Verner admirális, a honvédelmi miniszter helyettese kijelentette — minden időben készek a provokációt csírájában elfojtani és minden provokátornak a megfelelő választ megadni.” Ezek az intézkedések egyértelműen megmutatták, hogy a helmstedti határon véget ér Nyugat-Németország, és ami utána következik, az a Német Demokratikus Köztársaság, a Német Demokratikus Köztársaság szívében pedig semmiféle provokáció nem maradhat megtorlatlanul.

Megmutatták azt is, hogy a nemzetközi megállapodások értelmében Nyugat-Berlinnek különleges státusa van, és ezt változatlanul tiszteletben kell tartani.

Nem maradt hatástalan a nyugat-berlini polgárok magatartása és hangulata sem. A bonni parlament ülése nagy aggodalmat keltett Nyugat-Berlinben. A tiltakozás megmutatkozott a közvéleménykutatás eredményében, amelynek során a lakosság nagy többsége elítélte a számukra és a nemzetközi enyhülésre veszedelmes demonstrációt. Az ülés napján a Kongresszusi Csarnok, valamint a nyugat-berlini nagyüzemek előtt a röpcédulák százai tiltakoztak a provokáció ellen.

A nyugati megszálló hatalmak áldásukat adták a tervezett parlamenti ülésre. Repülőgépeiken csempészték be a képviselőket Nyugat-Berlinbe a bonni parlament ülésére. A Szovjetunió és a Német Demokratikus Köztársaság magatartása, határozott intézkedései, valamint az ellenük forduló nyugat-berlini közhangulat azonban arra készítette a nyugati megszálló hatalmakat, hogy visszavonulót fújjanak és mérsékleltre intsek a bonniakat. Jól tájékozott politikai körök szerint az ülés napjának délelőttjén a nyugat-berlini francia főparancsnok határozott közbelépése is jelentős mértékben hozzájárult a megszálló hatalmak magatartásának megváltoztatásához.

A városrészeket elválasztó határ sok hétköznapi emberi problémát okoz, amely nehezíti az életet. Ezeknek az enyhítésére a Német Demokratikus Köztársaság kormánya tárgyalásokat javasolt a nyugat-berlini szenátusnak; hajlandó 1963 karácsonyán, december 18-ától 1964. január 5-éig terjedő időre a nyugat-berliniek rokonlátogatását engedélyezni a demokratikus Berlinbe. A bonni kormány mindent megtett, hogy a Német Demokratikus Köztársaság humánus javaslatát zátonyra futtassa és a megállapodást

megakadályozza. Sok huzavona után végre győzött a józan értelem, és 1963 decemberében aláírták a megállapodást. Jelentős esemény volt ez, mert az aláírt okmányon első ízben szerepelt a Német Demokratikus Köztársaság és a nyugat-berlini szenátus megbízottainak aláírása.

Az 1963-as rokonlátogatás tapasztalatai alapján 1964 februárban a Német Demokratikus Köztársaság javaslatára újabb tárgyalások indultak meg, most már egy hosszabb — egy évre szóló — rendezés érdekében, amely szerint egy évben négy alkalommal biztosítanak látogatást a nyugat-berlinieknek. Sürgős esetekben pedig — születés, házasság, életveszélyes betegség és halál esetén — soron kívül adnak látogatási engedélyt a hozzátartozóknak. A bonni kormány közbelépésére azonban a tárgyalások megszakadtak, és csak 9 hónapos huzavona után, szeptember 24-én írták alá az egyéves rendezésről szóló megállapodást.

A Német Demokratikus Köztársaság humanitása sok örömet szerzett a két városrész lakosságának. Keleten és Nyugaton egyaránt, a lakosság széles köreiben nagy hálával gondoltak a Német Demokratikus Köztársaság kezdeményezésére és megegyezési készségére. Mindenki elismerte, hogy a Német Demokratikus Köztársaság kormányának a kezdeményezése, a tárgyalások során tanúsított megértése, tapintata, előzékenysége volt az egyedüli eszköz arra, hogy a hidegháborús zsákutcából kimentse a már megrekedni látszó tárgyalásokat. A megállapodás megmutatta a jövőendő egyetlen járható útját, a tárgyalások lehetőségét, amelyek segítségével — egymás önállóságának tiszteletben tartásával — sokkal bonyolultabb kérdések is megoldhatók.

Egy-egy látogatási alkalommal átlagosan valamivel több mint egymillió nyugat-berlini lépte át a határt. Berlinben mindenki — érdekelt és nem érdekelt — egyformán osztozott a meghatottságban. A kedves és megható történeteket a város mindkét felében az emberek szájról szájra adták, örültek nekik vagy megkönnyezték őket, mert a megértéshez, a közeledéshez, a jóakarató emberek békességéhez tartoztak.

A havas, ködös, sötét decemberi reggelen csak az utcai neonlámpák és a színes reklámok fényei világították meg a Chaussee Strassét, a weddingi átjárót. Ilyen korán reggel — fél hét órakor — általában még nincs nagy forgalom ezen a határátlépőn. 1963. december 20-án, amikor megindult a karácsonyi látogatók első áradata, a túlsó, nyugati oldalon gyülekező és mind-

jobban szaporodó csoportok sejteni engedték, hogy itt és a többi határátlépőn nagy forgalom lesz.

A ködös háttérből egy kis csoport vált ki, az elsők! Köztük egy házaspár — Klaus Neumannék —, apa, anya, két gyermek s egy gyerekkocsiban a legkisebb, a másfél éves Inge. Egy darabig elkísértem őket a Chaussén, a villamosig. Meglepetés lesz a látogatásuk — mondták. Nem küldtek értesítést a nagyszülőknek, nem is volt rá idejük, mert tegnap délután kapták meg az engedélyt.

A kicsi — mutatnak Ingére — most mutatkozik majd be a nagyszülőknek, még nem látták. A hangjukban az öröm és a meghatottság keveredik. Csupa udvariasságot, barátságot, emberséget éreztek — mondják — mindkét oldalon, úgy látszik csak egy asztalhoz kellett leülni, hogy mindez felszínre kerüljön.

Karácsony első napjának kora reggelén vastag köd ülte meg a Spreet, fenn az Oberbaumbrücke árkádjai alatt a kokszos kosárban izzó parázs vörösre festette a körülötte állók arcát, határőrökét, nyugat-berlini átlépőjét. A híd végén hatalmas karácsonyfák égői szikráztak a hajnali sötétben. Alattuk embercsoportok álldogáltak, odaát a várakozó átlépők, ideát az őket váró vendéglátók.

A felhúzott sorompók mögül elindult a karácsonyi áradat. Először egykét ember, aztán mind többen; nőtt, sűrűsödött a nyugat-berliniek keletre vándorló tömege.

Két asszony, az egyik idős, a másik középkorú, egymás kezét fogva lépett ki az árkádok alól. Senki sem várta őket. Az egyik Charlottenburgból jött, a másik Kreutzbergből. Eddig nem ismerték egymást, most a várakozás alatt sodródtak egymás mellé és melegedtek össze, talán a bennük feszülő és kikívánczoló öröm is segítette őket ebben. Az idősebbik, Erna Krüger asszony gyerekeit, unokáit és a dédunokáját jött meglátogatni.

— Milyen hosszú két és fél esztendő — mondta —; a gyerekek megtanulnak járni, beszélni, és az ember idegenné válik előttük. Kicsit félek a találkozástól.

Társa, Ingeborg Rainer, a szüleihez jött. Két és fél éve nem látta őket. Szemükön azóta a hályog rosszabbodott, az apja már teljesen megvakult, az anyja még nagy nehezen ki tudja silabizálni a leveleit. Az Alex közeliében laknak, a régi lakásban, ahol minden bútor, minden sarok, az öreg

albumok és képek a gyerekkorát idézik. Ezért elfogódott. Két és fél év óta el nem mondott szavakat és érzéseket hozott szüleinek.

— Mit tud az ember — kérdi — egy levélben elmondani? Le kell ülnöm melléjük a régi szobában, megfognom a kezüket és elmesélni mindent, ami velem, a rokonokkal, ismerősökkel történt. Apróságokat, semmiségeket, mert tudom, minden érdekli őket. Régen vártam erre a találkozásra és ők is. Ilyen boldog és szép karácsonyunk már nagyon-nagyon régen nem volt, mint az idei.

De vannak disszonáns hangok is. A Springer lapok a megállapodás óta érzelmes „helyszíni” riportokban számoltak be a Német Demokratikus Köztársaság lakosságának „nyomorúságos és rettenetes életéről”. A nyugat-berlini „Bild Zeitung” riportere szerint a vendéglőkben csak külföldi sört és árpakávét lehet kapni, a kelet-berliniek rongyokban járnak, és egy tábla csokoládéért órák hosszat állnak sorba. A kirakatokba helyezett áruk csak díszek, meg nem vehetők, az üzletek polcai konganak az ürességtől, és egy fiatal berlini leány minden álma a legújabb divatú, elérhetetlen bundacipő — írta a nyugat-berlini riporter „ténybeszámolójában”.

Ugyanakkor a nyugatnémet „Frankfurter Rundschau” riportere a demokratikus Berlinben szerzett tapasztalatairól írva megállapította, hogy „az Alexanderplatzon csinos, utolsó divat szerint öltözött berlini nőkkel találkozott, a legújabb divatú bundacipőkkel a lábukon”, a vendéglőkben gazdag étlap kínálta a finomabbnál finomabb ételeket, a kirakatok és az üzletek tele voltak árukkal, s a karácsonyi vásár elképesztően bőséges. Elragadtatva ír az építkezésekről és az emberek jókedvéről.

Rosszul hangolták össze a zenekart? Nem. Az egyik, a szélsőségesen reakciós, elvakultságában rágalmaz és uszít, hogy hazugságaival megzavarja a karácsonyi örömet. A másik okosan a tényeket írja meg, mert tudja, hogy azokban a hetekben a nyugat-berliniek százezrei jártak a demokratikus Berlinben, és a közmondás is azt tartja, hogy könnyebb utolérni a hazugot, mint a sánta kutyát.

Éjfélkor a Nyugat-Berlin felé tartó magasvasúton két házaspár ült szemben egymással a vasúti kocsiban. Mindnyájan rokonlátogatásról tértek vissza. Élményeiket mesélték egymásnak, s az egyik férfi az asszony táskájá-

ból egy keleti „Christstoll”-t, karácsonyi gyümölcsös, mazsolás, mandulás, diós kalácsot szedett elő. A rokonoktól kapta — mondja —, s kinyitva a táskát mutatja:

— Mi meg mazsolát és mandulát vittünk ajándékba a „szegény” rokonoknak. Úgy szégyeltük magunkat, hogy nem adtuk oda nekik.

A másik házaspár nevetve vigasztalta őket:

— Sohase szégyeljék magukat, mert mi is valahogy így jártunk. Három font margarint vittünk a „szegény” rokonoknak, azok meg libapecsenyével fogadtak bennünket. Mi is visszahoztuk a margarint.

A Német Demokratikus Köztársaság kormánya, valamint a nyugat-berlini szenátus között kötött megállapodás mérlegét annak idején egy nyugat-német polgári lap, a „Frankfurter Rundschau” nagyon találóan szögezte le:

„Bonn-nak az utóbbi hónapokban néhány megszokásból és kényelemből megtartott meggyőződést kellett sírba vinnie. A berlini problémában is le kellett vonnia a következtetéseket a kormánynak, amikor hozzájárult a karácsonyi látogatásokhoz. De minden józan értelem ellenére jelentkezik már a hidegháborús csoport, és az össznémet jövőendő elárulásáról beszél. Mint ha nem lett volna alkalmuk az elmúlt 14 évben arra, hogy legalább egyetlenegyszer is bebizonyítsák, miszerint a Német Demokratikus Köztársaságot ignoráló politikájuk — valójában politikai bizonytalanságuk és gyávaságuk kifejezője — valami kicsike kis részeredményhez vezetett. Ehelyett — s ez a tény — ennek a kemény politikának volt az eredménye a fal Berlinben.”

A hidegháborús csoport, minden józan értelem ellenére, jelentkezett. Megakadályozták a megegyezés meghosszabbítását, s azóta újra folyik a harc. Csak egy-egy alkalomra biztosították a nyugat-berliniek látogatását, 1966-ban pedig együttesen engedélyezték a húsvéti és pünkösdi látogatásokat. A Német Demokratikus Köztársaság kormánya nyitva hagyta a kapukat, és bármikor hajlandó a tárgyalóasztalhoz ülni, a látogatások ügyében éppen úgy, mint a német kérdés egyéb problémáiban.

1966 júliusában a nyugat-berlini szenátus — a nyugati megszálló hatalmak hozzájárulásával — elhatározta, hogy aláírja a június 30-án lejárt, a sürgős esetekre — házasság, születés, betegség, halál — szóló engedélyek kiadását szabályozó és az eddigieket meghosszabbító megállapodást. Az

utolsó pillanatban — a nyugatnémet CDU elnökségének határozata alapján! — a bonni kormány megtiltotta az aláírást. Von Haase, a kormány szóvivője egy sajtóértekezleten kijelentette: „Elértük azt a pontot, ahol nemet kell mondanunk.”

Mi volt ez a kritikus pont? Az északrajna—vesztfáliai választások, amelyeken a szociáldemokratáknak nem akarták megadni azt az előnyt, hogy a nyugat-berlini megállapodással érveljenek. 1965-ben, egy hónappal a nyugatnémet szövetségi parlamenti választások előtt ugyanez volt a helyzet, a bonni kormány ugyanígy megakadályozta egy megállapodás aláírását, amelyet később, a választások után két hónappal, változatlan formában aláírtak. A bonniak Nyugat-Berlint továbbra is a frontváros provokatív, nyugtalanító és békebontó feszültségében akarják tartani. És ez a tragikum Nyugat-Berlinnek: játékszere a hidegháborús törekvéseknek, a párt-harcoknak, fertőző góc Európa szívében. Helyzetének rendezetlensége nemcsak sok emberi problémát, de Európa számára veszedelmeket is hordoz magában. Hogy mi a kiút? Willi Stoph, a Német Demokratikus Köztársaság miniszterelnöke adott erre választ, amikor kijelentette, hogy a nyugat-berlini szenátus rossz szolgálatokat tesz a polgároknak, amikor eltűri a provokációkat és a bonniak beavatkozását. „A nyugat-berlinieknek maguknak kell eldönteni, hogy melyik utat választják: a rokonlátogatást, a közeledést és megértést biztosító egyezmények útját, vagy a revansista és militarista provokációkét? Legfőbb ideje, hogy véget vessenek a Német Demokratikus Köztársaság ellen irányuló hidegháborús politikának, és megvalósítsák a béke érdekében a két német állam közötti közeledés, megértés, enyhülés és normális kapcsolatok politikáját.”

Ahol még nem győzték le a múltat

„Ha Hitler ma visszajönne, lenne Nyugat-Németországban esélye?” — ezt a kérdést intézte a dán Konzervatív Párt lapja, a „Berlingske Tidende” 1963 februárban dr. Bauerhez, a nyugat-németországi Hessen tartomány főügyéséhez.

Dr. Bauer főügyész óvatosan válaszolt: „Ha Hitler ma Nyugat-Németországban felbukkanna, a nép nem utasítaná el egyértelműen.” A „Quick” című nyugatnémet illusztrált folyóirat megállapította, hogy dr. Bauernek igaza van, „mert a Német Szövetségi Köztársaságban még túl sok csodálójá él Hitlernek”.

Túlzás ez, vagy van valami magja ennek a megállapításnak? Nem hiszem, hogy akadna gyakrabban leírt vagy elhangzott szó a nyugatnémet sajtóban, rádióban és televízióban, mint a „Bewältigung der Vergangenheit”, a „múlt legyűrése”; de úgy van vele az ember, mint amikor a tolvaj kiált rendőr után. A tények elég szomorú képet festenek és azt mutatják, hogy a múlt legyűrése — enyhén szólva — még nem sikerült.

1966-ban a Német Szövetségi Köztársaságban a köztársasági elnökön kívül 15 miniszter és államtitkár, 100 tábornok és tengernagy, 828 magas rangú igazságügyi tisztviselő, bíró és ügyész, a külügyminisztériumnak, követségeknek és konzulátusoknak 245 vezető tisztviselője, ezenkívül a rendőrségnek és az úgynevezett alkotmányvédő hivatalnak 297 magas rangú tisztviselője — súlyosan kompromittált náci, ha nem számon tartott háborús bűnösök. A gazdasági hatalom, melyet a „Christ und Welt” című polgári, a kormányt támogató hetilap „100 ember totális hatalmának” nevez, ugyanazoknak a kezében van, akik annak idején Hitlert pénzelték és hatalomra juttatták.

Adenauernak kancellársága idején mindvégig jobb keze és szürke emi-
nenciása Globke volt, a hitleri zsidótörvények szerzője és kommentátora.
A Német Szövetségi Köztársaság elnökét, Lübket is súlyosan terhelő do-
kumentumok vádolják háborús bűnösséggel. Az áttelepítésügy miniszte-
reivel sem volt szerencséje a bonni kormánynak, mert Oberlándert tömeg-
gyilkosságokban való részvétel, Krübert pedig vérbírói múltja miatt kellett
lemondatnia. Utódjuk, Lemmer, öntudatosan jelentette ki elődeinek botrá-
nyos távozására célozva, miszerint „demokratikus múltja biztosíték arra,
hogy nem ismétlődnek meg a kellemetlen esetek az áttelepítésügyi minisz-
tériumban”. A „Le Soir” című tekintélyes belga polgári lap megcáfolta nyi-
latkozását, amikor helyreigazította a bonni kormány sajtóhivatala által ki-
adott Lemmer-életrajz egyik kijelentését, amely szerint Lemmer „tudósi-
tója” volt a „Le Soir”-nak:

„A Német Szövetségi Köztársaság sajtóhivatalának Bonnban kiadott bul-
letinje — állapítja meg a lap — egy életrajzot közöl Ernst Lemmerről, az
új áttelepítésügyi miniszterről. A többi között megállapítja, hogy Lemmer
úr a második világháborúig berlini tudósítója volt a »Le Soir«-nak. A bul-
letin tévedett. Ernst Lemmer úr sohasem volt a »Le Soir« berlini tudósi-
tója. Ezzel szemben ahhoz a náci gengsztercsoportozhoz tartozott, amely 1940-
ben az újságot elrabolta és a megszállás ideje alatt kiadta.”

(Lemmer náci múltjához különben mi magyarok is szolgálhatunk ada-
lékkal: Goebbels utasítására Lemmer volt a Budapesten megjelenő „Pester
Lloyd” berlini tudósítója.) 1965-ben, a választások után menesztették őt is
az új Erhard-kormányból. Jelenleg a bonni kormány főmegbízottja Nyugat-
Berlinben.

Két évtizeddel a háború befejezése után is napról napra kísért a múlt,
és időnként az egész világot megdöbbenő botrányok robbannak ki. 1964
tavaszán Frankfurtban két per is folyt: az auschwitzi hóhéroknak és Eich-
mann közvetlen munkatársainak pere; Limburgban még nem ért véget a tö-
meggyilkos SS orvosok pere; még nem ült el a hulláma a börtönből kisza-
badított Zech-Nentwich SS háborús bűnös és tömeggyilkos szöktetési botrá-
nyának, ugyanakkor azonban a baden-württembergi közigazgatási bíróság
Franz von Papennek — valamikori birodalmi kancellárnak, aki Hitler ke-
zébe játszotta át a hatalmat, s aki a háborús bűnösök nürnbergi perében az

egyik fővádlott volt — 1957-ig visszamenőleg mint volt „porosz őrnagynak” havi 680 márka nyugdíjat ítél meg. Nyugdíjat kapnak különben cégéres fasiszták, kivégzett háborús bűnösök hozzátartozói és a börtönből kegyelemmel szabaduló háborús bűnösök. De nemcsak nyugdíjat. Fritz ter Meert, az IG Farben volt igazgatósági tagját, akit háborús bűnei miatt 7 évi börtönre ítélték, 80. születésnapjára felterjesztették a legmagasabb nyugatnémet kitüntetésre: a csillagokkal ékesített Szövetségi Érdemkeresztre. Heinrich Bütefischnek a Kohle-Oel-Chemie vállalat felügyelő bizottsága elnökének, több más vegyipari vállalat felügyelő bizottsága tagjának, az IG Farben igazgatójának, akit 6 évi börtönre ítélték, Lübke elnök személyesen nyújtotta át a Szövetségi Érdemrend nagykeresztjét. Néhány nappal később az elnöki hivatal szűkszávú hivatalos jelentése közölte, hogy Lübke elnök a kitüntetést visszavonta, mert „a kitüntetésre vonatkozó előterjesztés hiányosságai miatt az elnököt nem tájékoztatták megfelelően Bütefischnek a Harmadik Birodalom idején betöltött szerepéről”. A váratlan fordulat oka, hogy az abban az időben folyó auschwitz perben súlyosan terhelő tanúvallomás hangzott el Bütefisch szerepéről.

A 60-as évek elején a sorozatosan kipattant botrányok Schleswig-Holsteinra, a Dániával határos legészakibb nyugatnémet tartományra irányították a figyelmet. Schleswig-Holstein, amelynek miniszterelnöke akkor Kai-Uwe von Hassel volt, bujtatójává és menedékhelyévé vált a súlyosan terhelt, felelősségre vonástól féltő náciknak. A tartományi kormányzat segítette és támogatta a bujkáló barna hadat, sőt anyagi támogatást is nyújtott nekik.

Ernst Lautz, Hitler főügyésze, aki annak idején a Hitler elleni merénylet vádlottjaira halált kért, aki működése alatt mintegy 400 ízben követelt halálos ítéletet, a nürnbergi jogászerben 10 évi fegyházbüntetést kapott. Három év múlva az amerikaiaktól kegyelmet kapott, s Schleswig-Holsteinban telepedett le, ahol havonta 1692 márka nyugdíjat folyósítottak neki. A Hitler elleni merénylet életben maradt résztvevőinek tiltakozására eljárás indult ellene. Eredmény: nyugdíját 1342 márkára csökkentették.

Dr. Hertha Oberhauser a ravensbrücki női koncentrációs táborban — önként jelentkezve! — részt vett az embertelen orvosi kísérletekben, amelyek során a kiválasztott foglyok csontjait összetörték, hogy az össze-

forrást tanulmányozzák, vagy kísérletek céljaira súlyos betegségek baktériumaival fertőzték meg őket. A háború utáni nürnbergi orvosperben mint egyetlen nővédlott 20 évi fegyházát kapott — társait mind halálra ítélték és kivégezték —, de 1952-ben az amerikaiak jóvoltából kiszabadult. Schleswig-Holsteinba ment, ahol a plőni Johannita gyógyintézetben alkalmazták, sőt kártérítést is kapott.

Heinz Reinefarth SS-tábornok, a varsói felkelés leverője nemcsak menedéket és nyugdíjat talált Schleswig-Holsteinban, hanem „karriert” is csinált. 1952-ben Sylt szigetén Westerland fürdőhely polgármesterévé választották, 1958-ban pedig képviselő lett a tartományi parlamentben. A választás idején ellenfelei — úgy vélték, így szabadulnak meg legkönnyebben tőle — feljelentést tettek ellene „Lengyelországban elkövetett tömeggyilkosságok és a varsói felkelés leverése alkalmával polgári személyek kegyetlen legyilkolása miatt”, az ügyészség azonban anélkül, hogy egyetlen lengyelországi tanút meghallgatott volna, megszüntette az eljárást.

A pedagógusok jelentős része is régi kipróbált náci Schleswig-Holsteinban. Lothar Stielau tanügyi főtanácsos egy lübecki diákújságban faji gyűlölködéstől áthatott cikket közölt, amelyben a többi között gyalázkodó hangon írt Anna Frank naplójáról. Anna Frank apja feljelentette, és a közvélemény is felháborodott. Ennek hatására a kieli hatóságok eljárást indítottak ellene. Edo Osterloh kultuszminiszter felfüggesztette állásából, de továbbra is teljes fizetést utalt ki számára, amíg el nem tussolták a dolgot. A kieli pedagógiai főiskolán a „Pedagógia a Harmadik Birodalomban” című téma előadója Helmich professzor, volt náci ideológus. Wilhelm professzor, a pedagógiai tanszék vezetője, antiszemita, fajelméleti tanulmányokat írt. Bleyer professzor, a flensburgi pedagógiai főiskola tanára 1942-ben a lengyeleket gyalázó könyvével vált hírhedtté. A kieli egyetem teológiai tanszékét Redeker professzor vezeti, aki Goebbel's rádió-prédikátora volt.

És ha már a pedagógusoknál tartunk, hadd írjak még egy amatőr pedagógusról is: Karl Dönitz nagyadmirálisról, Hitler utódjáról, aki Schleswig-Holsteinban él, és 1963 elején Geesthachtban 300 gimnazista előtt „történelemórát” tartott, a régi szellemben, Hitlert dicsőítve, Anglia- és Skandinávia-ellenes kirohanásokkal. Egyes nyugati lapok felháborodással fogadták Dönitz admirális „történelemóráját”, s még néhány nyugatnémet lap is szégyenkezve tette fel a kérdést: „Vajon a következő lépés az lesz, hogy

kihozzuk a fegyházból a koncentrációs táborok gyilkosait s történelemórát tartatunk velük ifjúságunknak, hogy megtudják az »igazságot« Auschwitz-ról?»

1963. január 31-én este — váratlanul — a Bundeswehr különböző egységeinél riadót rendeltek el, s a katonák éjjeli gyakorlatra indultak. A gyakorlat nem tartott sokáig, mindössze egy-két óráig, pontosan csak addig, amíg a nyugatnémet televízióban Claus Hubalek „Sztalingrád” című televíziós játékát sugározták. Friedrich Foertsch tábornok, a Bundeswehr akkori főparancsnoka rendelte el a riadót, mert szerinte a televíziós játék realitásával rombolná a katonák szellemét.

Kötetrevaló példát sorolhatnék háborús bűnös nácik aktivitásáról, nyílt tevékenységéről, olyanokról, akik ismét vezető tisztségeket töltenek be a nyugatnémet államban. S ezeknek a köreiből szervezetten és tudatosan árad a régi szellem és fertőzés. A nyugatnémet iskolák legtöbbszörének könyvtárában megtalálható még Hitler „Mein Kampf”-ja; évente a nyugatnémet ifjúság számára 20 milliós példányszámban „háborús füzeteket” adnak ki, amelyekben a hitleri hadsereg „hőstetteiről” írnak, s az SS tagjaiból farnak hősokeket és példaképeket a nyugatnémet ifjúság elé. Nem szabad csodálkozni azon, ha a házak falára itt-ott horogkereszteket rajzolnak, vagy a zsidó temetők sírköveit kidöntik. Azon sem, ha egy gyilkost, aki fejszével agyonverte házvezetőnőjét, holttestét négy darabra vagdalta és zsákba varrva egy erdőben szétszórta, a koblenzi bíróság életfogytiglani fegyházra ítelt ugyan, de politikai jogaitól nem fosztotta meg, azzal az indoklással, hogy „a vádlott tiszt volt (a hitleri hadseregben) és megkapta a Német Kereszt aranyfokozatát”.

Érdekes per kezdődött 1963 decemberében a nyugat-németországi Calwban. A per vádlottja H. D. Raub 22 éves őrzető, a Bundeswehr kiképző altisztje volt, akit brutális és embertelen kiképzési módszerei miatt állítottak bíróság elé. A bíróság H. D. Raubot, a súlyosan terhelő bizonyítékok alapján 8 hónapi börtönbüntetésre ítélte.

A per után 8 további büntetőeljárás indult a nagoldi 6/9-es ejtőernyős század kiképző altisztjei ellen. A többi vádlottat is néhány hónapos börtönbüntetésre ítélték.

A tárgyalásokon vádlón ott kísértett azok árnyéka, akik belepusztultak

az embertelen kiképzési módszerekbe, amelyekről a kihallgatott tisztok cinikusan így nyilatkoztak: „Az ejtőernyősök különleges gyémántok és a gyémántot csiszolni kell.” Ennek a gyémántcsiszolásnak Nagoldban több halálos és rokkant áldozata volt, mint egy kisebbfajta ütközetnek. A század kiképző tisztjei és altisztjei a hitleri Wehrmacht kiképzési módszereit másolták le. A lehetetlen állapotokat a nagoldi polgári lakosság, az újoncok szülei leplezték le, s a tömegek nyomására kénytelenek voltak az igazságügyi hatóságok beavatkozni.

Őt nyomozót küldtek ki az ügy felderítésére, és az eredmény megdöbbenő volt. Az újoncok és szemtanúk vallomása szerint a régi náci szellem és módszer uralkodott a laktanyában. Napirenden volt az altisztek által kiagyalt ezernyi szadista ötlet, amely pokollá tette az újoncok életét, s nemcsak emberi méltóságukban alázta meg őket, hanem életüket is kockára tette, megrontotta egészségüket. A terhelő bizonyítékok súlyosan kompromittálták a Bundeswehrt. Megszaporodtak a hangok, amelyek párhuzamot vontak Göring ejtőernyős kiképzési módszerei és a nagoldi gyakorlat között. Hogy megelőzzék a nagyobb botrányt, Raub őrzetöt és társait bűnbakként feláldozták, és megtörtént az a hallatlan eset a Bundeswehr történetében, hogy Leo Hepp tábornok, a második hadtest parancsnoka, 1963. október 29-i napiparancsában feloszlatta a 6/9-es századot!

A vizsgálatot elindító Schlenker, nagoldi evangélikus lelkész feljelentő levelének egyik mondatában felteszi a kérdést: „Ki védi meg az ifjúságot?” Az ügyész vádbeszédében bevallotta, hogy ezek a napvilágra került megdöbbentő tények sok szülőben és az ifjúságban jogos félelmet keltenek. Raub őrzető, a vádlott, azzal mentegetőzött, hogy az újoncok többsége húzódozva és fenntartásokkal jön katonának, s ezt csak „egy kis nyomással” lehet ellensúlyozni. A nagoldi perrel kapcsolatban sok szó esett a nyugatnémet ifjúságnak a militarizmus katonásdíjától való húzódozásáról. Ennek sok jelét látja az ember a mai nyugatnémet életben.

Hat brémai gimnazista az utolsó iskolaévre Nyugat-Berlinbe költözött, lemondtak brémai polgárjogukról és nyugat-berlini illetőséget akartak szerezni. Mindezt azért, mert Nyugat-Berlinben — nem lévén része a Német Szövetségi Köztársaságnak — nincs kötelező katonai szolgálat. Mondanom sem kell, hogy tervük nem sikerült, vissza kellett térniük Brémába.

Detlef Frede pincér 21 éves kora ellenére már több ízben volt előzetes letartóztatásban; a katonai fogdák törzsvendége, sőt, a gossleri bíróság fogházbüntetéssel is sújtotta. Bűne minden esetben ugyanaz volt: bevonultatták katonának, de fegyvert nem vett a kezébe. Ellenkezett a meggyőződésével. Pszichológiai bizottság elé idézték:

— Képzeld el, hogy hajótörést szenvedett — beszéltek a lelkére —, és egy koszos kis deszkán, amely csak magát bírja el, úszik a tengeren. Egyszerre felbukkan még egy hajótörött s fel akar kapaszkodni a deszkájára, amely csak magát bírja el. Mit csinál? Önvédelemből, az élete megmenntésére nem tehet mást, meg kell ölnie azt a másikat.

— Nem ölöm meg — válaszolta Frede —, hanem megbeszélem vele, hogy felváltva úszunk. Az egyik ül a deszkán, a másik úszik, aztán váltunk.

— De gondoljon csak arra — kísérelt meg új példát a bizottság —, hogy egy ember gonosz szándékkal megtámadja az édesanyját . . .

— Uraim, teljesen árva vagyok — vágott közbe Frede.

A pszichológiai bizottság lemondott róla, visszakísérték alakulatához, ahol az engedelmesség megtagadása miatt őrizetbe vették. Az első 24 órás fogdát követte a többi, majd a bíróság ítélete, amíg el nem bocsátották a hadseregből.

Pusztán pacifizmus-e ez a szembefordulás a nyugatnémet ifjúság nagy részénél? Bonni egyetemi hallgatókkal beszélgettem erről a problémáról. Tiltakoztak a pacifizmus vádja ellen, megértik és helyeslik a nemzetvédelmet. De csak a védelmet!

— Értse meg — magyarázták nagyon érdekesen a problémát —, mi németek vagyunk és éppen ezért az egész kérdés a mai német ifjúságban lelkiismereti kérdéssé vált. Az elmúlt két világháborúban, különösen a másodikban, megutált bennünket az egész világ, s most folytassuk ott, ahol abbahagytuk? A módszerek a mai Bundeswehrben éppen olyanok, mint Hitler idején. Von Hassel hadügyminiszter nemrégiben arról panaszkodott, hogy „nem elég kemény” a kiképzés a nyugatnémet hadseregben. Hitler is ezt mondta annak idején, és akiket a náci kiképeztek, elvakult gyilkosokká váltak, akik legázolták Európát, míg végül maguk is belepusztultak. Ezt nem akarjuk, ez ellen tiltakozunk és nem akarunk olyanok lenni, mint azok voltak 20 évvel ezelőtt.

vezető szadizmusát, hogy „a szokásos gondolkodásmód” vezette tetteiben. De vajon 20 évvel ezelőtt nem a „szokásos gondolkodásmód” nevelte Európa leigázóit és Auschwitz, Buchenwald, Bergen-Belsen meg a többi haláltábor hóhérait?...

Bonnban 1964 júniusában izzóvá vált a belpolitikai feszültség a parlamenti hadügyi megbízott, Helmuth Guido Alexander Heye körül támadt viharban. Heye komolyan vette parlamenti megbízatását, amely az alkotmány értelmében felhatalmazta arra, hogy őrkdjön a nyugatnémet hadsereg „demokratizmusa”, a hadsereg belső vezetésének „demokratikus alapelvei” felett, védje a katonák alapvető emberi jogait, és küzdjön, ha kell, büntető és fegyelmi eljárások megindításával ezek megsértői ellen. A bonni parlamentnek adott kötelező évi jelentésében rendkívül éles és méltán feltűnést keltő hangon bírálta a nyugatnémet hadseregben divó gyakorlatot és szemléletet. Jelentését szóban akarta megindokolni a parlament előtt, azonban erre nem adtak módot. Heye erre a „Quick” című hetilapnak nyilatkozott, saját indokolása szerint azért, mert „ezekben a napokban a parlament elé terjesztettem évi jelentésemet, de nincs jogom arra, hogy ezt a jelentést a parlament előtt személyesen megindokoljam. Ezért választottam a lap fórumát, mert kötelességem, hogy a Bundeswehrben tapasztalható veszedelmes és fenyegető jelenségekre a figyelmet felhívjam.”

Nyilatkozatában, akár csak a jelentésében, a többi között megállapítja, hogy a nyugatnémet hadsereg „állam az államban”, a katonákat „a tegnap szellemében nevelik a holnap fegyverének használatára”, az emberekkel való kegyetlen bánásmóddal eljártsszák a katonák bizalmát, kifejlesztették a katonai kasztrendszert, amelynek tövében a „piszkos civil” húzódik meg, tetejében pedig égi magasságokban „a tábornok-isten trónol”. Kezdeti meggyőződése — jelentette ki —, hogy a Bundeswehr fejlődését demokratikus szellemben befolyásolhatja, vágyálom maradt csupán. Megdöbrentő és ijesztő — állapította meg —, hogy eddig még egyetlenegy felelős politikus sem verte félre a harangot, pedig mind ismerik ezeket az állapotokat.

Heye — félreértés se essék — a bonni kormány és vezérkar agresszív céljaival egyetért, nem a demokratizmus bajnoka és nem antimilitarista. Régi katonacsalád leszármazottja és Hitler volt viceadmirálisa. Ugyanakkor

azonban éles szemű, a realitásokat és a világban végbement változásokat számba vevő katona, aki azért száll síkra a „porosz drill” ellen, mert azt reméli, hogy modernebb, demokratikusabb módszerekkel eredményesebben növelhetné a Bundeswehr ütőerejét. A nyilatkozat nagy vihart váltott ki. Gerstenmaier parlamenti elnök írásbeli jelentést és megokolást kért Heyétől a nyilatkozattal kapcsolatban. Von Haase, a kormány szóvivője sajtóértekezleten fordult szembe Heye megállapításaival, von Hassel hadügyminiszter szerint Heye egy „reakciós hadsereg kísértetét” festette a falra és ezzel a világ előtt súlyos károkat okozott a nyugatnémet hadseregnek. A történet vége: Heyét menesztették, új hadügyi megbízottat neveztek ki.

A régi náci eszmék feltámasztói szervezetet is teremtettek maguknak. Az 1965-ös szövetségi parlamenti választásokon a régi pártok mellett egy új párt is indult a mandátumokért folyó vetélkedésben. Az új párt neve: Nationaldemokratische Partei Deutschlands, rövidítve NPD, Németország Nemzeti Demokrata Pártja. Zászlaja — mint a nácik régi horogkeresztes lobogója — piros, benne fehér körben a régi fekete horogkereszt helyén kék betűkkel az NPD. A kortesbeszédekben a szónokok „20 éves elnyomás után” régi csengésű náci hangokat ütöttek meg és kijelentették: „Elegünk van abból, hogy továbbra is a világ pellengérjén álljunk.”

Igaz: a parlamenti választásokon a szavazatoknak mindössze 2 százalékát kapták, s így — nem érve el a kötelező 5 százalékos alapszintet — nem jutottak mandátumhoz. 1966-ban azonban a bajorországi községi választásokon megkétszerezték, a schleswig-holsteinin megháromszorozták szavazataik számát, s azokban a helységekből, ahol felléptek, 10,5 százalékos átlagot kaptak. Még nagyobb eredményt értek el Bajorország egyes községeiben; Reichertshausenben például 92 százalékos szavazattal NPD polgármestert választottak. A „Spiegel” így kommentálta a választásokat: „Első eset a Német Szövetségi Köztársaság történetében, hogy a szélsőjobb oldali radikalizmus nem pusztá árnykép többé...” Paul Lücke nyugatnémet belügyminiszter „tapasztalatai szerint” az NPD köreiből szélsőjobb oldali és antiszemita tendenciák láthatók, és a választási gyűléseken egyértelmű náci propaganda hangzott el. A külföldi lapok is aggodalommal írtak az NPD színre lépéséről. A moszkvai „Pravda” „riasztó jelenségnek”,

a svéd „Dagens Nyheter” „iszonyú gondolattársítások forrásának”, az angol „Times” „nyugtalanító tényezőnek” nevezte, a párizsi „Le Monde” pedig feltette a kérdést: „vajon az új barna pestis első daganatai mutatkoznak?” Néhány nyugatnémet lap arra utalt, hogy Hitler is nagyon alacsony százalékot kapott 1928-ban a birodalmi választásokon. A hamburgi „Die Zeit” című hetilap Schleswig-Holsteinra, de különösen Bajorországra célozva megállapította, hogy „a talaj, amelyen Hitler első eredményeit elérte, úgy látszik, termékeny még...”

Indokolt az aggodalom. A barna inges veteránok egymás után lépnek be az új pártba, amely „Németország megújulását” tűzte zászlajára. Az NPD országos vezetőségének statisztikája is sokatmondó: a 18 vezetőségi tag közül 12 vezető tisztségeket töltött be a náci pártban. Nehogy valami hiba essék, a pártvezetőség utasítást adott, hogy a szavazásnál a párttagok a bal kezüket emeljék fel; ez a rendelkezés szerintük biztosíték arra, hogy nem téveszthetik el a dolgot az előrelendített jobb kézzel, mert talán ki is csúszna a szájukon a „heil Hitler”.

Ezek után nincs semmi meglepő abban, hogy a párt követeli az „egyoldalú” perek beszüntetését, az „igaz történelmet”, és hogy vessenek véget „a németek bűnösségéről és felelősségéről terjesztett hazugságoknak”, mert „amíg az apákat nyilvánosan és büntetlenül betörőknek lehet bélyegezni, addig a fiaik nem válhatnak jó katonákká!” Gyűléseiken még világosabban és egyértelműbben szólnak. A háborús bűnöket vizsgáló német intézményeket a nemzet szégyenfoltjának tekintik, mondván: „A magunk beszennyezését meg kell szüntetni”. Az antiszemitizmus is mind többet szerepel ezekben a beszédekben. Az NPD végeredményben felkavarta a barna üledéket, és ha ma még nem fenyeget is nagy veszéllyel, mindenképpen fel kell figyelni rá.

Az NPD elnöksége „kötelességének tartotta”, hogy elzarándokoljon a landsbergi fegyház temetőjébe és koszorút helyezzen el a kivégzett vagy a fegyházban elhalt és eltemetett náci háborús bűnösök sírjára. Ezzel is a régi szellem mellett tett hitet.

1966-ban 32 év után először kísérték utolsó útjára egy halottat a neheim-hüsteni zsidó temetőben. Amikor Friedrich Eberle koporsóját leeresztették a sírba és utolsó tiszteletadásul meghajtották a helybeli sportegyesület

zászlaját a sír felett, izgatott suttogás támadt a gyászolók és bámészkodók soraiban. Oka: a zászló nyelén egy horogkereszt díszlett; valami régi emlék, egy 1934-es náci sportünnepélyről. Ez a horogkereszt szimbolikus pont volt a család kálváriajárásának végén.

Friedrich Eberle nem volt zsidó, csak a felesége. Hitlerék alatt az asszonyt először a lichtenburgi, aztán a ravensbrücki, onnan a theresienstadti koncentrációs táborba vitték. A férj hűséggel kitartott, s mindent megmozgatott, hogy kiszabadítsa feleségét. Az eredmény: mint fajgyalázót a wuppertali náci különbíróság 3 évi börtönre ítélte. A férj is, az asszony is átvészelte a nehéz időköt. A felszabadulás után a férj a protestáns hitről áttért a zsidóra, és feleségével kivándorolt Brazíliába. 1959-ben a honvágy visszahozta őket Nyugat-Németországba, ahol régi pátriájukban telepedtek le, de keserves volt a sorsuk. A városka lakóinak nagy részében megmaradt antiszemitizmus pokollá tette az életüket. A szomszédok megtiltották csemetéiknek, hogy a „zsidógyerekekkel” barátkozzanak. Az iskolapadjaikba horogkeresztet véstek, és amikor a kis Ruth Eberle kijelentette, hogy nem ül horogkeresztes padba, egyszer s mindenkorra „felmentették” az iskolába járás alól. Eberléék üzletének — vegytisztítók voltak — a kizakatait éjjelenként beszennyezték, horogkereszteket mázoltak rájuk, az üzlet ajtaját pedig bedrótozták. Az Eberle gyerekeknek gyakran mondták: „Elfelejtettek benneteket annak idején elgázósítani.”

Eberlét sírba vitték az izgalmak, s az asszony is erejének végére ért. Kivándorol, ahogy mondta: minél messzebbre.

Történetüket tulajdonképpen nem is a történet kedvéért írtam meg, mert — sajnos — hasonló történeteket még bőven lehet találni Nyugat-Németországban. A történetet a visszhangja miatt írtam meg, mert — és ez is az objektív igazsághoz tartozik — nemcsak volt nácik, volt SS-ek, javíthatatlan fasiszták élnek Nyugat-Németországban, hanem becsületes, jó szándékú emberek is, akik elítélik a náci garázdálkodást, szembenéznek a múlttal s le is akarnak számolni vele. Sokan vannak, értelmiségiek, írók, színészek, orvosok, ügyvédek, egyetemi hallgatók, munkások, Ruhr-vidéki bányászok, hamburgi tengerészek és kikötőmunkások, kereskedők és iparosok, nagyon sokan, többen, mint a garázdák. Hallatják is a szavukat, de nem lehet foganatja és eredménye ott, ahol a kormány és parlament hivatalos politikája a sokszor hangoztatott „demokrácia” és „szabadság” meg-

csúfolásával ki akarja erőszakolni a „szükségállapot rendkívüli törvényeit”, legalizálta a telefonbeszélgetések lehallgatását, támogatja a revansista szervezeteket, nagy nyugdíjakat és kitüntetések osztogat volt háborús bűnös náciknak, s ahelyett hogy felszámolná, eltakarja a náci förtelmeket.

A jó szándékú és becsületes nyugatnémetek véleményének és felfogásának szemléltetésére mondtam el Eberléék történetét, mert az ügynek nagy visszhangja támadt. A „Spiegel” című hamburgi politikai hetilap a temetés után teljes részletességgel megírta Eberléék történetét. A hetilap szerkesztőségét a felháborodott levelek tömege árasztotta el; 1966. július 25-i számában néhány levelet leköszölt. Hadd idézzek belőlük egy-két részletet:

H. V. Feldmann, Dörningheimből: „Ha ez megint a kezdetet jelentené, akkor valóban csak szégyelhetjük magunkat, hogy németek vagyunk.”

Martin W. G. Dewald, Kronauból: „Államunk alaptörvénye szerint senki sem szenvedhet hátrányt a hite miatt. Egy kormány, amely nem tud érvényt szerezni ennek a törvénynek, s nem tudja a megrögzött gonosztevőkkel egy szintre helyezni a javíthatatlan fajgyűlölőket és türelmetlen vallásos fanatikusokat, az én szememben elveszített minden jogot arra, hogy egy népet vezessen.”

Christian Gauger, Marburgból: „Az igazságszolgáltatás, a pedagógusok, az egyházi és világi vezetők általános antiszemita magatartása a Szövetségi Köztársaságban kibontakozó fejlődés veszedelmes irányát mutatja.”

Dagmar Gauer és még hatvanhárom, a levelet aláíró társa: „Szégyeljük magunkat azoknak a németeknek a magatartása miatt, akik a múltban történt sok borzalom után nem tesznek meg mindent, hogy ilyen szenvedések ne ismétlődjenek meg, hanem éppen ellenkezőleg, határtalan vakságukban és felfuvalkodottságukban növelik a szenvedést.”

Hans Biedermann Münsterből, Friedrich Michel Koblenzből, Peter Sonntag Kölnből, Tamo Tom Dieck Wilhelmshafenből, Y. Michal Bodmann Mannheimből, dr. Wolfgang Hallwachs Kasselből, mind ugyanígy, felháborodottan, elítélően írnak. Négy düsseldorfi joghallgató: Hans-Jür Matulke, Hans-Peter Schauwecker, Gerhard de Ridde, Hans-Manfred Boden követelik a „nem okulók” felelősségre vonását. Josef Wegner pedig Zürichből írt, ahol a szabadságát töltötte, és felteszi a kérdést: „Megint egy »egyedülálló» eset? — amilyen nálunk legalább százezer van... Miért állt a

közönség szimpátiája Sheffieldben a német—svájci labdarúgó-mérkőzésen a svájciak mellett? Mert a tribünökön azt a tízezer kötekedőt a gazdasági csoda országából megvetette.” — utalt az Angliába utazott nyugatnémet szurkolókra. Hans Söhnker, az ismert filmszínész és rendező pedig levelében szégyenkezve írta: „Most már értem, miért veszik elő barátaim szégyenkezve nyugatnémet útleveleiket a határokon.”

Befejezésül hadd idézzek a nyugatnémet evangélikus egyház szinódusának 1963 márciusi nyilatkozatából, amelyet a náci bűnökkel és a felelősségben való részességgel kapcsolatban adott ki:

„Ha egy többszörös gyermekgyilkost tizenhét évvel tettének elkövetése után elfognak és a bíróság elítéli, ezt a nép természetesnek tartja és egyetért vele, de a náci bűnperekkel szemben értetlenül áll. Népünk egy részében ellenállás tapasztalható. A kérdés az, hogy tudomásul vesszük-e a nemzeti szocialista idők tervszerű, megparancsolt és leírhatatlan szörnyűségekkel végrehajtott tömegbűntetteit és szembenézünk ezzel a múltunkkal, ahelyett, hogy minden reá való emlékeztést elfojtunk és a felelősségben való részességünket tagadjuk? Az elkövetett jogtalanság és igazságtalanság nem szűnik meg azzal, hogy agyonhallgatjuk. Csak az ostoba beszélhet a saját fészkünk beszennyezéséről, amikor a valóságban egy súlyosan beszennyezett fészek megtisztításáról van szó.”

Fény és árnyék a gazdasági csoda országában

És aztán jött a Rajna-híd,
a kikötői sáncok,
Rajna-apón a néma hold
lejtett lágy fényű táncot.

*Heine: Németország. Téli rege. V. fejezet.
(Kardos László fordítása.)*

Sokfelé láttam a Rajnát. Láttam Svájcban Churnál és Landquartnál, ahol nem volt még „apó”, csak növekvő „kamasz”; szétterülve, lomhán és sekélyen folyt kavicsos ágyában. Néztem Schaffhausennél húszméteres sziklákról hullva a mélybe, s Bázelnél, ahol az emberkéz Svájc, Franciaország és Németország közös munkájával tengerré szélesítette. Jártam fenn északbabra a festői és csodálatosan szép Rajna-völgyben, amerre az erdőkkel borított hegyek, az Eifel és a Wester-Wald, a Hunsrück és a Taunus, a Sieben-Gebirge vulkáni bazalt kúpjai, köztük a Grosser Ölberg, a Petersberg, a Drachenfels szorítják szűkebbre a folyam ágyát.

A Rajnai-palahegységben, a haját fésülő, csábító szépségű Loreley sziklája környékén veszekedő pogány istenekről, Wotanról, Frickáról, Freiárról és Erdárról, a Rajna leányairól, törpékről, óriásokról, varázslókról, vízbe rejtett kincsekről ógermán legendák születtek: ma is ép és ritka szépségű várak és kastélyok vigyázzák a sziklák között sebesen sodródó Rajnát; a völgyekben, a hegyek enyhe hajlatain gyümölcsösök, különösen szőlők hosszú sorai húzódnak meg. Itt a hegyekben, a természeti szépségekben gazdag és páratlanul szép, történelmi emlékekkel teleszórt vidéken van a híres rajnai bor hazája.

Öreg városok húzódnak meg a folyó partja mentén: Mannheim, a jelentős ipari központ, a pfalzi fejedelmek néhai székhelye; Mainz, Gutenbergnek, a nyomdásznak középkori városa; az öreg Koblenz, a rajnai és moseli borkereskedelem központja; Köln, a régi római emlékeknek, Gerhardus, Arnoldus és Johannes építőmesterek világhírű dómjának, de ugyanakkor a Ford-, a Felten-Guilleaume, a Stollwerck-művek, a 4711-es kölnivíz városa és a nyugatnémet biztosítótársaságok „fővárosa”; Düsseldorf, Heinrich Heine szülővárosa, Északrajna-Vesztfália és a Ruhr-vidék székhelye, a nyugatnémet monopolkapitalizmus fontos központja (annak idején Hitler a Düsseldorfer Industrieclubban kötötte meg a szövetséget a német nagytőkével); Duisburg, a Ruhr-vidék legnagyobb ipari városa és központja kohókkal, acélművekkel, bányákkal, gépgyárakkal és Európa legnagyobb, évente közel 30 millió tonnányi teherforgalmat lebonyolító folyami kikötőjével.

Itt, a Rajna partján, és innen délre, a Koblenz, Trier, Kaiserslautern között elterülő „stratégiai háromszögben” fekszik ennek a szép vidéknek újabb kori nevezetessége: a NATO egyik fontos stratégiai bázisa.

A „Bundesdorf” is a Rajna partján fekszik, ott, ahol a víz elhagyja a hegyeket, s kiszabadulva szorításukból, a sík vidéken széles mederbe terpeszkedve folyik a tenger felé. Bonnt nevezik így, egyszerűen, kicsit csúfondárosan „szövetségi falunak”, amióta a Német Szövetségi Köztársaság fővárosa lett. A kis, álmos egyetemi város, Ludwig van Beethoven szülővárosa felébredt álmából, terjeszkedni kezdett és új ruhát öltött. Magába olvasztott néhány környező falut, utcáin szüntelen építkezés folyik; parlamentet, minisztériumokat, irodaházakat építenek vagy a régiekből átalakítanak, s a számtalan kormányzati tisztviselőnek, a város hirtelen és mesterségesen felduzzasztott lakosságának lakásokat teremtenek. A minisztériumok szétszóródtak Bonnban, némelyikük kiszorult a városból s a környékbeli falvakban, városcákban talált otthont. Dolgom volt a földművelésügyi és a munkaügyi minisztériumban, el kellett mennem a Bonn melletti Duisdorfba, ahol egy régi kaszárnyában helyezték el mindkettőt, s rajtuk kívül még a gazdasági és a hadügyminisztériumot is ebbe a faluba telepítették. Amikor meg a lakásügyi minisztériumban volt dolgom, homlokegyenest ellenkező irányba, Bad Godesbergbe kellett mennem. A diplomáciai képviselők egy része is Bad Godesbergben székel, de több állam

képviselte Kölnben talált otthonra, mert Bonnban és a környékén már nem jutott nekik hely.

Bonnban is, mint bármelyik nyugatnémet városban, az ember a „gazdasági csoda” megnyilvánulásaival találkozik. A prosperitás, a konjunktúra elvitathatatlan, és az élet látható képe is ezt tükrözi. A gépkocsikkal zsúfolt, szédületes forgalmú utcák, a jól öltözött emberek, a tömött áruházak, az árubőség és a vele járó nagy reklám a sajtóban, televízióban és a furfangosan megszerkesztett utcai neonokon, a háztartási gépek sok változata az egyszerűtől a programozottig, mint sok más minden, ezt mutatják. Rendkívül megnövekedett a különben is hagyományos német lakáskultúra. Az emberek tekintélyes része jól él. Pénzüket bankba rakják, mert a bankbetét nagysága egyúttal a társadalmi rang mércéje is; váltogatják gépkocsijukat, antik holmikkal — valódival és talmival — zsúfolják tele lakásaikat, asztalukra a szalonnát Dániából, a sajtót Hollandiából, a pástétomot Franciaországból, a gyümölcsöt Magyarországról és Olaszországból (télen Afrikából), a libát Lengyelországból, a kaviárt a Szovjetunióból hozatják és dicsekednek a választékkal; nyaralni vagy telelni Spanyolországba, Olaszországba és Svájcba járnak, mert ez is, az is a társadalmi „ranghoz” tartozik. A prosperitás társadalmában új fogalom támadt: a „presztizs-fogyasztás” fogalma, a „lépést tartás” szomszéddal, üzletféllel, baráttal s az egész világgal, mert ez ad hitelt, becsületet és tekintélyt ebben az új, a modernség máza alatt mérhetetlenül sznob nyárspolgári társadalomban. Ernest Zahn nyugatnémet szociológus fogalmazta meg a „presztizs-fogyasztás” lényegét: „A fogyasztás és a mindig több fogyasztás a kortárs társadalmi árfolyamának értékmérője.”

A „presztizs-fogyasztás” velejárója és édestestvére a nagymérvű, úton-útfélen tapasztalható önelégültség és dicsekvés az elért eredményekkel. Ráadásul a „republikánus—demokrata” nyárspolgárt — némi nosztalgiával a császári szép idők után — megejtette a cím- és a rangkórság: büszkén viseli a kitüntetések, a tiszteletbeli professzori és doktori címeket, és boldog, ha külföldi államfőket láthat vendégül. Amikor 1962-ben — a még zavartalan barátság idején — Charles de Gaulle elnök németországi útja alkalmával egyik beszédében kijelentette, hogy a németek „nagy, valóban nagy nép”, nagyobb ünneplésben részesítették a nyugatnémet polgárok, mint — a „Spiegel” szerint — bármelyik honfitársukat Hitler óta.

Általános ez a külsőségekben kitárulkozó jólét? Elérheti valamennyi nyugatnémet polgár? Problémamentes a „gazdasági csoda”?

A jólét maximumát az a két-háromezer egyszerű vagy többszörös miliomos élvezi, aki az egész nyugatnémet gazdasági életet és magát a kormányt is a markában tartja. (A nyugatnémet monopóliumok koncentrációs folyamata és hatalma egyre nő. Jellemző például, hogy nyolc konszern ellenőrzi a nyersvastermelés négyötödét, az acéltermelés háromnegyedét és a szénbányászat egyharmadát. A gépkocsigyártás több mint 70 százaléka három konszern kezében van. Hasonló a helyzet a vegyiparban, az élelmiszeriparban, az egész nyugatnémet gazdasági életben.)

A vékony gazdag felső rétegnek bőségesen jut ebből a jólétből. A középosztály is élvezi a konjunktúra előnyeit, de már módjával, bizonyos korlátok között. Otthon már egyről s másról le kell mondania, hogy kifelé lépést tarthasson másokkal. Igaz, a részletvásárlás korlátlan lehetőségei „átsegítik” a nehézségeken, ha vállalja az eladósodás veszedelmét. Ennek a középosztálynak a jólétből való részesedése nem egyértelmű és nem egy-szintű. 1963-ban az összes munkavállalók havi átlagkeresete 539 márka volt, a fele 800 márka körüli jövedelemmel rendelkezett, s egyötöde elérte a havi 1000 márka bruttó jövedelmet. 1964 őszén a hivatalos nyugatnémet statisztikák szerint a középosztályhoz tartozó (a statisztikák az összes munkavállalókat, fizikai munkásokat és értelmiségieket, iparosokat és kereskedőket ide sorolják) nyugatnémet családok 40 százalékanak nem volt bankbetétje, ami meg a fennmaradt 60 százalékot, a bankbetéttel rendelkező családokat illeti, azok bankbetétjének 70 százaléka nem haladta meg a 300 márkát. A lakosságnak ezt a szerényebb körülmények között élő és a jelentős többséget kitevő részét nevezi a „Spiegel” birtoktalan rétegnek, amelynek egyedüli vagyona az egészsége, munkaereje és talán még egy szerény kis bankbetét is a család üdülésére, amely azonban nyomban semmivé válik egy betegség vagy váratlan kiadás esetén. A nyugatnémet kormány megbízásából végzett felmérés és vizsgálat különben egyértelműen arra a következtetésre jutott, hogy a középjövedelmekből semmi sem takarítható meg.

Van a nyugatnémet társadalomban egy olyan réteg is, amelynek csak a gazdasági konjunktúra morzsái jutnak. Ha valaki kételkednék benne, tekintse meg — bár nem idegenforgalmi attrakció — a bonni „szürke

tábor””, vagy megkeresheti a „Depot”-t, a „belga tábor””, Essenben a kor-
mos falú szükséglakásokat, mint ahogy a többi nyugatnémet nagyváros
peremén is a hajléktalanok menedékét, a barakktelepeket, amelyeket ke-
serű gúnnyal neveznek Nagy Frigyes porosz király híres potsdami kastélya
után „Sanssouci”-nak, „gondtalannak”. Túl az ultramodern pontházak és
csupa üveg bérpaloták sorain, ilyen is akad a „gazdasági csoda” országá-
ban. A hivatalos statisztikák is elismerik, hogy nő a hajléktalanok száma.
Északrajna-Vesztfáliában, a Ruhr-vidéken, a Német Szövetségi Köztársá-
ság iparban leggazdagabb vidékén 1964-ben 13 százalékkal nőtt a hajlék-
talanok száma. A hivatalos statisztikák szerint is a nyugatnémet lakosság
2 százaléka él barakkokban. (1932-ben, a nagy munkanélküliség idején, a
lakosság 1 százaléka volt hajléktalan.)

Sivárak, vigasztalanok, zsúfoltak ezek a barakktáborok. A bonni „szürke
tábor” egyik településén például 43 család él — 175 gyermekkel. A ba-
rakkokban két- és háromemeletes ágyakban, egy szobába zsúfoltan élnek
a családok. Néha felfedezi őket a sajtó vagy a rádió, akkor megindul egy
mentési akció: megújítják, kimeszelik, üveggyapottal szigetelik a barakko-
kat. (A munkások azonban csak azzal a feltétellel vállalják a munkát, ha
előzőleg féregtelenítik a megújítandó barakkokat.) Néhány családot át is
telepítenek városi pincelakásokba, s aztán marad minden a régiiben, sőt,
az elköltözöttek helyébe új lakó is akad.

Hajléktalanok, barakklakók a prosperitásban, konjunktúrában, a hihe-
tetlenül nagy lakásépítkezések országában? Miképpen lehetséges ez?

Hans Jürgen Bleyerrel Düsseldorfban ismerkedtem meg. Műszerész az
egyik ottani gyárban, nős, és egy kétéves kislánya van. Felesége nem dol-
gozik, a család csak az ő keresetéből él. Most költöztek egy kétszobás új
lakásba. Meghívtak, nézzem meg. A várostól mintegy félóránnyira épült
az új, elővárosi lakótelep, amelynek egyik bérházában laknak Bleyerék.
Modern, nagyon szép lakás. Még nem bútorozták be teljesen, sőt, a bútor
egy részét az asszony szülei adták, s kicsit furcsán fest az alacsony, kis
méretű szobában a nagy, régi divatú ebédlőasztal. E körül ültünk, s érdek-
lődésemre Bleyer papírra vetette családi költségvetését: 750 márka a havi
fizetése, ebből levonnak 150 márkát adóra és társadalombiztosításra. A köz-
lekedés a gyárba és vissza 30 márkájába kerül. A kétszobás, fürdőszobás,

konyhás lakás bére havi 220 márka, de ehhez járul még 60 márka az úgynevezett „mellékkiadásokra”, szemétpénzre, lépcsőház-takarításra, közös televízióantenna használatára, amelyet fizetnie kell, bár még nincs televíziója. Fűtésre havi átlagban körülbelül 10 márkát költ. Tehát a gyerekekre, élelmezésre, gázra és villanyra, ruházkodásra, szórakozásra és a többi szükségesre 280 márkája marad havonta. Azaz csak maradna . . .

— Ezt a lakást — magyarázta Bleyer —, amint látja, egy újonnan épített lakóházban béreltem, már akkor, amikor még csak az alapjait rakták le. A házat építtető tulajdonosnak azonnal le kellett fizetnem 2500 márkát előleg címén. Ezt az összeget 20 márkás részletekben visszakapom, illetve, amíg le nem telik, 20 márkával kevesebb lakbért fizetek. Az úgynöknek, aki egy rövid félóra alatt elintézte a lakásbérleti szerződést, 900 márka ügynöki díjat fizettem. Megtakarított pénzem nem volt; a 3400 márkát kölcsön vettem s két évig törleszttem. A kölcsön törlesztését már akkor megkezdtem, amikor a ház még csak épülőben volt. Háromnegyed évig vártunk a lakás felépülésére, most már beköltöztünk, és néhány hónap múlva letelik a kölcsöntörlesztés is. Akkor meg a lakás berendezésére és felszerelésére kell gyűjtenünk, de amint látja, a családi költségvetésből nem nagyon futja, mert a fizetésemnek több mint a fele adóra, társadalombiztosításra és a lakásra megy el. Talán akkor lesz könnyebb, ha egy kicsit megnő a gyerek, és a feleségem is elmehet dolgozni . . .

A magas lakbérek sok embert megnyomorítanak a Német Szövetségi Köztársaságban. Különösen, ha valaki „fehér kerületben” lakik. A bonni kormány néhány évvel ezelőtt két kategóriába osztotta a nyugatnémet városokat és közigazgatási kerületeket: fehér és fekete kerületekre. Feketéknak azokat a kerületeket nevezték, amelyekben 3 százaléknál magasabb volt a lakásszükséglet, fehéreknek viszont azokat, amelyekben annál alacsonyabb volt, vagyis gyakorlatilag megszűnt a lakásínség. A fekete kerületekben a háztulajdonosok nem emelhették a lakbért és nem mondhattak fel lakóiknak. A fehér kerületekben viszont szabad lakásgazdálkodás volt, itt a háztulajdonos tetszés szerint emelhetette a lakbért s felmondhatott lakójának. A bonni kormány hivatalos megfogalmazásában ez a gyakorlat „a lakásvagyon bevezetése a piacgazdálkodásba”. Érthető, hogy a fekete kerületek háztulajdonosai szakadatlanul sürgették városuk fehérré nyilvánítását, és sok furcsa dolog történt e körül. A városokat és kerületeket egy-

más után fehér kerületté nyilvánították s „bevezették a piacgazdálkodásba”. Hogy ez következményeiben mit jelentett, azt sok érdekes példa szemlélteni.

A változás azokat a régi építésű és régi bérű lakásokat érintette elsősorban, amelyek eddig védelem alatt álltak, ezért olcsók voltak. A változás után hihetetlen mértékben felszöktek a lakbérek. Ingolstadtban például átlagosan 200 százalékkal emelkedtek, s egy addig 50 márkás lakás bére egyik napról a másikra 150 márka lett. A goslari, fehérré vált kerületben átlagosan 140 százalékkal emelték a lakbéreket, de akadt köztük 300 százalékos emelés is. Így volt ez mindenütt, a fehérré vált városokat és kerületeket előntötte a lakbéremelés hulláma. Akik nem tudták megfizetni a magas lakbéreket, azok szükséglakásokba, barakkokba menekültek. Jellemző, hogy például 30 bajor község, mielőtt esedékessé vált volna egyes kerületek és városok fehér kerületté nyilvánítása, felkészült már a „hajléktalanságra”, mert barakkokat építtetett, pincéket bérelt, hogy el tudja helyezni a hajléktalanná váltakat. Nemcsak az egyes háztulajdonosok emelték gátlástalanul a lakbéreket, hanem az egyes konszernek is az úgynevezett „üzemi lakások” bérét. A Mannesmann konszern például minden munkáskolónián és az érdekeltségéhez tartozó essen bányavidéken felemelte a munkáslakások béreit, átlagosan 50—300 százalékkal.

A lakbéremeléssel egy időben megindult a felmondások özöne. Kiket érintett? Természetesen a kispénzű embereket, azok között is a legnagyobb mértékben az öreg nyugdíjasokat (a Német Szövetségi Köztársaságban közel 10 millió nyugdíjas él), aztán a sokgyermekes családokat. Ezek új lakást nem kaptak, egyrészt mert nem tudták megfizetni, másrészt mert nyugdíjasnak vagy sokgyermekes családnak ki sem adják a lakást a háztulajdonosok. Így aztán — nem lévén más megoldás — ezek a családok kiszorulnak a város peremére a szükséglakásokba, barakktáborokba. 1965-ben ezért írta a nagypolgárság lapja, a „Die Welt”, hogy a barakktáborok „a sokgyermekes családok gettói...”

Kölnről általában két dolog jut eszébe az embernek: az első a kölni dóm, a világ egyik legszebb gótikus alkotása, amelynek lehetetfinom köcsipkével díszített, magasba ágaskodó két tornya a város és a Rajna fölé emel-

kedik, s szimbólumává vált ennek az öreg városnak. 1248-ban kezdték meg az építését Gerhardus, Arnoldus és Johannes építőmesterek (az amiens-i székesegyház mintájára), és évszázadokig tartott — építését többször abba-hagyták és újra kezdték —, amíg végül 1880-ra elkészült mai pompájában. Karcsú, magasra torni ívei alatt törpének érzi magát az ember: csodálatosan szépek középkori fafaragásai, szárnyas oltárai és múzeumában az öreg kódexek és a pompás ötvösmunkák.

A város másik — az embernek első pillanatra eszébe jutó — nevezetessége a XVI. századbeli, Kölnbe vetődött olasz mester, Giovanni Maria Farina találmánya, a szagos alkohol — a kölnivíz —, amely azóta már „Farina” vagy „4711” néven meghódította az egész világot.

Rajtuk kívül van azonban Kölnnek más nevezetessége is. A város története visszanyúlik a germán törzsek históriájáig. A rómaiak idejében már fontos Rajna menti gócpont volt, a középkorban pedig a legjelentősebb német kereskedő várossá, illetve a legnagyobb német várossá fejlődött. Egyetemén tanított Albertus Magnus, Duns Scotus és Aquinói Tamás.

1848—1849-ben Marx és Engels itt adták ki a „Neue Rheinische Zeitung”-ot. 1852-ben hamisított bizonyítóanyaggal és hamis tanúkkal itt rendezték meg a munkásmozgalom történetében hírhedtté vált „kölni kommunista pert”, amelyet Marx leleplezett, pellengérre állítva a porosz kormányt és rendőrségét.

Az elmúlt évszázad végén, de különösen ebben az évszázadban Köln a német nagytőke fellegvárává alakult át. A városban és környékén (a Ruhr-vidéken), Németország legnagyobb iparvidékén a monopóliumok nagy hatalomra tettek szert, s Köln lett sok fontos központi szervezetüknek székhelye.

Köln legszebb sugárútján modern paloták, irodaházak és ragyogó üzletek sorakoznak. A Habsburgerring 2—12. szám alatt például egy modern, csupa üveg irodaház áll, amelyben a Bundesverband der Deutschen Industrie, a Német Ipar Szövetsége, a nagyvállalkozók, nagytőkések érdekképviselői szerve dolgozik. Érdekes beszélgetésben volt itt részem dr. Hugo Ritterrel, a szövetség sajtóosztályának vezetőjével és Friedrich W. Kleinleinnel, a sajtóosztály előadójával.

Arra a kérdésemre, hogy a gyáriparosok szövetsége tárgyaló partnere-e a kormánynak és befolyásolja-e a kormány gazdasági s politikai munkáját,

érdekes választ kaptam, amelyben Ritter dr. akaratlanul is előírta a monopóliumok kormányt befolyásoló és irányító hatalmát.

— A szövetség — mondta — a gazdaságpolitikai gondolatokat adja a kormánynak. Törvényjavaslatokat kezdeményez, sőt, ha szükséges, ki is dolgozza azokat. Felvilágosítja a kormányt a különböző kérdésekben, megmondja a gyáriparosok véleményét, egy szóval az érdeküket képviseli. A szövetség véleményt nyilvánít a törvényjavaslatokról, módosítást követel, s közreműködik abban is, hogy megváltoztassák őket, ha előnytelenek valamelyik iparágnak. Nem is lehet ez másképpen, hiszen ipari állam vagyunk.

A nyugatnémet ipar háború utáni fejlődéséről szólva elmondták, hogy első céljuk az acélipar fejlesztése volt. A háború után a szövetséges hatalmak leszerelték a német gyárakat, az acéliparban csak évi 5 millió tonnás acéltermelést engedélyeztek. (1938-ban 18 millió tonna volt Németország acéltermelése.) A német acélmágnások harcot indítottak a kontingens felemeléséért, és sikerült is elérniük, hogy a nyugati hatalmak hatálytalánították a korlátozást. Amerikai tőke segítségével sikerült egészen új, automatizált acélipart teremteni a régi helyén, amelynek 1966-ban már 37 millió tonna az évi termelése.

Jellemző volt dr. Ritter válasza a munkások helyzetéről, a bérekről, a szociális feszültségekről feltett kérdésekre. — Felfogásunk szerint — mondta ki a nagytőke véleményét — a gátlástalan bérkövetelések megzavarják az árak és a bérek viszonyát, s minden érdekeltnek rosszabb helyzetet teremtenek. Hogy mi a megoldás? Megmondta azt is: bízzák a tőkésekre a béremelés mértékének megállapítását. És a gazdasági krízis lehetőségére? Nem hisznek benne — válaszolta —, mert az elképzelhetetlen katasztrófa lenne. Dióhéjban ez volt a beszélgetés lényege, s az volt a benyomásom, hogy a problémákat nagyvonalúan lesöpörték az asztalról, a kényes témákat elkerülték, s nem válaszoltak, ha utaltam egyikre-másikra.

Nem volt szó például az amerikai tőke behatolásáról a nyugatnémet gazdaságba. Kiegészítésül hadd mondjak el erre néhány adatot.

Először egy kis statisztikát: 1957-ben 2,3 milliárd márka volt az amerikai tőkeberuházások összege. Ez a szám 1960-ban 4 milliárd, 1965-ben pedig 9,2 milliárd márkára nőtt. Az amerikai tőke behatolásának következménye, hogy például a nyugatnémet autóipar 40 százaléka, az ásványolajipar 30

százaléka, az üveggyártás 40 százaléka amerikai kezekben van. A Német Szövetségi Köztársaságban jelenleg az, aki Rotbart pengével borotválkozik, Overstolz vagy Reynolds s ki tudja hányféle néven forgalomba hozott cigarettát szív és cigarettájára a Rowenta öngyújtóval gyújt rá, aki Adox filmet használ a fényképezéshez, aki zaklatott idegeit a Buer-Lecithin „csodaelixírrrel” nyugtatja, aki a mosógépében Dash mosóport használ, kávéjához Trüller kekszet eszik, gépkocsijába Esso üzemanyagot vásárol, a lakásába pedig világhírű Bechstein zongorát és Graetz televíziót állít, az amerikai vállalkozók, konszernek hasznát szaporítja.

Miért vált ilyen kedvenc vadászterületévé az amerikai monopóliumoknak a Német Szövetségi Köztársaság? Mindenekelőtt azért, mert az Egyesült Államokban a terjeszkedési lehetőségek korlátozottá váltak, Nyugat-Németországban pedig a profilehetőségek is kedvezőbbek. A New Yorkban megjelenő „Newsweek” című politikai hetilap megállapítása szerint az Egyesült Államokban a vállalkozó haszna beruházott tőkéjének átlagosan 9 százaléka, Európában pedig minimum 12 százaléka, sőt néha eléri a 35 százalékot is. Ezért keresik az amerikai monopóliumok egyre nagyobb mértékben az európai beruházási alkalmakat. Egyes európai államok — elsősorban Franciaország — már védőintézkedéseket is tettek az amerikai tőke terjeszkedése ellen, a Német Szövetségi Köztársaság azonban tárt kapukkal fogadja. Az amerikai nagytőkének különleges előnyt jelent az is, hogy nyugat-európai beruházásaival hídfoállításokat szerez magának az Európai Gazdasági Közösségen belül, hiszen miután megvetette a lábát, élvezi a Közös Piac országain belüli különböző vámkedvezményeket is. Nem utolsósorban csábító az amerikai monopóliumoknak, hogy a munkabérek Nyugat-Németországban alacsonyabbak, mint az Egyesült Államokban, és ráadásul az ő érdekeiket szolgálja a rendkívül kedvező dollárárfolyam is, 4:1 a dollár javára. A pénzügyi szakértők szerint ez az árfolyam irreális, maguk az amerikai pénzügyi körök is elismerik, hogy a dollár ténylegesen 2,60 márka vásárlási erőt képvisel csupán.

Ez tehát a miért. És a hogyan? A behatolásnak és terjeszkedésnek sok módja van. Az amerikai tőke elhelyezésére különböző amerikai és nyugat-német ügynökségek alakultak a Német Szövetségi Köztársaságban. Az Egyesült Államok kereskedelmi minisztériuma is felállított egy kirendeltséget (US Trade Center) Majna-Frankfurtban. Az ügynökök beruházási

alkalmakat keresnek, kapcsolatokat teremtenek és különböző vásárlásokat bonyolítanak le. A nyugatnémet bankok, amelyek az általuk nyújtott hiteleket féltik, ugyancsak hajlandosak arra, hogy jelzéseket adjanak az amerikai monopóliumoknak. Ennek volt egyik iskolapéldája a világhírű nyugat-berlini, gazdasági nehézségekbe került és eladósodott Bechstein zongoragyár eladása is. A hitelező bank a Bechstein család háta mögött érintkezésbe lépett a D. H. Baldwin Company (Cincinnati, Ohio) hangszergyártó konszernnel, a többi már magától ment. A Bechstein család eladta a gyárát.

Az utóbbi időben a vegyiparba tört be az amerikai nagytőke, a nyugatnémet vegyiparosok megrökönyödésére. 1945 előtt az amerikai vegyiparnak nem sikerült még egy talpalatnyi földet sem szereznie Németországban, az európai „behatólás” csupán addig terjedt, hogy az IG Farben és a du Pont között együttműködés alakult ki. Ma azonban megváltozott a helyzet. Az E. I. du Pont de Nemours et Co., a világ legnagyobb vegyipari konszernje, megvásárolta a nyugatnémet Adox fotóipari műveket, ezzel betört a Német Szövetségi Köztársaságba, s ma már egy 160 hektáros területen műanyaggyárat épít. Az ugyancsak amerikai Dow Chemical Company Baden-Württembergben épít műanyagipari üzemet. A nyugatnémet monopóliumok, különösen a vegyipari konszernek aggodalmukat fejezték ki a bonni kormánynak az amerikai nagytőke gazdasági terjeszkedésével kapcsolatban. A kormány azonban eddig nem volt hajlandó óvó rendszabályokat tenni, félve az amerikai politikai körökhöz fűződő barátságának megromlásától.

Erről nem beszéltek Kölnben, a gyáriparosok szövetségében, s nem beszéltek még egy másik problémáról sem, amely pedig Kölnhöz egészen közel, a német nehézipar szívében, a Ruhr-vidéken néhány év óta drámai feszültséggel sűrűsödik. A szép Rajna-völgynek, amint a folyó kifutott a hegyek közül, Kölnön túl megváltozik a képe. A Rajna északi partja és mellékfolyója, a Ruhr mentén elszürkül a táj. Nehéz szagú füst terhes felhője borítja a városokat, a házak falai kormosak és a Loreley-szikla körül olyan szép kék rajnai ég itt fekete-szürkére sötétül. A mezőket, réteket, gyümölcsösöket, szőlőket felváltja az utak, sínek, csatornák sűrű hálózata, a kikötők, kohók, hengerművek, kokszolók, vegyiművek, hűtőtornyok, a szénbányák aknáinak, nagy kerekű tornyainak s meddőhányóinak sora.

Itt a Rajna és a Ruhr mentén dobogott a német ipar szíve — mondták mindig büszkén —, innen indult el a német iparosodás, itt dolgoztak a német háborúk — köztük a két világháború — fegyverkovácsai. A Rajna-meg a Ruhr-vidék volt mindig a német nacionalizmus és sovinizmus szimbóluma. De a munkásmozgalom fellegvára is. Nagy sztrájkok színhelye volt ez a vidék; 1919-ben a Ruhr-vidék munkásai általános sztrájkjal küzdöttek a reakció ellen, 1920-ban a Kapp-puccs idején megalakították a vörös Ruhr-hadsereget s kiűzték a puccsistákat. 1923-ban sztrájkok sorozatával harcoltak a francia és belga imperialista megszállók ellen. 1928-ban a Német Kommunista Párt vezetésével 213 000 fémipari munkás sztrájkolt a nyolcórás munkaidőért és a magasabb bérért. A fasizmus idején itt volt a legerősebb a Német Kommunista Párt vezette illegális mozgalom.

Ma Németországnak ez a legsűrűbben lakott területe (1 négyzetkilométeren átlagosan 1106 ember él, míg a Német Szövetségi Köztársaságban átlagban 1 négyzetkilométerre 238 ember jut) súlyos gondokkal küzd, mert a szén felett, amely eddig az élet forrása volt a Ruhr-vidéken, meghúzták a lélekharangot. A szénbányák mellett már hatalmas hegyekké tornyosult az eladatlan szén, a bányászházakba pedig behúzódott a rettegés a jövőtől, amely sötétebbnek tűnik a legmélyebb bányavájat sötétjénél. Napirenden vannak a tüntetések, felvonulások, folyik a tiltakozás, az élet-halálharc a jövőért és az egzisztenciáért.

Az olcsó olaj Keletről és Nyugatról előzönlötte a Német Szövetségi Köztársaságot, az erőművek, üzemek, a háztartások közül mind több és több állt át a szénről az olajfogyasztásra. Annyira jutott már ez a folyamat, hogy a Ruhr-vidéki acélüzemek, amelyek saját szénbányával rendelkeznek, cserbenhagyták a saját szénüket és áttértek az olajra; így olcsóbb. Az eladatlan szén pedig évek óta halmozódik, és ma már megközelíti a 20 millió tonnát. A nyugatnémet monopóliumok egymás után zárják be a bányákat. 175 bánya közül ma már csak 106 dolgozik, és a tervek szerint 1968-ig 14 millió tonna termelési kapacitással rendelkező újabb 18 bányát zárnak be. Ezenkívül az üzemben levő bányák egyharmadában is bevezették a kényszerszünnapokat. A 450 000 Ruhr-vidéki bányász közül eddig 200 000 veszítette el állását, jelenleg 60 000 bányászt fenyeget az elbocsátás, közülük a legjobb esetben is csak mintegy 10 000-et tudnak ideiglenesen elhelyezni.

A haldokló vagy legalábbis súlyosan beteg szén megfertőzte már a Ruhr-vidéki acélét is. A Német Szövetségi Köztársaság acélmonopóliumai sérelmezik, hogy a Ruhr-vidéki szén védelmében a kormány megtiltotta a tonnáként 15 márkával olcsóbb importszén felhasználását; a Közös Piac többi országában az acélipar ezt az olcsó importszenet használja fel, s ezért — mondják a Ruhr-vidéki acélkONSZERNEK urai — nem bírják a konkurenciaküzdelmet. Már több acélüzemben csökkentették a munkáslétszámot, néhányban pedig bevezették a rövidebb munkaidőt. Dr. Hans Günther Sohl, a Thyssen-művek vezérigazgatója, a Nyugatnémet Vas- és Acélművek Gazdasági Érdekszövetségének elnöke azzal fenyegetőzött, ha ez így megy tovább, „a nyugatnémet acélipar arra kényszerül, hogy az Európai Gazdasági Közösség valamelyik országába vándoroljon ki”.

Ezekről a problémákról sem esett szó Kölnben.

1966 nyarán alkalmam volt Erich Glückauf elvtárral, az illegalitásban levő Német Kommunista Párt Politikai Bizottságának tagjával beszélgetnem.

— Az ország gazdasági életében bekövetkezett szerkezeti változások elsősorban — mondta Glückauf elvtárs — a szén és az acél problémáját jelentik. Az amerikai olaj megöli a nyugatnémet szenet. Ezenkívül az amerikai monopóliumok mind nagyobb teret nyernek az egész nyugatnémet gazdaságban. Ez a tény már a német monopóliumok tiltakozását is kiváltotta. Kialakult a nacionalisták, sovinszták új jelszava: ki kell használni az amerikaiakat, aztán el kell őket dobni. Ennek a tendenciának már a „tézisei” is kialakultak, és az uralkodó körökben mind gyakrabban hangoztatják azokat. A tézisek a többi között: nem szabad többé „hátranézni”, untig eleget „jóvátettünk” a múltból, most már csak „előrenézzünk”, „vagyunk már valakik”, s ennek megfelelő „helyet követelünk magunknak” a világban. Sommásan tagadják a háborús felelősséget, mondván, hogy háborús bűnös másutt is volt, és nemcsak Coventryt, hanem a hamburgi dómot is lebombázták. „Vége legyen a háborús bűnösség hangoztatásának!” — követelik, s érvül vajon mire hivatkoznak? Természetesen az amerikaiak vietnami agressziójára. Tagadják a társadalmi okokat, véletlenek játéknak minősítik a háborút, a pusztulást és szenvedést. A nürnbergi bíróság

illetékességét tagadják, és szerintük semleges bíróságnak kellett volna ítélni.

— Összefüggésben van-e a tábornokok úgynevezett „lázadása” ezekkel a nacionalista, sovíniszta törekvésekkel? — kérdeztem.

— Emlékszik még Heye, volt tengernagynak, a parlament hadügyi megbízottjának memorandumára, amelyben leszögezte, hogy a bonni hadsereg „állam az államban”, s bele is bukkott a memorandumába? Nos, ez a megállapítás most még nyilvánvalóbbá vált a tábornokok úgynevezett „lázadásával”. Az amerikai—bonni kapcsolatok erősödésével két irányban fejlődött a katonai befolyás. A nyugatnémet befolyás erősödött a NATO-ban. Jelentősen emelkedett a nyugatnémet tábornokok és törzstisztek száma a NATO különböző parancsnokságaiban. Ez a fejlődés egyik irányzata, de ezzel egyidejűleg megnőtt a szélsőséges nacionalizmus és sovinizmus, az az irányzat, amelyről már beszéltem, és ennek a szellemében a monopóliumok, a tábornoki kar egyetértésével és támogatásával azt követelik, hogy a Német Szövetségi Köztársaság függetlenítse magát a fegyverkezésben az Egyesült Államoktól és maga gyártson mindent fegyvert. Tulajdonképpen ez húzódik meg a tábornokok lázadása mögött.

— Van valami változás a Ruhr-vidék problémájában?

— Legfeljebb negatív irányú változás, mert tovább mélyül a probléma, és nő a nyugtalanság a Ruhr-vidéken. Belpolitikai hatása is van, mutatja ezt a CDU veresége a nemrég megtartott északrajna-vesztfáliei választásokon, és Erhard kancellár szidalmazása a választási gyűléseken. A bányászok elkeseredése mind nagyobbra nő, és joggal, mert a gazdasági csoda „csodagyereke” kezdetben a bányász volt, őt fizették meg a legjobban, s most őrajta csattan az ostor a legjobban. Szakmunkás volt, most csak tanulatlan segédmunkásnak mehet el; fizetése, amely a legmagasabb munkásfizetés volt, hirtelen nagyot esik. A Ruhr-vidéki bányász tulajdonképpen deklasszálódik, és ez a tény kiélezi az osztályharcot.

— Ebben a belpolitikai és gazdasági helyzetben milyen szerepet játszanak a pártok?

— A kormányzó pártok — a CDU és a CSU — a monopóliumok érdekeit szolgálják és szemérmetlenül diktatúrára törnek. Ami az FDP-t, a szabad demokratákat illeti, ez a legkisebb párt, a legkevesebb szavazatot kapta a választásokon, mégis kulcsszerepet tölt be a nyugatnémet belpoli-

tikában, mert ahova a szabad demokraták állnak, ott van a parlamenti többség. A szociáldemokraták nem akarnak kormányozni, legfeljebb koalícióban a keresztény pártokkal. A szociáldemokraták a keresztény pártok nyomása alatt állnak, s amint a példák mutatják, engednek is ennek a nyomásnak. Legutóbb ez a szónokcsere alkalmával mutatkozott meg legjobban. Az NSZEP kezdeményezése és javaslata a munkáspártok szónokcseréjére nagy visszhangot váltott ki a Német Szövetségi Köztársaságban, elsősorban a szociáldemokrata párttagság körében. A szociáldemokrata munkások 70—80 százaléka helyeselte a két munkáspárt szónokcseréjét és vitáját, a közeledés jelét látta benne és nagy lehetőséget a CDU-tól való elszakadásra. Az SPD első válaszevelei is ezt a hangulatot tükrözték. Aztán a CDU keményen közbelépett, és az SPD engedett a nyomásnak.

Ami a Német Kommunista Pártot illeti, a bonni kormány hiába tiltotta be, a párt él és dolgozik továbbra is. Különösen erős a mozgalom Észak-rajna-Vesztfáliában, legfőképpen a Ruhr-vidéken, aztán Rajnavidék-Pfalzban, Hessenben, Baden-Württembergben, Hamburgban. Nehéz a kommunisták munkája, mert állandóan figyelik őket. Az üzemekben „Warn-dienst”-et, figyelőszolgálatot szerveztek a kommunista munkások felderítésére, de egyre nehezebb a figyelőszolgálat munkája, mert a felbukkanó problémák — a Ruhr-vidék válsága, „szükségállapot-törvény” stb. — következtében mind több nem kommunista hangoztatja ugyanazt, mint a kommunisták. Amikor a pártot betiltották, az volt a reakció célja, hogy mindent, ami az SPD-től balra van, megsemmisítsen. Ma már rájöttek, hogy ezt nem sikerült elérniük, mert a baloldal kiterjedt és — különösen a szakszervezetekben — erősödik.

A jólét fényének árnyékában sok probléma húzódik meg, de a csillogás sokszor eltakarja őket. Ki hinné, hogy a „gazdasági csoda” országában válságban van az oktatás? Európában — a statisztikák szerint — csak Görögország, Spanyolország és Portugália fordítanak kevesebbet az oktatás és a tudomány céljaira. Willy Brandtnak, az SPD elnökének megállapítása szerint a Német Demokratikus Köztársaságban az ifjak jóval nagyobb százaléka tesz érettségit, mint a Német Szövetségi Köztársaságban. Súlyos katasztrófával fenyeget az egyre növekvő pedagógushiány; 1970-re

a statisztikák szerint 2 millió iskolai tanulóra lehet számítani, de ugyanakkor a tanárok és tanítók száma tovább csökken az utánpótlás hiánya miatt.

Súlyos probléma a növekvő alkoholizmus. A hivatalos adatok szerint évente közel 16 milliárd márkát költenek alkoholra, s ez a szám állandóan növekszik. A bűnözés statisztikája is évről évre magasabbra szökik. A Szövetségi Bűnügyi Hivatal 1965-ben kiadott jelentése és statisztikája szerint évente közel 900 000 „tettet” tartóztat le a rendőrség. Minden napra átlagosan 4 gyilkosság, 46 okirathamisítás, 125 gépkocsilopás, minden második napra egy álarcos, revolveres bank- vagy postarablás esik, páncélszekrényt naponta kétszer fűrnak meg, s óránként tizenötször törnek be. A 100 000-nél nagyobb lakosságú városokban átlagosan 22 lakosra esik egy bűntény (vidéken és a 100 000-nél kevesebb lakosú városokban 66 lakosra). A bűnözés a Német Szövetségi Köztársaságban — a hivatalos statisztikák szerint — állandóan növekvő tendenciát mutat. Így például 1962-ben a bankrablások száma 53 volt, 1964-ben ez a szám megközelítette a 200-at; 1964-ben 43 000-rel emelkedett az áruházi betörések és lopások száma.

1963 őszén a bonni parlament újságírókarzatán végighallgattam Erhardnak, az új kancellárnak programnyilatkozatát, amelyben ő is hitet tett — mint előtte Adenauer — a Német Szövetségi Köztársaság „jogállamisága” és „demokratizmusa” mellett, amelynek fejlesztését és megtartását legfontosabb feladatának tartja.

Őszinte-e ez az unos-untalan hangoztatott demokratizmus és jogállamiság?

Karl Jaspers, a neves német polgári filozófus, Heidegger mellett az egzisztencializmus egyik megalapítója, „Hova sodródik a Német Szövetségi Köztársaság” című tanulmányában tagadja ezt. Bevezetőjében a többi között leszögezi: „A Német Szövetségi Köztársaság polgárainak gazdaságilag olyan jól megy a soruk, mint még soha azelőtt, kivéve azokat, akiknek rosszul megy a soruk, de ezekről ritkán beszélnek... Mégis van valami nyugtalanság. Biztonságos ez az élet? Félnék. Hová sodródna?... A Német Szövetségi Köztársaságban belső szerkezeti változás folyik a demokráciából a diktatúra felé.”

Jaspers a továbbiakban leszögezi, hogy az alkotmányt semmibe sem veszik, s megtartása olyannyira nincs biztosítva, hogy a kormányzati körök

részéről történt gyakori megsértését be sem ismerik, jóvá sem teszik. A nyugatnémet polgárokból — írja a filozófus — nem demokratikus állam-polgárokat neveltek, hanem, megtörve gerincüket, „alattvalókat” teremtettek belőlük. Karl Jaspers államférfiak kijelentéseit idézi, Adenauerét, aki 1965-ben egyik választási beszédében Strauss védelmében cinikusan kijelentette, hogy „vajon melyik képviselő mondja mindig a teljes igazságot a parlament előtt?”, aztán Höcherl volt belügyminiszterét, aki a parlament előtt pökhendin jelentette ki, hogy hivatalnokai „nem szaladgálhatnak az alkotmánnyal a hónuk alatt”, és Arndt szociáldemokrata képviselőt, aki szerint a diktatúrához vezető úton „minimalizálódnak az alaptörvények”.

Túlzottan pesszimista vajon Karl Jaspers? A nyugatnémet gyakorlat bizonyítja állításait. Az utóbbi néhány év botránykrónikája leleplezte az álszent demokráciát és az úgynevezett jogállamiságot.

1963-ban robbant ki a telefonlehallgatási botrány, és hullámai nemcsak magasra csaptak, de valójában még el sem csitultak igazán. Néhány lap indiszkréciója robbantotta ki a botrányt, amelynek során kiderült, hogy politikusok, üzletemberek, művészek, újságírók telefonbeszélgetéseit rendszeresen lehallgatja az úgynevezett Szövetségi Alkotmányvédő Hivatal; a szállodákba is lehallgatókészülékeket szereltek fel, sőt, a nyugatnémet televízió szerint, a bonni parlament épületében is lehallgatták a beszélgetéseket, s még Adenauer is bejelentette, hogy a rhöndorfi villájából folytatott beszélgetéseit rendszeresen lehallgatják. A parlamenti vihar után megindult a vizsgálat, amelynek során kiderült, hogy nemcsak a telefonbeszélgetéseket hallgatják le, hanem a leveleket is cenzúrázzák. Bebizonyosodott, hogy a többi között például Carlo Schmid SPD képviselő, parlamenti alelnök, Bockelmann frankfurti polgármester, Neven du-Mont ismert televíziós riporter, Heinrich Böll író, Karl Gerold, a „Frankfurter Rundschau” főszerkesztője leveleit felnyitották és lefényképezték. A postahivatalokban a Szövetségi Alkotmányvédő Hivatal emberei rendszeres szolgálatot teljesítettek és szorosan együttműködtek a nyugati hatalmak hírszerző ügynökségeivel is. Kiderült a vizsgálat során, hogy az amerikaiak hírszerző szervei a nyugatnémet hatóságok segítségével minden Kubába irányuló levelet felbontottak és mikrofilmre vettek. A Német Szövetségi Köztársaság és a

Német Demokratikus Köztársaság határán fekvő Bebrában különleges kiépítésben részesített vámhivatalnokok ellenőrzik a Német Demokratikus Köztársaságból érkező leveleket és postai küldeményeket; a gyanúsakat felbontják és az államügyészségre küldik vagy megsemmisítik.

A vizsgálat még valamit kiderített: a Szövetségi Alkotmányvédő Hivatal munkatársai, azok, akik a lehallgatásokat és a levélcenzúrát végezték, többségükben az SS és az SD volt tagjai, akik ezt a munkát Himmler iskolájában tanulták meg. Hogy mi lett a vége a megdöbbentő tényeket feltáró vizsgálatnak? Tulajdonképpen semmi. Tizenhat volt SS-t elbocsátottak. A kormány nem bukott bele a szégyenletes alkotmánysértésbe, a belügyminiszter — mindezeknek legfőbb irányítója — ugyancsak a helyén maradt.

1962-ben nagy megdöbbenést váltott ki Nyugat-Németországban és az egész világon a „Spiegel” ellen indított eljárás. A szerkesztőség kiadóját, két főszerkesztőjét és tíz munkatársát éjszakai rajtaütéssel letartóztatták, a szerkesztőség helyiségeiben és a letartóztatott újságírók lakásán házkutatást tartottak, a lap archívumát és írártárát lefoglalták, a szerkesztőség több helyiségét lepecsételték. A letartóztatott újságírók rövidebb-hosszabb ideig fogságban voltak, majd kiengedték őket.

Mi rejtett ennek a rendőri eljárásnak a hátterében? A „Spiegel” Nyugat-Németország egyik legnagyobb, több mint félmillió példányszámban megjelenő politikai hetilapja, amely közkezdveltségnek örvend, különösen a nyugatnémet értelmiség körében. A hetilap polgári beállítottságú, antikommunista szellemű, azonban — a maga polgári korlátai között — ellenzéki irányzatú. Nyugat-Németországban szokatlan módon nemcsak bírált, hanem sorozatosan közölte is a kormányt, a monopóliumokat, a nyugatnémet közeletet irányító köröket leleplező cikkeit. Tényekkel és dokumentumokkal alátámasztott éles hangú leleplezései kitergették a nyugatnémet uralkodó körök gondosan titkolt szennyését, s ezért már régen szálla volt a szemükben. Adenauer akkori kancellár „szennylapnak” nevezte, amely „hamarosan el fog pusztulni”. A rendőri és ügyészségi eljárásban Strauss akkori hadügyminiszter bosszúakcióját látták, mert a lap következetesen harcolt a panamákkal, korrupt hadiszállítási üzletekkel kompromittált Strauss ellen, s jóformán nem volt egyetlen száma sem, amely ne foglalkozott volna

Strauss valamelyik sötét üzletével vagy ügyével. Strauss — amint nyugatnémet körökben akkoriban mondták — „fizetett a „Spiegel»-nek”.

Volt azonban egy másik oka is a „Spiegel” ellen indított eljárásnak: a bonni kormány s a mögötte álló erők meg akarták tudni, honnan s kitől tudják meg a lap munkatársai a nyugatnémet uralkodó körök gondosan titkolt és féltve rejtgetett, legbensőbb intimitásait? A vizsgálat egyik legfontosabb célja az volt, hogy nyomukra akadjanak a lap informátorainak, s ezért a szerkesztőségen kívül különböző hivatalokban, minisztériumokban, különösen a hadügyminisztériumban szigorú vizsgálatot és nyomozást indítottak.

A „Spiegel”-botrányra a koronát Stammlberger igazságügyminiszter lemondása és e lépés indokolása tette fel. Az FDP-hez tartozó igazságügyminiszter kijelentette, hogy őt előzetesen nem tájékoztatták a „Spiegel” elleni akcióról, hanem megkerülésével Walter Strauss, a CDU-hoz tartozó igazságügyi államtitkár intézte az egész ügyet. Az államtitkáron kívül egész sor igazságügyminisztériumi főtisztviselő is be volt avatva a készülő akcióba, csak éppen az igazságügyminisztert, aki a minisztérium tetteiért felelős — nem tájékoztatták. Az igazságügyminiszter szerint nemcsak megkerülésével, hanem tudatos félrevezetésével indították el a „Spiegel”-akciót. Ezért nem vállalhat felelősséget, és — levonva a következtetéseket — lemond. A többi FDP miniszter szolidaritást vállalt Stammlberger igazságügyminiszterrel és ugyancsak lemondott. Kirobbant a kormányválság. Adenauer kormánya belebukott a „Spiegel”-ügybe, és az új Adenauer-kormányának már nem volt tagja Strauss a kompromittált volt hadügyminiszter, a „Spiegel”-ügy kirobbantója.

1965-ben tettek pontot a háború utáni idők egyik legnagyobb bonni politikai, igazságügyi és rendőri botrányának, a „Spiegel”-ügynek végére, amikor a karlsruhei szövetségi bíróság elutasítva az ügyészség vádemelését, majdnem háromévi huzavona után megszüntette a „Spiegel” és munkatársai ellen indított eljárást.

Nem voltak szerencsések a nyugatnémet televízió bátran bíráló újságírói sem. Az úgynevezett Panorama adás, amely szokatlanul bátran mondott véleményt kül- és belpolitikai kérdésekben, sok szerkesztőt fogyasztott. Gert von Paczenskyt azért menesztették, mert annak idején az algériai sza-

badsággharcosok mellett foglalt állást a „Hétéves háború” című adásban, Lumumba gyilkosait a „Halál megrendelésre” című adásban ítélte el felháborodva, de a pohár akkor telt be igazán, amikor megtámadta és leleplezte a „Spiegel”-akció háttérében meghúzódó erőket. Utódja, Rüdiger Proske sem volt szerencsésebb. Őt a telefonlehallgatási botrány tetteseinek leleplezése miatt menesztették. Eugen Kogon professzor egy évig vezette a Panorama adásokat. Lemondott, mert 1964. november 9-ére, a német „nemzeti gyász” napjára olyan adást rendezett — Christian Geissler író közreműködésével —, amely nem a második világháború heroizálását tűzte ki célul, hanem a háború egyértelmű elítélését és minden olyan lehetőség elmarasztalását, amely a háborúhoz vezethet.

Nyugat-Németországban 1963-ban több városban összehangolt rendőri terrorakciót indítottak a Német Demokratikus Köztársaságnak a bonni kormány által is hivatalosan elismert tudósítói ellen. Letartóztatták őket, lakásaikat házkutatás címén feldúlták. Néhány napos őrizetbe vétel után azonban — a tiltakozásra és tömegfelháborodásra — szabadon bocsátották őket.

Ugyanebben az évben a háborús bűnös, volt hitlerista tábornokok feljelentésére Solingenben Lorenz Knorr nyugatnémet békeharcost perbe fogták. A tárgyalásra a Német Demokratikus Köztársaság rádiója és a „Leipziger Volkszeitung” tudósítókat küldött. A nyugatnémet rendőrség a kiküldött tudósítókat — dr. Georg Grasnickot, a Deutschlandsender és Hans Teubner professzort, a „Leipziger Volkszeitung” főszerkesztőit — hivatásuk teljesítése közben jogtalanul letartóztatta. Teubner professzort néhány napos fogság után szabadon bocsátották és kiutasították. Közvetlenül hazatérése után találkoztam vele, és a beszélgetés során elmondotta letartóztatásának körülményeit, valamint a Német Demokratikus Köztársaság újságírói ellen indított bonni rendőri akciók háttérét.

Az történt, hogy május 30-án a solingeni bíróság épülete közelében négy rendőrtisztviselő közrefogta és letartóztatta, amikor éppen a postára igyekezett, hogy újabb tudósítást küldjön a perről, amelyet a háborús bűnös volt hitlerista tábornokok, Heusinger, Speidel, Foertsch, Kammhuber és Ruge indítottak az őket leleplező Lorenz Knorr, a bátor békeharcos ellen.

— A letartóztatásomat — mondta Teubner professzor —, éppen úgy, mint a Deutschlandsender főszerkesztőjének, dr. Georg Grasnicknak a le-

tartóztatását, Spies és Stinshoff düsseldorfi államügyészek rendelték el. Engem ezekhez az államügyészekhez szállítottak át Düsseldorfba.

— Mivel okolták meg a letartóztatást?

— Letartóztatásunk a bonni alkotmányban foglalt sajtószabadság és az úgynevezett jogállamiság nyilvánvaló megsértése volt. Letartóztattak, mert objektív tudósításokat közöltünk a Knorr-perről. Megírtuk, hogy a nemzetközi jog részét alkotó nürnbergi ítéleteket semmibe sem veszik, a tömeggyilkosokat rehabilitálni szeretnék és becsületes emberekké akarják őket avatni, s ezzel a második világháború 52 millió halottjának emlékét sértik meg. Szememre vetették, hogy én, akárcsak Knorr, a „tiszteletre méltó” tábornokokat tömeggyilkosoknak neveztem. Vagyis az volt a „bűnöm”, hogy az igazságról tudósítottam, az igazság azonban hatalmas erő, amitől rettegnek a sötét múltjukkal terhelt bonni politikusok. A düsseldorfi államügyészség odáig merészkedett, hogy hírközlésre vonatkozó előírásokat szabjon a Német Demokratikus Köztársaságban megjelenő „Leipziger Volkszeitung”-nak. Nem egyéb ez, mint a neonáci igazságszolgáltatás agresszív lépése a Német Demokratikus Köztársaság ellen. Én erélyesen tiltakoztam a bonni törvényszolgák e hallatlan jogtiprása ellen.

— Van összefüggés a Német Demokratikus Köztársaság újságírói és a nyugatnémet polgári sajtóorgánumok, valamint újságírók ellen megindult eljárás és hajsza között?

— Igen, mégpedig nagyon szoros összefüggés. A bonni rendszerről ne szivároogjon ki igazság a határokon túlra, s benn az országban temetői csend uralkodjék — ez a kívánságuk. A gyengeség jele, hogy a bonni kormány nem tud semmiféle kritikát elviselni. A solingeni pernek is az volt a célja, hogy megmutassa: a bonni igazságszolgáltatás minden súlyával és tekintélyével el tud intézni mindenkit, aki küzdeni merészel a tábornoki egyenruhába bújt tömeggyilkosok ellen.

A bonni kormány elfogadta a „szükségállapotról” szóló törvényjavaslatot. A törvény diktatori teljhatalmat biztosít a nyugatnémet kancellárnak. „Külső veszély” esetén a kancellár egyszerű parlamenti többséggel, vagy ha a parlament akadályoztatva volna, akkor a kancellár és a szövetségi elnök együttesen kihirdetheti a szükségállapotot Németországban. A kancellárt felhatalmazza a törvény, hogy szükségállapot idején felfüggeszthessen

alapvető jogokat, különleges intézkedéseket hozhasson. „Belső veszély” esetén nincs semmilyen megkötöttség, a kancellártól függ a szükségállapot meghirdetése. A szükségállapot idején a kancellár rendelkezik a rendőri erőkkel a „belső biztonság” fenntartása érdekében, s ha a rendőri erők elégtelennek bizonyulnának, felhasználhatja a hadsereget is „rendőri feladatok” elvégzésére.

Kik ellen irányul a törvényjavaslat? Elsősorban a nyugatnémet munkásosztály ellen. A „belső veszély” fogalmán a törvény a sztrájkot, a tüntetéseket, a munkásság szervezkedését is érti, s ez ellen kíván a felhatalmazásban adott eszközökkel fellépni. A nyugatnémet munkásság éppen ezért a VI. szakszervezeti kongresszuson s azóta számtalan szakmai szakszervezetben élesen szembefordult a „szükségállapotról” szóló törvényjavaslattal, elfogadhatatlannak mondta, s határozatot hozott a küzdelemre ellene. A kongresszuson a szakszervezetek és a szociáldemokrata párt jobboldali vezetői megkísérelték elfogadtatni a törvényjavaslatot, de kísérletük megbukott, a delegátusok ellenük fordultak.

Gyűlések százain ítélik el a munkások a törvényjavaslatot. Különösen a nagy iparvidékeken élénkült meg a munkásság aktivitása a diktatórikus törekvések ellen. Az IG Metall munkásai követelték a szakszervezeti kongresszus határozatainak végrehajtását és a harcot a törvényjavaslat ellen. A munkásosztály alapvető jogainak korlátozása — állapítják meg — mindig a demokrácia megsemmisítésére vezetett. Az északrajna-vesztfáliai munkásasszonyok figyelmeztető távirata a szakszervezeti vezetőkhez megállapítja, hogy „ne felejtsek el a weimari köztársaság példáját, s ne essenek annak hibájába. Addig intézkedjenek, amíg még nem késő.” A müncheni nyomdai és papíripari munkásság szakszervezete határozatában megállapítja, hogy „cselekedni kell”, mert „a demokrácia védelme a szakszervezetek létkérdése”.

A „belső veszély” tág fogalma a hivatalos értelmezés szerint még egyebet is takar: magában foglalja a békeharcosok, a militarizmus ellen küzdők tevékenységét, az ellenállók szövetségeinek antifasiszta munkáját, a polgári demokratikus ellenzék működését és szervezkedését, s módot ad a kancellárnak arra, hogy kivételes eszközökkel fellépjen ellenük. Számítanak arra, hogy a törvény elfogadása után Nyugat-Németországban megindul egy üldözési hullám a hazafiak s a revansizmussal és militarizmussal szem-

Határ
a város
közepén:
határátlépő
a Friedrich-
strassén

A rombadólt ...

A Karl Marx-Allée legújabb negyede

...és az újjáépített
Brandenburgi-kapu

Az 1961. augusztus 13.
utáni napokban:
angol páncélautó
és az NDK egy rendőre
a Brandenburgi-kapu előtt

YOU ARE ENTERING THE AMERICAN SECTOR
CARRYING WEAPONS OFF DUTY FORBIDDEN
OBEY TRAFFIC RULES

ВЫ ВЕЗЖАЕТЕ В АМЕРИКАНСКИЙ СЕКТОР
НОСИТЬ ОРУЖИЕ ЗАПРЕЩЕНО В НЕСЛУЖЕБНОЕ ВРЕМЯ
ПОВИНУЙТЕСЬ ДОРОЖНЫМ ПРАВИЛАМ

VOUS ENTREZ DANS LE SECTEUR AMERICAIN
DEFENSE DE PORTER DES ARMES EN DEHORS DU SERVICE
OBEISSEZ AUX REGLES DE CIRCULATION

SIE BETRETEN DEN AMERIKANISCHEN SEKTOR

A kerítésen túl —
az amerikai zóna!
Figyelmeztető tábla
a treptowi kerületben

Emlektábla
a Jerusalemerstrassen
orvul meggyilkolt
Reinhold Huhn
határőrtizedes emlékére

Karácsonyi látogatásra
érkező nyugat-berliniek
az oberbaumbrücke
határátlépőnél

Akik nem tanultak
a történelemből:
revansista találkozó
Nyugat-Berlinben

Nyugat-Berlin: A Kurtfürstendamm és a Gedächtniss-Kirche, az emlékül meg hagyott
romos toronnyal

ben állók ellen, s különböző terrorintézkedésekkel megkísérlik elfojtani mozgalmait.

A rendkívüli állapotról szóló törvény út a diktatúra felé. A monopóliumok urai elérkezettnek látják az időt arra, hogy a parlamentáris demokrácia maradványait felszámolják és romjain egy kíméletlen atomfelfegyverzésre, háborúra törő diktatúrát teremtsenek meg.

Sorolhatnám a példákat, mert rengeteg van, hemzseg tőlük — a botrányosabbaknál botrányosabbaktól — a nyugatnémet közélet, s mind azt bizonyítja, hogy üres szó a demokrácia, a „jogállam” sokszor hangoztatott elve.

Még egy példát, a legkirívóbbat. 1956. augusztus 16-án betiltották a Német Kommunista Pártot. „A Német Kommunista Pártot nem lehet félreállítani — állapította meg a betiltásról annak idején a Német Kommunista Párt Politikai Bizottsága —, mert hús a német munkásosztály húsából, mély gyökerei vannak a munkásosztályban és népben, mert érdekeiket képviselte mindenkor.”

Nyolc évvel a párt betiltása után Max Reimann, a Német Kommunista Párt első titkára levelet intézett Erhard kancellárhoz, amelyben rámutatva a nemzetközi politikában bekövetkezett változásokra, az enyhülésre, a hidegháború felszámolására irányuló törekvésekre, követelte a Német Kommunista Párt betiltásának hatálytalanítását. Ennek érdekében — hangsúlyozta levelében — a Német Kommunista Párt szükségesnek látja általános amnesztia kibocsátását, a nyugatnémet kommunisták ellen indított eljárások megszüntetését, az alkotmányban biztosított véleménynyilvánítás szabad gyakorlását azok számára, akik a kommunista meggyőződést vallják, kommunista jelöltek részvételét a parlamenti és tartományi választásokon, egyszóval a Német Kommunista Párt legalitásának teljes jogú helyreállítását.

A levél annak idején nagy feltűnést keltett Nyugat-Németországban, s központi beszédtemává vált mind a mai napig. 1966-ban Adenauer volt kancellár — aki annak idején betiltatta a pártot — kijelentette, hogy a betiltást felül kell vizsgálni, s engedélyezni kellene a Német Kommunista Párt működését. Az északrajna-vesztfáliai miniszterelnök, dr. Meyers a „Neue Ruhr Zeitung” című lap munkatársával folytatott beszélgetése során

a többi között kijelentette, hogy „a Német Kommunista Párt a betiltás ellenére sem halt meg, csak a föld alá kényszerítették, de ott tovább élt és dolgozott. Nekem személy szerint kedvesebb, ha nyílt ellenféllel állok szemben, mint egy láthatatlannal.” A nyilatkozat bonni kormánykörökben megdöbbenést keltett. Jellemző, hogy a jobboldali szociáldemokraták ugyancsak szembefordultak Meyerssel, s követelték a betiltó rendelkezések további fenntartását. A jobboldali szociáldemokraták megijedtek a nyugatnémet munkásosztálytól és attól, hogy a szakszervezetekben egyre erőteljesebben bontakozott ki a hangulat a betiltás felfüggesztése mellett.

A nyugatnémet munkások — de a polgári lakosság egy jelentős része is — az alkotmányra és a bonni kormány által gyakran hangoztatott „demokratizmusra”, „jogállamiságra” és a „szabad véleménynyilvánításra” hivatkoztak. Gertrud Bienko, koblenzi tanügyi tanácsosnő — 149 munkás, háziasszony, lelkész, paraszt, kereskedő, tisztviselő által aláírt, Erhard kancellárhoz intézett levelében — megállapítja: „A mi véleményünk szerint elmentmond a jogállamról vallott felfogásunknak olyan polgártársakat tudni magunk mellett, akik nem teljes jogú részesei az alkotmányban biztosított jogoknak.” Mind gyakoribbak a vélemények, amelyek a Német Kommunista Párt betiltásában veszedelmes akadályát látják a két német állam közeledésének és a német kérdés megoldásának. A rajnavidek-pfalzi munkások Erhard kancellárhoz intézett beadványukban hangsúlyozták, hogy a Német Kommunista Párt betiltásának felfüggesztése „Németországban a politikai atmoszféra enyhülését jelentené és a német probléma megoldásának útjából egy jelentős akadályt hárítana el. Hogy lehetne — kérdik — békés és demokratikus módon a német kérdést megoldani a kommunistákkal való beszélgetés és együttműködés nélkül?” Nagyon érdekes volt az oberhauseni Concordia bányaüzem munkásainak véleménye: „Európa minden országában, Spanyolországot és Portugáliát kivéve, van legális kommunista párt. Szégyen, hogy mi ebben a kérdésben a fasiszta diktatúrák oldalán állunk.” Dr. Heinz Nehrling és Heinrich Jochem szociáldemokrata tartományi képviselők a „Duisburger Wochenzeitung”-nak adott interjújukban a Német Kommunista Párt legalitásának helyreállítása mellett foglaltak állást. Jochem hangsúlyozta, hogy mint demokrata a Német Kommunista Párt betiltása ellen van, s helyeselné a párt legalitásának helyreállítását. Rendkívül érdekes és sokatmondó a Nyugat-Németországban élő dán

kisebbség „Flensburg Avis” címen megjelenő lapjának a megállapítása: „Nehéz megérteni, hogy nálunk egy kommunistának nagyobb nehézségeket okoznak a politikai életben, mint Hitler volt náci párttagjainak.”

Max Reimann elvtárs, a Német Kommunista Párt első titkára kérésemre fogadott, és beszélgetésünk során szólt az úgynevezett nyugatnémet demokratizmusról, jogállamiságról és a Német Kommunista Párt legalitásáért folyó küzdelemről. Elmondta, hogy a párt betiltása hidegháborús cselekedet volt, s fenntartása nem illik már bele a mai időkbe, ezért meg kell szüntetni. Ezt követeli a változott politikai helyzet és a józan értelem.

— Nemcsak a mi véleményünk ez — mondta Reimann elvtárs —, hanem nagyon sok nyugatnémet munkás, paraszt, polgár és befolyásos politikus is ezt vallja. Erhard kancellárhoz intézett levelém nyílt vitát indított el a Német Szövetségi Köztársaságban. Polgári lapok a párt betiltását oktalannak tartják és egy új nyugatnémet politikai orientáció akadályának tartják. Ez az igazság, mert minden, a nemzetközi enyhülésre, a két német állam közötti közeledésre és a nemzetközi kapcsolatok megjavítására irányuló törekvés szükségszerűen odavezet, hogy a párt betiltását meg kell szüntetni. Északrajna-Vesztfáliában a szociáldemokrata tartományi képviselők a párt legalitása mellett foglaltak állást, mert látják, hogy a törvényes Német Kommunista Párt nagy erőt jelent a CDU vezetői által képviselt monopóliumok és militaristák elleni harcban. Egyes CDU politikusok, mint Meyers, Északrajna-Vesztfália és Röder, a Saar-vidék miniszterelnöke, szintén a betiltás felülvizsgálata mellett foglaltak állást. Ez az állásfoglalás is tükröződése a tömegek hangulatának. A nyílt vita a párt legalizálása körül hozzájárul a sikerhez, de természetesen csak akkor vezet közelebb a célhoz, ha széles, demokratikus népmozgalmat vált ki. Figyelembe kell venni, hogy a Német Szövetségi Köztársaságot a legagresszívabb monopóliumok, militaristák és revansisták uralják. A nép demokratikus erőit teljesen kikapcsolták az állam életéből. A Német Szövetségi Köztársaság a spanyol és portugál fasiszta rendszer mellett az egyetlen európai állam, amely betiltotta a kommunista pártot. A párt betiltása óta több mint 200 000 bírósági eljárást folytattak kommunisták és olyan emberek ellen, akik szembehelyezkedtek Bonn háborús terveivel. Jelenleg is 80 000 ilyen eljárás van folyamatban. Pártunk betiltását — folyamatosan s több ízben — alkotmánymódosítások követték, amelyek korlátozták a népjogokat, s törvényesíteni szándékoztak

a háborús előkészületeket. Polgári lapok és folyóiratok — mint a „Spiegel” — ellen is eljárásokat indítottak, mert leleplezték a nyugatnémet militaristák atomháborús kalandor terveit. Ellenzéki beállítottaságú közéleti személyiségeket és politikusokat az úgynevezett Szövetségi Alkotmányvédő Hivatal és a titkosszolgálatok ellenőriznek, telefonjukat lehallgatják, leveleiket felnyitják. Mindezt olyan igazságügyi szervezet hajtja végre, amelyben náci vérbírák ülnek, s egy olyan Alkotmányvédő Hivatal végzi, amelyben volt SS és Gestapo emberek irányítanak, s mindezt egy volt belügyminiszter azzal „törvényesítette”, hogy „néha kénytelenek vagyunk egy kicsit a törvényességen kívül is cselekedni”. Beszédes vallomás ez, amely bizonyítja, hogy a Német Szövetségi Köztársaság uralkodó köreinek az alkotmány csak egy darab papír, amelyet tetszés szerint szétszakíthatnak. Ezek a tények annyira szembeszökőek, hogy a nyugatnémet szellemi és politikai élet kiemelkedő személyiségei is arra a meggyőződésre jutottak, hogy az alkotmány és a jogállamiság védelmében tevékeny közbelépésre van szükség. Sokan közülük nyíltan kimondják, hogy a Német Szövetségi Köztársaságban a jogi bizonytalanság a Német Kommunista Párt betiltásából és a kommunisták üldözéséből ered, amely állandó fenyegetés minden ellenzéki beállítottaságú demokratikus erőnek, politikusnak vagy szervezetnek. Annak idején, a párt betiltása előtt — mint a bonni parlament képviselői — nem szavaztuk meg az alkotmányt, mert az Németország kettészakítását jelentette, de már akkor megjósoltuk, hogy elkövetkezik a nap, amikor mi fogjuk megvédeni a demokratikus jogokat az alkotmány szerzőivel szemben. Ez az idő elkövetkezett. Pártunk legfőbb feladatát abban látja, hogy megvédje a békét és az alkotmányos jogokat, ez politikánk és küzdelmünk tartalma. Mi kommunisták arra törekszünk, hogy tetteinkkel, akcióinkkal, széles demokratikus népmozgalom kiváltásával harcoljunk mindenféle alkotmányszegés és jogtalanság ellen. Csak ez győzi meg a tömegeket arról, hogy mellettünk van a helyük.

Modern embervásár

Elszóltam magam a bonni munkaügyi minisztériumban. Dr. Dahnen főtanácsos a Nyugat-Németországban dolgozó külföldi munkások helyzetéről adott tájékoztatót, amikor beszélgetés közben, egyik kérdésemben a „Fremdarbeiter” (idegen munkás) kifejezést használtam. Dr. Dahnen udvariasan helyreigazította:

— Nem „Fremdarbeiterek”, hanem „Gastarbeiterek” (vendégmunkások).

Másfél héttel később Mainzban bevetődtem Giuseppe Agnoli „Dolomiti” nevű kávéházába.

Hirtelen nem is tudom, minek nevezzem Agnoli kávéházát? Olasz caffeteriának, trattoriának, eszpresszónak? Mindegyikből volt valami benne. Azt hiszem, egyszerűen s minden szépítgetés nélkül inkább egy darabka Olaszországnak kell neveznem, amely hangoskodó lármájával, sűrű cigarettafüstös, kávégőzös levegőjével az idegenbe, ebbe a hűvös középkori német városba vetődött olaszoknak egy picit és illúziót keltően idevarázsolja az otthonát.

Itt, ebben a hamisítatlan olasz környezetben, a zsúfolt asztalok között egy szabad széket keresve, Pietro Gorelli olasz kőműves mellé kerültem. Szóba elegyedtünk, és vele is — óhatatlanul — a külföldi munkások helyzetéről beszélgettem. Nagyon vigyáztam a nyelvemre: következetesen „vendégmunkásokról” beszéltem, de minden igyekezetem ellenére most sem volt szerencsém. Pietro Gorelli is helyreigazított:

— Azt hiszi, hogy vendégmunkások vagyunk? Akkor miért nem bánnak úgy velünk mint vendégekkel?

A szavak játéka ez vajon? Nem egészen. A külső formákra sokat adó Nyugat-Németországban a fogalmak közötti — néha csak árnyalatbeli —

különbségek sok mindent takarnak: a múltat is, a jelent is, a szégyelni meg a takargatni valót is.

Az „idegen munkás” kifejezésnek rossz íze van az egész világon. A múltat idézi minden borzalmával és embertelenségével egyetemben. Ezért kínos igyekezettel kerülik a régi náci szakkifejezést, s ezért találták ki az újat: a vendégmunkást.

A fasiszták uralma alatt e leigázott európai országokból elhurcolt tizenegymillió munkás, férfi és nő, köztük sok gyerek élt a kényszertáborok tüskés, villanyárammal töltött dróttjai mögött, s rabszolgaként dolgoztak a fasiszta fegyverkezési iparnak. E szerencsétlenek, megkülönböztetésül, ruhájuk hátán hazájuk nevének kezdőbetűjét viselték. Soraikat az éhség és a járvány tizedelte, s az elpusztultak száma több millióra rúgott. Róluk állapította meg André François Poncet, háború utáni németországi francia főbiztos, hogy „kevesebbre becsülték őket, mint az állatokat”. A hitleri törvénykezés szerint pedig „azok a német férfiak és nők, akik idegen munkásokkal keverednek, szigorúan megbüntethetendők, a velük keveredő idegen munkásokat pedig büntetőtáborba kell zárni, súlyosabb esetben halállal büntetni... az idegen munkásnők terhessége nem kívánatos és megakadályozandó”.

Az idegen munkás emléke még a háború után is elevenen kísértett. 1947-ben az olasz munkaügyi miniszter, nyugatnémet érdeklődésre válaszolva kijelentette, hogy olasz munkás nem fog még egyszer német gyárban dolgozni.

Azóta azonban megváltozott a helyzet. Kitalálták a „vendégmunkás” fogalmát, s ma már több millió külföldi munkás — köztük legtöbb az olasz — dolgozik Nyugat-Európában. Nyugat-Németországban számuk jóval meghaladta már az egymilliót. Armando Sá Rodriguez, a portugál ács volt az egymilliomodik vendégmunkás Nyugat-Németországban, akit nagy cécóval fogadtak a kölni pályaudvaron.

Svájcban is — ahol valamivel több mint 800 000 külföldi munkás dolgozik — ugyancsak a szemérmesen megfogalmazott „vendégmunkás” elnevezéssel találkoztam, s azt is tapasztaltam, hogy gondosan kerülik az „idegen munkás” kifejezést, nehogy — hiszen nekik nem kell erőszakot elkövetni múltjukon — alkalmat adjanak a náci szóhasználatból adódó párhuzamra.

Miért kell ennyi és mindig több külföldi munkaerő Nyugat-Németország-

nak és Svájcnak? Mindkét országban egyöntetű volt a válasz: az ipar háború utáni szokatlanul gyors növekedését, a konjunktúrát a vállalkozók a haszon érdekében teljes mértékben ki akarják használni. A belső munkaerőpiac kimerült, ezért külföldről kell biztosítani a munkaerőt.

Ebben igazuk is van, de ez csak féligazság, mert a külföldi munkások foglalkoztatása mögött még más is meghúzódik.

Olvastam egy érdekes statisztikát a Nyugat-Németországból Kanadába, az Egyesült Államokba és Dél-Amerikába irányuló kivándorlásról. 1945-től 1963-ig 800 000 nyugatnémet állampolgár vándorolt ki a tengerentúlra a statisztika szerint, amely azonban hozzáfűzi még, hogy ez a szám nem teljes, mert nem öleli fel az illegális kivándorlókat s azokat a nyugatnémet nőket sem, akik a megszálló csapatok valamelyik tagjával kötöttek házasságot s férjükkel annak hazájába költöztek. A nyugatnémet kivándorlók száma érdekes összehasonlításra ad alkalmat: a statisztika szerinti számuk majdnem hajszázra egyezik az 1963-ban Nyugat-Németországban foglalkoztatott külföldi munkások számával. Sokatmondóak azok a statisztikai adatok is, amelyeket a kivándorlások indokairól gyűjtöttek össze. Ezek szerint a kivándoroltak 40 százaléka a „gazdasági bizonytalanság”, 13 százaléka a „fejlődés és továbbképzés reménytelensége”, 5 százaléka a „háborútól való félelem”, közel 4 százaléka „politikai okok” miatt vándorolt ki. A gazdasági csoda országából kivándorlók jelentős száma és a figyelemre méltó indokok fényt vetnek a konjunktúra másik oldalára.

Gyakran visszatérő kérdés — magam is sokszor hallottam a beszélgetések során —, hogy meddig tart ez a konjunktúra? Nyugat-Németországban a kormány „mértéktartásra” intő nyilatkozatai és figyelmeztetései, Svájcban a kormány által alakított „konjunktúrát vizsgáló és tompító” bizottságnak ugyancsak a mértéktartást szorgalmazó és a konjunktúrát korlátozó javaslatai fokozzák a bizonytalanságot az emberekben. A háborútól való félelem pedig még jobban elmélyíti a nyugtalanságot. A bizonytalanság állandó kísérőjelensége a konjunktúrának, és beárnyékolja a „gazdasági csodát”. A monopóliumok minden eshetőségre — még a krízisre is! — be akarják magukat biztosítani. A külföldi munkások alkalmazása az egyik ilyen biztosítószelep. Az úgynevezett vendégmunkások általában egyévi, néhány országban azonban csak félévi tartózkodási és munkavállalási engedélyt kapnak, amit lejártakor meg kell hosszabbítaniuk. Krízis esetén az engedélyt

megvonják, s a monopóliumok egyik napról a másikra Svájcban több mint 800 000, Nyugat-Németországban több mint egymillió munkástól szabadulhatnak meg, akik már nem szaporítják a belső munkanélküliek számát.

A vendégmunkások alkalmazása más hasznos is hajt a monopóliumoknak. Az egyik düsseldorfi üzem igazgatója elmondta, hogy a konjunktúra kísérő-jelensége az üzemi fluktuáció növekedése és a „munkamorál” csökkenése. Szerinte a munkaerőhiány „kiszolgáltatja” a vállalkozót a munkavállalónak, megszűnik az üzemi fegyelem, s mert a vállalkozó meg akarja tartani a munkást, sok mindent elnéz neki; a munkás viszont egy jobb ajánlat esetén faképnél hagyja. A munkaadónak kiszolgáltatott vendégmunkásokkal viszont mindenkor sakkban tarthatja a német vagy a svájci munkásokat, sőt nyomást is gyakorolhat rájuk.

Sem a nyugatnémet, sem a svájci vállalkozók nem szeretik az öreg munkásokat. Nem is alkalmazzák őket, csak a nagyobb teljesítményre képes fiatalokat. A vendégmunkásokat toborzó irodák külföldi munkást csak 34 éves korig szerződtetnek. Így biztosítják maguknak — a megöregedett svájci és nyugatnémet munkások rovására — az állandó fiatal munkaerőt. Ha a vendégmunkás is megöregszik? Megvonják tőle a tartózkodási és munkavállalási engedélyt.

Hogy a konjunktúra következtében hova fejlődött a külföldi munkások tömeges alkalmazásának már hosszú évek óta kifejlődött gyakorlata, arra érdekes világot vet svájci vonatkozásban a Zürichben megjelenő „Volksrecht” című lap egyik cikke. A többi között megállapítja, hogy „mind kevesebb svájci hajlandó nehéz testi munkát végezni. Ezt a külföldi munkásokra bizzák.”

Svájcban a vendégmunkásokról az első felvilágosítást Mariótól, a szálló egyik olasz pincérétől kaptam. Elmondta, hogy a csapos, a szakács és a konyhalányok, az étterem pincérei, a szálloda portása, liftesei s egyik-másik szobaasszony is olasz. Nem svájci olaszok, hanem külföldiek, akik csak ideiglenes munkavállalási és tartózkodási engedéllyel élnek az országban. Negyedévenként kell meghosszabbítaniuk az engedélyt, és ameddig a svájci hatóságok meghosszabbítják, addig dolgozhatnak az országban. Munkahe-lyüket is csak hatósági engedéllyel változtathatják. Évi 50 svájci frankba kerül a munkavállalási és tartózkodási engedély meghosszabbítása.

„vendégmunkás” mellé sodort. Az egyik — Miguel Fuentes — marós volt egy középsvájci üzemben, társa, José Suarez, asztalos. Az utazás unalma vagy inkább a belőlük kibuggyánó öröm, hogy hazautaznak szabadságra, összehozott bennünket. Miguel Fuentes — törve beszélt németül — elmondta, hogy mindketten már négy éve dolgoznak Svájcban. Az ő családja Spanyolországban maradt, és évente csak egyszer megy haza szabadságra, csak akkor látja két gyermekét, tízéves fiát és nyolcéves lányát. Megmutatta a fényképüket: nagyon hiányoznak neki.

— Hiába, nagyon nehéz ez így külön, messze egymástól — mondta —, de otthon még nehezebb lenne.

— És itt? — kérdeztem.

— Jó a kereset, jobb mint otthon, van munka is és valamit össze is lehet kuporgatni.

— És az itteni emberek?

— Mások, mint nálunk — felelte kitérően és nem bocsátkozott részletekbe.

Később Nyugat-Németországban találkozni szerettem volna a külföldi munkásokkal, és ennek a legegyszerűbb módját választottam: elmentem Düsseldorfban, Kölnben, Bonnban, Mainzban, Frankfurtban, mindenütt, amerre csak jártam — az állomásokra.

A nyugatnémet városok pályaudvarainak előcsarnokai esténként, de különösen szombaton és vasárnap, tele vannak a vendégmunkásokkal. A kioszkokkal megtömött, örökké nyüzsgő, nagy forgalmú pályaudvari folyosók és csarnokok a külföldi munkások gyülekezőhelyei; ez a klubjuk, szórakozóhelyük. Egymás között kicsit otthon érzik magukat, s talán a pályaudvarról kifutó sínpárok is messzi hazájukat idézik. A bőrröndökkel sürgő-forgó görögök, olaszok, törökök, spanyolok, portugálok, a „honfitársak” csoportokba verődnek, s lármájuk betölti a pályaudvart. Elállják az utakat, elfoglalják az ülőhelyeket, vagy a kioszkok előtt citromlét, coca-colát, sört iszogatva, cigarettázva déli temperamentummal újságolják egymásnak a hazai híreket, a futballeredményeket, a bikaviadalok legújabb eseményeit, gondjait, bajaikat, örömeiket. A „földik” szűkebb hazájukból érkezett friss leveleket, fényképeket mutogatnak egymásnak s megbeszélnek a hazai újdonságokat.

Honvágyat altató, vigasztaló illúzió ez az állomási élet. Nem is tagadják. Gino Salieri, messinai útépítő munkás magyarázta meg a lényegét: otthon, Dél-Olaszországban kiülnek a ház elé vagy kimennek a piazzára, a vásártérre, ott találkoznak az ismerősökkel, ott zajlik az élet. Itt Nyugat-Németországban kockázatos lenne a Marktplatzon találkozni, mert a rendőrség pillanatok alatt szétkergetné őket tiltott gyülekezés címén. Nincs más választás, csak az állomás, amely rendszerint a város központjában fekszik, ahol tető is van a fejük felett, körülöttük zajlik az élet, s kiosk is van, ahol cigarettát, édességet, citromlevet, coca-colát és sört árulnak.

— Kinn dolgozom a városon kívül, az útépítésen — mondta Salieri —, s alig várom a szombatot és vasárnapot, hogy találkozzam a „földiekkel”.

Egy kölni vasutas szerint 600—700 vendégmunkás tartózkodik állandóan a főpályaudvar előcsarnokában, zavarja a forgalmat, de „nincs mit csinálni”.

Az úgynevezett „nemzeti” vendéglőkben és kávéházakban is megtalálhatók a külföldi munkások, mert az élelmes üzletemberek észrevették a lehetőséget s busás hasznot húznak a honvágyból. Hangzatos cégek alatt görög, spanyol, olasz és török vendéglőket, kávéházakat nyitottak, ahol nemzeti ételek és italok kaphatók, a zeneautomatákból pedig otthoni népdalok, közkedvelt hazai slágerek szólnak.

Miért jönnek el Svájcba, Nyugat-Németországba? A válasz mindkét országban egyértelmű volt, akár olasz, spanyol, török, görög vagy portugál mondta: a szegénység és a remény hajtotta őket külföldre. Elviselhetetlen volt már az otthoni nyomorúság, az alacsony bérek, a munkanélküliség, az állandó bizonytalanság és reménytelenség. Arisztide Kolinisz Szalonikiból jött Düsseldorfba. Otthon évek óta nem talált munkát; meg akart szabadulni a kilátástalanságtól. Bruno Giraldi Szicíliából jött, otthagyt a kopár sziklákhöz ragasztott kis faluját, öt gyereket és beteg asszonyát, mert torzig volt már a gyéren csordogáló alkalmi munkákkal, az éhezéssel és a nyomorral. Eljött, hátha sikerül egy kis pénzt hazaküldeni: orvosságra valót a beteg asszonynak, valamit juttatni a családnak, s hátha még egy kis tőkét is sikerül összekuporgatni a jövőre.

A legnagyobb hajtóerejük a reménység. Az olasz Abruzzokból, a görög Peloponnézoszról, a spanyol Sierra Morena tájáról, a portugál tengerpart szőlődombjainak vidékéről, a török Izmir környékéről idevándoroltakat

mind-mind az a remény fűti, hogy összegyűjthetnek egy kis tőkét, amivel majd otthon kezdhettek valamit. Bármelyikükkel váltottam szót, ez volt mindig a legkedvesebb témájuk: egy kis műhely, vegyeskereskedés, tankállomás, taxi, vendéglő. Ez a tervezgetés vigasztalja és élteti őket: az önálló élet, hogy ne „függjenek” másától, munkaadótól, bizonytalanságtól, a csurranó-cseppenő alkalmi munkáktól, egyszóval: a nyomorúságtól. Ezért tartják átmeneti állapotnak a svájci és nyugat-németországi munkát, és ezért vállalják az aszkétikus önmegtagadásig a takarékoskodást.

Hogyan élnek a vendégmunkások Svájcban és Nyugat-Németországban? Miért kérdezte tőlem Mainzban Pietro Gorelli olasz kőműves, hogy miért nem bánnak velük „vendégekként”, ha már egyszer „vendégmunkások”? Megtűrt idegenek-e csupán, s egyáltalán beválnak a reményeik?

Feltétlenül igaz, hogy Svájcban és Nyugat-Németországban sokkal jobbak a kereseti lehetőségek. A munkakötési szerződés biztonságot nyújt nekik — legalábbis a konjunktúra idejére —, folyamatosan dolgozhatnak és kereshetnek. Bérüket — általában a legalacsonyabb kategóriájú bérek, mert többségük segédmunkát végez — terhelik a jövedelmi adók és egyéb járulékok, a hazájukénál magasabb megélhetési költségek, különösen a lakbérek. Fizetésük egy részét, néha jelentős részét hazaküldik családjuknak, s ami megmarad, abból élnek és abból szeretnék még a jövőendő egzisztenciájuk induló tőkéjét is megtakarítani. Mégis jóval több a jövedelmük és a lehetőségük, mint ha otthon alkalmi munkákból s az összehasonlíthatatlanul alacsonyabb jövedelemből élnének.

Mégis nehéz a helyzetük. Idegenként jöttek és azok is maradtak. Előlépésre, haladásra nincs lehetőségük, mindig a legalsó lépcsőn kell maradniuk. Nem bírják a nyelvet, tolmácsuk nincs, sok esetben az írásbeli felvilágosítások sem segítenek, mert nagy részük analfabéta.

Maguk között élnek, elszigetelve, idegenül. A gyár kapuján kívül a legtöbb esetben megszűnik a külföldi munkás iránti érdeklődés. A vállalkozót csak a munkaerő érdekli. Felipe Velez spanyol munkás szerint: „Szerszáma vagyok a gyártulajdonosnak, semmi egyéb. Kalapácsa, harapófogója, vésője. Egy a kívánsága: dolgozzak és fogjam be a számat.”

A bonni munkaügyi minisztérium hivatalos lapja, a „Bundesarbeitsblatt” írja, hogy a vendégmunkásoknak sok nehézséget jelent, hogy előítéletekkel vannak irántuk. Nem alaptalan ez a megállapítás. A nyugatnémetek és a

svájciak, különösen a német kantonokban, nem keverednek a külföldi munkásokkal, mereven és ridegen elhatárolják magukat tőlük, az üzemben éppúgy, mint az életben. Az olasz lapok gyakran írnak erről a problémáról, és egyikük-másikuk „faji” megkülönböztetést emleget.

A svájci és a nyugatnémet családok beárják aajtaitak előttük. A „Spiegel” szerint a vendégmunkások „inkább gettóalakók, semmint vendégek . . . a németek és a vendégmunkások idegenül állnak egymással szemben”.

A németek és a svájciak lenézik a külföldi munkásokat. Szerintük: Európa szegényházaiból népvándorlás indult meg a svájci és a német fizetési borítékokhoz. A görögök „piszkosak”, a törökök „lusták”, az olaszok „megbízhatatlanok”. Véleményüket az üzemekben sem titkolják, szemükbe mondják a külföldi munkásoknak, és a németek — némi világháborús reminiscenciával — hozzátesszik, hogy az olaszok „ráadásul még rossz katonák is”. Persze, ezekből a megjegyzésekből éles viták támadnak, a külföldi munkások védekeznek és visszavágnak, de a rövidebbet mindig a „vendégek” húzzák; csipkelődés, gúny, lenézés a részük.

A legfájóbb sérelem — a vendégmunkások szerint — az általánosítás. Ha valamelyikük valamilyen vétet követ el, a bulvárlapok feltűnően, vastag betűs címekkel, ellenségesen találják a „bűnügyet”, és a közvélemény az egész nációt bűnözőnek bélyegzi. Pedig a hivatalos statisztikák szerint a külföldi munkások között nagyon alacsony a bűnözési százalék. A nyugatnémet statisztikák beismerik azt is, hogy a megszálló csapatok tagjai sokkal nagyobb arányban követnek el bűntényeket.

A baj s gond mindig és mindenütt a lakással és elhelyezkedéssel kezdődik. A külföldi munkásokkal kötött munkaszerződés egyik pontja leszögezi, hogy „a munkaadó köteles megfelelő lakásról és elhelyezésről gondoskodni”. A gyakorlatban a vendégmunkások elhelyezése azonban szomorú képet mutat. A vendégmunkások túlnyomó többsége sivár, kivénhedt barakkokban lakik, két-háromemeletes ágyakban alszik, a szekrényeket fogasok vagy falba vert szögek helyettesítik, vizet a kútról hordanak, némelyik barakknak földes a padlója, s a falak repedésein keresztül itt-ott befűtöl a szél a szobákba. A néha végsőkig elkeseredett munkások ritkán nyólnak a sztrájk fegyveréhez. Félnak, mert fejük felett mint Damoklesz kardja függ a kiutasítás veszedelme. A sztrájkokból vagy nyugtalanságokból azonnal politikai ügyet csinálnak. A sztrájkot kommunista szervezkedésnek, a

sztrájkolókat kommunista agitátoroknak bélyegzik s eljárást indítanak ellenük, amelynek a vége — a kitoloncolás. A düsseldorfi „Deutsche Volkszeitung” című lap erről a következőket írta: „Ha egyes esetekben sztrájk és nyugalanság tör ki a kétségbeesett külföldi munkások között, akkor a már gyakorlattá vált »politikummal« intézik el: kommunista agitáció! — és megtorolják. Ilyen egyszerűen ne húzzuk ki magunkat a bajból, ne felejtjük el: az okot mi szolgáltattuk.”

Braunschweigban az olasz munkások sztrájkoltak a kibírhatatlan lakásviszonyok miatt. Erről a sztrájkról jelentette annak idején a nyugatnémet hírszolgálati iroda: „Az ágyankénti 78 márkás bér ellenére a lakásadó nem törődött azzal, hogy a matracok használhatatlanok voltak, a szobák pedig nyüzsgtek a bolháktól, poloskáktól, tetvektől.”

Az üzemi barakkokban nem ritka eset, hogy két vendégmunkás osztozik egy ágyon: az egyik azalatt alszik, amíg a másik dolgozik. Műszak végén váltják egymást. Svájcban a tömegszállásokon, barakkokban vagy a többágyas szobákban egy-egy ágyért 80—100 svájci frankot is elkérnek havonta. Ha a vendégmunkás egyedül akar élni, akkor csak a hónaposszoba marad a számára, amely — kizárólag harmad-negyedrendű, mert külföldi munkásnak nem adnak ki rendes szobát — havonta legkevesebb 200 svájci frankba vagy ugyanannyi nyugati márkába kerül. Olcsóbb szállást akar? Kaphat fűtetlen pincehelyiségekben vagy kamrákban. A külföldi munkások lakásproblémájából valóságos spekulációs üzletág növekedett. A ház- és lakástulajdonosok legszívesebben tömegszállásokat rendeznek be, mert ezekből — az ágyanként fizetett bérekből — szedik a legnagyobb sápot.

A külföldi munkaerők toborzását államközi szerződésekkel szabályozták. Ezek a szerződések és megállapodások jogot adnak arra, hogy toborzóirodákat állítsanak fel, a verbuválás érdekében széles propagandát fejtsenek ki, s természetesen biztosítják ehhez a munkához az egyes országok közigazgatási szervezeteinek teljes támogatását és együttműködését. Ezek a szerződések és megállapodások Nyugat-Németországnak például alkalmat adtak arra, hogy 222 tisztviselővel állandó toborzóirodákat tartson fenn Veronában és Nápolyban, Athénben és Szalonikiben, Isztambulban és Ankarában, Lisszabonban és Madridban. Ezekén kívül az egyes iparágak alkalmi és állandó toborzói járkálják a vendégmunkásokat adó országokat.

Nagy propaganda folyik a munkástoborzás érdekében, és a propagandából sokszor fonák helyzet adódik. Például a nyugatnémet toborzóirodák Spanyolországban mindenfelé jól öltözött, meglegedést sugárzó spanyol munkást ábrázoló hatalmas plakátokat ragasztottak ki. A kép alatt szöveg is volt, a boldog munkás beszámolója, hogy mennyit keres Nyugat-Németországban, s utána a kérdés: „Miért nem jössz te is?” Amint később spanyol munkások elmondták, a plakát kitűnő agitáció volt Franco ellen, mert a spanyolok első kérdése ez volt: miért kell ezért Nyugat-Németországba menni, miért nem tudunk itt is annyit keresni?

A vendégmunkások külföldi toborzása és megszerzése, a szó szoros értelmében — embervásár!

Vegyük — bizonyosságul — a nyugatnémet gyakorlatot. A nyugatnémet monopóliumok megadják a szükséges létszámot, a szakképzettségre vonatkozó igényeiket, a többi a szövetségi munkaközvetítő hivatal által felállított toborzóirodák intézik az egyes országokban. Minden egyes szerződött munkásért a nyugatnémet vállalkozók — a szerződésekben meghatározott tarifák szerint — „fejkvótát” fizetnek a munkaügyi hivatalnak. Olaszországra 60, Spanyolországra 120, Görögországra 170, Törökországra pedig 150 nyugati márka egy-egy szerződött vendégmunkás megállapított fejpenze.

Az irodák szerződést kötnek a munkára jelentkezővel, de mielőtt a szerződést megkötnék, gondosan megvizsgálják az „árut”. Elsősorban a korát, mert csak 34 éves korig lehet jelentkezni, azután az egészségi állapotát, szakképzettségét, családi körülményeit és — ami a legfontosabb — a priuszát! Az érdekelt országok rendőrségei, igazságügyi és közigazgatási hatóságai készséggel állnak ebben a munkában a toborzók szolgálatára. A priuszra vonatkozó legfontosabb kérdések: volt-e már büntetve és miért? Részt vesz-e a munkásmozgalomban? Szervezett munkás-e? Vezető szerepet játszott-e — kisebb vagy nagyobb mértékben — a munkásmegmozdulásokban, különösen a sztrájkokban? Ha igen, ez kizáró ok, nem kötnek vele szerződést.

A kiválogatott munkásokkal megkötik a szerződést, összegyűjtik és csoportosan Nyugat-Németországba szállítják őket.

A szerződés szövege általános megállapításokat tartalmaz. Lerögzíti a szerződés tényét és a keresetet — órabérben. Ez a nagyvonalú általános jel-

leg a külföldi munkásokra háramló sok bajnak, félreértésnek és hátránynak vált már forrásává. Ezek a többnyire egyszerű és tájékozatlan emberek nem ismerik jogaikat.

A bonni munkaügyi minisztériumban feltettem a kérdést dr. Dahnen főtanácsosnak, hogy mennyi a külföldi munkások keresete.

— Pontosan annyi, mint a német munkásoké — válaszolta.

— És a külföldi munkásnőké?

— Ugyanannyi, mint a német munkásnőké.

— A német munkásnők bére különbözik-e a német férfi munkások béréétől?

— Ezt nem tudom pontosan megmondani. Azt hiszem, valami különbség van.

A nyugatnémet szakszervezetek hivatalos statisztikája szerint körülbelül 30—40 százalék különbség van a német férfi és női munkások bére között.

A külföldi munkások keresete tehát Dahnen főtanácsos szerint pontosan annyi, mint a német munkásoké. De csak órabérben! Egy Düsseldorf melletti esernyőgyár német könyvelője elmondta, hogy az üzemben sok olasz és spanyol munkásnő dolgozik. Normára dolgoznak, akárcsak a német munkásnők, de amíg a német nők akkordbért kapnak, addig az olaszok és spanyolok csak órabért, abból is a legalacsonyabb kategóriát. Orvoslásnak nincs helye, mert a munkavállaláskor órabérre szerződtek, ahhoz van csak joguk. Ugyanez a könyvelő mondta el, hogy a tájékozatlanság sok külföldi munkást megrövidít. Félévi munka után szabadság járna neki, de nem tudja, s ezért nem veszi ki. Egy idő múlva elveszti. Akad még ehhez hasonló sok más probléma is; mindig a külföldi munkás húzza a rövidebbet. A hivatalos vélemény szerint a vendégmunkások ugyanolyan jogokat élveznek, mint a nyugatnémet munkások. Harcoljanak ezekért a jogokért? Kockázatos lenne. Egy hivatalos statisztika szerint Nyugat-Németországban évente több ezer elégedetlen vendégmunkástól vonják meg a tartózkodási és munkavállalási engedélyt, s visszatoloncolják őket hazájukba.

Hivatkoztam erre a statisztikára a bonni munkaügyi minisztériumban, s megkérdeztem, kik ezek és miért toloncolták őket vissza a hazájukba?

— Ezek déli emberek — mondták —, temperamentumosak, s akad közöttük aki az üzemekben „ellenzéki magatartást” tanúsít, „zavarja a rendet és a fegyelmet”. Ezeket hazaküldjük.

Van-e valamiféle érdekképviseleti szervük? Szakszervezet vagy valami más szervezet, amely gondjukat viseli s küzd a jogaikért? Az északrajna-vesztfáliai tartományi kormányzat hivatalos jelentése szerint a Ruhr-vidéken az olasz és a spanyol vendégmunkások érdekeit a római katolikus „Káritász”, a görögökét az evangélikus egyház missziós szervezete, a törökökét a nyugatnémet Vörös Kereszt képviseli.

Az Olasz Kommunista Párt tagjai Svájcban is, Nyugat-Németországban is — bár tiltják — szervezett pártéletet élnek. Szoros kapcsolatot tartanak fenn hazájukbeli pártszervezeteikkel.

(Bázeli olasz vendégmunkások mesélték, hogy egyik barakkjukat az Olasz Kommunista Párt megalapítójáról, a Mussolini börtönében 1937-ben meghalt Antonio Gramsciról nevezték el. A svájci rendőrség azonnal nyomozást indított a „veszedelmes olasz kommunista agitátor” után és körözőlevelet adott ki a már régen halott Gramsci ellen.)

A Ruhr-vidéken a spanyol munkások érdekes adatokat mondtak el „érdekvédelmükről”.

Francóék külföldön is kézben tartják őket. Elmondták, hogy a spanyol katolikus egyház a Nyugat-Európában dolgozó spanyol munkások számára 134 egyházi missziót szervezett, spanyol lelkészek vezetése mellett, és ezt a messze szerteágazó szervezetet Monsignore Ferris irányítja a madridi központból. Elmondták azt is, hogy valamelyik toledói zsinat még a királyság idején határozatot hozott, amely szerint spanyol lelkész csak a király engedélyével végezhet lelkészi munkát külföldön. Most Franco helyettesíti a királyt, s ő adta meg nekik az engedélyt. Ezek a Franco által szentesített egyházi szervezetek a spanyol munkások „érdekvédelmi szervezetei”.

Svájcban, ahol a vendégmunkások ugyancsak a legrosszabbul fizetett és lenézett munkások, ahol a legveszélyesebb és a legalacsonyabb rendű munkahelyeken dolgoztatják őket, rájöttek már arra, hogy az összefogásban nagy erő rejlik, és védelmet is jelent a kiutasítás fenyegetése ellen. Példa erre a rorschachi textilmunkásnők esete.

A Boden-tó partján fekvő Rorschach egyik textilgyára 200 olasz és spanyol textilmunkásnőt alkalmazott, otthont is — nem is akármilyent — biztosított nekik. A gyár közelében fekvő barakkokban rendezte be a női munkások otthonát, és a vezetést apácákra bízta, akik kemény és rideg zárdai fegyelemben tartották a munkásnőket. Munkába közösen vonultak ki, s a

A Rajna a Loreley-sziklával

Düsseldorf: A Berliner Allée

Fent: Frankfurt a Majna felől. Lent: Bonn: vásártér a régi városházával

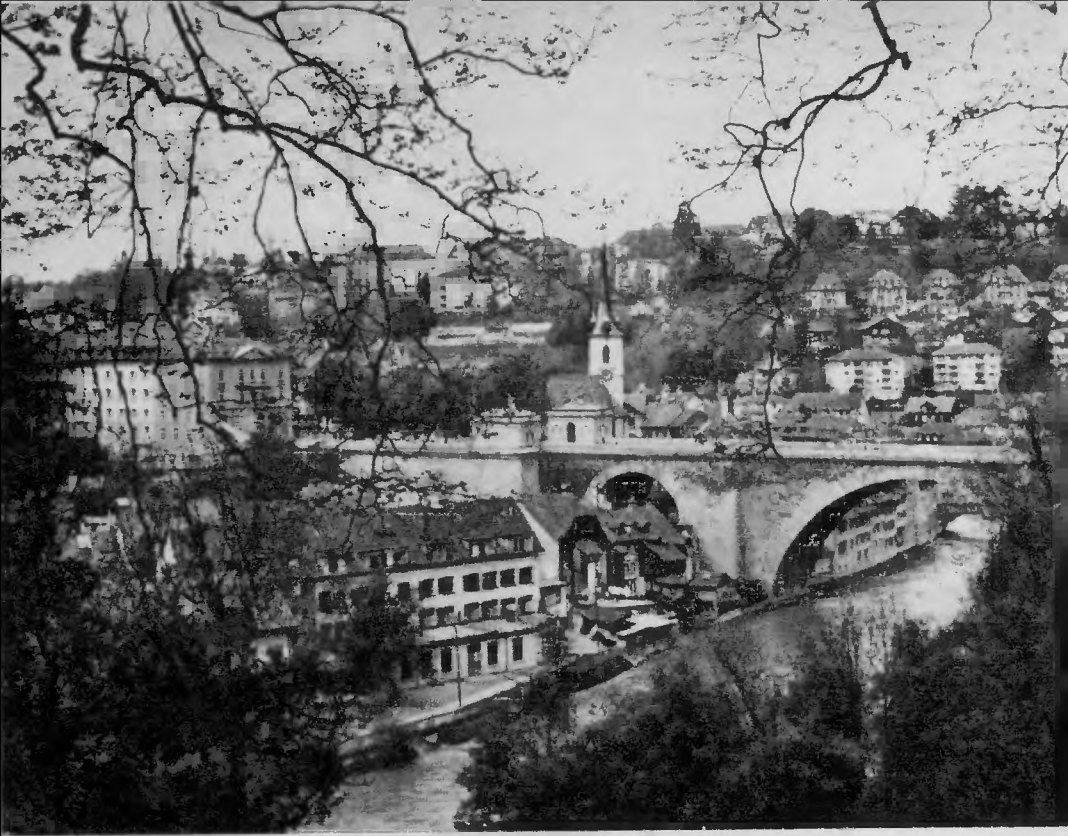
1966. április 11.:
a Frankfurt felé haladó
nyugatnémet húsvéti békemenet
résztevői az atomfegyverkezés
és az amerikaiak
vietnami agressziója ellen tüntetnek

Spanyol vendégmunkások május
elsejei felvonulása Svájcban. A
transzporensen: „Spanyolország —
a szabadság nélküli ország!”

Bányásztüntetés a Ruhr-vidéken

Bern: az Aare völgye

A bázeli városháza és a Vásártér

Buchs a svájci—osztrák határon

Luzern: az óváros egy részlete

A Sántis havas gerince

Chur, Graubündenben

Telzen-Berg a Rajna partján

Genf: modern üzletház

A genfi óváros

A Genfi-tó

Thomas Mann íróasztala

A Genfi-tó a montreux-i öbölben

Liechtenstein: a háttérben a Falknis havas csúcsai

Vaduz, Liechtenstein fővárosa

munkából ugyancsak közösen tértek vissza. A barakkok bejáratánál szigorú tábla figyelmeztetett, hogy „idegeneknek tilos a bemenet”. Ha valahova el akartak menni szórakozni, bevásárolni vagy csak egyszerűen sétálni, engedélyt kellett kérniük a főnökszonytól. Határidőre kapták az eltávozási engedélyt, mindössze néhány órára, s ha elkéstek, büntetésül megvonták tőlük az ebédet vagy a vacsorát. Naponta többször közös imán és ájtatos-ságon kellett részt venniük. Az üzemben is szigorú fegyelmet tartottak, és a legcsekélyebb hibaért súlyos pénzbüntetésben részesítették őket. Az „imádkozzál és dolgozzál” ájtatos bilincseibe zárt munkások felháborodása mindjobban nőtt. Nem zárandokolni jöttek ők a rorschachi textilgyárba, hanem dolgozni, pénzt keresni, s egyébként is: milyen jogcímen korlátozzák személyes szabadságukat vallásos gyakorlatokkal, amikor ők úgy akarnak élni és szórakozni, ahogyan az nekik tetszik?

Amikor a vállalat az egyik fizetési napon nagyobb összegű büntetéspénzt vont le a munkások fizetéséből, kirobbant a hónapok óta lappangó és gyűlemlő feszültség. A spanyol és olasz munkások sztrájkba léptek.

A vállalat igazgatósága megijedt. Nem a 200 munkásnő sztrájkjától, hanem a rossz példától. Mi lesz, ha a 800 000 külföldi munkás rádöbben, hogy sztrájkolni is lehet? Az igazgatóság mindenekelőtt arról gondoskodott, hogy a sztrájk titokban maradjon, legalábbis az újságok ne írjanak róla, s ez sikerült is neki: annak ellenére, hogy a Boden-tó környékén mindenki tudott a spanyol és olasz munkások „forradalmáról”, a svájci lapok egyetlen sort sem hoztak a sztrájkról.

Az igazgatóság ezután megkísérelte a sztrájkolók sorainak megbontását. Az igazgatói irodába beidézte egyenként a munkásokat, és a sztrájk feladására, a vezetők nevének kiadására akarta kényszeríteni őket. Sem ígérettel, sem fenyegetéssel nem sikerült szembeállítani a munkásokat, „tutti insieme” — „mindnyájan együtt” —, ez volt a jelszavuk. Végül is az olasz és spanyol konzult kellett elhívni, akik azután lecsendesítették őket, miután a vállalat visszavonta a büntetéseket, kifizette a levont összegeket, és megszüntette a zárdai fegyelmet az otthonokban.

Zürichben magam is láttam a külföldi munkások egyik tüntetését: spanyolok felvonulását, amellyel a Franco-diktatúra ellen tüntettek, és szolidaritásukat fejezték ki a sztrájkoló spanyol bányászokkal. A spanyolok menetéhez több olasz és görög munkáscsoport is csatlakozott, sőt, néhány száz

svájci baloldali érzelmű munkás is. Genfben, Lausanne-ban és más helyeken is rendeztek hasonló tüntéseket, néhol fáklyás felvonulást is. Erő volt ezekben a megmozdulásokban: az összefogás és a szolidaritás ereje. Május elsején ugyancsak csoportosan, zászlók alatt, transzparenszeiken hazai jelszavakkal vonultak fel a vendégmunkások.

A súlyos problémák ellenére újabb és újabb vendégmunkásokat szállító vonatok érkeznek Nyugat-Németországba. Ugyanezt nem írhatom svájci változatban, mert amíg Nyugat-Németország még tágabbra nyitotta a kapukat s szaporítani akarja a vendégmunkások számát, addig Svájcban egészen másképp fordult a helyzet.

Svájcban 800 000 külföldi munkás, köztük 550 000 olasz dolgozik. Számukat 150 000 velük élő hozzátartozójuk szaporítja. A 950 000 külföldi a közel hatmillió svájci lakosságnak majdnem 16 százalékát teszi ki. Az iparban az összes dolgozók 36 százaléka vendégmunkás. Tény az is — e statisztika szerint —, hogy a svájci ipar rohamos fejlődése, a fellendülés és a jólét az olasz, spanyol, görög és török munkások légiója nélkül elképzelhetetlen lett volna.

Hogy mennyire helytálló ez a megállapítás, megmutatkozik akkor, amikor az olasz vendégmunkások a hazai parlamenti választások alkalmával elutaznak szavazni. Ilyenkor a svájci építő- és vendéglátóiparban dermedt csend váltja fel a megszokott üzemi zajt, és néhány napig a svájci gazdaságban kaotikus állapotok uralkodnak. Érthető ez, mert a svájci építő- és vendéglátóiparban a dolgozók 80 százaléka külföldi, túlnyomóan olasz munkás. A vegyi és műszeripar összes dolgozóinak 30 százaléka olasz, ha ez a két iparág elveszítené külföldi munkásait, nemcsak sokkal kevesebbet termelne, hanem jó időre meg is bénulna.

Az ember úgy vélné, hogy ezek után Svájcban megbecsülik a vendégmunkásokat, s mindent megtesznek, hogy jól érezzék magukat. Nem így van; a svájciak nem fogadják be maguk közé őket, itt is, akárcsak Nyugat-Németországban, lenézik valamennyit. 1964 óta pedig valóságos hisztérikus légkör alakult ki Német-Svájcban, különösen Zürichben és Bernben. A falakra és járdákra mázolt jelszavakkal, röpcédulákkal — „Svájc a svájciaké!”, „Ki az olaszokkal Svájból!”, „Takarodjatok haza kukoricazabálók!” —, demagóg hangnemben a legszélsőségesebb faji uszítást indították el a külföldi, elsősorban az olasz munkások ellen. Bizottságok alakultak

„Svájc tisztaságának védelmére” Német-Svájcban, s a politikai pártok is támogatták ezt a faji gyűlöletről áthatott hisztériát.

1965. január 19-én a svájci Szövetségi Tanács rendeletet adott ki, mely szerint február 15-étől kezdve csak olyan olasz munkások léphetik át a határt, akik előzőleg már megkapták az engedélyt. (Svájcban nem volt előzetes szerződési kényszer, mint Nyugat-Németországban.) Az olasz lapokban és a rádióban is közölték ezt a rendelkezést, de ki hallgatta? Vagy ki olvasta? És ha hallott is valamit róla Szicíliában, Szardíniában vagy Dél-Olaszországban valamelyik kivándorolni készülő olasz, nem hitte, mert vitte a remény a határ felé.

Chiassóban és Domodossolában, a svájci—olasz határállomásokon 1965. február 15-én szívet tépő jelenetek játszódtak le. A vonatok még százával hozták a Svájcba tartó munkásokat, de a svájci határrendőrség nem ismert tréfát. Február 15-én 1500 olasz munkást szállítottak le a vonatokról és irányították vissza olasz területre. Sírás, jajgatás, átkozódás és könyörgés verte fel a határállomások környékét ezekben a napokban. A szerencsétlen olasz munkások mindent pénzzé tettek otthon, valósággal felégettek maguk mögött mindent, sokan adósságba is verték magukat, csak hogy előteremtsék az útiköltséget meg az egyéb kiadások fedezetét, s most nincstelenül, eladósodva kellett visszautazniuk.

A svájci Szövetségi Tanács különben a Svájcban foglalkoztatott külföldi munkások létszámát is csökkenteni kívánja, és ezért a gazdasági minisztérium már tájékoztatta a vendégmunkásokat alkalmazó svájci vállalatokat és üzemeket, hogy 1966 végéig fokozatosan 10 százalékkal csökkentsék a külföldi, elsősorban az olasz munkások számát.

Miért fordult a svájci társadalom, legalábbis egy hangadó része a külföldi munkások ellen, akik végeredményben nagymértékben hozzájárultak a jólét megteremtéséhez?

Az egyik ok a szélsőjobboldali, konzervatív svájci fajvédők félelme. A közel egymillió, ma lenézett és csak megtűrt külföldi munkás néhány esztendő svájci tartózkodás után elnyeri a jogot a svájci állampolgárságra. Ez szerintük a lakosság „felhígulását”, a svájci életforma „lazítását, ha nem megrontását” jelentené. Ez az oka annak, hogy a külföldi munkások számára nem gondoskodnak otthonokról, nem is beszélve az egészségügyi, gyermekvédelmi és egyéb hasonló intézményekről, mert ez az „állandóság”

érzését keltené bennük, márpedig a cél: az „ideiglenesség” érzésének elmélyítése, hogy sohase érezze „otthon” magát svájci földön az idegen. Ehhez természetesen az a törekvés is járul, hogy elterelje a svájci polgár figyelmét a belső problémákról, a belpolitikai feszültségekről, a különböző fegyverkezési botrányokról és egyebekről.

Van egy másik ok is, amelyet a Svájcban valósággal hisztériává vált anti-kommunizmus szült. Bármily furcsán hangzik is, de Svájc létszámban legnagyobb politikai pártja hamarosan — az Olasz Kommunista Párt lesz. Az olasz munkások java része a párt tagja, s bár a svájci kormány megtiltotta a „baloldali politikai tevékenységet” az olasz munkások között, a kommunisták rendszeres és szervezett pártéletet élnek. A svájci hatóságok évente az olasz munkások százait utasítják ki politikai okok miatt — sokszor a svájci sárga szakszervezetek követelésére, amelyeknek terhes és veszedelmes az osztályöntudatos munkás. A svájci rendőrség állandó megfigyelés alatt tartja az olasz munkások szállásait, a külföldiek találkozóhelyeit, s elköbozzák az Olaszországból érkező baloldali újságokat, folyóiratokat és egyéb kiadványokat.

Az olasz lapok — a polgári lapok is — egyöntetűen elítélték a Német-Svájcban kirobbant náci ízű faji hisztériát. A „Corriere della Sera” „egy új nácizmus megszületését” látta a svájci eseményekben, s hangsúlyozta, hogy „Hitlert bolondnak mondtuk először, nevettünk rajta, de aztán megtelek a börtönök. Tegnap zsidók voltak, ma amerikai négerek, holnap délolaszok Svájcban.” Az olasz sajtó véleménye szerint az olaszellenes kampány egyik célja, hogy az olasz munkásokra nyomást gyakoroljon és elriassza őket a szociális egyenjogúságot követelő mozgalmaktól. Ennek a jelentősége akkor mérhető fel igazán, ha figyelembe vesszük — állapítja meg az „Espresso” című olasz lap —, hogy Svájcnak a saját munkásai védelmére kiadott törvényei „ma a legelmaradottabbak Európában”.

Nehezen élnek a vendégmunkások Svájcban is, Nyugat-Németországban is. Jogos volt a kérdés Agnoli mainzi eszpresszójában: ha vendégek, miért nem bánnak velük úgy, mint vendégekkel?

Svájc — a szabadság sznobizmusba fulladt jelképe

A Zürich felé szálló repülőgépen Schiller „Tell Vilmos”-ának emlékezetemben elkallódott sorait szedegettem össze:

Szorgalmas kezünk műve ez a föld,
S a régi erdőt, mely valaha medvék
Vadon tanyája volt, mi emberek
Lakóhelyévé változtattuk át,
A mocsarakból méreggel dagadtan
Kikelt sárkányok fajzatát megöltük
És széttéptük a vad vidék fölött
Lógó köd szürke takaróját . . .

(Vas István fordítása)

Rakosgatom, izlelgetem a sorokat s arra gondolok, vajon milyen ma Svájc, a Habsburg-sárkányt kiírtó őskantonok — Uri, Schwyz és Unterwalden — parasztjainak földje, a mindenható Róma kódét szertetépő reformátorok — Kálvin, Farel, Beza és Zwingli — hazája? Maradt-e valami a Rütli alpesi legelőjén kötött „Örök Szövetségből”? Él-e még vagy poros levéltári okmánnyá zsugorodott-e a középkori szabad parasztok Schwyzben őrzött szövetségelevele? Milyen ma ez az ország, ahol Jean Jacques Rousseau, a felvilágosodás nagy gondolkodója meglátta a napvilágot, ahol menedéket leltek az üldözött francia hugenották, majd később a kommünárok, és ahol Kossuth és Klapka szőtték álmaikat az eltiport magyar szabadság feltámasztásáról? Áll-e még a ház a zürichi Spiegel Gasséban, amelyben Lenin lakott, főzik-e még a kávé a „Eintracht” étteremben, ahol Lenin

Rosa Luxemburggal és Bebellel vitatkozott késő éjszakákig, ahol megalakult a „Munka felszabadítása” nevű első marxista csoport, és ahol Lenin az „Iszkrá”-t, az első bolsevik újságot szerkesztette?

Az országot járva emléküket, nyomukat megtaláltam; a svájciak gyakran emlegetik a múltat. Őrzik még Schwyzben a szabad parasztok szövetség-levelet, és Altdorfban, ahol a legenda szerint Tell Vilmos lelötte az almát fia fejéről, nyaranta a Schiller-drámát játsszák a külföldi turistáknak. Genfben, a Rhône torkolatánál, egy parányi szigeten megtaláltam Rousseau fák közé bújtt bronzszobrát is. Áll még a ház, amelyben Lenin lakott, és felújították az „Eintracht” vendéglőt is. Emlékművet emeltek nyert és veszített csaták helyén. De csak az emlékeket, a történelemmé dermedt és vendégcsalogató, idegenforgalmi attrakcióvá vált múltat találtam — a szabadság élő, életető levegőjét nem. Svájc, a szabadság szimbóluma, belefulladt a sznobizmusba, s elszürkítette a polgári közepszerűség.

Egy este a zürichi óvárosban jártam. Megnéztem a XVI. századbeli városházát, a valamikori céhek cirádás székházait, a több száz éves cifra, tarkára festett kutakat, a Grossmünstert, ahol Zwingli prédikált valamikor Róma ellen, a Péter-templomot, amelyben Goethe barátja, Lavater volt a lelkész. Bolyongtam a különös hangulatú vén utcákon, a Limmat hídján, az öreg házak között, amelyeknek — a neonvilágítás ellenére — homályba vesztek aprólékos szépségei; a fényszórók csak a templomok tornyait világították meg sejtelmesen. Ez volt a múlt!

Aztán kijutottam Zürich főutcájára, a Bahnhof Strasséra, Európa leggazdagabb utcájába, ahol a ma „műemlékeit” — a tőzsdét, a bankok és biztosítótársaságok palotáit — fényárba borították a ravaszul elrejtett fényszórók. Ez volt a jelen! A megváltozott korszellem új szimbóluma érződött végig, a bankokkal és luxusüzletekkel szegélyezett utcán.

Svájc gazdag ország. Százötven éve semleges, közel két évszázada elkerülték a hadak. (Schaffhausenben egy „bombasérült” házát mutatnak: a második világháborúban egy Németország felé tartó amerikai bombázó véletlenül kioldott vagy kioldódott kiskaliberű bombájának nyomait viseli. St. Gallen környékén pedig légi harcban Svájc fölé keveredett harcoló kötelékek gépágyújának becsapódásait őrzik. Büszkéek rá.) Amíg Európa vérzett, szenvedett és pusztult, a semleges Svájc békében élt és gyarapodott. Városai és falvai nem pusztultak el, iparát nem érte kár, infláció sem bom-

lasztotta gazdaságát. Valutája a kapitalista világ egyik legszilárdabb pénzegysége, amelyet aranyfedezete majdnem százötven százalékig fed. Minden régi ebben az országban, a városok, a szokások, a nép konzervativizmusa — különösen a német kantonokban —, az ország szervezeti felépítése, kormányzási módszerei, még a forgalomban levő pénze is, mert nem ritka, hogy a múlt században vert érmét — ezüst frankot vagy réz rappent (fil-lért) — kap az ember vissza a pénztáráknál.

Az egész ország, a városok, a falvak tiszták, takarosak, rendezettek, gondozottak. Nemcsak a természetükből fakad ez, hanem szól az idegenforgalomnak is. Európa egyik turistacentruma Svájc. Évente három-négymillió külföldi vendég keresi fel az országot. Még nem volt főidény, amikor Zürichbe érkeztem, mégis csak az ötödik szállodában kaptam nagy nehezen szobát. Svájcban mindenütt a szállodákban, az éttermekben, a kirándulóhelyeken, a függővasutakon, a pályaudvarokon bábeli nyelvzavar uralkodik. A svájciak felkészültek a vendégek fogadására: több mint kétszázezer ágy-gyal hétezer szálló, penzió, szanatórium áll a vendégek rendelkezésére.

Csodálatosan szép az ország, érthető a nagy idegenforgalom. A sűrűn járó, hajszára pontos villanyvonatok minduntalan váltakozó, szebbnél szebb tájakon száguldanak az utasokkal. Magas hegyek között, sziklákba vágott szakadékokban vagy völgyek haragoszöld rétjei mellett vezet az út-juk, tavak, kristálytisztá vizű folyók partján; alagutakba fúrják magukat, és a túlsó oldalon újabb csodás képek tárulnak az utasok elé: az Alpesek puha, fehér hópárnával fedett csúcsai, a Jungfrau bordás púpja, a felhősap-kás Rigi, a Bernina napban szikrázó gleccsere, a Genfi-tó enyhe hajlatú szőlős dombjai, Tessin füge- és olajfái, nehéz illatú rózsái, a Rajna és az Aare völgyének festői tájai, havasi legelők, régi városok és falvak, a hegy-oldalakban öreg, fagerendás parasztházak.

Szép ország, de — három arcú ország. Van — s ez a többség — egy rideg, zárkózott Német-Svájc, délnyugati és déli felében pedig a melegebb, ember-ribb, őszintébb és természetesebb Francia- és Olasz-Svájc. Szemben állnak egymással: a francia és olasz kantonok békétlen ellenzékei a német kantonoknak.

Egy napsugaras májusi délutánon, St. Prex és Lausanne között a Genfi-tó partján, ahol a hegyek már enyhe dombokká szelídülnek és a domboldala-

kon végig katonás glédában sorakoznak a leveleiket bontó tőkék a napsütéses szőlőkben, Curchod apó vendégeként egy öreg almafa alatt üldögélünk. Philippe Bleyer tanító hozott el öreg barátjához, s a szomszéd szőlőből átjött Cyrille Oeler szőlősgazda is. A vastag deszkájú, gyalult és a sok súrolástól már hullámosra kopott asztal körül ültünk, s Curchod egy régi évjáratú „chabli”-jét, nehéz fehér burgundi borát kóstolgattuk.

Alattunk a napsütésben a Genfi-tó csillogott, amelynek szépségét sokan megénekelték. Szemben, a tó francia partján a savoyai havasok koszorúja szegélyezte a vizet, s lenn a tövükben, a parton, falvak és városkák játékszernek tűnő tarka házai sorakoztak sűrűn egymás mellett. Messze a láthatár szélén, a napsütéses tiszta levegőben Európa hegy-királyának, a Montblanc-nak csúcsán csillogott a jég, s körülötte a többi szikrázó hófehér óriás terpeszkedett.

Ültünk az asztal körül, élveztük a napsütést, a tájat, Curchod apó jó borát és beszélgettünk. Asztaltársaim a lokálpatrióták szenvedélyes szeretetével magyarázták a környéket, nevükön nevezték az egyes hegycsúcsokat, jóízű, néha borsosra fűszerezett pletykákat meséltek az alattunk fekvő falvak életéből, és minden szavukból kicsendült, hogy nagyon szeretik ezt a tájat, hogy ismerik minden porcikáját, és igen mélyre eresztették itt gyökereiket.

Amikor komolyra fordították a beszélgetést, először ők kérdeztek. Nagyon tisztelték a magyar borokat, ezért a magyar szőlőgazdálkodást firtatták, aztán én faggattam őket: Svájc háromféle arcáról, a zárkózott, megközelíthetetlenül hűvös és rideg, az önmegtagadásig takarékos és önmagára nagyon büszke németről, és az egymásra nagyon hasonlító hangos, temperamentumos, kicsit bohém franciáról és olaszról. Megmondtam: úgy érzem, a francia és olasz nyelvű kantonokban szabadabb a levegő, nyíltabbak, közvetlenebbek, barátságosabbak az emberek, több az életöröm, az őszinte és a természetes emberség. Miért?

Curchod apó a nap felé tartotta borospharát, gyönyörködve nézte a nap sugarak játékát az aranysárga, tiszta borban, s mutatóujjával a pohárra bökve kérdezte:

— Nem szép? — és a nyolcvanéves öregember bölcsességével folytatta: — Talán itt rejlik a magyarázat. Nálunk itt délen, a tóparton több a napsütés, más a természetünk, szeretjük az életet, a szépet és az örömet.

Cyrille Oeler szerint nem ilyen egyszerű a dolog.

— Odaát a Német-Svájcban — tört ki belőle a francia patrióta — majd szétrepednek a faji öntudattól. Nekik a svájci franciák zavaros fejűek, az olaszok pedig lopók és tolvajok. Úgy néznek a svájci franciákra és olaszokra, végeredményben a honfitársaikra, mint a legsúlyosabb és legundokabb betegséggel megvertekre, és ez a betegség szerintük az, hogy nem németek.

— Igaz — vette át a szót Philippe Bleyer tanító —, hogy temperamentum kérdése is a dolog; melegebb vérűek vagyunk, szeretünk jókat nevetni, jól élni, megbecsüljük s keressük az örömeket és talán egy kicsit könnyelműbbek is vagyunk, mint német nyelvű honfitársaink. A pénzt azért itt is szeretik és kuporgatják, s a rangot itt is a pénz mennyisége után mérik. Van ennek a különbségnek más oka is. Svájcnak majdnem 6 millió lakosából közel 4 millió a német, majdnem 1 millió a francia, 300 000 körül van az olasz nyelvű, a többi meg letelepedett külföldi. Kisebbség vagyunk! 1803-ig a francia és olasz nyelvű kantonok úgynevezett alattvalói területek voltak, és csak akkor váltak az államszövetség egyenrangú tagjává. A kisebbségi helyzetből, a szabadabb szemléletünkből, a temperamentumunkból, a századok során kialakult történelmi hagyományokból adódik, hogy sokszor ellenzéki álláspontról szemléljük hazánk eseményeit.

Nem is annyira az ellenzéki állásponton van talán a hangsúly, mint inkább azon, hogy a francia nyelvű kantonok és az egyetlen olasz nyelvű kanton igen sokszor haladóbbnak bizonyulnak. Javasataikkal, mozgalmakkal gyakran ostromolják a megcsökonyösödött konzervativizmus szövetségi bástyáit. Igaz, nem sok eredménnyel, mert a mereven konzervatív német többség leszavazza őket az országos népszavazásokon. A kantonális „szuverenitás” határain belül azonban — mint például a nők szavazati jogának megadásában — áttörték már a konzervativizmus sáncait. A többi között a francia kantonokból származott az egységes szövetségi iskolarendszerré, a lakásépítkezések és a telekproblémák megoldását szolgáló egységes rendezésre irányuló javaslat. Nagyon érdekes volt a svájci „atomszavazás” is, amelyet ugyancsak a francia kantonok kezdeményezésére rendeztek. Néhány évvel ezelőtt több francia kanton javaslatot nyújtott be a Szövetségi Gyűlésnek: a svájci alkotmányba vegyenek fel egy módosítást, amely elvileg megtiltja a svájci hadsereg atomfelfegyverzését. A ja-

vaslat felett — a svájci demokrácia játékszabályai szerint — népszavazással kellett a férfilakosságnak döntenie. A többség — a német kantonok lakossága — elvetette a javaslatot, de a francia és az olasz kantonok, köztük Genf, Vaud, Neuchâtel és Ticino (Tessin) többségükben az atomfegyverzés ellen szavaztak. Érdekes kísérőjelensége volt ennek a szavazásnak a Szociáldemokrata Pártban megnyilvánuló ellentét. A pártban háromféle nézet viaskodott egymással. A 60 tagú központi vezetőség 40:20 arányban az atomfegyverzés mellett foglalt állást, a francia és olasz nyelvű kantonokban a szociáldemokrata pártszervezetek vezetőségei, a tömegek és a párttagság nyomására, az atomfegyverzés ellen foglaltak állást, akadt aztán néhány kanton, ahol a Szociáldemokrata Párt nem foglalt állást, hanem „a polgárok és párttagok lelkiismeretére” bízta a döntést. Ez a vita és népszavazás, valamennyi mellékhatásával és eredményével, abban a semleges Svájcban történt, ahol — a genfi ENSZ-palotában — a leszerelésről tárgyalnak.

Svájc láthatóan gazdag ország. A berni árkádok alá húzódott ragyogó üzletek, a zürichi Bahnhof Strasse ékszerboltjainak szikrázó luxuskirakatai, a genfi Rue du Mont Blanc áruházai a bőséget, a világ minden részéből összehordott választékot kínálják, a jólétet s a prosperitást hirdetik. Svájcban konjunktúra van, és az élet, az utca, az emberek magukon viselik ennek a jegyeit.

Az ország Európa egyik magas fejlettségű tőkésországa. Jelentős ipara, különösen vegyipara, óragyártása, gép- és textilipara van. Ez a négy iparág adja a svájci export 90 százalékát, felöleli a svájci üzemek kétharmadát, s a munkásság háromnegyed részét foglalkoztatja. Svájcban igen erős a tőkekoncentráció: 125 részvénytársaság kezében van az ország valamennyi részvénytőkéjének 43 százaléka. Néhány család — a Sulzer, a Reinhardt, a Balli, a von Muralt, a Fischer stb. — ellenőrzi Svájc szinte egész gazdasági életét.

Nagybankjai szoros kapcsolatban állnak az egész kapitalista világ finánc-tőkéjével. A külföldi tőke hihetetlen mértékben áramlott Svájcba, Európa és az egész világ „páncélszekrényébe”, ahogy a svájci bankokat előszere-ttel nevezik. Mondják: a genfi bankok egynémelyikében még a francia forradalom idején átmentett arisztokrata vagyonokat kezelnek, a zürichi s

más svájci bankokban pedig a cári Oroszország arisztokráciájának, bojárjainak letétbe helyezett vagyona kamatozik. vagy rejtőzik a széfekben. A harmincas években a gazdag zsidók vagyona menekült ide Hitler elől, később a náci vezérek mentették összerabolt értékeiket a svájci pénzintézetekbe. A háború utolsó pillanataiban az amerikai titkosszolgálat különleges csoportja nyomozott a Svájcba mentett náci vagyonok után, de nem sok eredménnyel. Egy tessini bankban megtalálták Cianónak, Mussolini kivégzett vejének, a volt fasiszta külügyminiszternek a vagyonát, értékpapirokat, készpénzt, valutát és aranyat, egy zürichi bankban pedig Göring összerabolt képeinek egy elenyésző töredékét, egyéb semmit. Az elmúlt évtizedben Izrael kormánya és sok magánszemély követelte a banktitok feloldását és a svájci bankokban rejtőző menekült vagyonok tulajdonosainak nyilvánosságra hozatalát. Mindeddig nem történt változás; a menekült vagyonok tovább rejtőznek.

Svájc furcsa, paradox helyzetben van. Az egyik oldalon évtizedek óta tartó szuperkonjunktúrát könyvelhet el, amelyet a beruházási „boom”, a krónikus munkaerőhiány (amit a vendégmunkások „importjával” oldott meg) és a mesébe illő profit jellemez. A másik oldalon viszont a kapitalista fogalmakhoz képest is egészségtelen drágulási hullám fenyegeti ezt a konjunktúrát, és az infláció előjelei is mutatkoznak már. A svájci nagypolgárság lapja, a „Neue Zürcher Zeitung” „szükség a jólétben” jelszóval hívta fel a figyelmet erre a — szerinte — mind veszedelmesebbé váló helyzetre. A drágaság növekedése valóban abnormis és aggasztó. A hivatalos statisztika szerint — 1939-et véve alapul — 1961 januárjában az élelmiszerek ára 195,4, a ruházati cikkek ára 226,7, a lakbér 148,8 százalékkal volt magasabb, mint a háború előtt. 1962 januárjában ez az emelkedés az élelmiszereknél már 206, a ruházati cikkeknél 230,9, a lakbéréknél 157,4 százalékra nőtt. A háztartási cikkek ára 1962 januárjában 205,7, az újságoké, folyóiratoké 177,7, a városi villamosközlekedése 158,1, a vasúti közlekedése 140, a fodrászipari áraké 260,7, a filmszínházak belépőjegyeié 167,1, a dohány, cigaretta és szivar ára 180,6, a szeszes italok árai 170,4 százalékkal voltak magasabbak, mint 1939-ben. A hivatalos statisztikák szerint 1964-ben és 1965-ben a megélhetési költségek átlagosan újabb 4—4 százalékkal növekedtek.

Ezek a gondok arra késztették a svájci kormányt, hogy létrehozza „a 203

drágaság és az infláció leküzdésének, illetve megelőzésének érdekében” az: úgynevezett „konjunktúrát vizsgáló bizottságot”, amelynek feladata a gazdasági élet állandó szemmel tartása, elemzése stb., legfontosabb feladata azonban egy hatékony program kidolgozása volt a konjunktúra „tompítására”. A svájci szövetségi kormány a bizottság jelentései s javaslatai alapján több intézkedésre szánta el magát. Az intézkedések lényege a többi között a spekulatív külföldi tőke távol tartása, az építkezések, elsősorban a lakásépítések csökkentése, a hitelek mesterséges megszüntetése és a kamatszint emelése, a foglalkoztatott külföldi munkások számának erőteljes csökkentése (1966 végéig legalább 10 százalékkal!), a lakbérek és a mezőgazdasági termékek árának emelése stb. A kormány az intézkedésekkel egyidejűleg javasolja a bérek és a szociális juttatások befagyasztását, a kényszertakarékosságot, a meghosszabbított munkahetet, az életszínvonal és a fogyasztási szint csökkentését.

Genfben megismerkedtem Pierre Poissonnal, az egyik genfi üzem gépészmérnökével. Este meghívott otthonába. A modern bútorokkal berendezett fogadószoba falait körös-körül furfangosan variált polcok, vitrinek, szekrények borították. Rajtuk könyvek, cserepek, cinkancsók, cintálak, porcelánok, mindenféle formájú színes gyertyákkal régi és modern gyertyatartók váltakoztak a Nyugaton ma oly divatos „régiségekkel”: a fényesre dörzsölt rézmozsárral, a faszénvasalóval, meg az öreg petróleumlámpákkal és — ez volt mérnök ismerősöm „hobbyja” — az ügyesen megvilágított akváriumokkal.

Poisson, a felesége, Jean Mueller, a fiatalasszony apja, az egyik genfi óragyár művezetője meg jőmagam a „cheminée”, a kandalló körül ültünk. Tűz nem égett benne, mert meleg májusi este volt, de nem ülhattunk máshova, hiszen a kandalló a svájci lakás „meghitt sarka”, ide rakják a legkényelmesebb karosszékeket, pamlagokat, és szerintük csak itt lehet igazán és meghitten beszélgetni. Egyúttal ez a kandalló — ha nem vallják is be — valójában a polgári jólét szimbóluma is, ami már rangot ad. (A svájci lapok lakáshirdetései külön kiemelik, hogy a lakás „kandallós”, s ez nemcsak a díszét, de az árát is jelentősen emeli.)

204 A kandalló körül feketekávé és almapálinka mellett beszélgettünk a havasok közé szorult életformáról, a svájci lélekről, a demokráciáról, a

jólét örömeiről és gondjairól s sok egyébéről. Genfben, a Francia-Svájcban folyt ez a beszélgetés és nem a konzervatív, merev, rideg és önmagától eltelt Német-Svájcban. Ez azt jelentette, hogy közvetlenebbül, szabadabban, a franciák könnyedségével és szellemességével, a néha felcsillanó öngúnnyal beszéltek önmagukról, annak ellenére, hogy tetőtől talpig elfogult svájciak voltak.

Mueller Svájc elidegenedéséről és elidegenítéséről beszélt. Nem értetem hirtelen a fogalmak közötti különbséget. Azt tudtam, hogy az elidegenedés jelszavával mozgalom indult a vendégmunkások — elsősorban az olaszok — ellen, hisztérikus, fajüldöző jelszavakkal követelve számuk csökkentését. De ki idegeníti el Svájcot? Mueller megmagyarázta:

— Az utolsó tíz esztendőben ugrásszerűen megsaporodtak a nagypénzű idegenek telek-, birtok- és villavásárlásai Svájc legszebb helyein. Itt, a Genfi-tó mentén, csak a filmsillagok közül Charlie Chaplin mellett Gregory Peck, Yul Brynner, Mel Ferrer, Audrey Hepburn, Elizabeth Taylor és Richard Burton, Stewart Granger, William Holden és Gina Lollobrigida vásároltak vagy építettek villát. Természetesen a konjunktúra és a külföldi vásárlások következtében rohamosan emelkedtek a telekárak, 1955 és 1961 között a háború előtti árakhoz hasonlítva 120 százalékkal. 1961-ben a svájci szövetségi kormány rendeletet adott ki, amely szerint az egyes kantonokban rendszeres kimutatást kell vezetni az idegen állampolgárok ingatlanvásárlásairól. Ugyanakkor egyes különösen érintett kantonok hatóságai engedélyhez kötötték területükön a külföldiek birtok- és ingatlanvásárlásait és szigorú korlátozásokat léptettek életbe, hogy megakadályozzák — egyes svájci lapok kommentárjai szerint — „Svájc kiárúsítását”. A korlátozásokat azonban kijátszották és ma is kijátsszák. Külön vállalkozások jöttek létre, amelyek a korlátozás alá nem eső svájci állampolgárok széles hálózatával bonyolították le a külföldiek vásárlásait. A külföldiek a jól megfizetett svájci állampolgárságú strómanok felhasználásával tovább vásárolják az ingatlanokat, a kimutatások és statisztikák pedig megbízhatatlannakká váltak, mert a „strómanok” mögött elrejtőzik a valóság.

Nemcsak a villa- és telektulajdonosok veszélyeztetik előzőnléssel a havasi köztársaságot, hanem a vállalkozók is, akik — mintegy 4200 holdingban — Svájcban teremtették meg az adó elől elvont tőke kamatozó rejte-

két vagy alkalmas átrakodóhelyét újabb, jól jövedelmező külföldi befektetésekhez. A holdingok egyharmada amerikai eredetű, s valamivel több mint 800 a nyugatnémet nagytőkések érdekeit szolgálja. A nyugatnémet BASF (Badische Anilin- & Soda-Fabrik AG) például 30 millió svájci frank tőkével megalapította a BASF Holding AG-t, amelynek cégére alatt 50 külföldi vállalkozását egyesítette, s más cégekben fekvő külföldi érdekelt-ségeit is ez kezeli. Alfons Müller-Wipperfurth nyugatnémet textilgyáros, miután az adóhatóságok kiderítették, hogy adócsalást követett el és kötelezték az 1,3 millió nyugati márka eltitkolt adó és 180 000 márka pénz-büntetés megfizetésére — „disszidált” Svájcba. Három esztendeig be sem tette a lábát Nyugat-Németországba, hanem amíg az ügyvédei tárgyaltak, Svájcba mentett vagyonával Ausztriában, Belgiumban, Olaszországban és Svájcban új vállalkozásokat alapított.

Gyakorlatilag ezek a holdingok azt jelentik, hogy a nyugat-németországi „anyavállalathoz” egy fillér sem jut el a külföldi befektetések profitjából, az anyaországban nem adóznak, ugyanakkor elrejtik a monopóliumok szer-teágazó hálóját, nem is beszélve az adócsalás számtalan lehetőségéről. A svájci törvények szerint külföldi adóhatóságoknak „nem adható felvilá-gosítás”. Ezért történhetett meg az a fonák eset, hogy két nyugatnémet pénzügyi nyomozót, akik Tessin kantonban nyomoztak a nyugatnémet adó-csalók után, a kantoni hatóságok kiutasítottak; kénytelenek voltak egy órán belül elhagyni Tessin területét.

— Ez tehát a helyzet ma Svájcban. A sok külföldi munkás, a birtok-, telek-, villavásárlásokkal beszívárgott egyre több nagypénzű külföldi, a svájci iparban növekvő szerepet játszó külföldi tőke — különösen az ame-rikai, amely Svájcot akarja felhasználni európai ugródeszkájának a Közös Piac ellen — fenyegeti a svájci függetlenséget, a különleges svájci jelleget, demokráciát és rontja a frank értékét. Mi lesz a mi svájci életformánkból? — kesergett Mueller.

Poisson, a vő, úgy látszik sokszor hallotta már apósa fejtegetéseit, mert türelmetlenül várta, hogy szóhoz jusson és elmondhassa a maga vélemé-nyét. Félt, hogy én, a külföldi, ráadásul „keleti” — így fogalmazták meg szemérmesen a szocialista országbelit —, egyoldalú képet festek magam-nak, túl egyszerűnek látom majd a svájci embereket és a problémáikat.

— A világ — fogalmazta meg Poisson — Svájcot a demokrácia valami-

féle európai természetvédelmi parkjának, idillikus paradicsomának képezi. Mi svájciak ráadásul ezt szívesen is halljuk, mert — különösen a Német-Svájcban — el vagyunk telve magunktól, büszkék vagyunk magunkra és egyedül üdvöztőnek a mi életformánkat tartjuk. Pedig a svájci demokrácia gépezetébe homok hullott, és ezek a homokszemek nemcsak a demokrácia érvényesülését fékezik, hanem nyilvánvalóvá teszik, hogy módszereink elöregedtek, konzervativizmusunk veszedelmessé kezd válni. Európában vagyunk, ahhoz tartozunk, és mégis maholnap kilógunk belőle, mert az Európai Közös Piac és a Kelet (értsd: a szocialista országok) között vagyunk és egyik felé sem találtuk még meg az utat, s ha kerestük, akkor is csak az egyik oldal, az Európai Közös Piac és a Nyugat felé tapogatóztunk. Hogyan egyeztethető ez össze az érdekeinkkel és a féltő gonddal óvott semlegességünkkel? A jólét kényelmessé tett bennünket. Félünk szembenézni a kritikus kérdésekkel, s ezért hallgatunk a problémákról, a külpolitikaiakról éppúgy, mint a kényes belpolitikaiakról, a fegyverkezési botrányokról, az atomfegyverkezésről, a Mirage-botrányról, a „rakétatitkok” nyilvánosságra jutásától, végeredményben arról, hogy a svájci demokráciában valami nincs rendben, a parlament iránt megingott a bizalom, a pártok programjai talán csak stílusos formájukban különböznek egymástól, és ami a legrosszabb, valamennyit még a múlt században fogalmazták meg. Parlamentünk, politikai életünk befűlt a konzervativizmusba, megöregedett, s nem veszi észre, hogy megváltozott és állandóan változik körülötte a világ.

Érdekes, hogy amit Poisson elmondott, azt, ha nem is ugyanazokkal a szavakkal, de lényegében ugyanúgy hallottam berni újságíró kollégáktól, svájciaktól és külföldiektől egyaránt. A parlament, a kormány és a büszkén vallott svájci demokráciába vetett és rendületlennek vélt bizalom megingásáról beszéltek. Hivatkoztak a Mirage-botrányra. 1961-ben a svájci parlament 871 millió frankot engedélyezett a hadügyminisztériumnak 100 francia gyártmányú, Mirage típusú, lökhajtásos vadászbombázó repülőgép vásárlására. (A repülőgépeket fokozatosan 1968-ig kellett volna leszállítani.) Később kiderült, hogy a gépek többre kerülnek, és 576 millió svájci frank póthitelt kellett a kész helyzet elé állított parlamentnek megszavaznia. Ráadásul a vadászbombázókról kiderült, hogy technikailag tökéletlenek, használat közben egymás után kerültek napvilágra a hibáik. Nagy

botrány tört ki országszerte, a parlament és a nép félrevezetéséről beszéltek. Parlamenti bizottság vizsgálta az ügyet, és súlyos mulasztásokat állapított meg a katonai vezetés részéről. A vizsgálat következményeként a svájci hadsereg számos vezetőjét, köztük a hadsereg főparancsnokát, több tábornokot, magas rangú tisztet, a légierők főparancsnokát leváltották.

Az elmúlt hat esztendőben a svájci katonai körök lökhajtásos repülőgépekkel, gépesített páncélos egységekkel, rakétákkal és atomfegyverekkel ellátott hadsereget akartak felépíteni. A fegyverkezési költségek nagyon megemelkedtek. „Miért kell a semleges Svájcnak ilyen hadsereg?” — kérdezték sokan, és a leleplező újságcikkek nyíltan kimondták, hogy a katonai vezetők a NATO felé kacsingatnak, kockáztatva Svájc semlegességét és biztonságát. Amikor 1965-ben és 1966-ban mind élesebbé vált a NATO-n belüli válság, a svájci kormány takarodót fújt. A parlament felhatalmazására a kormány felülvizsgálja „a nemzetvédelem eddigi koncepcióját”, s csökkenti a fegyverkezési költségeket.

— Láttá Bernt, a fővárost? — szegezte nekem hirtelen és témát változtatva a kérdést Poisson barátom.

— Láttam — válaszoltam, és megmondtam azt is, hogy tetszett a város: az Aare itt-ott 30—40 méter mély völgye s a folyó fölé emelkedő hegyoldalra kapaszkodó város, a mély folyómedret átívelő viaduktok és öreg hidak; tetszett az óváros romantikája, a tarkára festett több évszázados kutak, az öreg székesegyház, az óváros utcáit behálózó tömzsi árkádok és mögöttük, a nehéz boltozatok alatt megbúvó, bőségben tárulkozó, rafinált fényekkel ragyogóvá varázsolt üzletek, a századfordulón épült kupolás szövetségi palota, a kormány és a parlament székhelye...

— Érezte-e Bernben — szakított félbe Poisson —, hogy a város Svájc fővárosa?

Hirtelen megzavart kérdésével, és ezt be is vallottam neki, mert Bernben sohasem gondoltam erre. De most, hogy így nekem szögezte a kérdést, eszembe jutott, milyen sokszor éreztem — különösen vasárnaponként —, hogy Bern nagyon szürke, provinciális, álmos, melankólikus város. Emlékeztem a vasárnapokra, amikor az utcákon az „ünneplő”, nagyon takarékos berni átlagpolgárba ütköztem, aki kiöltözve elsétál a Kissáncra, és a kilátó távcsövén keresztül — ki tudja hányadszor —, a birtokos naiv büszkeségével szemügyre veszi a láthatár szélén a Berni Alpok csúcsait, a

Finsteraarhornt, a Jungfraut, a Möncht, az Eigert meg a többit, mintha csak leltározna — a gondos gazda szemével —, nem veszett-e el valamelyikük az elmúlt héten. Ha számba vette a hegyeket, lesétál a Posta-emlékmű környékére, s a kis mesterséges tóban úszkáló tarka kacsáknak kiszőrja a hazulról hozott kenyérmorzsát. Aztán elbandukol a Nydegghídhöz, ahol a téglakorlátra könyökölve megnézi a mély medvéárokbán — Bern címere a medve — játszó bocsokat, és ledobálja az ugyancsak magával hozott sárgarépadarabokat a mindig éhes medvéknek. Néha meghallgatja az Űdvhadsereg rögtönzött hangversenyét, és ha nagyon kirűg a hámból, beűl egy stűblibe, kiskocsmába, megiszik egy-két pohár bort vagy sűrt, elszív néhány koromfekete, nehéz szagű szivart, s ezzel el is telt a vasárnapja. Mindig egyformán. Nem mintha nem tellene neki többre, jobbra, izgalmasabbra, változatosabbra, de a rangot adó pénzt szorongató természete csak ennyit enged meg és semmivel sem többet. Most, hogy Poisson nekem szegezte a kérdést, ezt a krajcároskodó, szűk látóhatárba szorított, szűrke stűlust éreztem jellemzőnek Bernre s nem egy főváros nagyvonalúságát s pezsgő életét.

— Ez a berni kispolgári stűlus, szűrkeség, lomhaság, konzervativizmus — mondta Poisson — nemcsak Bernnek a tulajdonsága, hanem sok más svájci városnak is. Számtalan pėlda van erre a konzervativizmusra. Újságjaink tradicionális formában, szűrkén és unalmas tálalásban jelennek meg. Egy svájci és egy nyugatněmet kiadó néhány évvel ezelőtt elhatározták, hogy áttűrik a hagyományok sajtófrontját és megalapítottak egy bulvárlapot, amely — Svájcbán szokatlan módon — szenzációkat tálalt olvasói elé. A lap megbocsáthatatlan „forradalmi újszerűségével” a svájci parlament is foglalkozott, ahol Karl Eder katolikus-konzervatív képviselő nyűjtott be interpellációt a lap ügyében. A kormány kijelentette ugyan, hogy nincs „tűrvényes lehetőség” a lap elleni eljárásra, de elhatározta, hogy nem ad számára információkat. Az Újságíró Egyesűlet különben a lap fűszerkészűjtőjét kizárta tagjai sorából. Rolf Hochhuth, a „Helytartó” című szűnmű szerzője letelepedési engedélyt kért Zugban, arra hivatkozva, hogy a nyugatněmet Bertelsmann kiadó, amelynek lektora, áthelyezte a zugi leányvállalatához. A rendőrség nem adott letelepedési engedélyt, mondván: Hochhuth drámája sok vitára adott okot és sérti a kanton katolikus lakosságának vallásos érzűletét. Mindez a „szabad” Svájcbán.

Kérdésekre, hogy miért van ez így, Poisson nem tért ki a társadalmi okokra — megkerülte őket, kényes téma volt —, de annál többet mondott a sajátos svájci „strukturális” okokról, amelyek nemcsak érdekesek, de mindjobban a fejlődés akadályaiává is válnak.

— Az 1803-ban létrehozott svájci alkotmány szerint — folytatta Poisson — Svájc 19 kanton és 6 félkanton szövetségi köztársasága. Az 1847. évi alkotmány értelmében a törvényhozás — a Szövetségi Gyűlés — két kamarából áll, és ez választja meg a héttagú kormányt, az úgynevezett Szövetségi Tanácsot négy évre. (A héttagú kormányban hagyományosan és az íratlan törvények szerint legalább két nem német, azaz francia vagy olasz nyelvű kanton képviselőjének kell lenni.) A Szövetségi Tanács elnökét, aki államfő és kormányfő egy személyben, a kormány tagjai közül választják egy évre. Szépen hangzik ez, ugye? Ennél demokratikusabban el sem lehet képzelni a központi kormányzást, különösen, ha figyelembe veszi, hogy a fontosabb ügyek eldöntését népszavazásra bízzák. De mindezek ellenére Svájc nem rendelkezik egységes és központi kormányzó hatalommal. Minden kanton saját alkotmánnyal, parlamenttel, kormánnyal és törvényhozói joggal rendelkezik. Ebből adódnak aztán a svájci demokrácia furcsaságai. Így például nem minden kantonban kötelező a munkanélküliségé és a családi pótlék kifizetése. Rousseau és Pestalozzi Svájcában, ahol tagadhatatlanul nagyon sokat költenek iskolákra, ahol sok nemzetközileg elismert pedagógus dolgozik, ahol általában jobban fizetik a pedagógusokat, mint Nyugat-Németországban, Olaszországban vagy az Egyesült Államokban, kantononként változó a gyermekek kötelező oktatásának határ-ideje; nincs központilag irányított oktatási rendszer, mert az iskolaügyek az elemi iskolától fel egészen a főiskoláig — kivéve egy-két szövetségi egyetemet — az egyes kantoni kormányok szuverén hatáskörébe tartoznak. Sokan — haladó, világosan látó, okos emberek — megkísérelték, hogy egy modern, a korszellemnek megfelelő és mindenekelőtt egységes nemzeti oktatási programot fogadtassanak el az országgal. A kísérlet mindeddig megbukott — mert mi mindig mindenben szavazunk — az úgynevezett agrárkantonok, a bigott katolikus, német nyelvű középsvájci kantonok ellenállásán.

— De folytathatom a példákat — sorolta tovább beszélgető partnerem. — Nincs például az egész országra érvényes és kötelező törvény a dolgo-

zók fizetéses szabadságáról. Itt nálunk Genfben, valamint Vaud, Neuchâtel és Tessin kantonokban már kiharcolták a háromhetes fizetéses szabadságot. Bâzel városában is eredménnyel járt a küzdelem, mert ott is sikerült a szolgálati évek szerint 14—28 napos szabadságot biztosítani a dolgozóknak. A svájci munkavédelmi törvények is kantonális jellegűek s be kell vallanunk, hogy elavultak, belefulladtak a ma már antiszociálissá váló konzervatívizmusba.

Hogy mennyire igaza volt Poisson mérnöknek, azt később magam is közvetlenül tapasztaltam. Kezembe került a berni kantonnak a mezőgazdasági munkások és cselédek helyzetét szabályozó rendelkezése. Hadd idézzek belőle néhány paragrafust:

4. §. A 17. életévét elért cseléd munkaideje nem haladhatja meg a tizenkét órát. Vasárnap csak a legszükségesebbre kell korlátozni a munkát.

6. §. A cselédeknek havonta legalább egy egész szabad vasárnapot vagy két szabad vasárnap délutánt kell biztosítani.

8. §. Az első szolgálati évben hathónapi szolgálat után a cselédeknek joguk van háromnap, a második és következő szolgálati években egyheti, a nyolcadik szolgálati évtől kezdve kétheti szabadságra. A szabadságot akkor vehetik ki, amikor szünetel a mezőgazdaságban a munka. A szabadságidőre napi 4 frank fizetés jár.

Tévedés ne essék, ezt a rendelkezést nem a múlt században hozták. A berni kanton rendelkezése 1954. november 23-án kelt és 1955. január 1-én lépett életbe.

— Svájcban, ahol jóformán minden hónapban az urnákhoz vonulunk, hogy ebben vagy abban a kérdésben leadjuk a szavazatunkat — folytatta Poisson rendkívül érdekes fejtegetéseit a „demokrácia európai természetvédelmi parkjának” problémáiról —, csak a 21 évnél idősebb férfiak szavazhatnak. A huszadik század második felében a svájci nőknek nincs szavazati joguk. Ebben a kérdésben volt már népszavazás is, amelynek végeredménye elutasító volt: nem adta meg a nőknek a szavazati jogot! Ezek az országos szavazások egy újabb problémát mutatnak meg. Hiába akad Svájcban haladó, felvilágosult, a fejlődéssel lépést tartó erő, akár egész kantonokra való is, szándéka, javaslata megbukik a túlnyomó többséget jelentő konzervatív, merev és rideg Német-Svájc szavazatain. Hogy mennyire igazam van, bizonyítja a gyakorlat. Míg Svájcban az országos válasz-

tásokon a nők nem választhatnak és nem választhatók, addig egyes — a genfi, vaudi, fribourg-i (francia!) — kantonok a területükön megrendezett népszavazás alapján megadták a szavazati jogot a nőknek. Érdekes például az is, hogy a mi genfi kantonunk parlamentjébe már több női képviselőt is beválasztottunk, és nem dőltek össze a svájci demokrácia pillérei. Igaz: a Német-Svájcban, különösen a legkonzervatívabb Közép-Svájcban, nagyon „frivolnak” tartják a döntésünket és gyakorlatunkat. De nemcsak a szavazati jog kérdésében hátrányos a nők helyzete nálunk. Gyakorlatilag másodrendű állampolgárok. A fizetésük jóval alacsonyabb a férfiakénál, és alkalmaztatásuk is korlátozott. Az állam jár elől a példával: az állami férfi tanítóknak több a fizetésük, mint a tanítónőknek. Egy elemi iskolai tanítónőnek 100—150 svájci frankkal kevesebb a havi fizetése, mint a vele együtt tanító, ugyanolyan beosztású és szolgálati évű férfi kollégájának. A postánál is ugyanez a helyzet. Előfordul azonban, hogy egyes munkakörökre nem kapnak férfi munkaeőket, ilyenkor felborul a kialakult gyakorlat, mert kénytelenek megadni a nőknek a férfiakkal egyenlő munkabért. Ez az oka annak, hogy például Genfben a női villamoskalauzok ugyanannyi bért kapnak, mint a férfi kalauzok. Érdekes jelenség az is, hogy egyes iparágakban, mint például a dohány-, textil-, élelmiszer- és csokoládéiparban általában alacsonyak a munkabérek, mert ezekben sok a női és a külföldi munkaeő.

A központi és a kantonális hatalom kettőssége súrlódásokra vezet és rányomja bélyegét a politikai harcokra is. A polgári politikai pártok a belső harcokban ezt a kettősséget fegyverként használják fel és erre támaszkodnak, amikor az adott helyzetnek megfelelően taktikai okokból, hol a központi, hol pedig a kantonális hatalmat erősítik, és így manővereznek politikai céljaik érdekében.

A politikai pártok e belső harcában egy párt van, amely következetesen a svájci demokrácia megújításáért harcol, és ez a Svájci Munkapárt. A pártot — miután 1941-ben betiltották az 1921-ben alapított Svájci Kommunista Pártot — kommunisták és baloldali szocialisták alapították 1944-ben. A párt képviseli a munkásosztály és a nemzet érdekeit, amikor harcol a konzervatív, haladással szembeszegő nyárspolgári megrekedés és az országot kisajátító monopóliumok ellen. Programjában a többi között köve-

teli a fontos gazdasági ágazatok államosítását, a politikai élet demokratiszálását, az elavult törvények reformját, a fegyverkezési költségek csökkentését, a szociális beruházások növelését, az egyoldalú és Svájc semlegességével ellenkező külpolitika megváltoztatását. A párt központi lapja három nyelven jelenik meg. A „Vorwärts” a német, a „Voix Ouvrière” a francia és az „Il Lavoratore” az olasz kantonok számára. A párt a francia és az olasz kantonokban a legerősebb; a német kantonokban az iparvárosokban és -vidékeken, különösen Bázelban van befolyása.

Az élet nem olcsó Svájcban. Úgy mondják, hogy Európa legdrágább országa. 1965-ös adatok szerint a bárányhús 15,80, a borjúhús 17, a sertéskotlett 16, a levesthús (marha) 13, a sertéscomb 14, a marharostélyos 22, a vaj 12—14 svájci frank kilogrammonként; egy pár férficipő 40—80, női cipő 50—70, egy konfekciós férfiruha 170—270, egy mozijegy ára 2—7 svájci frankba kerül.

És a lakások? Ritkán kaphatók és drágák. Svájcban nagy lakásínség van, annak ellenére, hogy az ország nem szenvedett háborús kárt, és nagyon sokat építkeznek. Mi okozza ezt? Elsősorban a svájci vidéki lakosság tömeges, az ipari konjunktúrával összefüggő felköltözése a városokba, de leginkább a külföldiek nagyarányú bevándorlása Svájcba. A lakásspekuláció megnőtt, olyan lakásokat is kiadnak — padlásokat, pincéket, barakkokat stb. —, amelyekben ember nem él már szívesen; a lakáshiány miatt — különösen a vendégmunkások között — ezeknek is megnőtt az értékük. A hiány leginkább a kisebb, egy-két szobás lakásoknál mutatkozik. Híven tükrözik ezt az újságok lakáshirdetései, amelyekben leginkább a nagyobb és luxuslakásokat hirdetik. A lakbérek magasak és — a hivatalos statisztikák szerint — általában a jövedelem 20—30 százalékát érik el. Olvastam a „Neue Zürcher Zeitung”-ban Max Noldin zürichi lakásügynök hirdetésében, hogy 1965. május 1-ére Bassersdorfbán, a város peremkerületében kétszobás lakás havi 490, két és fél szobás lakás havi 620, háromszobás lakás az első emeleten havi 580, négyszobás lakás havi 750, ötszobás lakás az első emeleten havi 900, garázs havi 65 svájci frankért kapható.

A felsorolt összegek nem jelentik az egész lakbért. Az ügynökségek majdnem kivétel nélkül „teljes komfortot”, vagyis konyhai háztartási gépeket, beépített szekrényeket stb.-t is hirdetnek, sőt, ezek nélkül nem

kaphatók a lakások; ezért tüntetik fel a hirdetésekben, hogy „Mietzins ohne Nebenkosten”, vagy „exklusive Nebenkosten”, vagyis a feltüntetett lakbér a mellékkiadások nélkül értendő, mert az összkomfortot jelentő felszerelésekért külön „mellékkiadások” fizetendő, amelyek alaposan megdrágítják a különben is borsos lakbéreket.

Genfi ismerőseim megmutatták Meyrint, a genfi új csodavárost. Gépkocsin alig húsz perc alatt értünk ki, közvetlenül a genfi repülőtér mögött fekvő, részben még épülő új városrészbe. Csodálatosan szépek a napfényben ragyogó virágos parkok, nyírt pázsitkockák között elszórt galambszürke, fényesre csiszolt, márványszerű nemes betonból, eloxált alumíniumból, hatalmas csillogó üvegfelületekkel épített, modern vonalú új háztömbök. Szupermodern város, amelyben a kényelem furfangos berendezései teszik széppé az életet, a már ott lakó közel 8000 embernek és majd — az építkezések végleges befejezése után — az újabb 15—18 000 beköltözőnek.

Poissonék elvittek egyik ismerősük lakásába. A májusi napfényben ragyogó szobák, a modern bútorok, a „meghitt sarkok” és a nagy üvegablakokon keresztül egészen a Montblanc csúcsáig elénk tárulkozó kilátás — álomvilágnak tűnt. Mindent megmutattak, ami megtalálható a csodaváros csodalakásaiban: a hideg-melegvíz szolgáltatást, az automata fűtőberendezést, a föld alatti garázst, a beépített és gépesített konyhát, az automatikus „szemétnyelőt”, a hatalmas, napsugaras, tarka ernyős erkélyt, a szobák klímaberendezéseit, az automata grilleket, kenyérpirítókat, a mélyhűtő frigidaire-t, egyszerűen mindent, amit a lakástechnika csak nyújthat. Minden egyes darabnál azt is megmondták, hogy az a lakáshoz tartozik-e vagy a saját tulajdonuk. (Ami a családé volt, annak svájci szokás szerint az árát is megmondták.) Ráadásul, amint elmondták, a lakberek sem magasak, mert az új városnegyed kommunális építkezés és ezért nincs kiszolgáltatva a spekulációnak.

Úgy vélné az ember, hogy tülekednek ezekért a lakásokért, és a még felépítendőkné is már van gazdájuk. Nem így van, sőt, akik itt laknak, menekülnének ebből az álomvilágból. Az új városnegyed közvetlenül a repülőtér mögött épült, házai a nagy kifutópályák szomszédságában állnak, és közismert, hogy ez Európa egyik legforgalmasabb repülőtere. Amíg

a lakásban voltunk, magunk is hallottuk a hihetetlenül nagy lármát, és néha alig értettük egymás szavát a lapos háztetők felett alacsonyrepülésben elhúzó gépek pokoli sivításától.

— Ebben az állandó, idegtépő zajban — mondták Poissonék ismerősei — lehetetlen élni. Néha már a bolondulás határán jár az ember, amikor nappal és éjjel, beszélgetés, pihenés, alvás közben az üvöltő sivítás hirtelen belemar az ember idegeibe. Nem lehet megszokni, a gyerekek gyakran felsírnak álmukban, s érezzük, napról napra romlanak az idegeink.

Miért éppen itt építették fel ezt az álmvárost? A genfi városi tanácsnak nem volt sok választása. Svájcban nehezen akad telek egy egész városnegyed építésére. Itt sikerült csak szerezniük s ide építkeztek. Ez a magyarázat, s most abban reménykednek, hogy talán sikerül a repülőteret valahova áthelyezni.

Drága az élet és nagyon kell takarékoskodni Svájcban — ezt sokszor ismételték svájci ismerőseim. A kinn élő magyarok elmondták, hogy amikor egy-két vagy csak egy fél kilogramm húst kérnek a hentesnél, az furcsállva kétszer is megkérdezi, hogy mennyit adjon. Aztán a húst három papírba csomagolja és az ajtóig kíséri a kedves vevőt, a svájci vásárlók meg csodálkozva és rosszállóan nézik a pazarlást. A puritán svájci konyha takarékosan bánik a húsfajtákkal. Hentesnél, mézsárosnál — nem mintha nem telnék többre nekik — tíz-húsz deka húst vásárolnak csak, de gram-mokban számolnak, száz-kétszáz gramm húst kérnek; így jobban hangzik. Hogy mit csinálnak a pénzükkel? A bankba rakják! Ma már az új nemesi kutyabőr Svájcban a — betétkönyv. Mert amennyi a bankbetét — akkora a társadalmi rang.

Kudarcra ítélt bojkott

1966 elején nagy sikerű „Magyar Hetet” rendeztek Genfben. Nagy utat kellett megjárni és nehéz akadályokat kellett legyőzni, hogy eljussunk a genfi sikerig.

Egy anekdótával kezdem. Svájci ismerőseim mesélték Bernben és úgy vélték, hogy nagyon találó. Egy svájci gyáros a nyári üdülési tervet beszéli meg a feleségével, s nem tudnak zöld ágra vergődni. Itt is voltak, ott is voltak már, s mint a jóllakott emberek, valami borzongatóan újra, érdekesre vágyakoznak.

— Menjünk az idén — ajánlja végül is az asszony — a Fekete-tenger partjára, Szocsiba vagy Szuhumiba. Ott még nem jártunk.

— Megőrltél? — csattan fel a gyáros, mintha megcsípték volna. — A vasfüggöny mögé és pont a Szovjetunióba akarsz menni nyaralni? Element az eszed?

— Csak neked akartam kedveskedni — mentegeti magát a megrettent asszony —, két héttel ezelőtt mesélted, hogy ragyogó, kétmillió frankos üzletet kötöttél az oroszokkal.

— Az más — válaszolja türelmetlenül a gyáros —, más az üzlet és más a politika.

Lehet, hogy ez a svájci anekdóta túloz, de hogy van valami ebben a „más” elméletben, azt magam is tapasztaltam. Nagyon nehezen jutottam be Svájcba. Hónapokba került, amíg a beutazó vízumot megkaptam. A budapesti svájci követségen, még mielőtt a vízumot megadták volna, alaposan kifaggattak, amint mondták, a „külügyminisztérium” kívánságára: mi a célja az utamnak, hova, milyen városokba utazom, kikkel találkozom stb. Végre megérkezett a vízum, s elindulhattam. A nyugatnémet Majna-

Frankfurton keresztül repültem Svájcba: Frankfurtból a svájci légitársaság, a Swissair egyik kétmotoros gépén érkeztem Zürichbe. A mintegy húsz utas között egyedül voltam szocialista országbeli. A repülőtéren gyorsan folyt le az útlelvizsgálat. De amikor a svájci tisztviselő hozzám ért, izgalomba jött. Lapozgatta az útlevelemet, alaposan megvizsgálta a svájci vízumomat, jegyzeteket készített, majd egy kérdőívet tölt elém, hogy állítsam ki: miért jöttem, meddig maradok, milyen városokba megyek, kikkel találkozom, milyen szállókban lakom stb.? —, és amikor kiállítottam, kérdésre kérdésre ellenőrizte, csak azután pecsételte le az útlevelemet.

Én „más” voltam, mint a többi utas, „más” elbánásban is részesültem . . .

Az effajta megkülönböztetésnek számtalan példájával találkoztam később is svájci tartózkodásom idején. A polgári sajtó, a rádió és a televízió állandó rosszindulatú uszítása, otromba csipkelődése, rágalmai megdolgozták a közvéleményt, különösen és leginkább a Német-Svájczban, ott is a legjobban Zürichben, Bernben, ahol valóságos antikommunista hisztériát teremtettek. Bernben például az árkádok alatti Scherz könyvkereskedés kirakatában, vörös drapériák között, hatásos elrendezésben sorakoztak az antikommunista könyvek, válogatott uszítók és leszerepelt hitlerista tábornokok tollából, s rajtuk egy gondosan elrendezett, valamennyi könyvet átfogó — hóhérkötél . . .

Az emberek nagy része fenntartással, tartózkodással beszélt, alig mert őszintén megnyilatkozni, félt. Tévedés ne essék, nem valami rendőrterror-tól vagy hivatalos megtorlástól, ilyesmi nincsen Svájcban, hanem attól a maroknyi hangadó, közvéleményt alakító és terrorizáló körtől, amely kisebbség ugyan, de a politikai és gazdasági hatalom birtokában megfélelbezhetetlenül bélyegez „kommunista ügynököknek” mindenkit, aki a haladásért vagy a maradi konzervativizmus ellen szót mer emelni, esetleg szóba mer állni valakivel, aki a „vasfüggönyön túlról” jött. Akire pedig a „kommunistagyanús” bélyeget nyomják, azt kiközösítik a svájci „társadalomból”; gyanússá, megbízhatatlanná válik, és szerencsés, ha nem kiáltják ki hazaárulónak. A társadalmi terror és megbélyegzés az, amitől félnek; félnek a kiközösítéstől, a bojkotttól kereskedelembe, vállalkozásba, pénzkeresésbe, a megszegyenítő meghurcolástól, a megbélyegző hajsztától, a nagy nyilvánosság előtt folyó s megalázó hecctől és üldöztetéstől.

Az antikommunizmus melegágyából kinövő hisztérikus hajszának rendkívül furcsa hajtásai támadtak már Svájcban. Két-három évvel ezelőtt Ojsztrah hangversenyét nem engedélyezték. A svájci filmkamara „vasfüggönyön” túli filmeket — félve a hecctől és a bojkottól — nem szívesen mutat be, a mozitulajdonosok pedig, ha renitenskednek s rászánják magukat egy-egy szocialista film — például a „Ballada a katonáról” című szovjet film — bemutatására, számíthatnak arra, hogy „megbüntetik” őket, s nem részesülnek a „bombaüzletet” jelentő filmekből. Valóságos hajsza indult meg néhány éve a svájci Winkler és Faller cég ellen, mert nyomdagépek szállítására vállalkoztak a moszkvai „Pravda” rendelésére. A „Neue Zürcher Zeitung”-ban a zürichi egyetem néhány szélsőjobboldali beállítottságú professzora és diákja éles hangú, fenyegető nyílt levélben követelte, hogy a cég mondja le a szállítást. Nem egy csemegebolt kirakátaban láttam a feliratot: „Mi nem árulunk szocialista importárut.” Sőt, az egyik kirakatban egy kosár, különben nagyon ügyesen elrendezett spárga és más májusi primőrúru tetejében hangzatos felirat hirdette: „Wallisi spárga — nem népi demokratikus termék.” Szocialista országbeli diplomaták nagyon nehezen jutnak lakáshoz. Ha valamelyik újsághirdetés alapján elmennek a megadott címre, rendszerint azt a választ kapják, hogy a lakást már kiadták, elkéstek. Az árulkodó újsághirdetés azonban néha még hetekig fut a lapokban.

Nagyon érdekes és sokatmondó Vicente Burgal, az ismert kitűnő svájci kerékpárversenyző esete. 1965. március 9-én a következő levelet intézte a Nemzetközi Kerékpáros Békeversenynek a Német Demokratikus Köztársaságban, Berlinben levő szervezőirodájához: „Szeretnék az önök népszerű és szép versenyén részt venni. Régi vágyam, hogy a Prága—Varsó—Berlin kerékpáros békeversenyt végigfussam, de ez nekünk svájciaknak eddig politikai okokból lehetetlen volt.”

Vicente Burgalt meghívták a kerékpáros békeversenyre. Április 5-én azonban újabb levél érkezett Burgaltól, amelyben a következőket írta:

„Köszönöm meghívásukat a XVIII. Nemzetközi Kerékpáros Békeversenyre. Ma reggel beszélgetést folytattam a Svájci Kerékpáros Szövetség vezetőségének mértékadó uraival, és a legnagyobb csalódásomra, sajnos, közölnöm kell önökkel, hogy a startengedélyt megtagadták tőlem. A vezetőségben helyet foglaló urak sajnálatos módon politikai okokkal indokol-

ják a tilalmat. Nagyon sajnálom, hogy akaratom ellenére ilyen okok alapján tartanak vissza a versenytől. Remélem, hogy egy későbbi időpontban alkalmam lesz részt venni.”

Étteremben, vonaton, szállodában, kávéházban s jöttömben-mentemben óhatatlanul is sok futó ismeretségre tettem szert. Szívesen kezdtek beszélgetést az emberek, de amikor megtudták, hogy a „vasfüggönyön túlról” jöttem, a legtöbbje tartózkodóvá vált. Igaz, találkoztam olyanokkal is, akik ennek ellenére s talán éppen ezért érdeklődővé váltak. A legtöbb helyen azt tapasztaltam, hogy rendkívül ferde és torz képet alkotnak rólunk. Amikor megkockáztattam, hogy megmagyarázzam nekik, egyoldalú ez a beállítás, rosszindulatú, s nem ismerik a valóságot rólunk, azzal háritották el ellenvetésem, hogy nincs szükségük a rólunk szóló tájékoztatásra.

De volt másfajta beszélgetésem is. Graubünden kantonban, Churban, ebéidőben egy bádoggossal kerültem egy asztalhoz az egyik étteremben. Kérdezősködött, érdeklődött, valósággal záporoztak rám a kérdések. Amikor aztán én kérdeztem meg, hogy mi a véleménye a mesterségesen szított antikommunista hisztériáról, nem válaszolt egyenesen a kérdésemre, másról, közömbös dolgokról beszélt. Csak búcsúzáskor mondta szórul szóra a következőket:

— Tudja, egyet nem értek. Rabságban, nyomorúságban, terror alatt nyögő emberek — ahogyan itt írják és mondják a keleti országokról — hogyan fejlődhetnek olyan rohamléptekkel, hogyan érhetnek el olyan világraszóló eredményeket világűr kutatásban, technikában, kultúrában, mint például a Szovjetunió? Jó volna a helyszínen megnézni a dolgokat.

Két-három évvel ezelőtt — még most sem csitultak el egészen a hullámai — Svájcban az antikommunista hisztéria a Szovjetunió és a szocialista országok elleni szervezett bojkottmozgalomban érte el tetőfokát.

„Svájc szüntessen meg minden kereskedelmi, kulturális és sportkapcsolatot a vasfüggönyön túli országokkal” — adták ki a jelszót. A svájci Szabadelvű Demokrata Párt zürichi szervezete — a mozgalom szervezője — brosrát adott ki „A keleti kereskedelem veszélyei” címen, amelyben oldalakon keresztül fejtegette, miért veszélyes a szocialista országokkal való kereskedelem, majd a „lelkiismeretükre” hivatkozva felszólította a

vállalkozókat: szüntessenek be minden export-import üzletet a Kelettel, végül a vásárlókhoz fordult: ha jó „hazafiak”, ne vásároljanak Keletről származó árut, s azt a svájci üzletet, amely ilyen árut tart — bojkottálják.

Nagy vita indult meg a bojkottmozgalom körül. Cikkek, vitairatok, broszúrák jelentek meg ellene és mellette, nyilvános vitákat és ankétokat rendeztek, a parlamentben interpellációt is intéztek a kormányhoz ebben a kérdésben.

A megjelent írások között annak idején rendkívül figyelemreméltó volt s nagy feltűnést keltett dr. Arthur Wilhelm cikke. A cikk nemcsak mondanivalója, hanem a szerző személye miatt is nagy érdeklődést váltott ki, mert dr. Wilhelm élete végéig Svájc legnagyobb, világviszonylatban is az egyik legjelentősebb vegyi- és gyógyszeripari üzemének, a CIBÁ-nak volt az alelnöke. (A CIBA csaknem 20 000 munkással dolgozik, s aktíváinak összege meghaladja a 600 millió svájci frankot.)

Dr. Arthur Wilhelm „A nyugat—keleti kereskedelem” című cikkében hivatkozott Svájc semlegességére és hangsúlyozta, hogy ezekhez a tradíciókhoz híven nem szüntethető meg a kereskedelmi kapcsolat a Kelettel sem. „A szakítás — állapította meg — semlegességi politikánk egyoldalúságát bizonyítaná. Az oroszokat nem lehet ignorálni.”

Cikkében hivatkozott a Szovjetunió nagyhatalmi súlyára, rohamos fejlődésére és eredményeire, sőt, leszögezte: a jövő elképzelhetetlen a kommunizmus nélkül.

Sok nyilvános ankétot rendeztek ebben a kérdésben, többek között a genfi egyetemen is megvitatták a bojkott létjogosultságát, s különös érveléssel pozitív eredményre jutottak. „Nem leszünk gyengébbek egy hegedűversenytől (utalás a betiltott Ojsztrah-hangversenyre) vagy egy kozáktánctól. A bojkottal defenzív politikát folytatunk, és ez helytelen” — állapították meg a vita felszólalói, és leszögezték, hogy „fenn kell tartani a kereskedelmi és kulturális kapcsolatokat a Kelettel, ellenkező esetben a magunk gyengeségét áruljuk el”.

A svájci vállalkozók előtt egyébként nem volt népszerű a bojkottmozgalom. Nyilvánvaló volt, hogy érdekük fenntartani és, ha lehet, szélesíteni a kereskedelmi kapcsolatokat. A konjunktúra folyamatosságának biztosításához egyre szélesebb piacra van szükség. Félnék a túltermeléstől, az Európai Közös Piac konkurrenciájától. Kell a keleti piac, és ha a svájci gyáros

és kereskedő nem áll is ki nyíltan ezzel a véleményével, suba alatt igyekszik megtartani, sőt szélesíteni kapcsolatait a szocialista országokkal.

Végeredményben a bojkottvita viharát annak idején a kormány csendesítette le, amikor Wahlen, a külügyminisztérium akkori vezetője, a parlamentben egy interpellációra válaszolva kifejtette a svájci kormány hivatalos álláspontját.

— A permanens semlegesség — állapította meg — arra kötelezi a svájci kormányt, hogy ne avatkozzon be más államok ügyeibe vagy más államok közötti vitákba. Fenn kell tartania a normális kapcsolatokat minden vonatkozásban a világ minden államával. A világ két nagyhatalmi blokkra oszlik, és a következő alternatíva előtt áll: vagy a háború, amelynek apokaliptikus pusztítása felmérhetetlen, vagy a koegzisztencia fenntartása, abban a reményben, hogy idővel és nagy türelemmel rendeződnek a differenciák, amelyek a világot ma elválasztják. Nem vitás, hogy a semleges ország feladata: minden rendelkezésre álló eszközzel küzdeni a megegyezésért és felajánlani ennek érdekében a jószolgálatait.

Wahlen külügyminiszter, érveit summázva, leszögezte: a svájci kormány fenn kívánja tartani a kereskedelmi kapcsolatokat a keleti államokkal. A kultúr- és sportkapcsolatokat pedig — hangsúlyozva, hogy Svájc légmentes elzárkózása mit sem változtatna a helyzeten és feltétlenül ártalmas lenne az országra — a kölcsönösség alapján kell megvalósítani.

Beszédében — érdekes módon — utalt azokra a szerinte „aggasztó és zavaró hangokra” is, amelyek a bojkottvitában elhangzottak. Ezzel a megjegyzéssel burkoltan arra célzott, hogy a bojkottmozgalomban nem voltak egységesek a svájciak; a francia és az olasz nyelvű kantonok lakosságának többsége a német kantonokban tapasztalható szélsőségekkel szemben foglalt állást, és nem értett egyet Német-Svájc uralkodó köreinek antikommunista hisztériájával.

Az utóbbi esztendőkhöz, ha nem szűnt is még meg teljesen ez az antikommunista hisztéria, már mindenestre lazulóban van, s enged merevségéből. Akad ugyan még kereskedő, aki kiírja a kirakatába, hogy „nem árul népi demokratikus terméket”, megjelenik még rágalmazó, otromba cikk a sajtóban, de ugyanakkor tapasztalható már az érdeklődés is eredményeink, fejlődésünk, új létesítményeink iránt, nemcsak a hivatalos körök, hanem a svájci közvélemény részéről is.

Érdekes beszélgetést folytattam Luzernben dr. Walter Streblivel, a luzerni zenei fesztivál rendező bizottságának elnökével. Igaz, beszélgetésünk elején határozottan kijelentette, hogy „csak semmi politikát a beszélgetésbe, mert mindketten más állásponton vagyunk, s úgysem tudnánk egymást meggyőzni”, mégis nagyon érdekes dolgokat mondott el a luzerni zenei hetek magyar vonatkozásairól. És ha nem volt is „politika” a beszélgetésünkben, a magyar zenekultúra iránti tisztelet és megbecsülés, amely szavaiból kicsendült, ha közvetve is, de megmutatta, hogy elveti az ostoba bojkottheccet.

— Nagy tisztesség volt a számunkra — mondta dr. Strebi —, hogy a luzerni zenei fesztiválon bemutathattuk Kodály C-dúr szimfóniáját. Kodály személyesen is részt vett a zenei heteken, s engem is megtisztelt látogatásával. Őszintén mondhatom, a szívünkbe zártuk. A zenei fesztiválokon mesterkurzusokat is rendezünk, amelyeken a fiatal művészekkel világhírű mesterek foglalkoznak. Közöttük magyarokat is talál. A hegedűművészek mesterkurzusának haláláig a mosonmagyaróvári Flesch Károly volt a vezetője, az énekesek kurzusát Durigo Ilona, a neves magyar énekesnő alapította, s ugyancsak haláláig vezette. Többször szerepelt a zenei heteken a nemrégiben meghalt Fricsay, különösen Bartók és Kodály műveinek vezénylésével.

Dr. Strebi rendkívül meleg hangon beszélt a magyar zenekultúráról és azokról a magyar művészekről, akikkel kapcsolatba került. Viszonzásul elmondtam, hogy a svájci Ansermet közkedvelt s gyakran szereplő karmester Magyarországon, és a magyar színpadokon a svájci Dürrenmatt és Frisch darabjai nagy sikereket aratnak.

Nem szeretnék dr. Strebinek kellemetlenséget szerezni, de be kell vallanom, hogy ha „nem politizált” is, mégis — akaratlanul — megmutatta az érem másik oldalát: az igényt és megbecsülést kultúránk iránt, a kölcsönös kapcsolatok szükségességét s azt is, hogy elvakult és ostoba „mozgalmak” nem zárhatják le a határokat az egymáshoz közeledni kívánó emberek előtt.

Thomas Mann özvegyénél

Berni szállodám portáján meghívó várt, Katja Mann asszony, Thomas Mann özvegye válaszolt kérésemre: kilchbergi otthonában szívesen lát egy csésze feketekávéra.

Nagyon megörültem a meghívásnak, az izgalmasnak ígérkező, ritka és érdekes találkozásnak. Reméltem, ellesek valamit a „Buddenbrookok”, a „Varázshegy”, a „József és testvérei” alkotójának műhelytitkaiból, valamit az emberből, aki eljutott a lübecki patriciusházból a szocializmus küszöbéig.

Az autóbusz a zürichi Bürkli Platzról indul Kilchbergbe. Az út a Zürichi-tó partján vezet az alig kilenc kilométerre fekvő, a várossal jóformán egybeépült községbe. Valamikor kicsi parasztfalu volt Kilchberg, ma modern kertváros. Lenn kezdődik a tó partján, s villasorai felkúsznak a domboldalra. Az Alte Landsträssén, a 39-es számú villa bejárata mellett egy öreg, ágas-bogas orgonábokor virít, a kapun szerény névtábla: „Thomas Mann”. A villa gazdája már több mint egy évtizede kinn pihen a kilchbergi temetőben, de itt a házban özvegye és a család őrzi szellemi örökségét, amely az emberiségé és a világirodalomé.

A villa kényes ízléssel összeválogatott barokk és reneszánsz bútorokkal, mennyezetig érő zsúfolt könyvespolcokkal berendezett fogadószobájában ültem a fehér hajú, friss, energikus, nagyon kedves és közvetlen Katja Mann asszonnyal. Lehet, hogy valamikor éppen ebben a karosszékekben ült Thomas Mann, ezeken a polcokon rendezgette könyveit, a fal mellett álló kecses fiókosszekrényben őrizte jegyzeteit, a besompolygó, hosszú szőrű fekete kutya simogatást várva talán ugyanígy tette a térdére a fejét, mint most az enyémre, s innen nézte az alattunk csillogó tavat.

„Ablakaim ismét — írja egyik levelében kilchbergi otthonáról — a tóra pillantanak, az esténként csillogó dombok partokra, a messze tornyosuló láthatárra.”

Erről az otthonról és erről a tóparti környékről vallotta fia, Golo Mann professzor, hogy „itt Zürichben és a szomszédos községekben, Küsnachtban, Erlenbachban, Kilchbergben talált menedéket élete válságos periódusaiban, itt találta meg alkotó munkájához a neki oly drága békességet, az otthon s hazát. Itt, a kilchbergi Alte Landstrassén volt az utolsó címe.”

Katja Mann olaszországi útjáról beszélt. Két napja érkezett vissza Firenzében élő Erika lányától. Hirtelen témát változtatott:

— Mondja, mi van maguknál Magyarországon? Férjem könyveit egymás után adják ki, húszezres példányszámban, s szinte egyik napról a másikra szétkapkodják őket. Ez csodálatos és érthetetlen. Ennyire szeretik?

— Valóban szeretjük és tiszteljük — válaszoltam, s elmondtam, hogy sokat változott Magyarország, az emberek szeretik az irodalmat, s Mann humanizmusa, antifaszizmusa, háborúellenessége nagyon mély hatást tett ránk.

Azután megkértem, beszéljen magáról, kilchbergi életéről, Thomas Mann szellemi örökségének istápolásáról.

Elmondta, hogy csendesesen él, néha meglátogatja a gyerekeit vagy azok őt, sok jó barátja van szerte a világban, sűrűn váltanak leveleket vagy felkeresik egymást — ennyi az egész.

— Ami Thomas Mann irodalmi hagyatékát illeti — folytatta —, azt is elrendeztük. Úgy döntöttünk, hogy a gazdag kézirat-, jegyzet-, regényvázlat- és dokumentumanyagot — mint családi letétet és alapítványt — átadjuk a zürichi szövetségi műszaki egyetemnek (attól kapta tizenötödik díszdoktori címét), rendezzen be belőle egy Thomas Mann archívumot és múzeumot, ahol mindazok, akik meg akarják ismerni vagy írni akarnak róla, kutathatnak a gazdag anyagban. A múzeumnak átadtuk a gazdag irodalmi hagyatékot, ezenkívül férjem könyvtárát és dolgozószobájának teljes berendezését, úgy, ahogy azt elhagyta. Átadtuk — megőrzésre — férjem lepecsételt naplóját is, amit kívánsága szerint csak halála után húsz esztendővel, 1975-ben bonthatnak fel. Az archívum és a múzeum megnyílt már. Sokan látogatják.

napló — jegyeztem meg —, hiszen bizonyára korunk viharos történelmi eseményeiről és kortársairól alkotott véleménye rejlik benne.

— Valószínűleg így van, én is azt hiszem — válaszolta —, de bármilyen hihetetlenül hangzik, én sohasem olvastam, nem néztem bele. Ez a férjem dolga volt.

Megemlítettem Hans Mayer könyvét Thomas Mannról, amely a nagy író három krízisét, a hivatás, az alkotás és a német patrióta nemzeti érzésének nagy krízisét fejtegeti. — Helyes ez a megállapítás?

Katja Mann asszony a hivatásbeli krízisre nem vesztegetett sok szót. Úgy látszik, nem tulajdonított neki nagy jelentőséget. Ami az alkotás krízisét illeti, a kérdésre kérdéssel válaszolt: melyik író nem él át krízist alkotás közben?

— Férjem nagyon pedáns ember volt — mondta. — Sokfelé jártunk az emigrációban, sokfelé volt otthonunk, de az életformája, a napi beosztása mindenütt egyforma volt. Ugyanakkor s ugyanynyi volt munkaideje, ugyanazok a sétára szánt órák; íróasztalának elrendezése soha nem változott. Bárhol voltunk, mindig ugyanaz volt dolgozószobájának képe. Nem tudott munka nélkül élni. Nagyon sokszor előfordult, hogy üdülései alatt is szakadatlanul dolgozott. Tolsztoj Karenina Annájáról szóló tanulmányát például hollandiai üdülése alatt a strandkosárban írta. Sohasem írta át műveit, de megírásukat nagyon hosszas előkészítés előzte meg. Anyaggyűjtése aprólékos volt, minden részletre kiterjedt, tényekre, adatokra, a helyszín és a kor miliójére, kicsiny, mellékes részletekre is.

Láttam fenn a Zürichberg oldalában, az egyetemi negyedben Johann Jakob Bodmer, a XVIII. századbeli literátus svájci professzor házának második emeletén — méltóbb helyre nem is tehették volna —, azokban a szobákban, ahol Bodmer Goethét, Wielandot, Klopstockot látta vendégül, a Thomas Mann archívum relikviáit. Megnéztem az íróasztalt, amelyen minden úgy volt, ahogy Thomas Mann elhagyta, amikor a zürichi kórházba vonult. Néztem rajta a szomorú rendben sorakozó ceruzákat, töltőtollakat, a családi fényképeket, az öngyújtókat, hamutartókat, szivarvágókat, egy indiai istenszobrot, jegyzettömböket. Tolsztoj képét, számtalan megszokott és meghitt apróságot; a dohányzóasztalon Savonarola képét, az ablak mellett leányainak, Erikának és Elisabethnek a mellszobrait, a fal melletti pol-

cokon kedvenc könyveit, Tolsztojt, az orosz realistákat, a skandinávokat, Goethét, Nietzschét, Schopenhauert és sok Goethéről szóló művet, aztán regényeinek forrásmunkáit, előtanulmányait, amelyeknek széle tele van apró, gyöngybetűs jegyzetekkel.

Könyvespolcának legérdekesebb darabjai azok az emigrációba vonulása-kor elvesztett, de a háború után részben visszaszerzett dedikált könyvek, amelyeket írótársaktól, barátoktól kapott, köztük Hermann Hesse műve, az „idősebb testvérnek” ajánlva művét, Hugo von Hofmannsthal dedikált mű-vei és Stefan Zweig egyik dedikált regénye, amely ma már kortörténeti dokumentum. Kísérőm, Edith Egli, az archívum könyvtárosa leemelte az egyik könyvespolcról s megmutatta: a könyv címlapján, a dedikáció mel-lett hivatalos pecsét éktelenkedik:

„Politische Bücher. NR. 1275. Staatspolizei München.” (Politikai köny-vek. 1275. sz. Müncheneri Államrendőrség.) A nácik elkobozták Thomas Mann könyvtárát, ők ütötték bele ebbe a példányba a pecsétet. A háború után sikerült egy antikváriumtól visszaszerezni. A „politikai könyv” Ste- fan Zweig „Marcelline de Bord” című regénye.

Az archívum könyvtára egyébként 6000 kötet Thomas Mannról írt, az egész világon megjelent könyvet és brosúrát őriz, köztük a család tagjai- nak megjelent műveit is.

Az egyik szoba vitrinjeiben megnéztem a műhelytitkokat eláruló jegy- zeteket, noteszeket, kézirat-töredékeket, leveleket, regényvázlatokat, újság- kivágásokat, apró kis cédulákat néhány hirtelen odavetett jegyzettel. Lát- tam a nagy művekhez gyűjtött anyagokat, vázlatokat, terveket, sebtiben rögzített gondolatokat és ötleteket. Az „Egy szélhámos naplójá”-hoz gyűj- tött korabeli „miliót”: párizsi kávéházi fényképeket, félvilági nőket az asz- talok körül, a kivágások mellett pedig egy regényrészletet, amelyben az alak és környezet leírása kísértetiesen egyezik a képekkel. Köztük nagyon sok anyagot a készülő Nagy Frigyes regényhez, amelyet sohasem írt meg. Egy esszé született csak belőle, „Frigyes és a nagy koalíció” címen.

Az egyik falon bekeretezve S. Fischer kiadó levele, amelyben a „Bud- denbrookok” kéziratára vonatkozóan azt kéri, hogy Mann csökkentse a felére, „mert ilyen hosszú könyvet ma nem olvasnak el”. Thomas Mann nem csökkentette, elolvasták, s azóta is olvassák. Egy másik ráma a falon Goethe aláírását keretezi: Stefan Zweig ajándékozta Mann-nak hatvanadik

születésnapjára. Az archívumban őrzik az 1929-ben kiállított, kézzel festett, Lübeck — Mann szülővárosának — címerével díszített oklevelet a Nobel-díj odaítéléséről. Az egyik vitrinben pedig utolsó levele látható, amelyet már a kórházból írt, halála előtt két nappal Lavinia Mazuchettinek, művei olasz fordítójának.

— Az alkotás krízisét — mondta Thomas Mann özvegye — nem a munkával együtt járó vajúdások jelentették, hanem azok a változások — a német patrióta nemzeti érzésének krízise —, amelyek Thomas Mann felfogásának, szemléletének átalakulásával függnek össze. Az első világháború után kezdődött meg ez a folyamat. Életében valóságos megrázkódtatás volt az első világháború és a német vereség, összeomlott benne a vilmosi Németország világa. Vallotta és hirdette, hogy Németországnak meg kell változnia. A köztársasági eszme mellé állt, világosan és félreérthetetlenül megmondta annak idején, hogy Németországban az életet nem lehet már ugyanúgy folytatni, ahogyan az a múltban volt. Felszólította a németeket, álljanak a köztársaság és a demokrácia mellé. Nehéz küzdelem előzte meg ezt, amit önmagában harcolt meg. Megalkuvással vádolták, a konzervatívok nem értették. Később nyíltan a demokrácia és az antifasizmus oldalára állt. 1927-től kezdve mind élesebben támadta a náciakat. Egyik beszédében világosan megmondta: a munkásokkal, a szocialistákkal kell együtt haladni, nélkülük elképzelhetetlen az új Németország. A fasiszták gyűlölték. Mondtam is neki: nem állíthatod meg őket, tönkre tesznek bennünket. És tönkre is tettek volna, ha lett volna rá módjuk. De nem volt. Férjemet meghívták előadókörútra, ez volt a szerencsénk. Úgy emlékszem, Wagnerről tartott előadást Amszterdamban és Párizsban, s ezalatt következett be a náci hatalomátvétel. Nem mentünk már vissza, megkezdődött emigrációs életünk.

Münchenből utaztak el, a Thomas Mann szívének olyan kedves városból, abból a Münchenből, ahol — Felix Bertaux-hoz, műveinek francia fordítójához írt levele szerint — „... gyökeret vertem, fiatalon megházasodtam, hamarosan hat gyerek vett körül, házat építettem az Isar partján, amelynek zúgása a Keleti-tengerre emlékeztetett, s ahol úgy gondoltam, életemet befejezem majd...”

Nem így történt. Elúzva a neki kedves Münchenből, Dél-Franciaországban, Svájcban, majd tizenöt évig az Egyesült Államokban, Kaliforniában

élt. 1952-ben visszatért Európába, és Svájcban telepedett le. Emigrációs évei haláláig tartottak, mert többé nem tért vissza Németországba.

A száműzetés esztendeinek érzéseiről, gondolatairól, a belső küzdelmekről és hányódásokról nagyon sokat elárulnak ebből az időből származó, az archívumban és barátainál őrzött levelei.

Első otthonából, a dél-franciaországi Sanary sur Merből, emigrációs életének valósággal első pillanataiban, 1933. június 28-án írta Robert Faesi zürichi professzornak:

„Nehéz hónapok vannak mögöttünk, s nehéz beletörődni abba, hogy egy utazásból, amit mit sem sejtve kezdtünk el, nincs többé visszatérés. Nagy megrázkódtatás volt a számunkra, mégis — bár helyzetünk problematikus maradt — megnyugvást jelent nekünk, hogy sok hétig tartó vándor- és szállodai élet után visszataláltunk az »otthonba«, ami valamiféle pótléka a »hazatérésnek«.

Tíz nap óta lakjuk ezt a szépen fekvő és kedvesen berendezett kis házat, amelyben gyerekeink közül a négy fiatalabb is velünk van. Terveink bizonytalanok még. Vannak barátaink Németországban, akik jóhiszeműen a hazatérésünk érdekében dolgoznak. Kétséges azonban, hogy sikerük üdvözlendő lenne-e? Én nem tudom az életemet a mai Németországban elképzelni, és a régi élet utáni honvágy is lehetetlen, mert a régi nincs többé.”

„Egy tragikusan nyomorult fejlődés során — írja 1941. szeptember 19-én Siegfried Marcknak — a német tisztességet beszennyezték, megrontották és a humanizmus minden vonásától megfosztották, úgy, hogy ma a német mint az emberiség ellensége áll a világ előtt.”

„A föld a szükség völgye — írja 1943. április 3-án Robert S. Hartmannnak —, de mégsem kellene dögtemetővé válnia. Nem kérek többet a világtól, csak annyit, hogy élni lehessen benne, de egy náci világban nem lehet élni.”

— A hitleristák — folytatta a beszélgetést Katja Mann asszony — megfosztották férjemet német állampolgárságától, 1936. december 19-én pedig a bonni egyetem visszavonta 1919-ben adományozott díszdoktori címét. Csehszlovákia felajánlotta az állampolgárságot nekünk, hosszú esztendőig csehszlovák útlevéllel utaztunk. Ideiglenesen Franciaországban lakunk, aztán Svájcban, Küssnachtban telepedtünk le — mutat ki az ablakon

a szemközi tópart fehérülő házaira —, végül kimentünk az Egyesült Államokba. Mindenütt, Európában is, Amerikában is elszántan és következetesen harcolt a fasizmus ellen, előadásokat tartott, írt, küzdött fáradhatatlanul. A háború után visszatértünk Svájcba, s itt, Kilchbergben telepedtünk le.

A zürichbergi Thomas Mann archívum egyik vitrinjének üvege alatt látható a Harmadik Birodalom 1936. december 2-án kelt hivatalos értesítése arról, hogy Thomas Mannt megfosztották német állampolgárságától, s a bonni egyetem értesítése, hogy megfosztja díszdoktori címétől. Thomas Mann annak idején levelet intézett a bonni egyetem dékánjához, amelyben válaszolt az egyetem döntésére.

„Hová juttatták Németországot — írja a többi között — e nem egészen négy év alatt? Romlásba vitték, testileg és lelkileg kiszipolyozták a hadfelszerelés érdekében, amely az egész világot fenyegeti és az egész világot megakadályozza tulajdonképpeni feladatának teljesítésében, megakadályozza a béke fenntartásának óriási és sürgető feladatában; senki sem szereti, de mindenki félelemmel és hideg ellenszenvvel gondol rá. Az érett és művelt országok — a »művelten« azt a felismerést értem, hogy a háború többé nem engedhető meg — úgy kezelik ezt a nagyon veszélyeztetett és más államokat veszélyeztető országot és lehetetlen vezéreit, akiknek a kezébe került, mint orvos a beteget: a legnagyobb elnézéssel és óvatossággal, kiapadhatatlan, majdhogynem tiszteletteljes türelemmel; ezek azonban azt hiszik, hogy »politikát«, hatalmi és hegemonia-politikát kell folytatniuk. Ez egyenlőtlen játék. Amikor valaki »politikát« csinál, miközben a többiek egyáltalán nem a politikára, hanem a békére gondolnak, átmenetileg talán bizonyos előnyökhöz jut... Jaj ennek a népnek, amely kivezető utat végül is az isten és ember által gyűlölt háború borzalmaiban keres. Ez a nép elvész. Legyőzik.”

Ugyanebben a vitrinben helyezték el csehszlovák útlevelét és a hesseni kultuszminisztérium 1956 augusztusában kelt hivatalos leiratát, amelyben Thomas Mannt értesítik, hogy a Német Szövetségi Köztársaság a legnagyobb német érdemrenddel, a „Pour le mérite”-tel tüntette ki. Jóvátételnek szánták — de már későn.

Két nappal a halála előtt érkezett meg a kitüntetés. Már nem vehette át...

Az Egyesült Államokból való visszatérése után Thomas Mann Svájcban telepedett le, nem költözött Németországba. A polgári humanizmus képviselőjét, a megalkuvás nélküli antifasisztát aggasztották a nyugat-németországi állapotok. Már 1945 novemberében, még az Egyesült Államokból, nagyon pesszimista hangon írt a zürichi Faesi professzornak.

„Az első találkozásom ott (Németországban) az emberekkel, különösen az ottmaradt kollégákkal nem sok jóval biztatott, s máris meg vagyok győződve róla, hogy én ott ma sem érezném jobban magam, mint 1930-ban.”

1946-ban még nyíltabban és egyértelműbben írt:

„Számos jel szól az ellen, hogy igazi változás történt volna a német nép szellemi és erkölcsi életében, és annak, hogy én nem kívánok letelepedni Németországban, egyszerű oka az, hogy nekem ott újból fel kellene vennem a fizikai és szellemi harcot, amelyben, az éveimet tekintve, már nem boldogulnék.”

— A második világháború után — mondta ezekről az időkről Mann aszszony — aggodalom töltötte el az emberiség jövődjéje, a háború veszélye és a német nép kettészakíttósága miatt. Mindkét Németországban járt. Legutóbb, a Schiller-év alkalmával előadást tartott a Német Demokratikus Köztársaságban és a Német Szövetségi Köztársaságban is. Hazatérése után nagy szeretettel beszélt a Német Demokratikus Köztársaságról, ahol — amint mondta — szeretettel, tisztelettel és megbecsüléssel fogadták. Dicsérte demokratikus törekvéseit és tisztelettel szólt erőfeszítéseiről. Sokszor hangoztatta, hogy a kommunizmusnak jövője van. Olvasta férjemnek a chicagói egyetemen „Az én korom” címen 1950-ben tartott előadását? Emlékszik rá, mit mondott az orosz forradalomról?

Olvastam és hadd idézzem:

„Az orosz forradalom, a nagy szociális forradalom olyan esemény, amely nyomot fog hagyni mindenfajta emberi együttélésben. Országában olyan viszonyokat szüntetett meg, amelyek már régen lehetetlenné váltak és anakronizmusként hatottak. Intellektuális tényezővé tett egy kilencven százaléban analfabéta népet. Tiszteletet érdemel szembenállásáért az olasz vagy német színezetű fasizmussal, amely igazi alvilági forradalom az emberiséggel, annak jövőjével való minden eszmei kapcsolat nélkül. Sokkal többet köszönhetek neki, az orosz gondolatot, az orosz lélekismeretet, semhogy bármiféle hatalmi politika arra kényszeríthetne, hogy gyűlöljem Orosz-

szágot vagy a kommunizmust, hiszen csak tegnap volt, hogy a nyugati demokrácia, életéért küzdve, szövetségre lépett az orosz kommunizmussal a náci fasizmus elleni harcban. Ma annak szükségességét hirdetik, hogy felejtsük el, ami tegnap történt, sőt hazaárulásnak minősítik a tegnapi való emlékezőt. Én azt mondom, ezt a régi harci közösséget fenn kellene tartani, nagy jótéteményt jelentene az emberiségnek. Az emberi szívek mélyéről ma egyöntetűen tör fel a kiáltás: Békét, az isten szerelméért, békét! Aki hetvenöt évet eltöltött e világban, annak van némi fogalma az idő kegyelméről és türelmes, beteljesítő hivatásáról. És bizonyos ragaszkodásra is szert tesz ehhez a szép világhoz, s ha az illető leszáll majd a nyugalmat nyújtó földbe, azt kívánja az emberi fajnak, amely odafönn a világosban tesz-vesz tovább, hogy a sorsa ne az elállatiasodás szégyene és nyomorúsága legyen, hanem a béke és az öröm.”

Ez volt Thomas Mann hite és meggyőződése. Ezt vallotta és hirdette szüntelen.

A délután lassan szürkületbe fordult, a falakon megnőttek az árnyak, és Katja Mann új témáról, magyarországi emlékeiről beszélt.

— Többször jártunk Magyarországon — idézi emlékeit —; régen volt, elmosódnak már a nevek, a találkozások, az események, pedig sok kedves baráttal, íróval találkoztunk Budapesten. Hatvany Lajoséknál laktunk, férjemet barátság fűzte Hatvanyhoz. Felejthetetlen volt az az izzó hangulatú est az egyik budapesti színházban, ahol férjem a „Lotte Weimarban” első fejezetét olvasta fel. Mélyen meghatotta a budapestiek lelkesedése és József Attila hozzá írt verse, de emlékszem, nagyon felháborította, hogy a rendőrség betiltotta a vers elmondását. Sok magyar íróval találkoztunk. Hatvany Lajoson kívül Kosztolányi Dezsővel, Babits Mihállyal s másokkal; nem emlékszem már a nevekre. Kosztolányi Dezsővel levelezett is a férjem és a „Néró” című regényéhez előszót is írt. Emlékszem arra is, hogy egy magyarországi utunk alkalmával Móricz Zsigmond beteg volt, tüdőgyulladással feküdt. Meglátogattuk, és a betegágyánál is sok magyar íróval, irodalmárral találkoztunk. Valóságos irodalmi est alakult ki Móricz betegága körül. Magyarországi tartózkodásunk alatt ismerkedtünk meg egy alkalommal Bartók Bélával is, akivel férjem később is találkozott s levelezett. Nagy tisztelője volt Bartók zenéjének. Régen volt már, nem emlékszem a nevek-

re. Ne haragudjon, de a magyar nevek különben is nehezek, szokatlanok. Több levél található az archívumban, azonban nagyon sok veszendőbe ment.

Leszállt az alkonyat. Lenn a tóparton kigyúltak a neonfények, a túlsó parton kivilágosodtak az ablakszemek. Elbúcsúztam. Odakinn a tóról fúvó májusi szél virágillattal borította be Kilchberget. Az ember nem is tudta, honnan hozza, tóparti kertekből vagy a domboldali öreg temetőből...

Az utolsó német nyelvű monarchia

Meglátogattam és láttam Európa közepén az utolsó német nyelvű monarchiát — Liechtenstein hercegséget. A jelzõt — bevallom — nem én találtam ki, sõt, plagizáltam. A liechtensteini idegenforgalmi hivatal szóhasználatát idéztem, mert prospektusaiban „az utolsó német nyelvű monarchia” kuriózumával csalogatja a vendégeket az országba, a parányi, hegyes-völgyes fejedelemségbe. A hercegségrõl kiadott könyvecske bevezetõjében ezt nyíltan meg is mondják.

„Miben rejlik a mi kis országunknak, Liechtensteinnek a sajátos szépsége? Milyen különleges tulajdonságok különböztetnek meg bennünket liechtensteinieket másoktól? Ugyan miféle rekordokkal dicsekedhetünk? Rekordokkal? Talán egymagában az a tény a rekord, hogy még mindig megvagyunk, hogy még mindig megtartottuk magunkat, és minden kísértésnek ellenállva, a jelenlegi fejlõdés törvényszerûségeinek ellenére, sõt dacolva azokkal, megmaradtunk annak, amik voltunk.”

Tehát megmaradtak — monarchiának!

Olyan valóban ez a kis hercegség, mint egy miniatûr játékszer, amely hûséges másolata valami nagynak, komolynak. Hivatalos megfogalmazásban „alkotmányos öröklõdõ monarchia”; van uralkodója, II. Ferenc József személyében, akinek van birodalma, igaz, mindössze 158 négyzetkilométer nagyságú, benne két járásban (Oberlandban és Unterlandban) 11 község, több mint 17 000, többségében alemann származású õslakossal és a ma már nagyszámú, a lakosság 30 százalékát kitevõ betelepült idegennel. A monarchiának van fõvárosa, Vaduz, valamivel több mint 3000 lakossal, kékpíros zászlaja, címere s az angol „God save the King” dallamára saját szövegû himnusza. A 21 éven felüli férfiaknak szavazati joguk van (a nõknek

nincs). A 15 tagú parlamentet négy évre választják. Két politikai párt van, a Polgári Néppárt (az osztrák hagyományok híve) és a Hazafias Unió (demokrata liberális irányzatú polgári párt, amely a svájci orientáció híve); mindkettő programjában egyöntetűen a monarchia fenntartásának harcosa. Van kormánya: egy miniszterelnök, annak a helyettese s mellettük két kormánytanácsos (a miniszterelnököt és a helyettesét a herceg nevezi ki hat évre, a két kormánytanácsost a parlament választja, de a hercegnek, mint általában a parlament döntéseiben, vétőjoga van); van 22 tagú csendőrsége (számukat 1965-ben a liechtensteini parlament 4 fővel, 18-ról 22-re emelte); van 3000 FL (Fürstentum Liechtenstein) jelzésű gépkocsija, és — akárcsak a nagyoknak — Liechtenstein hercegségnek is van vagy tízmillió svájci frank államadóssága.

Nagyon szép kerete van ennek a miniatűr monarchiának. Az Ausztria és Svájc közötti zugban fekszik. A svájci Sevelen feletti hegyek oldalából láttam meg először a képet. Egyik oldalán a széles medrű, jobbra sekély vizű Rajnát, amely lomhán elterülve folyik kavicsos ágyában; tavasszal vadul csak meg, amikor teleissza magát a hegyekből leomló hólével, s megdagadva kinövi medrét, gátakat szaggatva elönti a hegyek aljába szorult lapos völgyekben a szántókat és réteket. Néztem Vaduznak a folyópartról a hegyoldalra kúszó házait, a sziklára épült öreg várát, jobbra fenn a magas hegyoldalban Triesenberg napban csillogó házait, tömzsi templomtornyát, odébb meg, a svájci határ felé Gutenberg magányos várát Balzers felett. Láttam a Rajna fölé növe hegyeket, a folyó felett az enyhe dombokat és kis hegyecskéket gyümölcsösökkel és szőlőkkel, amelyek tőkein a híres vaduzi borok teremnek. Felettük pedig a meredeken ég felé magasodó havasokat, amelyek koszorúként fogják körbe Liechtensteint; a hegyek legmagasabbjainak gerincén fut körbe az országhatár. Hegyeinek egyike-másika megközelíti a 3000 métert, mint a mindig hősipkát viselő domború, szeszélyes vonalú, csipkés, szakadozott hátú Drei-Schwestern, feljebb a Gallina-Kopf, az Ochsen-Kopf, az Augsten-Berg, a Naaf-Kopf, mögöttük pedig, a láthatár párás szélébe olvadva, méltóságteljesen húzódik az osztrák Vorarlbergi Alpok és a svájci Rhäti Alpok napban szikrázó fehér hóval lepett háta. Később eljutottam a hegyek közé szorult völgyek némelyikébe is, a völgyek hajlataiban épült községekbe, a harangvirágokkal, alpesi rózsákkal, margarétákkal és hegyi virágokkal borított alpesi legelők mentén épült mohás

havasi gerendaházakba, amelyek ma már mind az idegenforgalmat szolgálják.

A kis hercegségben — amelynek területén az évezredek során a kelták, a réciaiak, a rómaiak és az alemannok váltogatták egymást — a történelemre csak a fekete kövű, málladozó középkori őrtornyok, a jó karban tartott Gutenberg vára, Vaduzban, a fővárosban, a vörös barátok középkori kolostorának megmaradt tornya, s a város fölé emelkedő hegy meredek szikláiba ágyazott vár, a vaduzi grófok XIII. századból származó sasfészske emlékeztet. Nincs sok történelmi emlék, mert Liechtenstein hercegség történetében nincs semmi romantika és izgalom. Eredete nem fűződik valamilyik páncélba bújt harcos és vitéz kardjához, rablólovag erőszakos birhatnámságához — egyszerű adás-vételi szerződés volt a szülőapja. 1699-ben az osztrák Liechtenstein János Ádám herceg megvásárolta az ugyancsak osztrák Hohenems gróftól először a Rajna völgyében elterülő Schellenberg uradalmat, majd 1712-ben megvette mellé a Vaduz grófok hegyekbe felkúszó birtokát. VI. Károly császár 1719-ben egyesítette a két grófi birtokot és Liechtenstein hercegség néven birodalmi fejedelemség rangjára emelte. 1852-től 1918-ig az Osztrák—Magyar Monarchiával volt pénz- és vámunióban. Az első világháború után, 1921-ben, Svájjal kötött ugyanilyen egyezményt, s azóta a svájci frank a fizetési eszköz Liechtenstein hercegségben. Svájc képviseli különben — az egyezmény értelmében — Liechtenstein külpolitikai érdekeit, s akinek svájci vízuma van, szabadon utazhat a hercegségbe. A kis hercegség kormánya azonban a bélyegkiadást nem adta ki a kezéből. Ez egyik legnagyobb üzlete és jövedelmi forrása. Az állam bevételének közel 30 százaléka a bélyegkiadásból származik. 1962-ben ünnepelték a liechtensteini bélyegkiadás 50 éves jubileumát.

Liechtensteinnek nincsen hadserege. A hercegség — amint sűrűn hangoztatják —, mindenkit megelőzve, végrehajtotta már a leszerelést, és a miniatűr monarchia területén nincs hadkötelezettség sem.

Levelezőlapokat vásároltam a vaduzi Kommerzhausban. A tájképek között kezembe került egy öreg, hófehér szakállú katonának a képe is. Múlt századbeli egyenruhájában, fején ércsisakkal, hasán nagy tölténytáskával áll az öreg katona a régi vaduzi vár udvarán, s jobb kezével a lábhoz tett szuronyos puskáját szorongatja, vagy inkább kapaszkodik bele.

— Ki ez? — kérdeztem a bazárostól.

— Olvassa el a levelezőlap feliratát — mutatott a kép aljára, s már olvasta is: — „Liechtenstein hercegség utolsó katonája.”

Aztán elmondta az „utolsó katona” nem mindennapi történetét:

— Még az osztrák—porosz háború idején történt, a múlt század végén, hogy Liechtenstein hercegség segítette Ausztriát a poroszok ellen, s elküldte egész hadseregét — ötven katonát — Ausztriába. Ebben a hadseregben szolgált ez az öreg katona is. Ő maradt meg utolsónak a seregből.

— A többi odaveszett a háborúban? — kérdeztem megilletődve.

— Dehogyan veszett el; az ötvenből ötvenkettő jött vissza, mert az osztrákok az ötven liechtensteini legény mellé egy osztrák tisztet és egy altisztet állítottak. A háború végén az osztrákok is velük jöttek haza Liechtensteinbe, s itt telepedtek le. Valamennyi itthon halt meg öreg korában. Ez az öreg maradt meg utolsónak közülük. A hercegtől kegydíjat, ellátást, régi szabású, korhű egyenruhát és a hercegi pincészetből napi borfejadagot kapott haláláig. Vele tulajdonképpen kihalt a liechtensteini hadsereg.

A kis hercegségnek egyik fontos bevételi forrása az idegenforgalom. A szállodákban nem állítatnak ki a vendéggel rendőrségi bejelentőt; az a fő, hogy eljött, elhozta a pénzét, mit alkalmatlankodjanak neki. Mindent az idegenforgalom szolgálatába állítottak: a Rajnát, a hegyeket és völgyeket, a havasi réteket, a magas sziklák réseiben nyíló havasi gyopárt, a tehenek kolompját, a régi népviseletet, a hegyi parasztok romantikáját, a vaduzi és gutenbergi várakat, mindent, és meg kell vallani, nagyon ízlésesen és ügyesen. Az idegenforgalom szolgálatába állították a hercegi család magángyűjteményeit is. A hercegi magánképtár legértékesebb darabjaiból, Rubens, Brueghel, Van Dyck, Frans Hals stb. képeiből állandó kiállítást rendeznek, fenn a régi várban pedig fegyverek, porcelánok és pompás ötvösremekek gyűjteménye várja a vendégeket. Az üzletekben a vaduzi borokat is mint a hercegi pincészet legfinomabb borait kínálják.

Az idegenforgalom szolgálatába állították természetesen magát a herceget is. Megmutatták a főváros fölé tornyosuló „sasfészeknek”, a volt vaduzi grófok középkori várának bástyáján lengő kék-piros zászlót, s megmagyarázták, hogy ez azt jelenti: itthon van az uralkodó, a vár és a monarchia ura. Epés és rosszmájú beszélgető partnereim még azt is hozzátették, hogy nem nagy örömmel tartózkodik a herceg kevés szórakozást nyújtó birodalmában, mert ausztriai kastélyai és birtokai, rivierai villája nagyobb

- Van egy holdingom Liechtensteinben és egy villám Tessinben.
- És mije van Németországban?
- Adótartozásom.

örömöket tartogatnak számára, de itt kell lennie, mert az idegenforgalmi prospektusok megírták, hogy Vaduz „az uralkodó herceg állandó lakhelye”. Ezek után nincs mit csodálkozni azon a fonák helyzeten, hogy Liechtensteinben ragaszkodnak a monarchiához, mert amíg monarchia van monarchiával, addig van üzlet is és nem is rossz üzlet. Panoptikumai híresség és látnivaló, de mint történelmi anakronizmus — jól találva — ragyogó konjunkturális üzlet.

Az uralkodó II. Ferenc József (többi keresztnéve: Mária, Alajos, Alfréd, Károly, János, Henrik, Mihály, György, Ignác, Benedek, Gellért) Liechtenstein, Majella, Troppau és Jägersdorf hercege, Rietberg grófja. (A „trón” férfiágon öröklődik. A trónörökös János Ádám mellett még három fia és egy leánya van a hercegnek, így az utódlással nincs probléma.) 1945 előtt a liechtensteini hercegek birtokban, palotákban, műkincsekben fekvő, több milliárd frank értékű vagyonnal rendelkeztek Ausztriában, Csehszlovákiában és részben Magyarországon.

A második világháború alatt II. Ferenc József szoros kapcsolatot tartott fenn Adolf Ratjen berlini bankárral, a fasiszta elhárító szolgálat tagjával, aki a háború végén nagy szolgálatot tett a hercegnek: intézkedésére a visszavonuló német fasiszta hadsereg gépkocsijain átmentették a liechtensteini hercegi család több száz millió svájci frank értékű műkincseit, különösen a család híres képtárát. A Wehrmacht katonai gépkocsikaravánja Csehszlovákiából és Ausztriából először a Boden-tó mellé, majd a reichenai kolostorszigetre vitte a nagy értékű szállítmányt, s ott a kolostorban rejtették el, amíg a herceg később el nem szállíttatta Vaduzba. Ratjent, aki a háború után mint jelentős bankár játszott szerepet Nyugat-Németországban, Liechtenstein hercegség diszpolgárává nevezték ki, és a hálás hercegtől egy szép hegyi vadászkastélyt kapott ajándékba. Ratjen rövidesen átvette a hercegi vagyon kezelését is, elsősorban a herceg bankjának, a Bank in Liechtenstein AG-nak az irányítását és átszervezését. (A hercegnek a bankon kívül van még egy, Industrie und Finanzkontor nevű pénzügyintézete.) A Bank in Liechtenstein semmivel sem volt több mint egy kis provinciális jellegű bankokcska, Ratjen azonban jelentős pénzügyintézetévé fejlesztette. Az induláshoz szükséges tőkét a herceg nagy értékű képtára egy részének eladásával teremtette elő, az így megszerzett összeget a bank által alapított iparvállalatokba fektette. A bank mérlegének összege 1962-ben már több mint 130 millió

co Establishment	Electro-Apparate und Maschinen Anstalt	Etablissement Unicar	
ROFIBA ndels-Anstalt	General-Magnesite Handels-Anstalt	Industrial Development Co Establishment	
pire Reinsurance Establishment	Fairhope Development Co Establishment	Main Alloy Company Establishment (Mace)	EET European Engineering Trust reg
Assessment Refecto	Evera Etablissement Für Verbrauchsgüter	International Music- Establishment	ANSTALT PALATEX
lomfilm Anstalt	MOVERO AKTIENGESELLSCHAFT	Etablissement Alustra	ITL International Touristen-Liga reg Touristenvereine
re Handels-Anstalt	Etablissement Bristol	New Industries Co Establishment	Etablissement Pugere Company
Etablissement	TECHAG Anstalt für Maschinen- und Metallkonstruktionen	IRONS TRADING Trust reg	Finanz- und Kammerz- Union Establishment
x Establishment	SCHOSTAL SA	Etablissement Remex Import-Export	Control American Investment Trust reg.
trara Trust reg.	Etablissement Bonatex	SCHOBESTA SA	Agence Chumque Internationale Etablissement
ax Etablissement	Etablissement Chimag	Maxwell Etablissement	Interpac Etablissement

svájci frank volt. A Bank in Liechtenstein AG-ban az adó elől menekülő nyugatnémet, francia, olasz és dél-amerikai nagytőke hatalmas vagyონokat helyezett el. A bank ezekből a pénzekből és az általa kibocsátott magas kamatozású kölcsönkötvények eladásából befolyó összegből jelentős ipari beruházásokat hajtott végre Liechtensteinben és annak határain túl is.

Liechtenstein területének csupán a negyedrésze, gyakorlatilag a Rajna völgye a mezőgazdaságilag megművelhető terület, 37 százaléka havasi legelő és rét, és ez megmutatja már, hogy a mezőgazdaság vezető ágazata az állattenyésztés és az alpesi tejgazdálkodás. A parasztgazdaságok 83 százaléka négy hektárnál kisebb területű.

Harmincöt évvel ezelőtt a lakosság 80 százaléka, 1941-ben 45 százaléka foglalkozott mezőgazdasággal. A kis parcellákból nem élhettek meg a liechtensteini parasztok, ezért átjártak a szomszédos Svájcba, ahol idénymunkásként kerestek valamit. Akkoriban Liechtensteint „nyomortanyának” nevezték. Aztán felfedezték a turisták, megkezdődött a történelmi anakronizmus konjunkturális kamatoztatása. Az idegenforgalom, az iparosítás és a Liechtensteinba menekülő nagytőke változást hozott az országba. A lakosság belső rétegződése is megváltozott. A parasztság száma leolvadt 10—12 százalékra, s ma a lakosság nagy többsége az iparban, a kereskedelemben és a vendéglátóiparban dolgozik. A liechtensteini vendéglátóipart teljesen átszervezték, a régi szállodákat és fogadókat átépítették, modernizálták, és sok újat is építettek. Az országban — Vaduzban és fenn a hegyekben — közel negyven szálloda és húsz fogadó várja a turistákat. Vasút nincs Liechtensteinben. Az országot csak személygépkocsival vagy — a svájci Buchsból, Sevelenből, Sargansból — autóbusszon lehet megközelíteni.

Liechtensteinben ma már közel negyven ipari vállalkozás dolgozik, vas-, fa-, fémfeldolgozó-, élelmiszer-, kerámia-, bőr- és textilipari üzemek; gyártanak kazánokat, háztartási gépeket, elektronikus mérőműszereket, egy szóval a műfogaktól az atomkutatáshoz szükséges műszerekig elég gazdag választékot termelnek az általában modern, automatizált középüzemekben. Fenn a hegyekben a vízi energiát felhasználva erőműveket építettek, és a termelt energia egy részét Svájcba exportálják. A herceg is alapított egy számítógépeket és filmkamerákat gyártó üzemet, és bankja közvetítésével több más liechtensteini üzemben is érdekelt. A szaporodó ipari vállalkozásokban és a növekvő vendéglátóiparban a liechtensteiniek munkaalkalma-

kat találtak, s rövidesen nem volt már elegendő az ország munkaerő-kínálata. A szomszédos svájci közösségekből, leginkább Buchsból, Sevelenből, Trübbachból jártak át a svájciak dolgozni. Az iparosodás fejlődésével fellépő szakmunkás és műszaki vezetői szükségletet liechtensteinekkel nem tudták megoldani, és ezért mérnökök, technikusok, szakmunkások költöztek a hercegségbe, úgyhogy a lakosság 30 százaléka már bevándorolt, bár egy részük nem az iparosítás következtében került az országba.

A maroknyi munkásosztály kialakulásával kirobbantak a bérviták; mindenekelőtt sérelmesnek tartották, hogy Liechtensteinben alacsonyabbak a bérek, mint a szomszédos Svájcban. A munkaadók a viták kiélesedésére és a sztrájkfenyegetésre azzal válaszoltak, hogy külföldi vendégmunkásokat hoztak a hercegségbe, és azokkal tartják sakkban a liechtensteini és svájci munkásokat, Liechtensteinben nincs állami baleset- és betegbiztosítás; egy svájci biztosítótársaság révén köthető magánbiztosítás balesetre, betegségre és kórházi ápolásra.

A 30 százaléknyi bevándorolt külföldi között, bár kis számban — néhány százra becsülik csak a számukat —, akadnak olyanok is, akiknek nagyon örül a liechtensteini kormányzat. A két világháború között, majd a második világháború után, nagy, néha milliós vagyonukat átmentve telepedtek itt le ezek az emberek — vállalkozók, művészek, arisztokraták, köztük néhány magyar is, mint például Andrásy gróf és Gerliczy báró.

Igaz, akadtak a bevándorlók között olyanok is, akikről nehezen tudtak megszabadulni. A második világháború végén a fasiszta fehér-ukrán Vlaszov-hadsereg egy nagyobb köteléke átlépte a liechtensteini határt, s menedéket kért a hercegtől. A menedékjogot megkapták, de erőszakoskodásaikkal, követelőzéseikkel nagyon terhessé váltak, s a herceg alig tudott megszabadulni tőlük; nagy anyagi áldozatokkal argentin beutazási engedélyeket szerzett nekik.

A vagyonos bevándorlók letelepedése jó jövedelmet hozott a hercegségnek, mert a liechtensteini állampolgárság elnyeréséért 45 000 svájci frank hivatalos taksát kellett lefizetniük. A második világháború után sok kétes elem, jelentős számú német náci lépte át a liechtensteini határt bűnös úton szerzett gyémántjaival és devizáival, s 45 000 svájci frankért megszerezve a liechtensteini állampolgárságot és útlevelet (nagyvonalúan adták, nem helyeztek súlyt a bürokratikus formaságokra, s álnéven is megszerezhető volt

az állampolgársági okmány), tovább állt. Néhány éve megnehezítették az állampolgárság megszerzését, számbeli korlátozást vezettek be, s újabb állampolgárságot csak akkor adnak, ha a letelepedett és állampolgársággal már rendelkező külföldiek közül valaki meghal vagy kivándorol. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a vagyonnal rendelkező emberek rendszeres, időközönként megújított tartózkodási engedéllyel nem telepedhetnek le Liechtensteinben.

A természeti szépségeken kívül nem sok látnivaló akad Liechtensteinben. Azok azonban, akik szeretik a szokatlant és különlegeset, ilyet is találnak a hercegségben, mégpedig olyasmit, amit legfeljebb a Liechtensteinhez hasonló miniatűr fejedelemségekben lehet találni. Ez a különleges látnivaló Vaduzban és Schaanban az ügyvédi irodák kapubejárata körül néhol az egész falat, itt-ott még az eresz felett is elborító cégtáblák tömege. Ezek a cégtáblák Liechtenstein hercegség egy másik jellegzetességét, az adóparadicsomot árulják el.

A düsseldorfi „Industriekurier” című lap, a nyugatnémet nehézipar szócsöve szerint „aki Liechtensteinre gondol, az az adófizetőknek arról a vágyáról álmodik, hogy megszabadulnak az adófizetéstől, amely ma Nyugat-Németországban a nemzeti jövedelem több mint egynegyed részét is eléri.”

A „Die Zeit” című, ugyancsak nyugatnémet lap egyik karikatúráján a bárban whisky mellett néhány nyugatnémet vállalkozó beszélget. Az egyik nevetve dicsekszik:

- Van egy holdingom Liechtensteinben és egy villám Tessinben.
- És mije van Németországban?
- Adótartozásom . . .

Az elmúlt tizenöt esztendőben közel 15 000 külföldi, köztük — liechtensteini becslés szerint — 4—5000 amerikai és 3500 nyugatnémet cég alapított „vállalati székhelyet” Liechtenstein hercegségben. A „vállalati székhely” nem áll másból, mint hangzatos, jól csengő cégnevekből s egy parányi irodából, de a legtöbb esetben még abból sem. Rendszerint valamelyik liechtensteini ügyvédet bízzák meg a cég „képviseletével”, s így az új cég nem áll másból, mint egy cégtáblából az ügyvéd kapuja felett és egy levélszekrényből a kapuja alatt. Trösztnek, intézetnek, alapítványnak, cégnek, leányvállalatnak nevezik ezeket a „vállalkozásokat”, és segítségükkel hallatlanul

nagy összeget keresnek tulajdonosaik, elsősorban a hazájukban meg nem fizetett adók révén.

A bejutás az adóparadicsomba nem nehéz. Nagyon sok „révkalauz” mutatja az utat: ügynökök, ügyvédek, közbenjárók, erre a célra alapított és szervezett irodák. Münchenben például hosszú ideig a Barerstrasse egyik bérházának negyedik emeletén a „Braun Hitel- és Ingatlanközvetítő GmbH” cégtáblája alatt Hohenlohe-Langenburg herceg az „Interkapital”, vaduzi beruházásokat közvetítő társaság nevében hetenként háromszor tárgyalt ügyfeleivel a liechtensteini adóparadicsom előnyeiről, hihetetlen lehetőségeiről és az oda való bejutásról.

— Ha ön ma megadja számunkra a megbízást — jelentette ki Hohenlohe-Langenburg herceg — egy liechtensteini cég alapítására, akkor ön, mindenféle formalitást számba véve, nyolc-tíz nap alatt célhoz ér és egy liechtensteini cég birtokosa lesz.

A liechtensteini kormányzat egy új cég alapításáért mindössze 250 svájci frank illetéket számít fel, de feltételként kiköti, hogy 10 000 svájci frank a legalacsonyabb tőkehatár, amelyet készpénzben kell befizetni vagy egy liechtensteini bankletétet kell igazolni. Milyen célokat szolgálnak ezek a „levélszekrény-cégek”? Milyen előnyöket biztosítanak tulajdonosaiknak?

Kezdem a legdurvább példával: lehetőséget nyújtanak a menekülő, kétes eredetű vagyon elkódósításához. Rafael Leonidas Trujillo, a Dominikai Köztársaság volt véres kezű diktátora, majd örökösei — felesége és gyermekei — különböző látszatcégeket alapítottak Liechtensteinben, így például a Veltania Trustöt, a Renavic Anstaltot, a Noida Trustöt, amelyek svájci s más külföldi bankokkal teremtettek szoros kapcsolatot. A hatalmas, összerabolt Trujillo-vagyon különböző álcázott üzleti csatornákon és tranzakciókon keresztül először a liechtensteini „cégek” pénztáraiba csurgott, majd onnan különböző külföldi bankokba vezetett az útja, míg végül eltűnt. Ember legyen a talpán, aki a nyomára jut.

A liechtensteini cégalapításoknak a másik és legnagyobb oka az adócsalásnak és hatalmas vagyonok holdingokba való kicsempészsésének a lehetősége. Alapot erre az 1926-ban elfogadott törvény ad, amely nagy kedvezményeket biztosít a hercegségbe áramló külföldi nagytőkének, s módot nyújt furfangos pénzügyi tranzakciók végrehajtására. A kitűnő lehetőséget külföldi nagytőkések ezrei használják ki. Különösen az elmúlt évtizedben

volt nagy a liechtensteini holdingok növekedése, összhangban az adók növekedésével a pénzüket mentő nagytőkések hazájában.

Szóljon illusztrálásul egy kis táblázat a jövedelmi adók különbözőségéről — 1963-as adatok szerint — Nyugat-Németországban, Svájcban és Liechtensteinben:

Ország	Évi jövedelem utáni adó százalékban			
	12 000	25 000	100 000	1 millió svájci frank után
Nyugat-Németország	14,4%	20,3%	34,5%	50,7%
Svájc	6,8%	13,2%	25,4%	27,3%
Liechtenstein	2,9%	3,0%	10,0%	25,0%

Van liechtensteini ügyvéd, aki több száz céget is képvisel, akár mint a liechtensteini vállalat „igazgatója”, akár mint a cég „intéző bizottságának” vezetője. Az ügyvédi villák falán a fantasztikus és hangzatos cégneveket hordozó aranybetűs márvány, a csillogó króm- és bronztáblák nemcsak a hatalmas kicsempészett és adó elől elvont milliós vagytonokat rejtegetik, hanem a liechtensteini közvetítő ügyvédek óriási jövedelmét is.

— Az elmúlt másfél évtizedben — mesélte egy liechtensteini orvos ismerősöm — valósággal egyik évről a másikra milliommossá vált néhány vaduzi és schaani ügyvéd. Ma már ott tart a hercegség, hogy a befelé áramló külföldi tőke reprezentatív képviselőt az ügyvédi irodák már nem bírják, ezért pékek, hentesek, szatócsok vállalkoznak a képviselőre. Az adócsalások, s a vagyon-átmentések egy-egy esete kitűnő témája lehetne egy izgalmas bűnügyi regénynek. Az egyszerűbb esetek közé tartoznak a külföldre eladott találmányok, szabadalmak, értékpapírok vagy a külföldön fekvő birtokok, bérletek jövedelmének Liechtensteinbe irányítása, ott a holdingokban való elrejtése. Ernst Heinkel professzor, a hírhedt Heinkel repülőgépek 1958-ban elhunyt konstruktöre például a külföldön eladott terveit, szabadalmait befolyó összegeket egy vaduzi folyószámlára utaltatta. Van példa arra is, hogy egy olasz vagy nyugatnémet cég rendszeresen és nagy tételekben szállít árut, mondjuk, Angliába. Ott van egy angol ügynöke, aki munkájáért 2 százalékos jutalékot kap. Az olasz vagy nyugatnémet cég fiktív számláiban azonban az ügynök mint importőr szerepel, akinek olyan nagykereskedői árat számláznak, amellyel otthon, a hazájukban csökkenthetik az exportnyereséget, tehát kevesebb adót fizetnek. Az igazi számlát

az igazi címzetteknek viszont a liechtensteini leányvállalat állítja ki, küldi el, és ő is hajtja be az összeget. A fiktív nagykereskedői árat átutalja az anyavállalatnak, a fiktív nagykereskedelmi és a valóságosan behajtott összegek különbözetét pedig — gyakorlatilag az adó elől elvont összeget — a liechtensteini folyószámlára fizeti be. Ilyen módon tehát a liechtensteini leányvállalat segítségével nemcsak adócsalást, hanem tőkecsempészt is elkövettek.

Az egyik liechtensteini ügyvéd specialitása színházi, koncert- és box-ügynökségek felállítása. — Azt mondanom sem kell — mondta orvos ismerősöm —, hogy ezek látszat-ügynökségek, mert tulajdonosaik maguk a művészek vagy a profi boxolók. A fellépéseiket a különböző intézmények csak az ügynökséggel kötött szerződések útján biztosíthatják. Az ügynökség nagy közvetítő jutalékkal dolgozik, ami végeredményben a művész vagy a profi boxoló liechtensteini folyószámlájára kerül.

Számtalan példát lehetne még sorolni, s még akkor sem merítettük volna ki a holdingok lehetőségeinek széles skáláját, mert a szigorú titoktartás beborítja a liechtensteini cégek dzsungelét.

Az igazság kedvéért hozzá kell tennem, hogy az átlag liechtensteinieknek nem tetszik ez az adóparadicsom, mert a kis hercegséget már hírhedtté tette. Ezt szégyenli a konzervatív gondolkodású lakosság, leszámítva a vékony nyerészkedő réteget. A liechtensteini kormányra azonban nem annyira a lakosság rosszallása hatott, mint inkább az adócsalások által érintett országok kormányainak tiltakozása és az Európai Gazdasági Közösség érelyes fellépése, amely arra kényszerítette a miniatűr monarchiát, hogy szorosabbra zárja a sorompókat a beáramló nagytőke előtt. Hogy mi a hatásuk a korlátozásoknak? Ezt nehéz megmondani. A banktitok nagy fegyver a kezükben, s a hivatalos körök, a jövedelmüket féltő külföldieket képviselő liechtensteiniek hallgatnak, mint a hercegség fölé tornyosuló, a picinyke monarchiát körülölelő hóval borított és néma havasok.

Epilógus

Eddig tart a beszámoló. Utamat a homokos, fenyő- és nyírfaerdős Odera és Neisse folyók német partján, a „békehatár” mentén kezdtem és eljutottam a havas gerincű Savoyai Alpok tövébe, a szőlődombokkal szegélyezett Genfi-tóig.

Láttam Svájcot, északon az önmagától eltelt, rideg, életformájába és konzervatív gondolkodásába merevedett Német-Svájcot és lenn délen a napsütésben és életörömben feloldódott, őszintébb és emberibb francia és olasz svájciakat.

Láttam a „játékmonarchiát”, a történelmi anakronizmust kamatoztató, jövedelmező üzletté változtató Liechtenstein hercegséget.

Láttam a két Németországot: az újat, amelyben szembenéztek a múlttal s leszámoltak vele, de a másikat is, ahol nem tanultak a történelemből s ma is a fenyegető régít élesztik. De láttam figyelmeztető szimbólumokat is! Útközben jártam a nyugat-berlini Kurfürstendammon, ahol egy háborúban lebombázott templom helyébe újat építettek, de kormos, kiégett tornyát meghagyták — emlékeztetőnek. S Kelet-Berlinben megnéztem a Treptow-parkban a szovjet emlékmű barna márvány borítását, amely valamikor Hitler kancellári palotájának falát díszítette.

Láttam épülő szocialista országot, amelyben új ország és új emberi gondolat formálódik; láttam kapitalista jólétet és magas életszínvonalat, de a fény mellett árnyékot is. Ezekről írtam, azt, amit láttam, nem útinaplót, inkább az érdekes találkozások, meghitt beszélgetések, történetek, emberi sorsok, ellesett pillanatok, megkapó tájak, felszín alatt rejtőző problémák emlékeit. Semmivel sem többet . . .

Tartalom

Az új Németország	5
A feltámadt tenger mellék	23
Tübingiai utazás	50
Barangolás a Német Demokratikus Köztársaságban .	76
Határ a város közepén	105
Ahol még nem győzték le a múltat	142
Fény és árnyék a gazdasági csoda országában	155
Modern embervásár	181
Svájc — a szabadság sznobizmusba fulladt jelképe	197
Kudarcra ítélt bojkott	216
Thomas Mann özvegyénél	223
Az utolsó német nyelvű monarchia	233
Epilógus	246

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója. Szerkesztette: Fencsik László. A borító és a kötéstervezés Kolosváry Bálint munkája. Műszaki vezető: Szécsi Andor. Képszerkesztő: Fábri Magda. Műszaki szerkesztő: Lengyel József. A szedést 1966. XII. 10-én kezdték meg. Megjelent 1967. IV. 10-én 8000 példányban. Terjedelme: 17,3 (A/5) ív + 2 ív képmelléklet.

PL — 37 — F — 6769

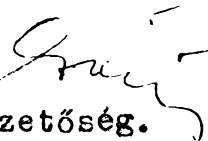
66.4493 Athenaeum Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Soproni Béla igazgató

M É S Z Á R O S T A M Á S
elvtársnak

az 1967/68. évi politikai oktatás terén
kifejtett jó munkájáért.

Budapest, 1968. június hó.

Pártvezetőség.

Koncsek László

Az Oderától a Genfi-tóig

Néhány esztendőös németországi tartózkodásnak, sok utazás tengernyi emlékének és élményének, érdekes találkozásoknak és meghitt beszélgetéseknek, tiszteletreméltó emberi erőfeszítéseknek, feszülő és mély problémáknak, csodálatosan szép tájaknak és érdekes történelmi emlékeket idéző városoknak apró és színes mozaikkövecskéiből rakta össze a szerző útinaplóját.

A Német Demokratikus Köztársaságban a Neißétől és az Oderától, a már nemzetközi fogalommal vált folyóktól és a fenyvesekkel borított lausitzi homokos vidékekről indul el a szerző, ahonnan valamikor sok szenvedés szakadt a szomszéd népekre, de ahol az elmúlt két évtized alatt egy új generáció nőtt fel, és nagyot változtak az emberek. Ír Berlinről, amelynek szívében határ húzódik, és amelyben két világ él egymás mellett. A szerző járt a Rajna völgyében, ahol a régi germán legendák születtek, Bonnban, a fővárossá duzzadt álmos egyetemi városban és a Ruhr-vidéken, ahol ma fekete felhők sűrűsödnek az eladatlan szénhalmok és a bányászházak felett; látta a „gazdasági csoda” napos, de

árnyékos oldalait is. Két Németországot látott, olyant, ahol szembenéztek a német múlttal és olyant, ahol újraélesztik a fenyegető régít. Érdekes beszélgetésekről ír — Thomas Mann özvegyével, Arnold Zweiggel, Petershagennel s egyszerű emberekkel —, akik a művészi hitvallásról, humánusmóról és a felszín alatt bujkáló problémákról szóltak.

Ellátogatott a nyugatnémet és svájci városok új „piazzáira”, az állomások csarnokaiba, hogy találkozzon a „modern embervásár” olasz, görög, spanyol, portugál vendégmunkásaival. Ír Liechtensteinról, a miniatűr hercegségről, amelybe a történelmi anakronizmus csábítja a turistákat, s amelynek bankjaiba hatalmas külföldi vagyonok menekultek az adózás elől. Szól Svájcra is, a havasok, tájak szépségéről és a szabadság jelképének itt-ott sznobizmusba fulladt közép-szerűségéről.

A szerző a jelent keresi, de a mát nem választja el a környezet és táj színesen megrajzolt szépségétől, izgalmas történelmi múltjától, a bonyolult összefüggésektől, és ebbe a keretbe ágyazza mondanivalóját.

